

brå

RAPPORT 2017:5

Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2015

Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2015

Brå – kunskapscentrum för rättsväsendet

Myndigheten Brå verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsbekämpning och brottsförebyggande arbete, till i första hand regeringen och myndigheter inom rättsväsendet.

Publikationen finns som pdf på www.bra.se. På begäran kan Brå ta fram ett alternativt format. Frågor om alternativa format skickas till tillgangligt@bra.se

Vid citat eller användande av tabeller, figurer och diagram ska källan Brå anges. För att återge bilder, fotografier och illustrationer krävs upphovs-
personens tillstånd.

Denna rapport kan beställas hos bokhandeln eller hos
Wolters Kluwer, 106 47 Stockholm
Telefon 08–598 191 90, fax 08–598 191 91
e-post kundservice@wolterskluwer.se

Brottsförebyggande rådet, Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08–527 58 400, e-post info@bra.se, www.bra.se

FÖRFATTARE: Lisa Wallin (red)
GRAFISK FORM OCH LAYOUT: Ordförrådet AB
OMSLAG: Tina Hedh-Gallant
TRYCK: Lenanders Grafiska AB

© Brottsförebyggande rådet 2017
ISSN 1100-6676
ISBN 978-91-87335-81-5
URN:NBN:SE:BRA-689

INNEHÅLL

FÖRORD 6

INTRODUKTION TILL BROTTSUTVECKLINGEN I SVERIGE 8

Inledning 10 • Offer- och självdeklarationsstudier 10 • Kriminalstatistiken 13 • Dold brottslighet och mörkertal 16 • Internationella jämförelser 19 • Förändringar inom rättsväsendet 21 • Referenser 24

BROTTSUTVECKLINGEN 26

DEN SVENSKA BROTTUTVECKLINGEN 28

Sammanfattning 28 • Inledning 29 • Omfattning och utveckling 31 • Brottutsatta och gärningspersoner 36 • Hanteringen i rättsväsendet 41 • Brottsförebyggande åtgärder och strategier 47 • Referenser 47

DÖDLIGT VÅLD 49

Sammanfattning 49 • Inledning 50 • Omfattning och utveckling 50 • Brottutsatta och gärningspersoner 59 • Hanteringen i rättsväsendet 63 • Internationell utblick 66 • Brottsförebyggande åtgärder och strategier 67 • Referenser 69

MISSHANDEL 72

Sammanfattning 72 • Inledning 73 • Omfattning och utveckling 74 • Brottutsatta och gärningspersoner 84 • Hanteringen i rättsväsendet 89 • Brottsförebyggande åtgärder och strategier 91 • Referenser 94

RÅN 98

Sammanfattning 98 • Inledning 99 • Omfattning och utveckling 100 • Brottutsatta och gärningspersoner 107 • Hanteringen i rättsväsendet 114 • Brottsförebyggande åtgärder och strategier 117 • Referenser 119

SEXUALBROTT 122

Sammanfattning 122 • Inledning 123 • Internationell utblick 126 • Omfattning och utveckling 127 • Brottutsatta och gärningspersoner 134 • Hanteringen i rättsväsendet 139 • Brottsförebyggande åtgärder och strategier 144 • Referenser 148

HOT OCH TRAKASSERIER 152

Sammanfattning 152 • Inledning 153 • Omfattning och utveckling 154 • Brottutsatta och gärningspersoner 160 • Hanteringen i rättsväsendet 163 • Brottsförebyggande åtgärder och strategier 166 • Referenser 169

BEDRÄGERI 171

Sammanfattning 171 • Inledning 172 • Omfattning och utveckling 173 •
Brottsutsatta och gärningspersoner 178 • Hanteringen i rättsväsendet
181 • Brottsförebyggande åtgärder och strategier 185 • Referenser 188

STÖLDBROTTLIGHET 190

Sammanfattning 190 • Inledning 190 • Omfattning och utveckling 191
• Brottsutsatta och gärningspersoner 199 • Hanteringen i rättsväsendet
203 • Brottsförebyggande åtgärder och strategier 205 • Referenser 208

NARKOTIKABROTT 211

Sammanfattning 211 • Inledning 212 • Omfattning och utveckling 214 •
Gärningspersoner 223 • Hanteringen i rättsväsendet 225 • Brottsföre-
byggande åtgärder och strategier 228 • Referenser 229

RATTFYLLERI 231

Sammanfattning 231 • Inledning 232 • Omfattning och utveckling 232 •
Andra indikatorer på alkoholrattfylleri 236 • Andra indikatorer på rattfylleri
under påverkan av narkotika 238 • Rattfylleri i samband med vållande
till annans död, kroppskada eller sjukdom 240 • En samlad bedömning av
utvecklingen 242 • Gärningspersoner 243 • Hanteringen i rättsväsendet
244 • Brottsförebyggande åtgärder och strategier 247 • Referenser 250

FÖRDJUPNING 254

SKJUTVAPENRELATERAD BROTTSLIGHET 256

Sammanfattning 256 • Inledning 257 • Brås studier om dödligt våld 257
• Brås studie om kriminella nätverk och grupperingar 260 • Skottskadade
och avlidna i Socialstyrelsens register 263 • Brås studie om skjutningar
265 • Polisens lokala genomgångar av skjutningar 267 • Brås studie om
personrån 268 • Vapenbrott i kriminalstatistiken 269 • Statistik över be-
slag av skjutvapen 277 • Strategier för att motverka skjutvapenrelaterad
brottslighet 279 • Referenser 281

UNGDOMSBROTTLIGHETEN I SVERIGE 283

Sammanfattning 283 • Inledning 284 • Ungas delaktighet i olika former av
brott 285 • Utsatthet för brott bland unga 291 • Straffrättsliga reaktioner
på ungdomars brottslighet 295 • Avslutande diskussion 304 • Referenser
306

BROTTLIGHET OCH OTRYGGHET I STAD OCH PÅ LANDSBYGD 309

Sammanfattning 309 • Inledning 310 • Utsatthet för olika typer av brott
312 • Otrygghet och oro att utsättas för brott 320 • Exemplet Malmö:
lokala variationer i trygghet 324 • Det lokala brottsförebyggande arbetet
330 • Referenser 333

EKONOMISK BROTTSLIGHET 334

Sammanfattning 334 • Inledning 335 • Statistik om ekonomisk brottslighet 339 • Ekonomisk och organiserad brottslighet 342 • Finansmarknadsbrotten 347 • Framtidens ekonomiska brottslighet 353 • Referenser 360

FÖRORD

Rapportserien Brottsutvecklingen i Sverige har getts ut sedan 1976 och utgör en av Brås mest lästa publikationer. Den är utformad som en antologi, där utvecklingen för ett antal centrala brottstyper beskrivs i separata kapitel, med ett urval av Brås utredare som författare. Årets rapport behandlar utvecklingen under 2000-talet.

Inledningsvis beskrivs rapportens huvudsakliga källor och vad som är viktigt att hålla i minnet vid tolkningen av brottsutvecklingen. Därefter följer tio kapitel om brottsutvecklingen, varav det första beskriver utvecklingen på en övergripande nivå, medan de övriga fokuserar på nio olika brottstyper. Som huvudkälla för dessa beskrivningar används i möjligaste mån de källor som mäter självrapporterad utsatthet för brott (i första hand Nationella trygghetsundersökningen, NTU) och delaktighet i brott (i första hand Skolundersökningen om brott, SUB). Därtill används kriminalstatistiken för att beskriva utvecklingen av den brottslighet som kommer till rättsväsendets kännedom, samt hanteringen av brott från anmälan till lagföring. Sista delen i rapporten består av fyra tematiska fördjupningskapitel om vapenbrott, brottslighet och otrygghet i stad och på landsbygd, ungdomsbrottsligheten i Sverige samt ekonomisk brottslighet.

Stort tack till alla de medarbetare på Brå som på olika sätt varit involverade och engagerade i rapportens framtagande. Brå vill även rikta ett särskilt tack till de personer som vetenskapligt granskat de olika kapitlen (i bokstavsordning): docent Vania Ceccato vid Kungliga Tekniska högskolan, professor Felipe Estrada vid Stockholms universitet, utredare Susanne Gustavsson vid Statens väg- och transportforskningsinstitut, utredare Ulf Guttormsson vid Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, forskare Erik Lakomaa vid Handelshögskolan i Stockholm, professor emeritus Sven-Åke Lindgren vid Göteborgs universitet, professor Niklas Långström vid Uppsala universitet, professor Anders Nilsson vid Stockholms universitet, professor Tove Pettersson vid Stockholms universitet samt professor Malin Åkerström vid Lunds universitet.

Denna rapport är tillägnad Kerstin Nelander Hedqvists minne.
Kerstin, som i januari 2017 gick bort efter en tids sjukdom, var en uppskattad medarbetare på enheten för forskning och utveckling vid Brottsförebyggande rådet.

Stockholm i februari 2017

Erik Wennerström
Generaldirektör

David Shannon
T.f. Enhetschef

Introduktion till Brottsutvecklingen i Sverige

INTRODUKTION TILL BROTTSUTVECKLINGEN I SVERIGE

Lisa Wallin

Inledning

Att sprida kunskap om brottsligheten är en central uppgift för Brottsförebyggande rådet (Brå). Myndigheten har sedan slutet av 1970-talet löpande gett ut rapporten *Brottsutvecklingen*, där Brås bedömning av utvecklingen av brottsligheten i dess olika delar och förändringar i hanteringen av brottsligheten samlas. Den kunskap som tillhandahålls utgår till stora delar från rapporter och statistik, som publicerats av i första hand Brå men även andra aktörer inom det kriminalpolitiska området.

De brottstyper eller brottsområden som ingår i Brottsutvecklingen är i första hand valda utifrån brott som upplevs som allvarliga (t.ex. dödligt våld) och/eller som många utsätts för (t.ex. bedrägerier). Fokus i denna publikation är brottsutvecklingen i Sverige under 2000-talet. Frågor som besvaras är om det har skett någon förändring i brottslighetens omfattning eller struktur, vilka som begår och vilka som utsätts för brotten, hur rättsväsendet hanterar brottsligheten samt vilka brottsförebyggande och kriminalpolitiska åtgärder som vidtagits under de senaste åren.

Rapporten är disponerad i tre delar: 1) Detta inledande kapitel, i vilket vi redogör för rapportens huvudsakliga källor – offer- och självdeklarationsstudier respektive kriminalstatistik. Därutöver diskuteras även rapportens styrkor och svagheter – dold brottslighet, mörkertal och svårigheter med internationella jämförelser. Kapitlet avslutas med en redovisning av några av de förändringar som skett i rättsväsendet under 2000-talet. 2) Den andra delen består av tio kapitel, där det första beskriver brottsutvecklingen generellt och övriga baseras på olika brottskategorier. 3) Den tredje delen är en fördjupningsdel med fyra kapitel som beskriver olika dimensioner av brottslighet.

Offer- och självdeklarationsstudier

I så kallade offerundersökningar får ett representativt urval av befolkningen svara på om de utsatts för olika typer av brott under en viss period. Självdeklarationsstudier har ett liknande upplägg, med den skillnaden att det är egen delaktighet i brott som efterfrågas, istället för utsatthet. Oftast sker uppgiftsinsamlingen med hjälp av enkäter eller telefonintervjuer. Sådana här studier anses sedan flera

är tillbaka i många fall vara en lämpligare typ av källa än kriminalstatistik, för att belysa brottsligheten.

Nationella trygghetsundersökningen

Sedan 2006 genomför Brå, enligt instruktion från regeringen, en årlig brottsofferundersökning, Nationella trygghetsundersökningen (NTU). Vid analyser av brottsutvecklingen i Sverige är NTU en viktig källa, eftersom även brott som inte är polisanmälda fångas upp. Syftet med undersökningen är i första hand att mäta otrygghet och utsatthet för brott i befolkningen. Utöver detta ställs också frågor om förtroende för rättsväsendet, och erfarenheter av kontakter med rättsväsendet.

NTU riktar sig till ett slumpmässigt urval om 20 000 personer i åldern 16–79 år. Undersökningen görs främst genom telefonintervjuer, men i vissa fall även med post- och webbenkäter. Liksom för flera andra undersökningar med liknande upplägg har svarsfrekvensen sjunkit sedan mätningarna inleddes 2006. Då deltog närmare 78 procent av de utvalda i undersökningen, medan svarsfrekvensen i NTU 2016 var 60 procent.¹ Eftersom undersökningen baseras på ett urval, görs vissa metodologiska korrigeringar för att resultaten ska vara representativa på befolkningsnivå.²

NTU ger information om andelen personer som utsatts för vissa brott mot enskild person (misshandel, hot, sexualbrott, personrån, bedrägeri och trakasserier) och andelen hushåll som utsatts för vissa brott mot egendom (cykelstöld, bostadsinbrott samt bilstöld och stöld ur/från fordon).

I NTU finns också information om en mängd olika bakgrundsvariabler hos de svarande, exempelvis kön, ålder, boendeort samt utbildning. Undersökningen kan därför användas för att beskriva hur utsattheten fördelar sig mellan olika grupper i befolkningen och därtill identifiera riskgrupper avseende utsatthet för brott. Utöver detta ställs även frågor om vissa omständigheter kring brotten, till exempel när och hur brottet skedde, relationen till gärningspersonen och om en polisanmälan gjorts.

Frågorna i NTU är i stor utsträckning anpassade efter kriminalstatistiken, för att möjliggöra vissa jämförelser mellan källorna, avse-

¹ Jämför till exempel SCB: ULF/SILC 2013 (57 procent), Folkhälsomyndigheten: Hälsa på lika villkor 2014 (48 procent).

² En sådan korrigering är att översampla grupper med låg svarsfrekvens, t.ex. unga, så att tillförlitliga resultat för relevanta grupper i befolkningen kan redovisas. I analysen används även ett viktningsförfarande som tar hänsyn till både bortfallet och översamlingen och korregerar så att resultaten blir så representativa som möjligt för befolkningen i sin helhet. Se vidare i den tekniska rapporten för NTU (Brå 2016a).

ende till exempel utvecklingstendenser och anmälningsbenägenhet. Dock är det inte möjligt att formulera frågorna så att de fångar in endast händelser som utgör brott i juridisk mening. De tillfrågades erfarenheter, upplevelser och egna bedömningar av vilka brott de utsatts för stämmer inte alltid överens med juridiska definitioner.

I stort antas NTU beskriva utsattheten för brott hos den vuxna befolkningen väl, men de yngsta och de äldsta i befolkningen (under 16 år respektive över 79 år) ingår inte i undersökningen. Marginaliserade grupper, som grovt kriminella, hemlösa och missbrukare nås troligen i mycket liten utsträckning av undersökningen, och brott som begås mot juridiska personer (staten, kommuner, myndigheter och företag med flera), fångas heller inte upp.

För flertalet av kapitlen i denna rapport är NTU den huvudsakliga källan om brottslighetens utveckling. Därutöver används NTU i stor utsträckning för att beskriva brottsoffren. Ibland har resultaten från flera omgångar av NTU slagits ihop i redovisningen, för att underlaget annars hade blivit för litet.

Skolundersökningen om brott

Skolundersökningen om brott (SUB) är en nationell så kallad självdeklarationsundersökning där ett urval elever i årskurs nio anonymt besvarar en enkät om bland annat delaktighet och utsatthet för vissa brott. SUB är en värdefull källa till kunskap om ungdomsbrottslighetens omfattning, karaktär och utveckling. Sverige tillhör ett fåtal europeiska länder som har möjlighet att beskriva ungdomsbrottsligheten i denna åldersgrupp på annat sätt än enbart genom kriminalstatistik.

Undersökningen har genomförts vid ett antal tillfällen, den första 1995 vid kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet. Mellan 1999 och 2015 har undersökningarna genomförts av Brå.³

Urvalet till SUB bygger på uppgifter ur Skolregistret som handhas av Statistiska centralbyrån (SCB). Det rör sig om ett urval av mellan 5 900 och 10 000 elever per undersökning. Bortfallet har sedan 90-talet ökat från 4,8 procent 1995 till 16,2 procent 2015, vilket ändå ger en hög svarsfrekvens. Förklaringen till det ökade bortfallet ligger sannolikt i förändringar i urvalsram och insamlingsmetod samt att skolor i dag belastas med fler undersökningar

³ I samband med den senaste undersökningen har både frågeformulär och metod genomgått ett antal förändringar, vilket påverkat möjligheten att göra jämförelser bakåt i tiden. Se vidare *Skolundersökningen om brott. Teknisk rapport* (Brå 2016b).

än förut, vilket rimligtvis påverkar både viljan och möjligheterna att medverka (se t.ex. CAN 2011).⁴

I fördjupningskapitlet Ungdomsbrottsligheten redovisas delaktighet i olika typer av brott i första hand utifrån SUB. Även i flera andra kapitel används data från SUB, främst gällande ungdomars utsatthet för vissa brott.

Kriminalstatistiken

Brå ansvarar för den officiella kriminalstatistiken. Där ingår ärenden om brott som handläggs av polis, tull, kustbevakning, åklagare, domstol och kriminalvård.

Statistiken bygger på de uppgifter som myndigheterna registrerar i sina administrativa system, i samband med utredningen av en misstänkt brottslig händelse, lagföringen av en person som befunnits skyldig till brott eller verkställandet av en utdömd påföljd. Den officiella kriminalstatistiken används till att följa upp, bedöma, planera och utveckla rättsväsendets verksamheter.

Förutom den officiella kriminalstatistiken har Brå även en databas med statistik över anmälda brott.⁵ Denna databas uppdateras kontinuerligt när nya uppgifter eller omständigheter blir kända, till skillnad mot uppgifterna i den officiella kriminalstatistiken. Det innebär att det i vissa fall kan förekomma olika uppgifter i den officiella kriminalstatistiken och i Brås databas över anmälda brott.

Anmälda brott

Statistiken över anmälda brott visar antalet händelser som under ett kalenderår har anmälts och registrerats som brott hos Polismyndigheten, Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten eller Tullverket. Statistiken ger en överblick över ärendinflödet till dessa myndigheter. Även anmälda händelser som efter avslutad utredning visar sig inte ha varit brottsliga, eller där brott inte kan styrkas, ingår i statistiken.

Enstaka ärenden som omfattar en stor mängd brott kan ge upphov till märkbara förändringar i statistiken över anmälda brott mellan olika år. Det gäller i synnerhet brottstyper där nivån vanligtvis är relativt låg. Stora ärenden är ovanliga men bör beaktas vid tolkningen av statistiken.

⁴ För att läsa mer om förändringar i SUB, se vidare *Skolundersökningen om brott 1995–2011. Teknisk rapport* (2013) samt *Skolundersökningen om brott* (Brå 2016c) och *Skolundersökningen om brott. Teknisk rapport* (Brå 2016b).

⁵ Statistikdatabasen över anmälda brott finns på Brås webbplats www.bra.se.

Det bör även uppmärkas att försök, förberedelse och stämpling till brott i allmänhet redovisas tillsammans med fullbordade brott; endast för ett fåtal brottstyper (t.ex. mord och dråp) särredovisas försöksbrotten.

Misstänkta personer

Misstankestatistiken är en av de mest använda källorna till kunskap om gärningspersonernas ålder och kön. I statistiken över misstänkta personer redovisas de personer som efter avslutad utredning av polis, tull eller åklagare bedömts vara skäligen misstänkta för brott under ett kalenderår. Statistiken omfattar bara straffmyndiga personer, det vill säga personer som är 15 år eller äldre. En person kan vara misstänkt för flera brott under ett kalenderår, men i statistiken över misstänkta personer redovisas varje person bara en gång per brottstyp.

Handlagda och personupplärade brott

Från och med 2014 publicerar Brå statistik över *handlagda brott*, som ersatt statistiken över *upplärade brott*.⁶ Statistiken över handlagda brott redovisar samtliga anmälda brott för vilka man under redovisningsåret fattat ett beslut, som innebär att handläggningen av brottet avslutas.⁷ Om statistiken över *anmälda brott* kan sägas beskriva ett årligt inflöde av brott till utredande myndigheter, beskriver statistiken över *handlagda brott* ett årligt utflöde.

Statistiken över handlagda brott redovisas efter två övergripande indelningar. Dels efter om brotten har direktavskrivits eller utretts,⁸ dels efter om det finns någon skäligen misstänkt för brotten eller inte.

Personupplärade brott är de brott som klarats upp genom att en misstänkt person kunnat bindas till brottet genom att en åklagare fattat beslut om att väcka åtal, utfärda strafföreläggande eller meddela åtalsunderlåtelse. *Personuppläringsprocenten* används ibland som ett grovt mått på polisens och övriga brottsutredande myndigheters förmåga att binda gärningspersoner till de anmälda brotten. Personuppläringsprocenten redovisar antalet personupplärade brott under ett kalenderår i procent av samtliga handlagda brott (sedan 2014) under samma period. Innan 2014 beräknades personuppläringsprocenten på samtliga anmälda brott, det vill säga på inflödet. Den revidering som innebar att statistiken över upplärade brott ersattes med statistiken över handlagda brott

⁶ För en detaljerad genomgång av de förändringar som gjorts samt vad det innebär se *Handlagda brott – Slutlig statistik för 2014*. (Brå 2015).

⁷ Självla brottsanmälan kan ha gjorts samma år eller tidigare.

⁸ Med utredning avses förundersökning, förenklad utredning eller utredning enligt lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare.

medför att utvecklingen över antalet personupplklarade brott och personupplklaringsprocenten inte är helt jämförbara bakåt i tiden.⁹ Därför redovisas i denna rapport personupplklarade brott och personupplklaringsprocenten utifrån den tidigare beräkningsmodellen. Viktigt att komma ihåg är dock att personupplklaringsprocenten, enligt den tidigare beräkningsmodellen, även påverkas av förändringar i antalet anmälda brott; om antalet anmälda brott har ökat i större omfattning än antalet personupplklarade brott minskar personupplklaringsprocenten, trots att antalet personupplklarade brott kan ha ökat. Personupplklaringsprocenten påverkas också av om polisen antingen minskar eller ökar fokus på så kallade spanings- och ingripandebrott (t.ex. narkotika- och trafikbrott), där det ofta finns en misstänkt person redan vid anmälan.

Lagföringsbeslut och påföljder

I statistiken över personer lagförda för brott redovisas samtliga personer som under ett kalenderår befunnits skyldiga till brott. Underlaget till statistiken bygger på de uppgifter som registreras vid Åklagarmyndigheten och Sveriges domstolar. Huvudenhet i statistiken är lagföringsbeslut. Lagföringsbeslutet kan innebära ett fällande domslut i tingsrätt, en av åklagare meddelad åtalsunderlåtelse eller ett utfärdat strafföreläggande som godkänts av den tilltalade.¹⁰ Uppgifterna om fällande domar i tingsrätt redovisas oavsett om domen vunnit laga kraft eller överklagats till högre instans. Det innebär att statistiken omfattar även personer som efter en fällande dom i tingsrätt fått en friande dom i hovrätt eller i Högsta domstolen. Statistiken används främst till att följa påföljdsutvecklingen, men kan även användas för att studera ålder, kön och tidigare brottsbelastning hos de lagförda.

En person kan bli lagförd vid flera tillfällen under ett kalenderår. I statistiken kan en person därför redovisas flera gånger, för varje enskilt lagföringsbeslut under året. Om flera personer ingår i en och samma lagföring redovisas samtliga i statistiken.

En person kan dock också dömas för flera brott i en och samma lagföring. I sådana fall redovisas inte samtliga brott, utan endast ett brott, enligt *huvudbrottsprincipen*. Det innebär att endast det brott som har den strängaste straffskalan redovisas.¹¹ Huvudbrottsprincipen medför en underskattning av lindrigare brott i statistiken, vilket bör beaktas vid tolkningar av den. Vid jämförelser mellan olika år bör även eventuella förändringar i brottens

⁹ Se *Handlagda brott - Slutlig statistik för 2014*. (Brå 2015).

¹⁰ Ordningsböter som utfärdats av polis eller tull, som också är en typ av lagföring, inkluderas inte i statistiken, men redovisas separat.

¹¹ I de fall en lagföring rör flera brott med samma straffskala, väljs slumpmässigt ett av dessa brott som huvudbrott i redovisningen.

straffvärde uppmärksammas, eftersom det kan påverka vilket brott som redovisas som huvudbrott.

I statistiken redovisas också påföljderna i domslut och godkända strafförelägganden. I domslut där det förekommer flera påföljder redovisas endast den mest ingripande påföljden (huvudpåföljden). Fängelse räknas som den mest ingripande påföljden, medan ”påföljdseftergift” räknas som minst ingripande.

Kriminalvårdsstatistik

Kriminalvårdsstatistiken innehåller uppgifter om personer intagna i kriminalvårdsanstalt och häkte, samt om personer som övervakas inom frivården. Fängelsepopulationen mäts på två olika sätt: dels de personer som tas in i anstalt under ett visst år (intagningsstatistik), dels de personer som befinner sig på en anstalt vid ett givet tillfälle. Intagningsstatistiken domineras av personer som dömts till kortare strafftider, medan statistiken över personer inskrivna i anstalt domineras av personer som dömts till längre strafftider.

Till skillnad från lagföringsstatistiken, som redovisar fällande domar i första instans (tingsrätt) även om en person frikänts i högre instans, omfattar kriminalvårdstatistiken enbart lagakraftvunna domar.

Återfall i brott

Statistiken över återfall i brott redovisar antalet och andelen personer som återfaller i brott efter att tidigare ha lagförts för brott.¹² I statistiken redovisas återfall i brott inom ett, två respektive tre år räknat från den så kallade ingångshändelsen. Ingångshändelsen är det datum då en icke frihetsberövande påföljd dömdes ut, eller datumet för avslutad påföljd vid frihetsberövande, för den lagföring som följs upp för återfall.

Statistikens syfte är att ge en uppfattning om andelen personer som återfaller i brott och om huruvida risken för återfall varierar avseende ålder, kön eller tidigare brottsbelastning. Statistiken ger också en bild av andelen återfall för olika brottstyper och påföljder. Viktigt att notera är att statistiken inte beskriver den faktiska återfallsfrekvensen, utan endast de återfall som kommer till rättsväsendets kännedom genom en ny lagföring.

Dold brottslighet och mörkertal

Långt ifrån alla brott upptäcks respektive anmäls; det finns *en dold brottslighet*. Den dolda brottslighetens storlek är okänd och

¹² Statistiken bygger på uppgifter i lagföringsstatistiken.

varierar mellan olika brottstyper. Relationen (kvoten) mellan det ”faktiska antalet brott”¹³ och antalet uppgivna eller anmälda brott kallas för *mörkertalet* (Sarnecki, 2009). Både mörkertalets storlek och dess föränderlighet är avgörande för hur väl brottslighetens faktiska nivå och utveckling speglas i olika källor. Mörkertalets storlek avgör hur träffsäkert källan beskriver omfattningen av brottet, och mörkertalets föränderlighet påverkar möjligheten att utifrån källan beskriva brottets utveckling. Även om mörkertalet är stort går det att beskriva brottslighetens utveckling, under förutsättning att mörkertalet är någorlunda konstant över tid.

Dold brottslighet och mörkertal i offer- och självdeklarationsstudier

I offer- och självdeklarationsstudier är det endast möjligt att studera några få brottstyper. Det innebär att det inte går att följa utvecklingen för en stor del av de lagstadgade brotten.¹⁴ Dessutom dras alla surveyundersökningar med ett visst bortfall. Bortfall beror vanligen på att den man söker inte går att nå av olika anledningar, eller att denne inte vill eller är förhindrad att medverka. Dessutom har bortfallet i surveyundersökningar under flera år ökat, bland annat på grund av att undersökningarna har blivit flera och därför konkurrerar om respondenternas tid, men också på grund av att respondenterna blivit svårare att nå (många svarar till exempel inte när ett samtal kommer in från ett okänt eller skyddat nummer) (SCB 2015). Detta är ett problem, eftersom ett stort bortfall ökar risken att statistiken blir missvisande. Studier har dessutom visat att bortfallet är skevt, t.ex. genom att bortfallet ofta är större bland unga, bland boende i storstäder och bland utrikes födda (se t.ex. SCB 2015). Den typen av problem försöker man komma tillrätta med genom olika statistiska metoder, till exempel översampling och viktning.¹⁵

Liksom vid andra typer av undersökningar finns också andra möjliga felkällor att ta hänsyn till vid tolkningen av resultaten från offer- och självdeklarationsundersökningar (se t.ex. Roxell och Tiby 2006). De svarande har inte alltid möjlighet eller vilja att lämna korrekta svar, vilket innebär en risk för såväl under- som överrapportering av utsattheten för brott. I synnerhet vid frågor om integritetskränkande brott, exempelvis sexualbrott, är det rimligt att anta att det kan finnas en ovilja att berätta om sina erfaren-

¹³ Alla handlingar som enligt brottsbalken eller annan lag/förordning är belagda med straff.

¹⁴ De brottstyper som efterfrågas i NTU motsvarar över 40 procent av de anmälda brottsbalksbrotten, men endast en bråkdel av alla brottstyper.

¹⁵ Se mer om detta i *Nationella trygghetsundersökningen – Teknisk rapport* (Brå 2016a).

heter. Den tillfrågade kan då tänkas låta bli att svara, eller kanske lämna ”socialt önskvärda” svar snarare än att svara uppriktigt.

Händelser kan också förträngas eller glömmas bort. Särskilt mindre allvarliga brott riskerar att bli underrapporterade, eftersom de tillfrågade inte alltid erinrar sig dem vid undersökningstillfället. Mer allvarliga brott kan i gengäld upplevas som nyligen inträffade, även om de ligger längre bak i tiden än det senaste året, och därmed överrapporteras. Vid frågor som rör utsatthet i det egna hushållet kan vissa händelser vara okända för den tillfrågade.

Samtliga dessa faktorer inverkar på hur exakt *omfattningen* av en viss brottstyp kan beskrivas. De har dock mindre betydelse när *utvecklingen* av en viss brottstyp är i fokus, eftersom de i hög grad kan antas vara någorlunda konstanta över tid. Det går dock inte att utesluta att förändrade attityder och minskad eller ökad tolerans för vissa handlingar kan påverka även utvecklingen av en viss brottstyp (se t.ex. Andersson 2011 för vidare resonemang).

Dold brottslighet och mörkertal i kriminalstatistiken

Det är sedan länge känt att kriminalstatistiken, för många brottstyper, inte går att använda som ett mått på brottsligheten, utan att den är ett mått på ärendetillströmningen i rättsväsendet. Statistiken visar endast den del av brottsligheten som kommer till polisens och andra brottsanmälningsupptagande myndigheters kännedom. För vissa brott där anmälningsbenägenheten är konstant hög, som för inbrott och stölder av värdefulla föremål (där en polisanmälan krävs för att få ut pengar på försäkringen), är statistiken över anmälda brott en lämplig källa för att beskriva brottsutvecklingen. Vid andra mer integritetskränkande brott mot den egna personen, till exempel våldtäkt eller våld i nära relation, är statistiken över anmälda brott otillräcklig för att beskriva utvecklingen, eftersom dessa brott polisanmäls mer sällan.

Mörkertalets storlek i kriminalstatistiken är beroende av dels möjligheten att upptäcka brottet, dels viljan att anmäla brottet till polisen (*anmälningsbenägenheten*). I vilken utsträckning brott upptäcks och anmäls varierar kraftigt mellan olika typer av brott. När brott riktas direkt mot offret är brottets allvarlighetsgrad av stor betydelse för om brottet anmäls. Ju lindrigare brott, desto mindre är sannolikheten för att brottet upptäcks och anmäls, varför dessa är vanligare än vad som framgår i kriminalstatistiken. Endast en bråkdel av brotten utan upplevt brottsoffer, som narkotikabrott, anmäls och hamnar i statistiken.

Mörkertalets föränderlighet i kriminalstatistiken kan bero dels på rättsväsendets och andra myndigheters prioriteringar, dels på förändringar i lagstiftningen eller i samhällets attityd till vissa

brott. Mörkertalet är i högsta grad föränderligt vid så kallade *spanings- och ingripandebrott* (exempelvis narkotika-, trafik- och skattebrott), som oftast anmäls och registreras som ett resultat av polisens och andra aktörers arbetsinsatser, och beror på myndigheternas prioritering och aktivitetsgrad. För andra brott har mörkertalets storlek förändrats, eftersom lagstiftningen vidgats till att omfatta fler handlingar än tidigare (t.ex. för våldtäkt) eller i takt med förändrade attityder till vad som utgör ett brott. Ett exempel på det senare är våld i arbetslivet, där det finns forskning som tyder på att våldshandlingar som tidigare ansetts ingå som en del av arbetet (t.ex. när en vårdnadstagare brukat våld mot personal) numera polisanmäls i högre utsträckning (se t.ex. Wikman, Estrada & Nilsson 2010).

Internationella jämförelser

Offerstudier (crime victim surveys)

Nationella offerstudier (crime victim surveys) har sedan länge varit en viktig kunskapskälla i flera västländer. USA har med hjälp av *National Crime Victim Survey* och Storbritannien med *British Crime Survey*¹⁶ studerat medborgarnas utsatthet på detta sätt i decennier. Även Nederländerna, Italien och Australien genomför offerundersökningar regelbundet sedan många år tillbaka.

Även om det i andra länder finns studier som liknar NTU i sitt upplägg, går det inte att direkt undersöka skillnader i utsatthet mellan olika länder med hjälp av dessa. Det förekommer flera olikheter i insamlingsmetod och frågekonstruktion, vilket sannolikt påverkar resultaten i okänd riktning (se t.ex. Brå 2001). Även urvalsmetod och bortfall skiljer mellan dessa undersökningar. Exempelvis kan frågorna om utsatthet för brott vara formulerade på olika sätt, den tidsperiod som frågorna om utsatthet avser kan skilja och data kan vara insamlade via antingen intervjuer eller enkäter, och vid olika perioder på året. Samtliga dessa skillnader inverkar på undersökningens resultat, och därmed på jämförbarheten mellan länder.

Med anledning av nämnda svårigheter att med hjälp av nationella undersökningar jämföra utsatthet för brott mellan länder, initierades *The International Crime Victims Survey* (ICVS) 1987 av flera europeiska kriminologer (Van Dijk, Mayhew & Killias 1990). ICVS har genomförts med några års mellanrum, med hjälp av standardiserade intervjuformulär i flera länder. Syftet med undersökning är att jämföra nivån av utsatthet för brott mellan länder både inom

¹⁶ Numera *Crime Survey for England & Wales*.

och utom Europa. *The European Crime Survey* (EU ICS) bygger på ICVS, men adresserar andra behov av jämförbara data mellan europeiska länder. EU ICS var en engångsstudie, genomförd 2005, där bland annat Sverige, Danmark, Frankrike och England deltog (Van Dijk, J.J.M., van Kesteren, J.N. & Smit, P. 2008).

ICVS har genomgått oberoende expertgranskning som visat att jämförbarheten mellan länder är större än när nationella undersökningar jämförts (Lynch 2006). Trots det har ICVS och EU ICS stora begränsningar när det gäller jämförbarhet. Även om standardiserade formulär används varierar såväl urvalstyp som urvalsstorlek mellan länderna, och svarsfrekvensen är generellt låg jämfört med många nationella offerstudier. Att urvalet i undersökningen är relativt litet, kombinerat med den låga svarsfrekvensen, innebär att analyserna är osäkra. Det finns heller inga garantier för att undersökningarna i de olika länderna har genomförts i samma kontext och att datainsamlingen skett under samma tidsperiod.

Ytterligare något som försvårar jämförelser mellan länder är att surveyundersökningar bygger på *upplevelsen* av att ha utsatts för ett brott. Denna upplevelse har sin utgångspunkt i normer som kan skilja sig åt mellan olika länder.

Kriminalstatistik i olika länder

Även om det finns stora svårigheter att jämföra utsattheten för brott mellan olika länder genom offerundersökningar, är svårigheterna att använda kriminalstatistik från olika länder som ett jämförande mått på utsatthet ännu större. Jämförelsen av kriminalstatistik mellan länder påverkas av tre omständigheter: rättsliga förhållanden, statistiska förhållanden och faktiska förhållanden (Brå 2006).

Faktiska förhållanden som påverkar statistiken, och som är svåra att mäta, är till exempel rättsväsendets insatser, anmälningsbenägenheten och den faktiska brottsligheten. Ett exempel på rättsliga förhållanden som påverkar kriminalstatistiken, är att vad som är kriminaliserat kan skilja mellan länder. Det betyder att något som utgör ett brott i Sverige, inte alltid gör det i ett annat land – och vice versa.

Det finns flera statistiska förhållanden som påverkar jämförbarheten av kriminalstatistiken mellan länder. Många handlar om att det används olika insamlings- och bearbetningsrutiner. Ett exempel är när och hur antalet brott räknas. I Sverige upprättas statistiken över anmälda brott vid tidpunkten för polisanmälan, medan flera andra länder upprättar statistiken över brott först efter genomförd utredning. Det innebär att Sverige i jämförelse får fler anmälda brott, eftersom en del anmälningar, efter utredning, inte visar sig

vara brott. Även vid antalsräkningen för brott har Sverige en extensiv redovisningsmetod som innebär att fler brott redovisas i statistiken jämfört med många andra länder. Vid seriebrott är praxis i Sverige att varje händelse räknas som ett brott. Det betyder att om flera brott begås vid samma tillfälle, och registreras till ett och samma ärende, räknas varje brott. Ett alternativt räknesätt, som förekommer i en del andra länder, är att dessa händelser slås ihop och räknas som ett brott (ofta det grövsta) i statistiken.

I Sverige måste allt som anmäls till polisen registreras som brott. Jämfört med andra länder har polisen i Sverige också en större egen anmälningsplikt när den som utsatts inte vill anmäla. Det görs dels att antalet anmälda brott blir fler, dels att andelen registrerade anmälningar som är svåra att klara upp är större i Sverige än i många andra länder.¹⁷

Ytterligare en omständighet att ha i åtanke vid jämförelse av kriminalstatistik mellan länder är huruvida försöksbrotten ingår eller ej. I Sverige redovisas dessa i de flesta fall tillsammans med de fullbordade brotten (även om det finns undantag som för till exempel dödligt våld och våldtäkt, där försöksbrotten särredovisas). I en del länder särredovisas försöksbrotten alltid, medan andra länder inte redovisar försöksbrotten alls i statistiken.

Sammantaget innebär detta att jämförelser mellan olika länders brottslighet baserad på kriminalstatistik ofta är missvisande och direkt olämplig. Vid internationella jämförelser av kriminalstatistik bör hänsyn alltid tas till eventuella skillnader i statistikens uppbyggnad. Samma allmänna reservationer avseende användandet av kriminalstatistik som mått på brottslighet gäller även vid internationella jämförelser, det vill säga att statistiken i första hand är ett mått på ärendetillströmningen i rättsväsendet.

Förändringar inom rättsväsendet

I takt med att samhället och brottsligheten förändras, behöver även rättsväsendet anpassa sig efter de behov som finns. Som ett led i detta har en del förändringar skett inom rättsväsendet under 2000-talet. En del förändringar sker inom rättsväsendets myndigheter, medan andra sker på ett övergripande plan och involverar flera eller samtliga myndigheter. Följande text handlar om några av dessa förändringar.

¹⁷ Detta, i kombination med att det i flera länder räcker med att polisen har funnit en skäligen misstänkt för brottet, innebär att Sverige får en jämförelsevis låg personupplämningsprocent (Brå 2014). I Sverige räknas ett brott inte som personupplämnat förrän någon åtalats, fått åtalsunderlåtelse eller strafföreläggande för brottet.

Möjligheten att följa brott genom rättskedjan

Rättsväsendets informationsförsörjning (RIF) är ett samarbete mellan elva myndigheter inom rättsväsendet.¹⁸ Syftet med RIF är dels att effektivisera handläggningen av brottmål, dels att göra det möjligt att följa vad som händer med brott och brottsmisstankar genom rättskedjan.

Varje år hanteras stora mängder brottmål av myndigheterna inom rättsväsendet. Rättskedjan är uppdelad i flera steg. För de ärenden som går igenom hela rättskedjan ser processen ut på följande sätt: Inledningsvis görs en anmälan om brott. Därefter genomför brottsutredande myndigheter och åklagare en utredning som resulterar i ett förundersökningsprotokoll. Om åtal väcks lämnar åklagaren en stämningsansökan till domstol. Domstolen meddelar en dom och kriminalvården fattar ett verkställighetsbeslut. Tidigare var informationsöverföringen mellan myndigheterna i samband med dessa stadier i huvudsak manuell och pappersbaserad. Genom ett elektroniskt informationsutbyte blir handläggningen av brottmål effektivare, eftersom uppgifterna, om till exempel adress och brottslig gärning, inte behöver registreras flera gånger.

RIF kommer att göra det möjligt att följa ett brott i rättskedjan, eftersom dessa redan vid den första registreringen får en egen identitet, som sedan följer med genom hela rättskedjan. Tidigare har brottet fått ett nytt identitetsnummer när det gått vidare till nästa myndighet i rättskedjan. Genom denna förändring kommer bland annat uppgifter om utgången i brottmålet att kunna jämföras med uppgifter om vidtagna utredningsåtgärder, för att hitta framgångsfaktorer vid hanteringen av brottet. Det skapar också förutsättningar för att analysera hur snabbt brotten handläggs inom respektive myndighet samt gör det lättare att utvärdera lagändringar. RIF är ett pågående långsiktigt och omfattande arbete som sker i etapper inom rättsväsendets myndigheter.

Polismyndigheterna blev Polismyndigheten

År 2015 genomfördes en sammanslagning av de tidigare 21 polismyndigheterna, Rikspolisstyrelsen och Statens kriminaltekniska laboratorium (SKL) till en myndighet, samtidigt som Säkerhetspolisen blev en fristående myndighet. Polisen består efter detta av endast två myndigheter: Polismyndigheten och Säkerhetspolisen.

Bakgrunden till ombildningen är betänkandet *En sammanhållen svensk polis* (SOU 2012:13). Ombildningen är den största omorganisationen av polisen sedan förstatligandet 1965. Syftet med

¹⁸ Brottsförebyggande rådet, Brottsoffermyndigheten, Domstolsverket, Ekobrottsmyndigheten, Kriminalvården, Kustbevakningen, Polismyndigheten, Rättsmedicinalverket, Skatteverket, Tullverket och Åklagarmyndigheten.

reformen var att komma tillrätta med organisatoriska hinder inom polisen och därmed skapa bättre möjligheter för polisen att förebygga, ingripa mot och utreda brott.

Efter omorganisationen finns numera sju polisregioner med helhetsansvar inom sitt regionala upptagningsområde. Även vissa andra uppgifter utan direkt lokal anknytning hålls samman på regional nivå, till exempel utredning av it-relaterade brott, barnpornografibrott och omfattande bedrägeriärenden. Inom polisregionerna ryms 95 lokalpolisområden som ska utgöra basen för polisens verksamhet. Verksamheten ska i högre utsträckning utgå från lokala lägesbilder, och såväl resurser som mandat att fatta beslut ska finnas lokalt.

I samband med reformen bytte Statens kriminaltekniska laboratorium (SKL) namn till Nationellt forensiskt centrum (NFC). Även Rikskriminalpolisen (RKP), som bland annat arbetade mot den grova och organiserade brottsligheten, förändrades och genomgick ett namnbyte, till Nationella operativa avdelningen (NOA).

Åklagarmyndigheten har följt med

Med anledning av polisens omorganisation har också Åklagarmyndigheten genomgått en organisationsanpassning, i syfte att effektivisera samverkan. År 2014 delades Åklagarmyndighetens 39 åklagarkammare in i sju åklagarområden och en nationell åklagaravdelning. De nya åklagarområdena överensstämmer med polisens indelning i regioner från 2015. Åklagarområdena och polisregionerna leds från samma huvudorter. En likartad struktur hos polis och åklagare är tänkt att främja samarbetet och möjliggöra gemensam resultatuppföljning.

Även efter omorganisationen finns tre internationella åklagarkammare för internationell brottslighet och mycket omfattande ärenden avseende grov organiserad brottslighet.

Kriminalvårdsmyndigheterna blev Kriminalvården

Åren 1998–2005 var kriminalvården organiserad i sex regioner med 37 kriminalvårdsmyndigheter. År 2006 samlades hela organisationen i en enda myndighet: Kriminalvården. År 2015 genomgick Kriminalvården ytterligare en omorganisation, då ytterligare en nationell avdelningsnivå inrättades direkt under generaldirektören. Det finns numera tre nationella avdelningar: en för frivård, en för anstalt/häkte samt en för säkerhetsfrågor. En förändring i samband med den senaste omorganisationen är att frivården och häkte/anstalt delats upp i varsin verksamhetsgren. Myndigheten etablerade också en nationell transportenhet och ett administrativt servicecenter.

Referenser

Andersson, L. (2011). *Mått på brott. Självdeklaration som metod att mäta brottslighet*. Kriminologiska institutionens avhandlingsserie nr 29. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Brottsförebyggande rådet, Brå. (2001). *Brottsligheten i olika länder*. Rapport 2001:18. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå. (2006). *Konsten att läsa statistik om brottslighet*. Rapport 2006:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå. (2013). *Skolundersökningen om brott 1995–2011*. Teknisk rapport. Rapport 2013:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet

Brottsförebyggande rådet, Brå. (2014). *Varför gav fler poliser inte ökad personupplärning? Slutrapport i uppdraget "Satsningen på fler poliser"*. Rapport 2014:17. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå. (2015). *Handlagda brott – Slutlig statistik för 2014*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå. (2016a). *Nationella trygghetsundersökningen 2015. Teknisk rapport*. Rapport 2016:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå. (2016b). *Skolundersökningen om brott 2015. Teknisk rapport*. Rapport: 2016:22. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå. (2016c). *Skolundersökningen om brott 2015*. Rapport 2016:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN (2011). *Skolelevers drogvapor 2011*. CAN rapport 129. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Folkhälsomyndigheten. (2015). *Hälsa på lika villkor 2015*. Teknisk rapport. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

Lynch, P.L. (2006). "Problems and promise of victimization surveys for cross-national research". I: *Crime and Justice*, 34, s. 229–287.

Roxell, L. och Tiby, E. (2006). *Frågor, fält och filter. Kriminologisk metodbok*. Lund: Studentlitteratur.

Sarnecki, J. (2009). *Introduktion till kriminologi*. Lund: Författarna och Studentlitteratur.

SOU 2012:13. *En sammanhållen svensk polis*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

Statistiska centralbyrån, SCB (2013). *Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF/SILC) 2012. Beskrivning av statistiken LE0101*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

Statistiska centralbyrån, SCB (2015). *Mer bortfall i statistiken*. I: SCB:s tidskrift *Välfärd*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

Van Dijk, J.J.M., Mayhew, P. & Killias, M. (1990). *Experiences of crime across the world: Key findings from the 1989 International Crime Survey*. Deventer: Kluwer Law and Taxation.

Van Dijk, J.J.M., van Kesteren, J.N. & Smit, P. (2008). *Criminal Victimization in International Perspective, Key findings from the 2004-2005 ICVS and EU ICS*. The Hague: Boom Legal Publishers.

Wikman, S., Estrada, F. & Nilsson, A. (2010). *Våld i arbetslivet – en kriminologisk kunskapsöversikt*. Stockholm: Arbetsmiljöverket.

ro tts utv

Brottsutvecklingen

DEN SVENSKA BROTTsutvecklingen

Lisa Wallin

Sammanfattning

Mellan 2005 och 2015 minskade andelen personer som uppgav att de under det senaste året utsatts för något brott, från 26 procent till 24 procent. Den andel som utsatts för ett eller flera *brott mot person* (en sammanslagning av misshandel, sexualbrott, personrån, hot och trakasserier) minskade från 11 procent 2005 till 9 procent 2009, en andel som höll i sig till 2012. Därefter har andelen utsatta dock varierat mellan 11 och 9 procent. Störst minskning mellan åren 2006 och 2015 återfinns i andelen hushåll som utsatts för *egendomsbrott* (en sammanslagning av cykelstöld, bostadsinbrott, bilstöld och stöld ur fordon), som har minskat från 13 till 10 procent.

Sedan 2012 uppger en större andel kvinnor än män att de utsatts för något brott mot person. Sedan 2005 har andelen män som uppger att de utsatts minskat något, medan andelen kvinnor som uppger att de utsatts har ökat något. Det innebär att brottsutvecklingen under 2000-talet ser något olika ut för män respektive kvinnor.

Sett till olika grupper i befolkningen har utsattheten för brott mot person minskat i många av de grupper som annars har en högre generell utsatthet (unga, arbetslösa och ensamstående). En grupp för vilka utsattheten istället ökat under den senaste perioden är personer som är födda i Sverige men vars båda föräldrar är födda utomlands.

Inflödet av brottsanmälningar till rättsväsendet har ökat under 2000-talet, från cirka 1,2 miljoner till cirka 1,5 miljoner anmälningar. Ökningen skedde framförallt till och med 2008 och gäller inte för egendomsbrotten, som nästan halverats under perioden. Av de brott mot person som redovisas har framför allt anmälningar gällande hot eller trakasserier ökat i betydande utsträckning.

Antalet misstänkta personer ökade under 2000-talet, fram till 2009 (även i förhållande till befolkningsökningen). Den procentuella ökningen var större bland kvinnor än bland män. Efter 2010 har antalet misstänka personer dock minskat. Den absoluta majoriteten brott begås av män, enligt såväl NTU som misstänkestatistiken.

Personupplklaringsprocenten, som ibland används som ett grovt mått på rättsväsendets effektivitet, ökade något fram till 2012. Därefter skedde en minskning, och 2015 låg personupplklaringsprocenten på den lägsta nivån under 2000-talet (14 procent). Även lagföringsbesluten och samtliga utdömda påföljder har minskat sedan 2010.

En relativt stor del av dem som lagförts för ett brott återfaller i brottslighet kort tid efter avtjänat straff. Återfallsandelen uppvisar dock en svagt nedåtgående trend över tid. Mellan 2003 och 2009 minskade andelen personer som återföll inom tre år med 2 procentenheter (40 procent 2009).

Inledning

Huruvida brottsligheten i samhället ökar eller minskar är en fråga som ofta förekommer i samhällsdebatten. Bland befolkningen i stort finns en uppfattning om att brottsligheten ökar. Ungefär tre av fyra (72 procent 2016) tror att brottsligheten ökat något eller kraftigt de senaste tre åren, enligt Nationella trygghetsundersökningen (NTU). Uppfattningen att brottsligheten ökar har funnits sedan NTU genomfördes första gången, även om den då var ännu högre (81 procent 2006).

Att sprida kunskap om brottsligheten är en viktig uppgift för Brå. Myndigheten har sedan slutet av 1970-talet löpande gett ut rapporten *Brottsutvecklingen i Sverige*, som med statistik och fakta redogör för utvecklingen av flera centrala brottstyper.

I detta kapitel ges en övergripande beskrivning av utvecklingen av brottsligheten i Sverige under 2000-talet. Kapitlet ger också en inramning och ett sammanhang till övriga kapitel i publikationen.

Kort om källorna

Källor är i första hand NTU (självrapporterad utsatthet för brott), och i andra hand kriminalstatistiken (brott som kommer till rättsväsendets kännedom).

NTU är en årlig brottsofferundersökning, och den viktigaste källa vi har idag vid analyser av brottsutvecklingen, eftersom den även fångar upp brott som inte polisanmäls. NTU ger information om andelen personer som utsatts för misshandel, hot, sexualbrott, personrån, bedrägeri och trakasserier samt andelen hushåll som utsatts för cykelstöld, bostadsinbrott, bilstöld och stöld ur fordon. I NTU finns också viss information om de utsatta och om omständigheterna kring brotten.

Med hjälp av kriminalstatistiken kan man endast redovisa de brott som kommer till rättsväsendets kännedom. Eftersom anmälningsbenägenheten skiljer sig stort mellan olika brottstyper, är kriminalstatistiken en sämre källa än NTU för att beskriva brottsutvecklingen för flertalet typer av brott, men kan ge en relativt bra bild för vissa andra brott. Vad gäller exempelvis sexualbrotten polisanmälades mindre än 10 procent av dessa, enligt NTU, och av samtliga brott mot enskild person uppgavs ungefär en fjärdedel vara anmälda (Brå 2016a). Det innebär att endast en minoritet kommer till rättsväsendets kännedom, vilket gör kriminalstatistiken till en mindre lämplig källa för att beskriva dessa brott. För brott där anmälningsbenägenheten är hög, till exempel bilstöld och bostadsinbrott, där omkring nio av tio händelser uppges anmälas till polisen (Brå 2016a), är kriminalstatistiken däremot en användbar källa för att undersöka brottsutvecklingen.

I kapitlet Introduktion till Brottsutvecklingen i Sverige finns en närmare redogörelse för de olika källorna, samt deras begränsningar.

Indelningar i kapitlet

I det här kapitlet redovisas, förutom brottsligheten generellt, en uppdelning av utvecklingen för *brott mot person* (en sammanslagning av hot, trakasserier, misshandel, sexualbrott och personrån), liksom för *brott mot egendom* (en sammanslagning av bostadsinbrott, fordonsrelaterade brott samt cykelstöld). Uppdelningen utgår från de brott och den population som ingår i NTU. Det gäller även när kriminalstatistiken redovisas, för att möjliggöra jämförelser mellan dessa två källor.¹ Observera att redovisade *brott mot person* i detta kapitel därmed har en annan definition än både det som benämns *brott mot person* i brottsbalken² och det som brukar benämnas *brott mot enskild person* i NTU³.

Den beskrivning av brottsutvecklingen som ges i detta kapitel är inte fullödlig. En stor del av kapitlet bygger på NTU, som endast redovisar vissa brott, och därför ingår till exempel inte narkotikabrott och brott i trafiken i denna redovisning. Inte heller bedrägebrottens utveckling redovisas här. Dessa brottstyper återfinns i egna kapitel, längre fram i publikationen.

¹ Det innebär t.ex. att brottsanmälningar gällande brott mot barn inte ingår i redovisningen av kriminalstatistiken, eftersom utsattheten hos denna grupp inte går att redovisa utifrån NTU. En närmare beskrivning av de brott som redovisas från kriminalstatistiken finns i anslutning till respektive figur.

² *Brott mot person* enligt brottsbalken inkluderar även andra brott, t.ex. mord.

³ *Brott mot enskild person*, som redovisas i NTU-rapporterna från Brå, ingår även bedrägerier.

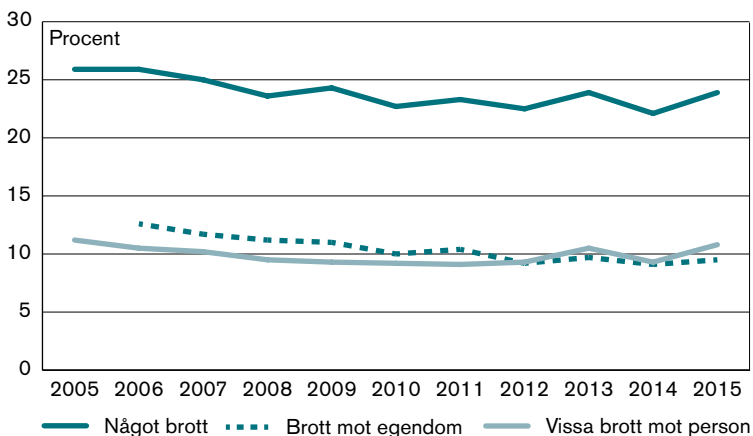
Omfattning och utveckling

Lägre andel uppger att de utsatts för brott

Andelen personer som uppger att de under året utsatts för något brott har minskat under den senaste tioårsperioden, från 26 procent 2005 till 24 procent 2015 (figur 1).⁴ Främst har andelen hushåll som utsatts för egendomsbrott minskat, från 13 procent 2006 till 10 procent 2015.

Andelen som utsatts för ett eller flera brott mot person var 11 procent 2005. Därefter minskade andelen succesivt, för att sedan stabiliseras på en nivå runt 9 procent. De tre senaste åren är utvecklingen inte lika tydlig. År 2013 skedde en uppgång till 11 procent, som antogs vara tillfällig, eftersom året därpå visade en nedgång till 9 procent. År 2015 är andelen dock återigen 11 procent. De årsmässiga variationerna under senare år är därmed stora.

Figur 1. Utsatthet för brott i befolkningen. Källa: NTU.

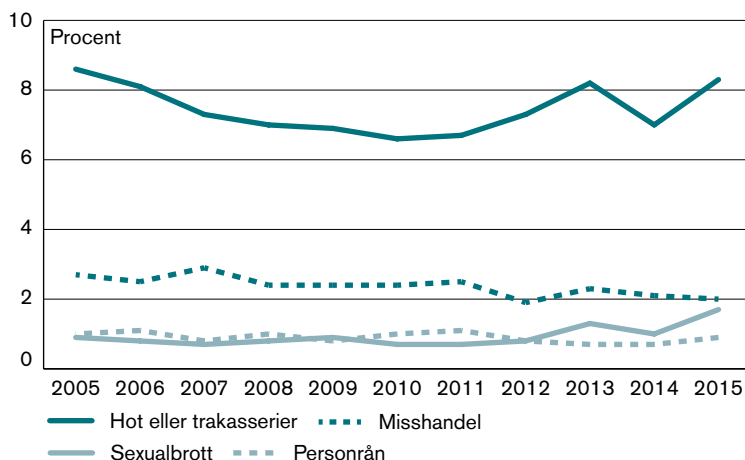
Hot och trakasserier absolut vanligast

Hot och trakasserier är de absolut vanligaste händelserna att utsättas för, enligt NTU. Personrån är jämförelsevis ovanligt (figur 2). Medan andelen som utsatts för misshandel haft en relativt stabil nedåtgående trend under perioden, har andelen utsatta för hot eller trakasserier samt sexualbrott minskat eller legat stabilt fram till och med 2012. De senaste tre åren har det dock varit en ostadigare utveckling, där andelen utsatta pendlat mellan en lägre och en högre nivå. En gemensam nämnare för hot och trakasserier samt sexualbrott är att en större andel kvinnor är utsatta för dessa

⁴ I denna siffra inkluderas även brott mot hushållet. Det innebär att det också ingår om någon annan i familjen fått t.ex. sin bil eller cykel stulen.

brott, jämfört med män. En annan gemensam nämnare är att en del av de brott som faller inom dessa brottskategorier begås via internet. Att internet blivit en allt större arena för flera brott visar en studie över utvecklingen av it-inslag i brottsutredningar (Brå 2016b).

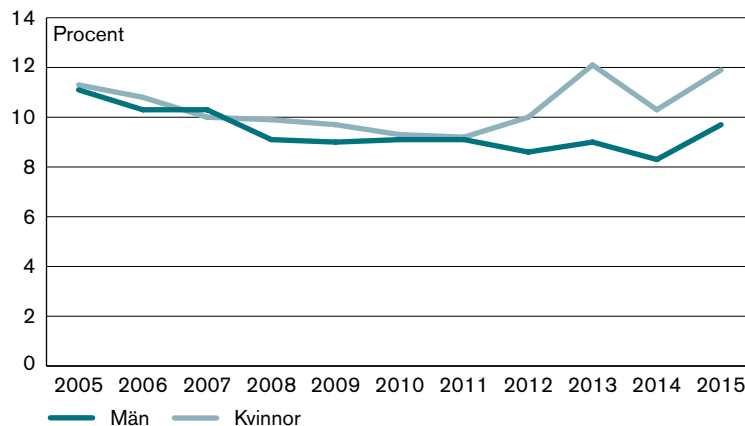
Figur 2. Utsatthet för brott mot person uppdelat på olika brottstyper. Källa: NTU.

Skillnaden i utsatthet mellan kvinnor och män har ökat

Skillnaden mellan kvinnor och män har ökat vad gäller utsatthet för brott mot person, jämfört med för tio år sedan (se figur 3). År 2005 uppgav 11 procent av både männen och kvinnorna att de utsatts för hot, trakasserier, misshandel, personrån eller sexualbrott. Sedan 2012 uppger dock en större andel kvinnor än män att de ut-

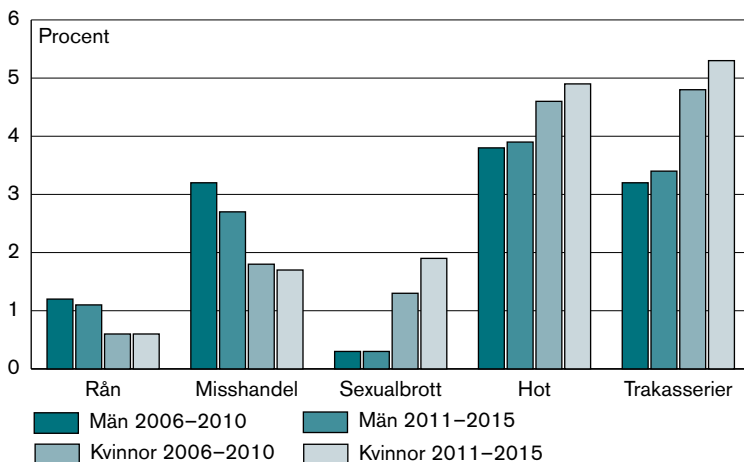
Figur 3. Utsatthet för brott mot person, kvinnor och män. Källa: NTU.

satts för ett eller flera av dessa brott. Det innebär att brottsutvecklingen avseende personbrotten ser olika ut för män och för kvinnor. Sedan 2005 har andelen män som uppger att de utsatts minskat något, medan andelen kvinnor som uppger att de utsatts har ökat något. Denna skillnad i utsatthet har kvarstått oavsett om den totala andelen utsatta för brott under året har minskat eller ökat.

Den ökade skillnaden i utsatthet mellan kvinnor och män beskrivs närmre i figur 4. Där presenteras ett genomsnitt per år av andelen kvinnor och män som utsatts för något brott mot person, åren 2006–2010 och åren 2011–2015. Vid en jämförelse av dessa två perioder framkommer att de brottstyper som kvinnor utsätts för i högre utsträckning än män (hot, trakasserier och sexualbrott) inte bara ökat, utan också att de ökat i större utsträckning för kvinnor än för män. Samtidigt har de brottstyper som män utsätts för i högre utsträckning än kvinnor (personrån och misshandel) istället minskat mellan dessa perioder, och för misshandel har minskningen för män varit större än den för kvinnor.

Figur 4. Utsatthet för brott mot person, uppdelat på kön. En jämförelse mellan två perioder. Källa: NTU.

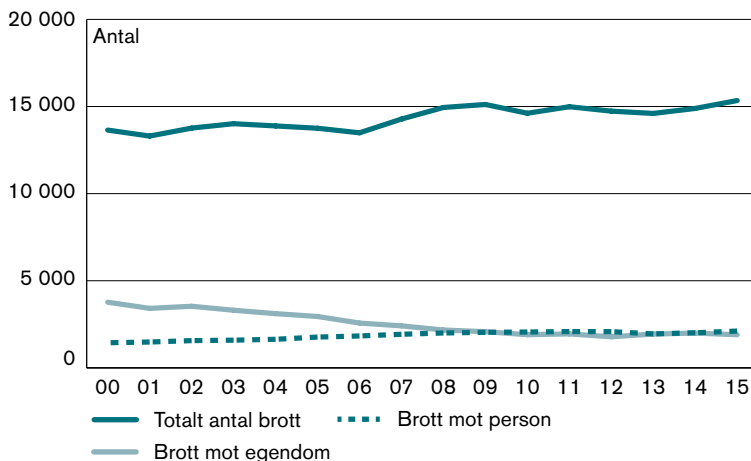

Fler anmälningar gällande brott mot person

Kriminalstatistiken över anmälda brott redovisar endast de brott som kommer till rättsväsendets kännedom. Perioden 2000–2007 anmäldes årligen omkring 14 000 brott per 100 000 invånare. Därefter skedde en nivåhöjning till omkring 15 000 under perioden 2008–2015 (figur 5). Även om NTU tyder på en minskad brottslighet generellt, innebär detta alltså att inflödet av brottsanmälningar till rättsväsendet har ökat (i absoluta tal handlar det om

en ökning från cirka 1,2 miljoner till cirka 1,5 miljoner anmälningar).

Figur 5. Anmälda brott per 100 000 invånare åren 2000–2015. Källa: Brås statistikdatabas över anmälda brott.⁵

Vad gäller egendomsbrott följer polisanmälningarna samma minskande trend som de självrapporterade uppgifterna om utsatthet för egendomsbrott i NTU. Antalet anmälningar per 100 000 invånare har nästan halverats, från cirka 3 800 till cirka 1 900 brott. Minskningen kan till stor del förklaras av en stor nedgång i antalet fordonsrelaterade brott, där den tekniska utvecklingen haft stor betydelse (se vidare kapitlet Stöldbrott).

De anmälda brotten mot person har istället ökat något. Där andelen utsatta enligt NTU varit relativt oförändrad i ett längre perspektiv (undantaget de senaste årens upp- och nedgångar), har antalet polisanmälningar per 100 000 invånare ökat, från cirka 1 440 brott 2000 till cirka 2 110 brott 2015. Att NTU-uppgifterna och anmälningsstatistiken är samstämmiga för egendomsbrotten men skiljer sig för brotten mot person har, som nämnts, att göra

⁵ I brott mot person ingår i denna redovisning följande brott ur kriminalstatistiken: misshandel mot person 15 år eller äldre, våldtäkt inkl. grov mot person 15 år eller äldre, sexuellt ofredande 15 år eller äldre, sexuellt tvång 15 år eller äldre, blottning, grov fridskränkning mot person 18 år eller äldre, grov kvinnofridskränkning, olaga förföljelse mot person 18 år eller äldre, olaga hot mot person 18 år eller äldre, ofredande mot person 18 år eller äldre, ärekränkning mot person 18 år eller äldre, hemfridsbrott, kränkande fotografering, överträdelse av kontaktförbud samt rån inkl. grovt mot person (inkl. funktionshindrad). I brott mot egendom ingår i denna redovisning följande brott ur kriminalstatistiken: tillgrepp av fordon (bil samt cykel), stöld ur och från fordon samt inbrottsstöld i bostad (lägenhet och villa).

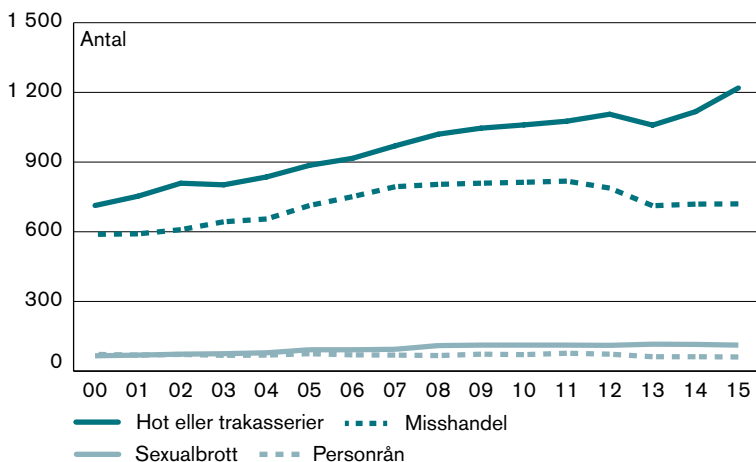
med att de flesta egendomsbrott anmäls till polisen medan färre av brotten mot person polisanmäls.

Sedan 2008 har antalet anmälda brott stabiliserats, gällande såväl egendomsbrotten som brotten mot person, och ligger numera på ungefär samma nivå: omkring 2 000 brott per 100 000 invånare.

Anmälningar om hot och trakasserier har ökat kraftigt

Främst har anmälningarna gällande hot och trakasserier ökat kraftigt under 2000-talet (figur 6), vilket förklarar en stor del av den ökning som skett av anmälda brott mot person per 100 000 invånare. Även anmälningarna gällande misshandel och sexualbrott ökade fram till 2008, men har sedan dess stabiliserats, och för misshandel även minskat något. Brottanmälningarna om personrån har legat relativt stabilt under 2000-talet, och har under de senare tre åren även minskat något. En närmare beskrivning av utvecklingen för respektive brottstyp finns i egna kapitel senare i publikationen.

Figur 6. Anmälda brott mot person per 100 000 invånare åren 2000–2015.⁶
Källa: Brås statistikdatabas över anmälda brott.

⁶ Följande brott ur kriminalstatistiken ingår i redovisningen: I misshandel ingår misshandel mot person 15 år eller äldre (inkl. grov). I sexualbrott ingår våldtäkt inkl. grov mot person 15 år eller äldre, sexuellt ofredande 15 år eller äldre, sexuellt tvång 15 år eller äldre samt blottning. I hot och trakasserier ingår grov friidskränkning mot person 18 år eller äldre, grov kvinnofridskränkning, olaga förföljelse mot person 18 år eller äldre, olaga hot mot person 18 år eller äldre, ofredande mot person 18 år eller äldre, ärekränkning mot person 18 år eller äldre, hemfridsbrott, kränkande fotografering samt överträdelse av kontaktförbud. I personrån ingår rån inkl. grovt mot person (inkl. funktionshindrad).

Brottsutsatta och gärningspersoner

NTU ger en övergripande bild av *vilka som utsätts för brott*, vad gäller en del bakgrundsfaktorer som till exempel kön, ålder, familje- och boendesituation. Somliga grupper som kan antas särskilt utsatta, till exempel missbrukare och hemlösa, fångas dock sannolikt inte upp genom NTU.

Det finns mycket lite information om *dem som begår brotten*. Självdeklarationsstudier används sällan, eftersom personer antas mindre benägna att berätta om egen brottslighet än om utsatthet för brott.⁷ I NTU finns en del följdfrågor om gärningspersonens kön, ålder och relation till den som utsatts.⁸ Man bör dock komma ihåg att dessa uppgifter bygger på vad den utsatte *tror* om gärningspersonen – det är ofta lättare att uttala sig om gärningspersonens kön än att uppskatta personens ålder.⁹ Statistiken över misstänkta personer kan användas för att beskriva den minoritet av gärningspersoner som kommer till rättsväsendets kännedom.¹⁰ En Brå-studie om gärningspersonernas kön och ålder vid misshandel, hot, rån och sexualbrott enligt NTU respektive misstankestatistiken visar dock att dessa två källor ger en någorlunda samstämmig bild av gärningspersonernas kön och ålder (Brå 2014a).

Mer utsatta, mindre utsatta

I tabell 1 framgår ett årligt genomsnitt av den andel i befolkningen som utsatts för ett eller flera av de undersökta brotten mot person, åren 2005–2010 och åren 2011–2015, uppdelat på olika grupper i befolkningen.

Som redan konstaterats tidigare i kapitlet har utsattheten bland män minskat något mellan dessa perioder, medan utsattheten bland kvinnor ökat något. Av tabellen framgår också att en del grupper i befolkningen utsätts för brott i större utsträckning än andra. Exempelvis är yngre mer utsatta än äldre, ensamstående är mer utsatta än sammanboende och arbetslösa är mer utsatta än förvärvsarbetande. Sammantaget finns en tendens till en högre utsatthet för brott bland de mer resurssvaga grupperna i befolkning-

⁷ Det finns en studie över niondeklassares självrapporterade delaktighet i brott, Skolundersökningen om brott (SUB). Studien är dock begränsad till denna grupp och till vissa brottstyper (för en utförligare beskrivning, se kapitlet Introduktion till Brottsutvecklingen i Sverige, fördjupningskapitlet Ungdomsbrottsligheten i Sverige samt Brå 2016c).

⁸ I de fall det var flera gärningspersoner efterfrågas kön, ålder och relation till den mest aktiva gärningspersonen.

⁹ Mer om vad NTU innehåller finns i kapitlet Introduktion till Brottsutvecklingen i Sverige. För ytterligare information om NTU, se Brå 2016a samt Brå 2016d.

¹⁰ Statistiken omfattar inte samtliga personer som misstänkts för brott, utan endast de personer där misstanken kvarstår efter avslutad utredning.

en. En del av den högre utsattheten i dessa grupper kan förklaras av tillfällesstrukturen, det vill säga i vilken utsträckning personen befinner sig i situationer eller miljöer där det finns en ökad risk att bli utsatt för brott. Yngre personer rör sig till exempel mer utomhus, vid sena tider och i miljöer där det förekommer alkohol jämfört med äldre personer. Det samma kan antas gälla ensamstående jämfört med sammanboende.

Tabell 1. Andelen utsatta för brott mot person i olika grupper, uppdelat på genomsnittet två tidsperioder samt förändringen mellan dessa perioder. Källa: NTU.

	Genomsnitt 2006–2010	Genomsnitt 2011–2015	Förändring, procent- enheter
Kön			
Män	9,6	9,0	-0,6
Kvinnor	9,9	10,7	0,8
Ålder			
16–24 år	19,2	16,8	-2,4
25–44 år	10,7	11,4	0,7
45–64 år	7,2	8,1	0,9
65–79 år	3,9	4,5	0,6
Utbildning			
Förgymnasial	11,6	10,9	-0,7
Gymnasial	9,2	9,9	0,7
Eftergymnasial	8,7	8,9	0,2
Familjetyp			
Sammanboende utan barn	6,3	6,9	0,6
Sammanboende med barn	7,0	7,5	0,5
Ensamstående utan barn	14,8	13,9	-0,9
Ensamstående med barn	15,8	15,8	0,0
Svensk/utländsk bakgrund			
Född i Sverige, med minst en förälder född i Sverige	9,4	9,4	0,0
Född i Sverige, med båda föräldrarna födda utomlands	9,4	13,3	3,9
Utrikesfödd	11,6	11,0	-0,6
Sysselsättning			
Förvärsarbetande	9,0	9,5	0,5
Arbetslös	17,7	13,8	-3,9
Övrigt (inkluderar bl.a. studerande och pensionärer)	10,3	9,8	-0,5

Av tabellen framgår dock också att utsattheten minskat mellan de två undersökta perioderna i många av de grupper som har en högre generell utsatthet. Den största minskningen har skett bland unga personer i åldern 16–24 år samt bland personer utan arbete.

En grupp för vilken utsattheten istället ökat stort mellan dessa perioder är personer födda i Sverige, men med båda föräldrarna födda utomlands.

Utsattheten olika mellan grupper med högre utsatthet

En analys av vilka brott mot person som respektive grupp uppger en högre utsatthet för 2015 visar att det finns skillnader mellan grupperna.¹¹

För *misshandel* uppger personer mellan 16 och 44 år, ensamstående (framför allt med barn, men också utan) samt arbetslösa en högre utsatthet än övriga grupper. För *personrån* är skillnaden inte lika tydlig, men även där är yngre personer mer utsatta än de som är 45 år eller äldre. Även utrikes födda uppger att de utsatts för rån i högre utsträckning än personer födda i Sverige.

Vid *sexualbrott* är den största skillnaden mellan olika grupper relaterad till ålder, där unga i åldern 16–24 år utsätts i högre utsträckning än andra. Även ensamstående samt personer födda i Sverige men med utrikesfödda föräldrar uppger i något högre utsträckning att de utsatts för sexualbrott.

Arbetslösa personer, personer födda i Sverige med utrikesfödda föräldrar samt ensamstående personer (i synnerlighet med barn) uppger att de utsatts för *hot och trakasserier* i högre utsträckning än övriga. Även personer yngre än 45 år uppger en högre utsatthet.

En majoritet av brotten begås av män

Såväl av NTU som av misstankestatistiken framgår att den absoluta majoriteten av brotten begås av män. I en Brå-studie baserad på NTU-data framkom att över 80 procent av förövarna vid misshandel, hot, rån och sexualbrott var män (Brå 2014a). Andelen kvinnor varierade mellan 12 och 17 procent under den undersökta tioårsperioden.

Även i misstankestatistiken är män överrepresenterade. År 2015 misstänktes 84 500 män och 20 800 kvinnor för brott; männen utgjorde således 80 procent av samtliga misstänkta personer. Andelen kvinnor har under 2000-talet varierat mellan 18 och 21 procent.

Vanligast med en ensam förövare

Vid misshandel, hot och sexualbrott är det vanligast att brottet begåtts av en ensam gärningsperson. Vid misshandel är det i omkring en tredjedel av händelserna två eller fler gärningspersoner. Vid hot

¹¹ Skillnaden i utsatthet för olika brott mot person mellan män och kvinnor har redan beskrivits tidigare i kapitlet, kön ingår därför inte i denna analys.

är det flera gärningspersoner i ungefär en fjärdedel av händelserna. Att gärningspersonerna är flera är ovanligt vid sexualbrott; i omkring en tiondel av brotthändelserna. Sett till perioden 2005–2014 har andelen brotthändelser med två eller fler gärningspersoner legat relativt konstant för dessa brottstyper. (Brå 2016e)

Vid personrån är det däremot flera gärningspersoner i en majoritet av händelserna (cirka två tredjedelar av alla personrån). Denna andel har minskat något under perioden 2005–2014. (Brå 2016e)

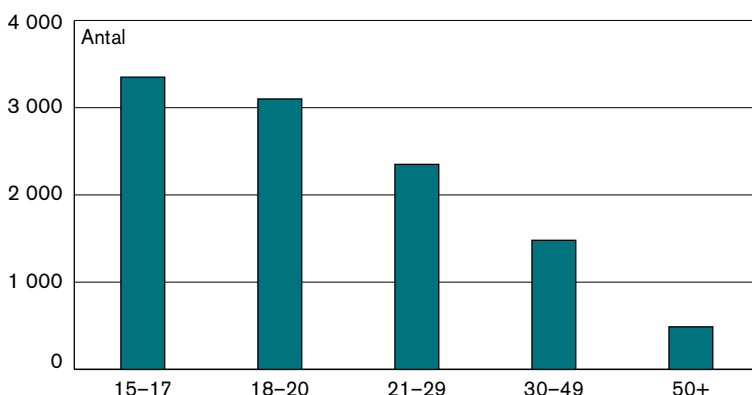
Unga gärningspersoner överrepresenterade

Antalet misstänkta personer ökade under början av 2000-talet. Den uppåtgående trenden pågick fram till 2010, då den högsta nivån för antalet misstänkta personer under perioden noterades (126 500 personer). Antalet har därefter minskat fram till och med 2014, innan nedgången tycks ha avstannat 2015 (105 600 personer).

Både antalet misstänkta män och antalet misstänkta kvinnor har ökat, även när hänsyn tas till den befolkningsökning som skett. Den procentuella ökningen under 2000-talet var större bland kvinnor; antalet misstänkta kvinnor ökade med 57 procent 2009 (som var en toppnivå) jämfört med 2000. När antalet misstänkta män nådde sin toppnivå, 2010, var den procentuella ökningen 33 procent jämfört med 2000.

Även om unga i åldern 15–20 år utgör en minoritet av samtliga misstänkta, är de överrepresenterade i förhållande till sin andel i den straffmyndiga befolkningen. År 2015 registrerades cirka 20 800 ungdomar i åldern 15–20 år som skäligen misstänkta.¹²

Figur 7. Misstänkta i olika åldersgrupper i förhållande till deras antal i befolkningen, 2015. Källa: Brås officiella kriminalstatistik.

¹² Sannolikt är denna siffra ännu högre än vad som framgår av misstankestatistiken, på grund av en förändring i lagen om unga lagöverträdare (LUL).

Det utgör en femtedel av samtliga misstänkta personer, samtidigt som de endast utgör 8 procent av den straffmyndiga befolkningen. I figur 7 framgår att yngre personer är kraftigt överrepresenterade bland de misstänkta. Därefter sjunker antalet misstänkta personer per 100 000 i åldersgruppen i takt med stigande ålder. Det innebär att sannolikheten att bli misstänkt för brott är större i de yngre åldersgrupperna än i de äldre åldersgrupperna.

Även enligt NTU har en förhållandevis stor andel av brotten mot person, särskilt misshandel och personrån, begåtts av någon yngre än 24 år (Brå 2014a). Eftersom den utsatta och gärningspersonen tenderar att vara i ungefär samma ålder – och eftersom unga är överrepresenterade bland de utsatta – är denna överrepresentation av unga gärningspersoner förväntad (se t.ex. Brå 2014a). Dessutom är insatser mot unga förövare en stående prioritering inom rättsväsendet, vilket till viss del bidrar till överrepresentationen i misstankestatistiken.

Antalet unga misstänka i åldern 15–20 år ökade under 2000-talet fram till 2009; därefter minskade antalet unga, enligt kriminalstatistiken. En del av minskningen av unga misstänkta sedan 2012 kan dock hänföras till en förändring i lagen om unga lagöverträdare (LUL).¹³ Brå har gjort en bedömning att antalet misstänkta personer mellan 15 och 17 år, efter förändringen i LUL, borde vara cirka 20 procent fler än det redovisade antalet (Brå 2016f). Det skulle innebära att en stor del av den minskning som skett av antalet unga misstänka i kriminalstatistiken kan förklaras av denna förändring.

Att det ändå, under 2000-talet, har skett en viss minskning av unga som begår brott får stöd i SUB (Skolundersökningen om brott), där andelen niondeklassare som uppger att de begått brott minskat under flera undersökningsomgångar (Brå 2013).¹⁴

Högaktiva lagöverträdare begår en stor del av brotten
Ungefär hälften av dem som lagförs för brott har inte tidigare lagförts.¹⁵ Tillsammans står dessa för ungefär 10 procent av de

¹³ År 2012 genomfördes en förändring i lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser gällande unga lagöverträdare (LUL) som gav polisen en ökad behörighet att leda förundersökning gällande personer mellan 15 och 17 år. Möjligheten att redovisa statistik avseende misstänkta personer handlagda av polisen är dock begränsad. Detta har påverkat statistiken, och medfört en något lägre nivå i redovisningen av misstänkta i åldersgruppen 15–17 år från och med 2012.

¹⁴ För mer om ungdomsbrottslighetens utveckling, se vidare kapitlet Ungdomsbrottsligheten i Sverige.

¹⁵ Att de tidigare inte lagförts för brott behöver dock inte innebära att de inte tidigare begått brott, utan endast att det inte kommit till rättsväsendets kännedom.

lagförda brotten. De som lagförts fem eller fler gånger under en femårsperiod utgör drygt 15 procent av samtliga lagförda personer. Dessa står sammantaget för drygt 60 procent av de lagförda brotten under perioden (Brå 2014b).

Lagöverträdare med många lagföringar är ofta missbrukare. Av dem som lagförts fem gånger eller fler under en femårsperiod är nära åtta av tio lagförda för ringa narkotikabrott (Brå 2014b). Eftersom ringa narkotikabrott i stort sett endast rör eget bruk antyder detta att lagöverträdare med många lagföringar i stor utsträckning är personer med ett aktivt narkotikamissbruk.

Hanteringen i rättsväsendet

Minskad personuppläring sedan 2012

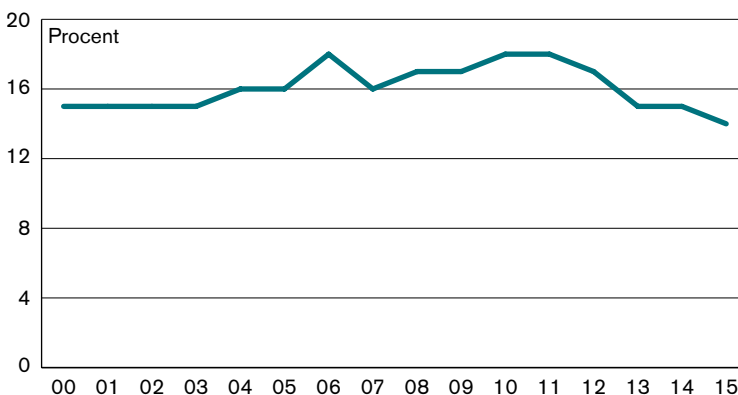
Ett brott anses personupplärat om minst en misstänkt person bundits till brottet genom åtalsbeslut, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse.

Personuppläringensprocenten används ibland som ett grovt mått på polisens (och övriga brottsutredande myndigheters) effektivitet.¹⁶ Under tidigt 2000-tal låg personuppläringensprocenten stabil på 15 procent (figur 8). Därefter skedde en nivåhöjning, där personuppläringensprocenten pendlade mellan 16 och 18 procent åren 2004–2012. År 2013 minskade dock personuppläringensprocenten återigen, för att 2015 befinna sig på den lägsta uppmätta nivån under 2000-talet (14 procent).

En del av denna minskning beror på att polisen sedan 2013 fått rätt att i en del fall och under vissa förutsättningar lägga ned en förundersökning av processekonomiska skäl, även om det finns goda förutsättningar att personupplära brottet (Brå 2014c, Brå 2016g). Sådana beslut om så kallad förundersökningsbegränsning (FU-begränsning) kunde tidigare enbart fattas av åklagare.

¹⁶ Tidigare räknades måttet ut genom att antalet personupplärade brott delades med antalet *anmälda brott* samma år. Sedan 2014 räknas måttet ut genom att antalet personupplärade brott delas med antalet *handlagda brott* samma år. När personuppläringensprocenten för 2014 och 2015 räknats ut utifrån båda dessa alternativa uträkningar blir resultatet detsamma. Måttet utifrån den tidigare beräkningsmodellen har flera brister, se vidare i det inledande kapitlet av Brottsutvecklingen. Att denna modell ändå används här, beror på att den nya beräkningsmodellen ännu inte använts tillräckligt många år för att utvecklingen över tid ska kunna redovisas utifrån den.

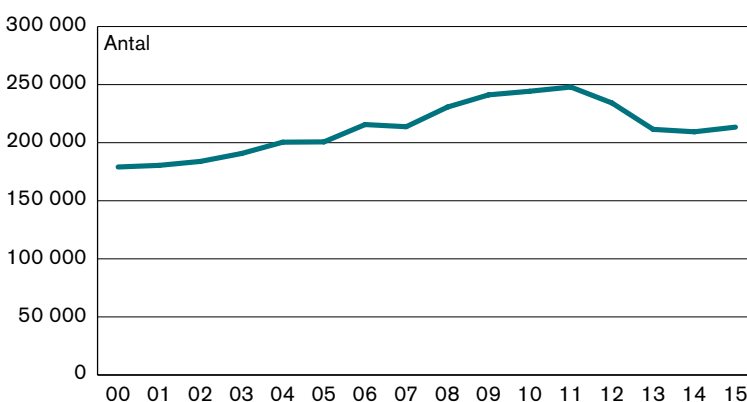
Figur 8. Personupplklaringsprocenten åren 2000–2015. Källa: Brås officiella kriminalstatistik.

Personupplklaringsprocenten, enligt den beräkningsmodell som här används, påverkas även av förändringar i antalet anmälda brott. Om antalet anmälda brott har ökat i större omfattning än antalet personupplklarade brott minskar personupplklaringsprocenten – trots att antalet personupplklarade brott har ökat.

Jämfört med personupplklaringsprocenten visar antalet personupplklarade brott på en tydligare positiv utveckling fram till och med 2011 (figur 9). Antalet personupplklarade brott ökade i stort kontinuerligt åren 2000–2011. Därefter har dock även antalet personupplklarade brott minskat, för att de senaste tre åren plana ut strax över 200 000 brott årligen.

Figur 9. Antalet personupplklarade brott åren 2000–2015. Källa: Brås officiella kriminalstatistik.

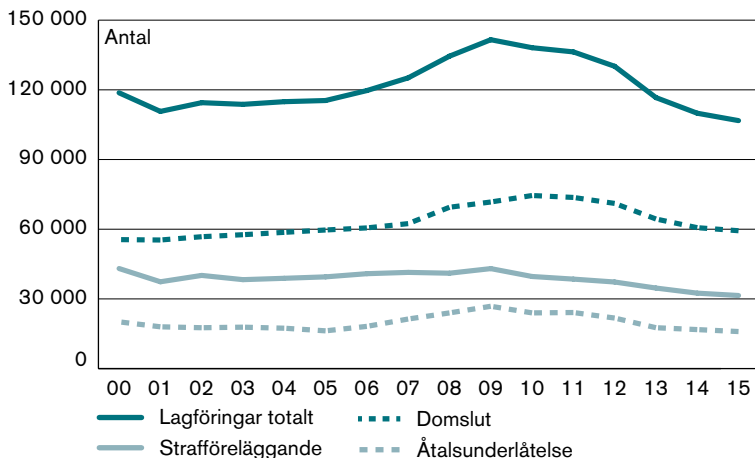

Antalet lagföringsbeslut har minskat sedan 2010

Statistiken över personer lagförda för brott redovisar de lagföringsbeslut som fattats inom rättsväsendet under ett kalenderår.¹⁷ Lagföringsbeslut kan delas in i olika typer: dels så kallade domslut, vilket innebär fällande domar i domstolen, dels så kallade åklagarbeslut, vilket innebär strafförelägganden (böter) eller åtalsunderlåtelse.

Som figur 10 visar har lagföringsbesluten minskat sedan 2010, efter en uppgång åren 2004–2009. Jämfört med 2000 har andelen lagföringsbeslut gällande domslut ökat (från 47 till 55 procent), medan andelen lagföringsbeslut gällande strafförelägganden minskat (från 36 till 30 procent) 2015.

Figur 10. Antalet lagföringsbeslut totalt och efter typ av lagföring, åren 2000–2015. Källa: Brås officiella kriminalstatistik.

Bötespåföljderna har ökat under 2000-talet

Böterna står sammantaget för majoriteten av de straffrättsliga reaktionerna på brott, och har gjort så under hela 2000-talet. En kortanalys från Brå över användningen av bötesstraff visar att böter sammantaget stod för 87 procent av alla reaktioner på brott 2014, vilket är en liten ökning jämfört med 2000 (84 procent) (Brå 2016). Det finns tre olika former av böter, i olika steg av rättsked-

¹⁷ Det är bara en del av alla anmälda brott som leder till åtal och till en fällande dom (eller till någon annan typ av lagföringsbeslut). Eftersom en person kan omfattas av flera lagföringsbeslut, gjordes en analys av Brå för att se hur många unika individer som lagförts under ett år (Brå 2016h). Under 2014 lagfördes 1 procent av den straffmyndiga befolkningen, vilket motsvarade ungefär 82 000 personer.

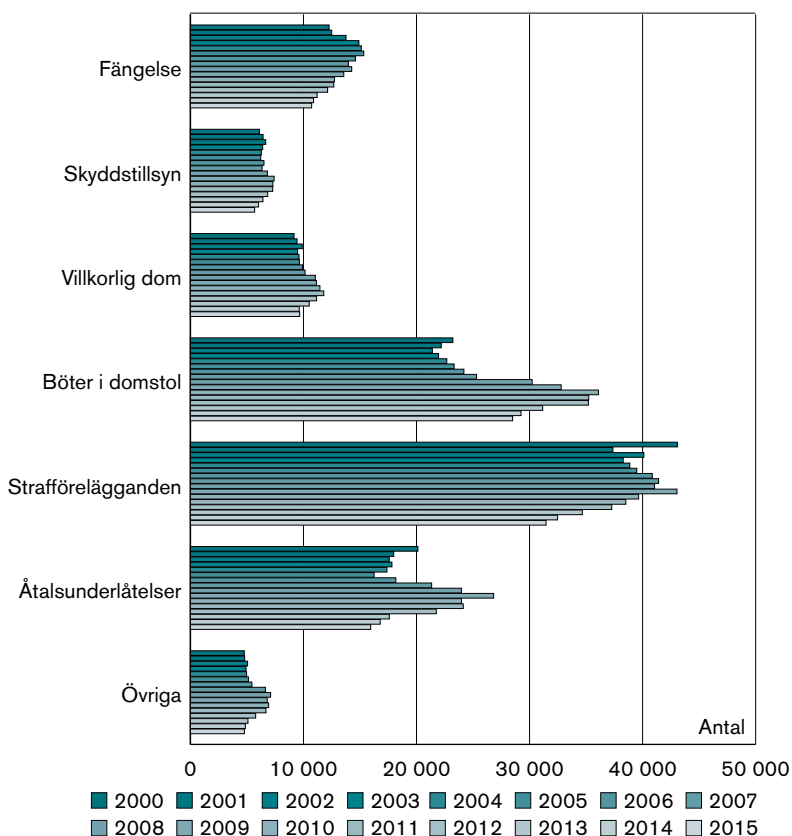
jan. Ordningsböter utfärdas av polis, strafföreläggande av åklagare och bötesdomar av domare. Den i särklass vanligaste bötespåföljden är ordningsböter; 82 procent av samtliga böter 2014 utgjordes av ordningsböter. (Brå 2016i)

Under 2000-talet fram till och med 2010 ökade bötespåföljderna i domstol drastiskt (figur 11). Även antalet åtalsunderlåtelse ökade kraftigt åren 2005–2009. Under senare år har minskningen i antalet lagföringsbeslut gjort avtryck inom samtliga påföljder. Antalet strafförelägganden, som är den vanligaste huvudpåföljden, har minskat kontinuerligt sedan 2009.

Under början av 2000-talet ökade antalet fängelsepåföljder. Åren 2003–2005 fattades cirka 15 000 lagföringsbeslut avseende fängelse. Sedan dess har dock även antalet fängelsepåföljder minskat, för att 2015 befinna sig på den lägsta uppmätta nivån under 2000-talet (10 700 beslut).

Figur 11. Antal lagföringsbeslut efter huvudpåföljd, åren 2000-2015.

Källa: Brås officiella kriminalstatistik.

Antalet personer med ”fotboja” har minskat stort

Frivården övervakar bland annat de personer som döms till skyddstillsyn samt de som blir villkorligt frigivna från anstalt. År 2015 inleddes sådan övervakning av totalt 10 100 personer. Jämfört med 2006 har antalet inledda sådana övervakningar minskat med 22 procent.

Frivården övervakar även de personer som har så kallad ”fotboja” (intensivövervakning med elektronisk kontroll, IÖV) istället för fängelsestraff.¹⁸ År 2015 började 1 830 personer avtjäna ett straff genom intensivövervakning. Antalet personer som påbörjat intensivövervakning har minskat kontinuerligt sedan 2008. I ett längre perspektiv, jämfört med 2006, har antalet minskat med 40 procent.

Färre intagna i anstalt

Under den senast tioårsperioden har antalet nyintagna i anstalt minskat. Jämfört med 2005, då antalet nyintagna i anstalt uppgick till 10 700 personer, var antalet nyintagna 8 580 personer 2015 – en minskning med nästan 20 procent.

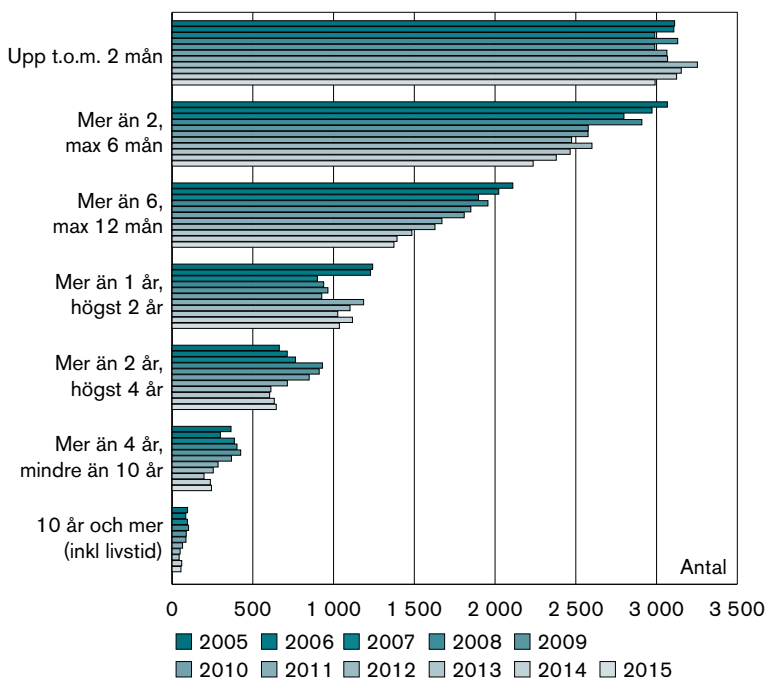
Samtidigt som antalet personer dömda till de allra kortaste fängelsestraffen (två månader eller mindre) har legat relativt stabilt, har antalet personer dömda till fängelse mellan två månader och ett år minskat kraftigt (figur 12). Även antalet personer som dömts till längre fängelsestraff (två år eller mer) har minskar under senare år. Sedan 2005 har medelbeläggningen¹⁹ i anstalt minskat med cirka 17 procent (från 4 690 till 3 870).

Antalet nyintagna har minskat sedan 2005 i samtliga åldersgrupper, förutom den äldsta (60 år och äldre), som istället ökat något (14 procent). Särskilt stor har minskningen varit bland intagna i åldersgruppen 40–49 år, som minskat med nära 40 procent sedan 2005.

¹⁸ Intensivövervakning med elektronisk kontroll (IÖV) är ett sätt att verkställa ett utdömt fängelsestraff om högst sex månader utanför anstalt.

¹⁹ Genomsnittligt antal inskrivna i anstalt exklusive långtidsfrånvarande.

Figur 12. Personer dömda till fängelse som intagits i anstalt, åren 2005–2015, efter strafftidens längd. Källa: Brås officiella kriminalstatistik.

Återfall i lagförd brottslighet minskat något

En relativt stor del av dem som lagförts för ett brott återfaller i brottslighet kort tid efter avtjänat straff. Av samtliga personer med en ingångshändelse²⁰ 2009 återföll en fjärdedel i brott inom ett år, och inom tre år hade totalt 40 procent återfallit. Skillnaden mellan män och kvinnor är stor; bland kvinnorna återföll 28 procent och bland männen 43 procent inom tre år. Återfallsandelen uppvisar en svagt nedåtgående trend över tid. Mellan 2003 och 2009 minskade andelen personer som återföll inom tre år med 2 procentenheter. Preliminära uppgifter om återfall i brott inom ett år under perioden 2003–2012 indikerar att den minskande trenden fortsatt även efter 2009. Eftersom återfallsstatistiken endast redovisar de personer som åter befinner sig i rättsväsendet, kan denna minskning reflektera antingen en faktisk minskning i andelen som återfaller i brott, eller en minskad effektivitet hos rättsväsendet att lagföra individer som begår brott.

²⁰ Ingångshändelser definieras som frigivningar från anstalt, utskrivningar från slutna ungdomsvård, avslutad intensivövervakning med elektronisk kontroll samt lagföringar för andra påföljder genom lagakraftvunnen dom eller beslut från åklagare.

Risken för att återigen lagföras för brott ökar tydligt med antalet tidigare belastningar. Av personer med nio eller fler tidigare belastningar, fem år före ingångshändelsen 2009, återföll 93 procent inom tre år. Bland debutanter låg andelen återfall inom tre år på 22 procent. Detta mönster är stabilt över tid. Risken för en person att återfalla och återigen lagföras för brott är störst precis efter ingångshändelsen, och avtar sedan successivt med tiden.

Brottsförebyggande åtgärder och strategier

Det finns inte någon enskild brottsförebyggande åtgärd eller strategi som motverkar all typ av brottslighet. Generellt kan sägas att de faktorer som sannolikt har störst effekt för en minskning av brottsligheten överlag inte har brottsprevention som huvudsyfte (t.ex. arbetsmarknadsåtgärder och utbildningsinsatser).

I de kapitel som följer beskrivs brottsförebyggande åtgärder och strategier kopplade till den specifika brottskategori som redovisas i kapitlet.

Referenser

Brottsförebyggande rådet, Brå (2013). *Brott bland ungdomar i årskurs nio*. Rapport 2013:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2014a). *Gärningspersoners kön och ålder vid misshandel, hot, rån och sexualbrott*. Kortanalys 5/2014. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2014b). *Högaktiva lagöverträdare. Antal och geografisk fördelning*. Kortanalys 6/2014. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2014c). *Varför gav fler poliser inte ökad personupplärning? Slutrapport i uppdraget "Satsningen på fler poliser"*. Rapport 2014:17. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016a). *Utsatthet för brott 2015. Resultat från Nationella trygghetsundersökningen (NTU) 2016*. Webbpublikation på <http://www.bra.se>. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016b). *It-inslag i brottsligheten och rättsväsendets förmåga att hantera dem*. Rapport 2016:17. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016c). *Skolundersökningen om brott 2015*. Rapport 2016:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016d). *Nationella trygghetsundersökningen 2015. Teknisk rapport*. Rapport 2016:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016e). *Flera gärningspersoner vid brott. Brott med en kontra flera gärningspersoner 2005–2014*. Kortanalys 5/2016. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016f). *Personer misstänkta för brott. Slutlig statistik för 2015*. Sveriges officiella statistik. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016g). *Rättsväsendets förutsättningar att personupplära brott. Förändringar sedan 2006*. Rapport 2016:23. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016h). *Lagförda personer i befolkningen 2000–2014. En studie av andelen lagförda bland kvinnor, män, i olika åldersgrupper och för några utvalda brott*. Kortanalys 3/2016. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016i). *Användningen av bötesstraff. Omfattning, utveckling och möjliga förklaringar*. Kortanalys 4/2016. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

DÖDLIGT VÅLD

Nina Forselius och Sven Granath

Sammanfattning

Under 2000-talet har det årligen i Sverige skett i genomsnitt 91 fall av dödligt våld, i form av mord, dråp och misshandel med dödlig utgång. De senaste två decennierna har det dödliga våldet minskat och internationellt sett är den minskande trenden inte unik. Många andra europeiska länder uppvisar en likartad utveckling, även om det finns vissa skillnader när det gäller brottens karaktär.

Minskningen är störst för fall där barn under 15 år är offer, men syns även bland vuxna kvinnor och män. Ofta äger det dödliga våldet rum i socialt marginaliserade miljöer, och det är relativt ofta personer med missbruks- och/eller psykiska problem som begår och som drabbas av dödligt våld. Under 2000-talet har andelen alkoholpåverkade gärningspersoner och offer minskat, medan narkotikapåverkade gärningspersoner och offer har ökat något.

I två tredjedelar av fallen känner de inblandade varandra sedan tidigare, antingen som familjemedlemmar eller på annat sätt. Andelen fall inom familjen har minskat något över perioden, medan andelen fall som sker inom ramen för konflikter i brottslig verksamhet eller andra fejder har ökat. Det dödliga våldet begås huvudsakligen med någon form av vapen, vanligen kniv. Andelen dödligt våld med skjutvapen inom kriminellt relaterade konflikter har dock ökat.

Andelen uppklarade brott¹ är högre vid dödligt våld jämfört med de flesta andra typer av brott. Under 2000-talet klarades i genomsnitt över 80 procent av brotten upp. Andelen har dock minskat något över tid, särskilt i storstadslänen.

Andelen fängelsedomar har ökat kraftigt medan andelen som döms till rättspsykiatrisk vård har minskat. Under de senaste åren har ungefär 80 procent av gärningspersonerna dömts till fängelse.

¹ Med *uppklarat* menas här antingen att en gärningsperson har lagförts (i högsta instans) eller att gärningspersonen fastställts men inte lagförts på grund av att denne har avlidit eller är under 15 år.

Inledning

Dödligt våld är bland de allvarligaste brott som finns i samhället. Brottskategorin, som utgörs av fullbordat mord, dråp, barnadråp eller misshandel med dödlig utgång, är också central vid studier av brottsutvecklingen i olika länder.

Det dödliga våldet skiljer sig från många andra brottstyper i det avseendet att den dolda brottsligheten, det så kallade mörkertalet, inte är ett betydande problem.² I detta kapitel används i första hand uppgifter från flera specialstudier som gjorts på Brå, där samtliga fall av dödligt våld som anmälts under perioden 2000–2013 har detaljstuderats. Genom att följa varje fall genom hela rättskedjan har detaljerade uppgifter om till exempel brottsplats, offerkaraktäristika och påföljder kunnat samlas in. Detaljerade uppgifter för åren 2014 och 2015 finns ännu inte tillgängliga, eftersom en viss uppföljningstid krävs för att fallen ska ha hunnit utredas och leda till lagföring. De beskrivande redovisningar som genomförs gäller därför i de flesta fall perioden 2000–2013.

Omfattning och utveckling

Det dödliga våldet är antalsmässigt en förhållandevis liten brottstyp. Både Socialstyrelsens dödsorsaksstatistik och uppgifterna från Brås studier visar också att det dödliga våldet minskat sedan inledningen av 1990-talet.³ Minskningen av det dödliga våldet sedan 1990-talet är inte unik för Sverige, utan har även konstaterats i flera andra europeiska länder, såsom Nederländerna, Frankrike, Tyskland, Finland och Estland (Marshall & Summers 2012, Lehti 2014), men även i USA (Lewitt 2004) och i Australien (Dearden & Jones 2008). I sammanhanget kan också nämnas att det under 00-talet och delar av 90-talet anses ha skett en allmän minskning i traditionella vålds- och stöldbrott (exempelvis misshandel, bostadsinbrott etc.) i flera europeiska länder, däribland Sverige (Tselino m.fl. 2010, Farell m.fl. 2011, Granath 2014). Undersökningar i

² Dock finns rimligen ett visst mörkertal även här. Det kan ha skett mord eller dråp som inte upptäckts för att de till exempel har begåtts mot försvunna personer som aldrig hittats, har arrangerats som olyckor eller har drabbat personer utan anknytning till Sverige som därmed inte anmäls försvunna (Brå 2011a; RPS 2012).

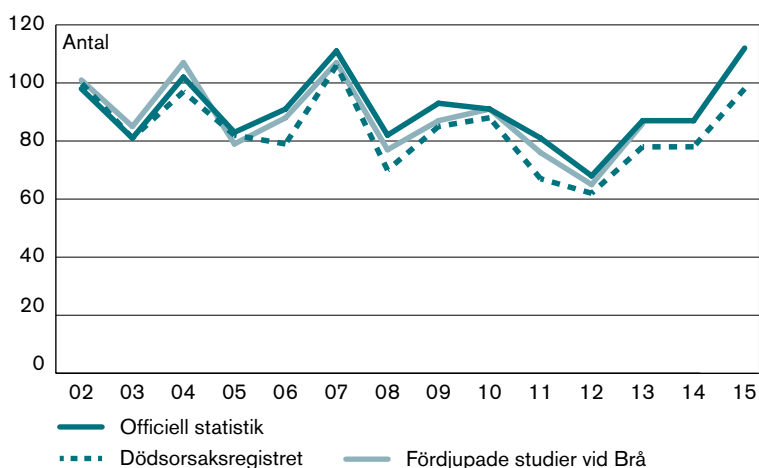
³ Det finns vissa skillnader mellan Brås material och Socialstyrelsens dödsorsaksstatistik. Skillnaderna beror på att Brås material endast innefattar dödligt våld som sker i Sverige och där den polisiära bedömningen är att det handlar om dödligt våld. Socialstyrelsens dödsorsaksstatistik inkluderar däremot fall där svenska medborgare blir offer för dödligt våld utomlands, och exkluderar fall där dödsorsaken inte har kunnat fastställas, även om det är tydligt att personen dött till följd av dödligt våld, samt fall där offret inte varit folkbokförd i Sverige (Brå 2011a).

Sverige har visat att det som minskat framför allt är alkoholrelaterat dödligt våld mellan vuxna män, liksom dödligt våld mot barn (Brå 2011a, Granath 2012, Sturup & Granath 2015).

Brå granskar årligen sedan 2002 samtliga polisanmälningar över dödligt våld, i syfte att presentera tillförlitlig statistik över det faktiska dödliga våldet.⁴ Andelen faktiskt konstaterade fall av dödligt våld bland de initialt polisanmälda brotten om dödligt våld ligger på omkring en tredjedel, enligt Brås granskningar. Den nivån överensstämmer mycket väl med Socialstyrelsens dödsorsaksstatistik (se figur 1).

Den stora skillnaden mellan antalet anmälda respektive faktiska brott beror huvudsakligen på att en stor andel av det anmälda dödliga våldet visar sig vara något annat än dödligt våld, till exempel självmord, olyckor och alkohol- eller narkotikaförgiftning.

Figur 1. Antal fall av dödligt våld i Sverige enligt officiell kriminalstatistik åren 2002–2015, Brås uppgifter om dödligt våld åren 2002–2013 samt Socialstyrelsens dödsorsaksstatistik åren 2002–2015. Källa: Brå och Socialstyrelsen.

Under 2000-talet har utvecklingen av det dödliga våldet fortsatt att minska, trots att just året 2015 hade det enskilt högsta antalet offer för dödligt våld under perioden (se tabell 1). Eftersom dödligt våld är en liten brottstyp kan den årliga variationen vara stor, och ett sätt att beskriva utvecklingen över tid är därför att se på det genomsnittliga antalet fall under femårsperioder från 2001 till 2015. Den senaste femårsperioden har i genomsnitt 85 fall av dödligt våld skett årligen. Motsvarande antal för åren 2001–2005

⁴ För mer information, se publikationen Konstaterade fall av dödligt våld – en genomgång av anmält dödligt våld 2015, på Brås webbplats.

var i genomsnitt 92 fall av dödligt våld.⁵ Uppdelat på kön har antalet män som fallit offer för dödligt våld i genomsnitt legat omkring 60 under de tre studerade femårsperioderna medan det genomsnittliga antalet kvinnor minskat från 33 till 25 mellan den första och sista femårsperioden. Trendbrottet 2015, med ett högt antal offer, har inte påverkat den generella minskningen av det dödliga våldet under 2000-talet, utan nivån är fortsatt lägre än i början av perioden.

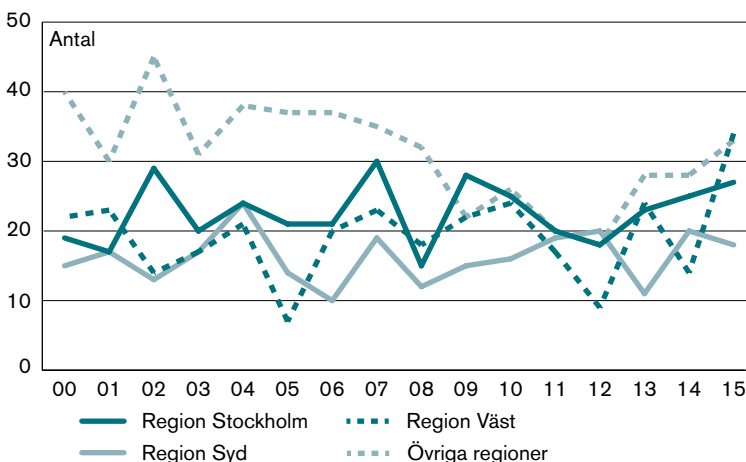
Tabell 1. Genomsnittligt antal fall under femårsperioder 2001–2015.⁶

År	2001–2005	2006–2010	2011–2015
Genomsnittligt antal	92	90	85

Minskningen av dödligt våld tydligast utanför storstadsregionerna

En geografisk beskrivning av det dödliga våldet är svår då det handlar om relativt få brott. Av det skälet görs här en kortare re-
dovisning av utvecklingen för dels storstadsregionerna Stockholm, Västra Götaland och Skåne, dels övriga län tillsammans.

Figur 2. Antal fall av dödligt våld som skett i storstadsregionerna jämfört med övriga regioner, åren 2000–2015.

Minskningen av det dödliga våldet har på 00-talet tenderat att vara tydligast i länen utanför storstadsregionerna. I ett av storstadslänen, Skåne, finns över huvud taget ingen minskning av

⁵ I ett längre perspektiv kan nämnas att motsvarande genomsnittliga antal för perioderna 1990–1994 och 1995–1999 var 107 respektive 95 fall av dödligt våld. För mer information om utvecklingen av det dödliga våldet i ett längre perspektiv, se rapporten Det dödliga våldet i Sverige 1990–2014.

⁶ Antalsiffran för 2014 är preliminär, se Konstaterade fall av dödligt våld – en genomgång av anmält dödligt våld 2015.

det dödliga våldet sedan 1990-talet. I stället har det skett en svag ökning över tid i förhållande till befolkningsutvecklingen.

Under den senaste femårsperioden (2011–2015) härrörde i genomsnitt 70 procent av samtliga fall under åren från någon av de tre storstadsregionerna Stockholm, Väst och Syd. Befolkningen i dessa tre regioner utgjorde tillsammans 62 procent av Sveriges totala befolkning under samma period, vilket innebär att storstadsregionerna var något överrepresenterade jämfört med deras andel av befolkningen.

I många fall finns skillnader i omständigheterna kring brotten, beroende på om de begåtts i en storstadsregion eller inte. I storstadsregionerna sker en större andel fall där de inblandade inte känner varandra, medan andelen fall av dödligt våld inom familjen är högre i övriga landet. Vidare är de inblandade något yngre i storstads länen och skjutvapen något vanligare än i övriga landet.

Att det dödliga våldet i Sverige på 2000-talet fått viss ökad slagstyrka till de mest urbaniserade regionerna innebär att mönstret i fördelningen blivit mer likt det som gäller i länder på kontinenten, exempelvis Nederländerna, Tyskland och Spanien – och mindre likt det som gäller i andra nordligare länder runt Östersjön, såsom Finland och Estland. I Nederländerna, Tyskland och Spanien är det konstaterat att nivåerna av dödligt våld på 00-talet har varit högst i de mest urbaniserade, tätbefolkade regionerna (Ganpat & Liem 2012, Birkel & Dern 2012, Medina 2012), medan det i Finland och Estland tvärtom konstaterats att mindre urbaniserade regioner har haft de högsta nivåerna (Lehti & Kivivuori 2012, Salla m.fl. 2012).

”Expressiva” motiv är vanligast

Motiven vid det dödliga våldet delas ofta upp i två kategorier: expressiva och instrumentella (se till exempel Block och Block 1991, 1992; Brå 2011a). Med expressiva motiv menas dödligt våld vars främsta syfte är att skada eller döda offret – våldet är ett mål i sig och andra eventuella motiv är sekundära. Dödligt våld med expressiva motiv sker ofta impulsivt och i stark affekt. Vid sådana så kallade affektbrott avgörs vapen- och våldsmetod i situationen och av vad som finns till hands. De expressiva motiven dominerar det dödliga våldet i Sverige, som ofta har sin upprinnelse i spontana, alkoholrelaterade konflikter mellan (oftast) män, våld inom familjen eller våld i nära relationer.⁷ Att dessa typer av sociala

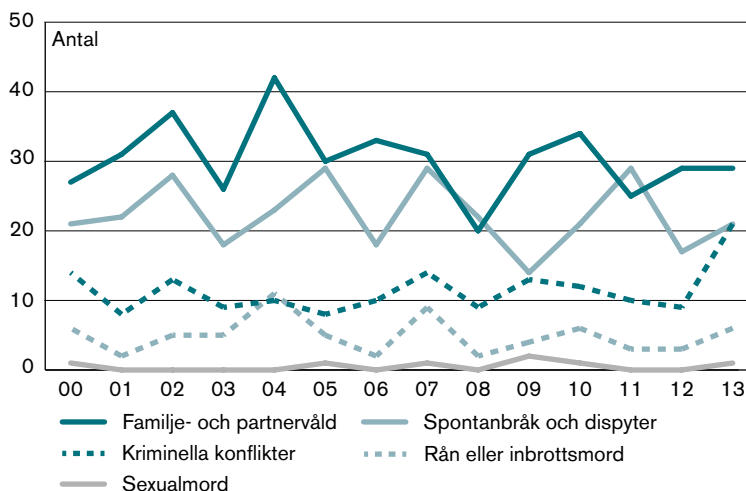
⁷ Till exempel kan en flaska alkohol, en mindre summa pengar eller någon oförrätt ligga till grund för det expressiva våldet. Svartsjuka och separation kan också ligga bakom. En annan kategori av expressivt dödligt våld är fall där gärningspersonen begår brottet under inflytande av en psykisk sjukdom.

sammanhang är de vanligaste är ett mönster som går igen även i många andra västländer (Brå 2011b, Brå 2012a).

Kategorin dödligt våld med instrumentella motiv innefattar i stället fall där det dödliga våldet är ett medel för att tillskansa sig pengar eller något annat som gärningspersonen uppfattar som eftersträvarsvärt. Tydligt instrumentellt motiverade fall av dödligt våld, såsom rånmord och sexualmord brukar sammantaget svara för en knapp femtedel av det dödliga våldet (Brå 2011a).

Konflikter i den kriminella miljön, som är den typ av dödligt våld som andelsmässigt har ökat under senare år (se figur 3), kan vara både av expressiv och av instrumentell karaktär. Det är därför svårt att säga om fördelningen mellan expressiva och instrumentella motiv förändrats under 2000-talet.

Figur 3. Antal fall av dödligt våld uppdelat på typ, åren 2000–2013.

Mellan perioderna 1990–1995 och 2005–2010 minskade andelen spontanbråk och dispyter med nära hälften. Även dödligt familje- och partnervåld minskade andelsmässigt. Denna förändring har konstaterats i tidigare undersökningar och inträffade till största delen under 1990-talet (Brå 2012a), men har fortsatt något även under den senaste sexårsperioden, 2008–2013. Den typ av dödligt våld som betecknas som kriminella konflikter har däremot fortsatt att öka antals- och andelsmässigt på 2000-talet (se figur 3), från 6 procent under första halvan av 1990-talet till 16 procent åren 2008–2013 (Brå 2015:24). Det handlar exempelvis om oförrätter och konkurrens i samband med narkotikaförsäljning, utpressningsverksamhet eller illegal indrivning av skulder, eller om reaktioner

på förolämpningar och hot, där gärningspersonen fått sin status i det kriminella umgänget utmanad.

I majoriteten av fallen känner de inblandade varandra

I 8 av 10 fall under 2000-talet var de inblandade släkt eller bekanta med varandra. Kvinnor dödades i nära 80 procent av fallen inom familjen medan motsvarande siffra för män var 20 procent. Det dödliga våldet inom familjen skedde nästan uteslutande i den egna hemmiljön. I de fall där kvinnor faller offer för dödligt våld (annat än i nära relation) handlar det ofta om andra familjerelaterade konflikter eller konflikter i missbruksmiljö.

Andelen fall där de inblandade är obekanta har minskat något sett över hela perioden 2000–2013, från i snitt 13 procent av fallen under de första fem åren till i snitt 8 procent under periodens sista fem år. Skillnaderna i utvecklingen mellan de olika relationstyperna är sammantaget ganska små. Under 2000-talet har 57 procent av det dödliga våldet skett i bostäder. Att en så stor andel sker i bostäder hänger samman med att majoriteten av alla offer känner sin förövare.

Färre kvinnor dödade i nära relationer

Vid dödligt våld i nära relation⁸ är det i majoriten av fallen en kvinna som utsätts för dödligt våld och en man som är gärningsperson. Kvinnor som utsätts för dödligt våld i nära relation utgör omkring hälften av de totalt i genomsnitt 25 kvinnor per år som faller offer för dödligt våld.

Dödligt våld i nära relation mot kvinnor har dock minskat, sett både i ett kortare och i ett längre perspektiv. Antalet fall har åren 2008–2013 minskat till att i genomsnitt 13 kvinnor dödats, jämfört med i snitt 17 sådana fall per år tidigare, under både 00-talet och 1990-talet. Det innebär att denna typ av dödligt våld i nära relation minskat med närmare 20 procent sedan början av 00-talet.⁹ Granskningar av det dödliga våld som anmäls åren 2014–2015 visar att denna relativt lägre nivå bestått även under de senaste åren, med 16 respektive 12 fall. Även i förhållande till 1970-talet har det dödliga våldet mot kvinnor i nära relation minskat (Brå 2007b). Materialet visar att minskningen främst gäller kvinnliga offer i åldrarna 30–39 år, samt var tydligast i länen utanför storstadsre-

⁸ När det dödliga våldet utförts av en nuvarande eller före detta partner med eller utan gemensamma barn.

⁹ Totalt under åren 1990–2001 föll 207 kvinnor offer för dödligt våld i nära relation (4,7 per år och miljon kvinnor över 14 år i befolkningen). Motsvarande siffror åren 2002–2013 var 185 offer (3,9 per år och miljon kvinnor över 14 år i befolkningen)

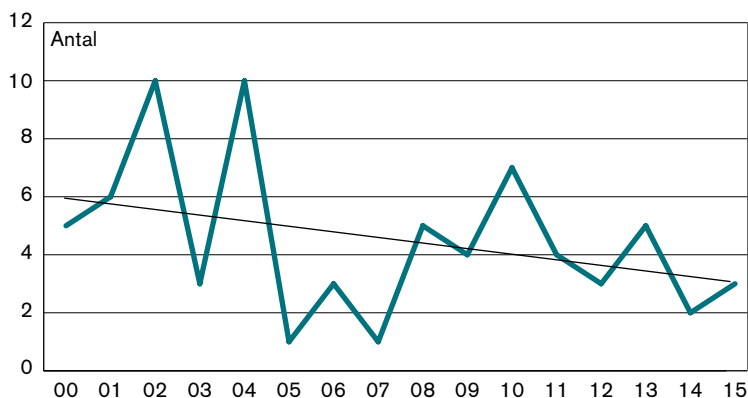
gionerna. Minskningen gäller såväl fall där gärningspersonen tagit livet av sig efter brottet som i de fall där denne inte har gjort det.

Upprinnelsen till det dödliga våldet mot kvinnor i nära relationer är ofta en svartsjuka- och separationsproblematik. Det är också relativt vanligt att dessa kvinnor redan tidigare utsatts för våld och hot av gärningspersonen.

Dödligt våld mot barn fortsätter att minska

Dödligt våld mot barn får mycket uppmärksamhet i medierna, och kan därför möjligen uppfattas som en brottstyp som ökar i samhället. I själva verket har denna offerkategori minskat under flera decennier, både i Sverige och i andra närliggande länder, såsom England och Finland (Ryning 2004; Brå 2011a, Lehti m.fl. 2011, Pritchard 2012). Under 00-talet har det dödliga våldet mot barn i Sverige haft en fortsatt nedåtgående trend (figur 4).

Figur 4. Antal barn under 15 år som fallit offer för dödligt våld, åren 2000–2015.¹⁰

I fyra fall av fem är det föräldrar som är gärningspersoner när barn faller offer för dödligt våld. När barn, i synnerhet de allra yngsta, dödas är strypning eller kvävning den vanligaste dödsorsaken. Spädbarn (under 1 år) utgör en fjärdedel av alla barn som faller offer för dödligt våld, medan barn i förskoleåldern (under 7 år) sammanlagt utgör drygt två tredjedelar av de barn som drabbas. Ju yngre offret är, desto vanligare är det att modern är gärningsperson. Andelen där kvinnor är förövare är påtagligt högre när brottsoffret är ett barn, jämfört med vid annat dödligt våld (Trägårdh m.fl. 2016). Det är däremot mycket ovanligt att barn

¹⁰ Siffrorna fram till och med 2013 är från Brås forskningsdatabas om dödligt våld. Siffrorna för 2014 och 2015 är från Socialstyrelsens dödsorsaksstatistik.

under 15 år dödas av en för dem obekant person. För perioden 2002–2013 finns 5 kända sådana fall redovisade i materialet.

Psykisk sjukdom hos gärningspersonen är mer vanligt förekommande när offren är barn. Själv mord är vanligt förekommande när en förälder dödar sitt barn. I genomsnitt begick eller försökte gärningspersonerna begå självmord i drygt hälften av fallen under den studerade perioden. Det är inte någon skillnad mellan män och kvinnor vad gäller självmord i samband med dödligt våld mot barn. Det primära motivet vid mord-själv mord är ofta självmordet. Att självmordsfrekvensen i samband med dödligt våld är lika för män och kvinnor kan möjligen förklaras av att män och kvinnor generellt i Sverige har kommit långt i jämförelse med andra länder i ett jämställt föräldraskap, vilket i sin tur innebär att både män och kvinnor känner ansvar för barnen och inte litar på att barnet kommer att få det bra på egen hand (Trägårdh m.fl. 2016).

Dödligt våld mellan obekanta har minskat

Det dödliga våldet mellan obekanta utgörs till stor del av det som brukar benämnas det dödliga gatuvåldet. Det är mycket ovanligt att kvinnor begår denna typ av dödligt våld. Det begås av, och drabbar ofta, yngre män på allmänna eller nöjesrelaterade platser i samband med händelser som utifrån kan framstå som mer eller mindre triviala konflikter. Det är också vanligt att de inblandade är alkoholpåverkade. Denna typ av dödligt våld har minskat, sett i ett längre perspektiv,¹¹ och har fortsatt att minska under hela perioden 2000–2013, från i genomsnitt 12 fall per år under den första halvan av perioden till i genomsnitt 10 fall de senaste fem åren.

Det är mycket ovanligt att dödligt våld mellan obekanta sker i hemmet. När det förekommer är det nästan alltid kopplat till andra brott, såsom bostadsinbrott eller rån.

Gärningspersonen använder oftast kniv

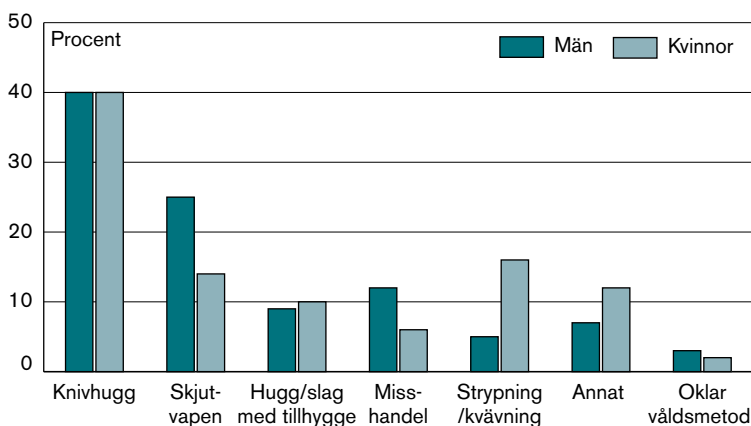
Omkring 70 procent av det dödliga våldet utövas med något slags vapen: kniv, skjutvapen eller slagvapen (se figur 5). Det som begås med kniv är och har varit den dominerande våldsmetoden i Sverige sedan 1970-talet (Brå 2008a). Detta mönster känns igen ifrån andra länder i norra Europa (Brå 2015:24) Under 2000-talet utgör dessa fall i genomsnitt drygt 40 procent av samtliga fall av dödligt våld. Sambandet mellan dessa brott och alkoholberusning är tydligt (Brå 2011a).

¹¹ Minskningen startade redan i mitten på 1990-talet. Från de första fem åren på 1990-talet, då det i genomsnitt begicks 15 fall av den här typen av dödligt våld, till i genomsnitt 12 fall per år under den andra halvan av decenniet.

Dödligt våld genom misshandel utan vapen (knytnävsslag, spårkar) är inte särskilt vanligt. Det har även minskat något andelsmässigt under perioden 2000–2013 och ligger på en nivå på drygt 10 procent, totalt sett.¹² Dessa fall sker i mycket stor utsträckning antingen i missbruksrelaterade sammanhang eller i samband med händelser som utifrån kan framstå som triviala på allmän plats mellan personer som är obekanta med varandra sedan tidigare.

De vanligaste våldsmetoderna när kvinnor utsätts för dödligt våld är knivhugg och strypning/kvävning (40 respektive 16 procent). Majoriteten av männen dödas med kniv eller skjutvapen (40 respektive nästan 25 procent).

Figur 5. Andel fall av dödligt våld uppdelat på kön och våldsmetod, åren 2000–2013. Genomsnittliga andelar (procent).

Dödligt våld med skjutvapen ökar

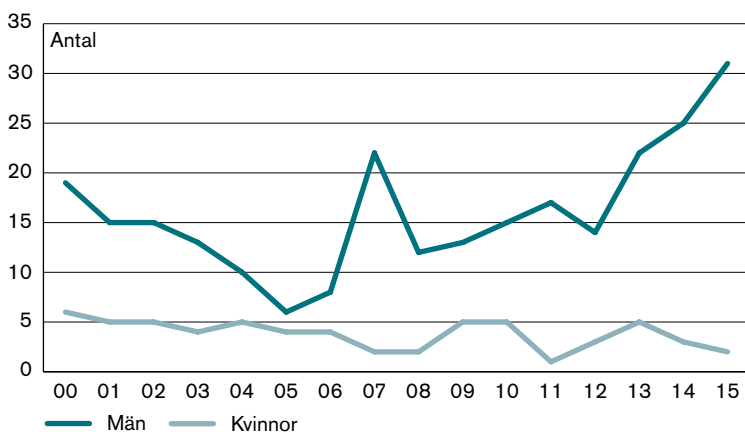
Antalet fall med skjutvapen har ökat över tid, en utvecklingstrend som har fortsatt under 2010-talet. Från åren 2010–2011 till åren 2014–2015 ökade andelen fall av dödligt våld som utförts med skjutvapen från omkring 22 till 31 procent.¹³ Framför allt är det andelen dödligt våld med skjutvapen inom kriminellt relaterade konflikter som har ökat.

Under 2000-talet har andelen kvinnor som fallit offer för dödligt våld med skjutvapen varierat på en nivå omkring 13 procent, men med en nedåtgående trend till skillnad från ökningen där offret är man. Skillnaderna mellan män och kvinnor som offer för dödligt våld med skjutvapen har ökat markant under den senare delen av perioden.

¹² För män är siffran 12 procent och för kvinnor 6 procent (se figur 5).

¹³ Under åren 2012–2013 var andelen 28 procent.

Figur 6. Antal fall av dödligt våld med skjutvapen uppdelat på kön, åren 2000–2015.

Brottsutsatta och gärningspersoner

Män är överrepresenterade, som både offer och förövare. Totalt utgör männen 90 procent av gärningspersonerna, och andelen manliga och kvinnliga gärningspersoner har varit i stort sett oförändrad över tid. Vad gäller offren var omkring två tredjedelar av dem män under 2000-talet. På 2010-talet förändrades bilden, och andelen kvinnliga offer minskade något (-5 procentenheter under åren 2012–2015 jämfört med tidigare). Denna utveckling ligger i linje med den minskning av det dödliga våldet över tid som under 1990-talet gällde framförallt män som offer, medan minskningen från 2005 utgörs av kvinnor som offer.

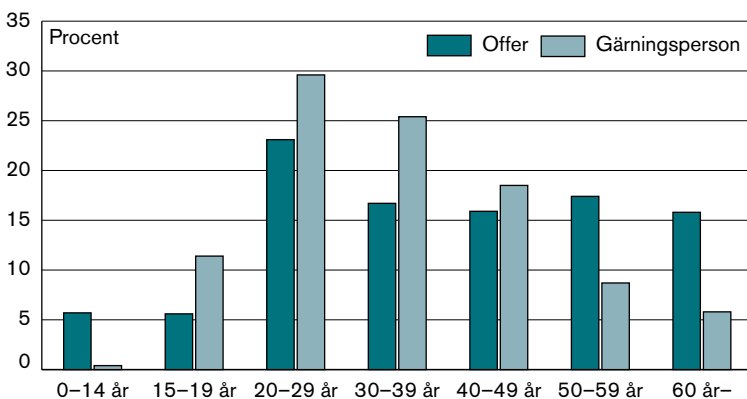
Kvinnor som gärningspersoner är inte lika väl kartlagt som manliga gärningspersoner, något som inte är unikt för forskning om brottslighet, vare sig i Sverige eller internationellt. En studie från 2016 som specifikt undersökte skillnader mellan kvinnor och män som gärningspersoner i Sverige under perioden 1990–2010 visar dock att det finns flera stora skillnader mellan det dödliga våld som begås av kvinnor respektive det som begås av män (Trägårdh m.fl. 2016). Kvinnor står totalt för mindre än 10 procent av det dödliga våldet, men när det gäller dödligt våld mot barn under perioden 1990–2010 är gärningspersonen en kvinna i en tredjedel av fallen (Trägårdh m.fl. 2016). Det innebär att vid kvinnors dödliga våld är barn de näst vanligaste offren, näst efter män de haft en nära relation med.

Ovanligt att dödligt våld begås av ungdomar

Det finns relativt stora skillnader i åldersfördelningen bland de inblandade vid dödligt våld. Gärningspersonerna tenderar att vara yngre än brottsoffren (figur 7). Medianåldern under åren 2000–2013 var 32 år för gärningspersonerna och 39 år för offren, något som inte har förändrats nämnvärt över tid.

Det är medialt uppmärksammat men förhållandevis ovanligt med dödligt våld som begås av ungdomar. Sett i ett längre perspektiv från 1990-talet har denna ålderskategori vare sig ökat eller minskat (Granath 2007). I genomsnitt har det under perioden 2000–2013 varit 9 fall per år där gärningspersonen varit mellan 15–19 år, vilket motsvarar omkring 10 procent av alla gärningspersoner. Dödligt våld som begås av ungdomar inträffar till stor del på allmän plats och under helgkvällar. Våldet sker relativt ofta med kniv eller genom misshandel mellan personer som är obekanta med varandra. Gärningspersonens ålder samvarierar med vilken relation denne har till offret. Ju yngre gärningspersonerna är desto vanligare är det att brotten sker utanför familjen.

Figur 7. Åldersfördelning för offer och gärningspersoner vid dödligt våld, åren 2000–2013. Genomsnittliga andelar (procent).

Socioekonomiskt svaga grupper dominerar

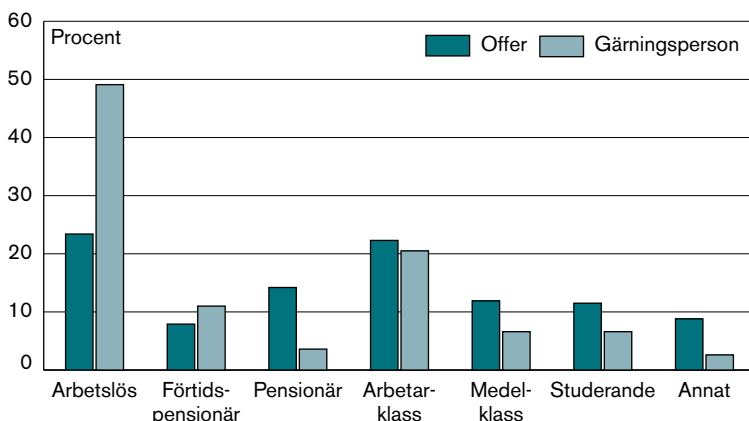
De personer som är inblandade i det dödliga våldet tillhör i stor utsträckning socioekonomiskt svaga grupper.¹⁴ Omkring 60 procent av gärningspersonerna och nära en tredjedel av offren var

¹⁴ Det ska noteras att uppgifterna i detta avsnitt är behäftade med ett relativt stort bortfall. I syfte att ge en så representativ bild som möjligt har de enstaka åren med högre bortfall än 50 % uteslutits ur analysen. Av de ursprungligen 21 åren (1990–2010) återstår 18 för gärningspersoner och 16 för offer som underlag i figur 8. Det genomsnittliga bortfallet för de år som användes blev 29 procent avseende gärningspersoners socioekonomiska status och 35 procent för offers.

under perioden 2002–2013 antingen arbetslösa eller förtidspensionerade¹⁵ (se figur 8). Denna stora andel hänger samman med den i dessa sammanhang vanliga förekomsten av missbruk. När det gäller socioekonomisk status är det dödliga våldet ofta ett inomgruppsrelaterat fenomen. Med detta menas att gärningspersoner som tillhör en viss socioekonomisk grupp i stor utsträckning dödar någon inom samma grupp (Rying 2000).

Bland gärningspersonerna finns också en tendens att dominansen av socialt marginaliserade ökat över tid. Andelen arbetslösa ökade från omkring 40 procent till närmare 50 procent mellan 1990- och 2000-talet, medan andelen arbetar- och medelklass sammantaget minskade från 32 till 27 procent. Någon motsvarande förändring kan inte iaktas bland offren, där istället andelen arbetande ökat något sedan 1990-talet.

Figur 8. Socioekonomisk status uppdelat på offer och gärningspersoner, åren 2002–2013. Genomsnittliga andelar (procent).

Alkohol vanligt inslag men minskar över tid

Både svensk och internationell forskning om dödligt våld visar att en stor andel av de inblandade har varit påverkade av alkohol vid tiden för brottet (till exempel Bye 2012, Hedlund m.fl. 2014).

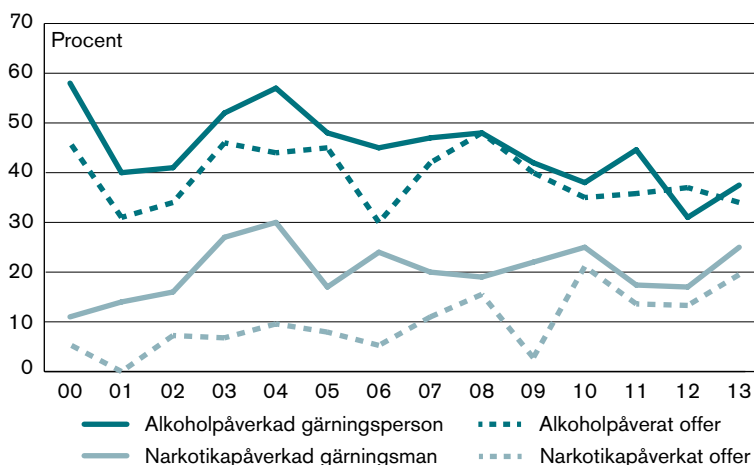
Totalt under perioden 2000–2013 var 45 procent av gärningspersonerna och 39 procent av offren påverkade av alkohol. En stor andel av de inblandade personerna är också att beteckna som alkoholmissbrukare: gärningspersoner i en tredjedel av fallen, och

¹⁵ Förtidspension är egentligen en term som inte används längre. Sedan 2003 heter det istället att en person erhåller försörjningsstöd i form av sjuk- eller aktivitetsersättning från Försäkringskassan.

offer i nära 30 procent av fallen.¹⁶ Åren 2000–2013 var såväl offer som gärningsperson alkoholmissbrukare i över hälften av fallen där gärningspersoner och offer var bekanta med varandra. Händelserna karaktäriserades till största delen av bråk i samband med alkoholkonsumtion över till synes bagatellartade saker, men också av uppgörelser i kriminella kretsar. Dessa brott sker ofta i slutna miljöer och kniv är det vanligaste vapnet.

Andelen alkoholpåverkade gärningspersoner och offer har dock minskat under 2000-talet, liksom under 1990-talet (Brå 2011). Andelen narkotikapåverkade gärningspersoner och offer har däremot ökat något (se figur 9). Det kan dock konstateras att det fortfarande är vanligare att de inblandade vid dödligt våld är alkoholpåverkade eller alkoholmissbrukare än att de är narkotikapåverkade eller narkotikamissbrukare, även om skillnaden successivt har minskat.

Figur 9. Andel gärningspersoner och offer som var påverkade av alkohol eller narkotika vid brottstillfället, åren 2000–2013.

Tidigare kriminalitet och psykiska problem vanligt

Under perioden 2000–2013 var i genomsnitt drygt 70 procent av gärningspersonerna vid dödligt våld kriminellt belastade sedan tidigare. Tidigare kriminell belastning är vanligare hos män än hos kvinnor.

¹⁶ Bedömningen har gjorts med utgångspunkt i det tillgängliga materialet, det vill säga i huvudsak anmälan, domen, förundersökningsprotokollet och/eller det rättspsykiatriska utlåtandet. Andelarna avser fall där det med viss eller stor säkerhet framgår att offret/gärningspersonen är känd som alkoholmissbrukare eller för att ha alkoholproblem.

Det är också relativt vanligt att de gärningspersoner som begår dödligt våld har någon form av psykisk sjukdom eller psykisk störning. Under perioden 2000-2013 beslutades det om rättspsykiatrisk undersökning (RPU) i genomsnitt i tre femtedelar av fallen. Tidigare undersökningar har visat att två tredjedelar av dem som genomgick en RPU fick en psykiatrisk diagnos (Fazel och Grann 2004, Brå 2012).¹⁷

Hanteringen i rättsväsendet

De flesta fall av dödligt våld klaras upp

Det dödliga våldet är en av de brottstyper som har den högsta personupplklaringsnivån. Endast brott där gärningspersonen vanligen tas på bar gärning, så kallade spanings- eller ingripandebrott (till exempel narkotikabrott och rattfylleri), har en lika hög andel uppklarade fall (Brå 1994, 2006). En trolig förklaring till den höga uppklaringsnivån vid dödligt våld är att de inblandade i en majoritet av fallen känner varandra och att polisen därmed relativt enkelt kan klara upp brottet. En annan förklaring är att det dödliga våldet ges prioritet i polisens utredningsarbete. Dessa brott utreds alltid, även om misstänkt gärningsperson saknas, något som inte är fallet för många andra brottstyper.

Sedan år 2000 har i genomsnitt drygt 80 procent av det dödliga våldet klarats upp.¹⁸ Trenden för andelen uppklarade fall av dödligt våld var svagt nedåtående för Sverige som helhet fram till mitten av 2000-talets första decennium. En förklaring till minskningen är att andelen svåruppklarade fall av dödligt våld har blivit fler, till exempel fall inom ramen för kriminella konflikter. Det kan dock inte förklara hela förändringen och inte heller den uppgång som kunnat skönjas efter det (Brå 2011a; RPS 2012).

¹⁷ En psykiatrisk diagnos till följd av en rättspsykiatrisk undersökning betyder inte nödvändigtvis att gärningspersonen därmed kommer att dömas till rättspsykiatrisk vård. Detta kan bara ske om gärningspersonen bedöms ha en "allvarlig psykisk störning" i lagens mening, vilket gällde omkring en tredjedel av de som genomgick en RPU.

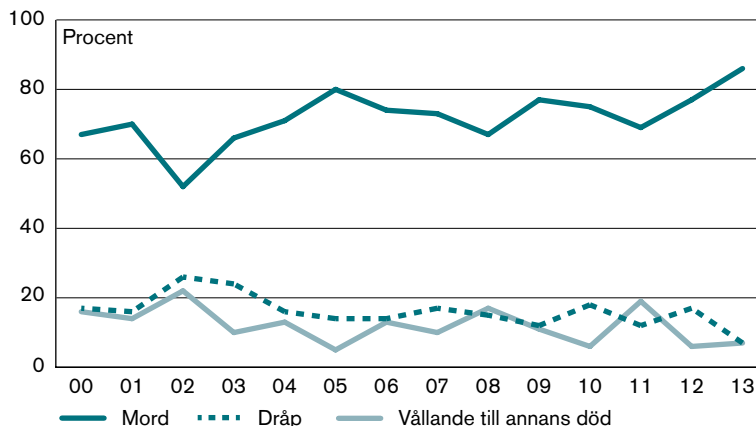
¹⁸ Notera att definitionen av uppläkning här skiljer sig från definitionen av begreppet personuppläkning (åtal, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse) som används i andra kapitel i den här rapporten. Med uppklarade fall menas här istället att en gärningsperson har lagförts (i högsta instans), att det har fastställts att en person begått brottet men denne har avlidit, eller att den kända gärningspersonen är under 15 år. Att definitionen personuppläkning inte används vid dödligt våld i detta kapitel beror bland annat på att en relativt stor andel gärningspersonerna tagit livet av sig i samband med eller strax efter brottet och det är uppenbart att någon annan inte är gärningsperson. Definitionen av uppklat dödligt våld som används här följer också en internationell standard (Regoerczi m.fl. 2008).

Andelen lagföringar för mord fortsätter att öka

Vid lagföring för dödligt våld används framförallt tre brottsrubriceringar: mord, dråp samt vållande till annans död. Mord och dråp avser olika grader av uppsåt, medan vållande till annans död¹⁹ gäller dödande utan uppsåt.

De gärningspersoner som lagförs för dödligt våld döms i högst utsträckning för mord (figur 10), en utveckling som har ökat sedan år 2000. I början på 1990-talet dömdes mindre än hälften av de lagförda gärningspersonerna för mord, att jämföra med nästan 80 procent 2009–2013. Ökningen av andelen lagföringar för mord i förhållande till dråp och vållande till annans död sammanfaller med en minskad andel fall av expressiva motiv (familje- och partnervåld, spontanbråk samt dispyter) samtidigt som andelen fall av dödligt våld vid kriminella konflikter ökar.

Figur 10. Andelen fall av dödligt våld fördelat på brottsrubricering vid lagföring, åren 2000–2013.

Större andel döms till fängelse än till rättspsykiatrisk vård

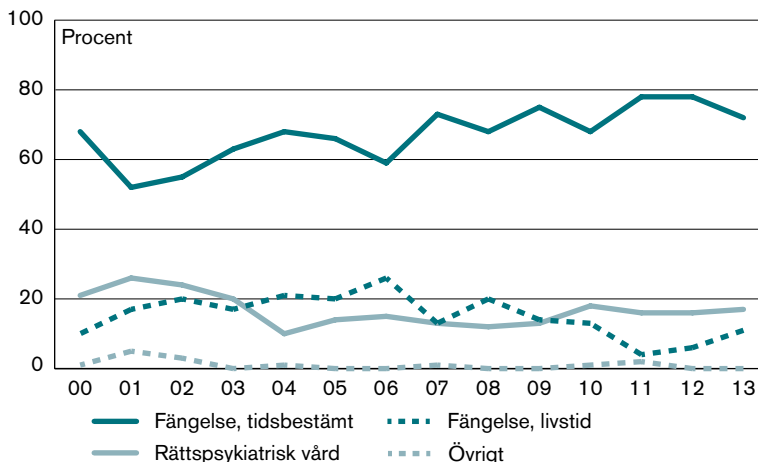
Utvecklingen av påföljderna för mord och dråp sedan 2000 och framåt visar en tydlig trend mot en större andel fängelsedomda i förhållande till rättspsykiatrisk vård och andra påföljder (figur 11).

Parallellt med denna utveckling har andelen gärningspersoner som döms till livstids fängelse för mord²⁰ ökat fram till 2006. I ett längre perspektiv har andelen livstidsdomar således ökat, men från 2007 minskade andelen istället tydligt. Ökningen dessförinnan berodde dels på att allt fler förövare av dödligt våld dömdes till

¹⁹ Här avses vållande till annans död i kombination med misshandel eller grov misshandel.

²⁰ Det är enbart mord (men inte dråp) som har livstids fängelse i straffskalan.

Figur 11. Typ av påföljd för fullbordat dödligt våld, åren 2000–2013.

den strängare rubriceringen mord, dels att allt färre av de morddömda dömdes till rättspsykiatrisk vård. Den relativt kraftiga minskningen de senaste åren hänger sannolikt samman med de förändringar i lagstiftningen som genomförts. En viktig förändring är att straffskalan för mord ändrades år 2009, så att maxstraffet höjdes från 10 till 18 år (prop. 2008/09:118), vilket innebar större möjlighet att utdöma långa tidsbestämda fängelsestraff istället för livstidsstraff.

Strafftiderna har ökat

Statistiken tyder på att det efter ändringen av straffskalan för mord år 2009 har skett en viss omfördelning av lagföringar, från livstidsdomar till tidsbestämda långa straff. Högsta domstolen har också i en prejudicerande dom slagit fast att normalstraffet för mord fortsättningsvis skulle vara fängelse i den översta delen av straffskalan, medan livstidsstraff bör förbehållas de allvarligaste fallen (Brå 2015:4; NJA 2007 s. 194).

År 1999 ändrades reglerna för villkorlig frigivning, vilket innebär att man nu tillämpar frigivning efter två tredjedelar av strafftiden, jämfört med som tidigare halva strafftiden. Sedan år 2006 kan livstidsdömda personer ansöka om omvandling av sina livstidsstraff efter att ha avtjänat tio år (tidigare kunde de livstidsdömda endast få tidsbestämda straff genom nåd av regeringen). Omvandlingen får inte innebära ett kortare straff än det tidsbestämda maxstraffet på 18 år (prop. 2005/06:35). Under 2000-talet har de genomsnittliga strafftiderna för mord ökat ytterligare. Från 2010 och framåt har ökningen gått från en relativt stabil nivå på omkring 10 år till 14,5 år i genomsnitt år 2013. Även den genomsnitt-

liga strafftiden för dråp har ökat under 2000-talet (Brå 2015:4). År 2014 skärptes straffet för mord ytterligare, så att straffet ska vara livstid om omständigheterna är försvårande. Livstidsstraffet ska framgent utgöra normalstraffet och ska användas i betydligt högre grad än tidigare (i en majoritet av mordfallen). Straffskärpningen motiveras med att den strängare syn på våldsbrott som har utvecklats inte återspeglas tillräckligt i lagstiftning och praxis. Det återstår att se hur denna reform påverkar strafftiderna vid mord framöver (Brå 2015:4).

Under 2000-talet har rättspsykiatrisk vård fortsatt att dömas ut alltmer sällan vid dödligt våld. Detta trots att många av de personer som begår dödligt våld har någon form av psykisk sjukdom eller psykisk störning (Brå 2008a). På 1970-talet dömdes omkring 70 procent av de lagförda för mord och dråp (inklusive försök till dessa brott) till motsvarande rättspsykiatrisk vård, och således endast omkring 30 procent till fängelse. Sedan början av 1990-talet är förhållandet i stort sett det omvända. Denna påtagliga förändring har sin bakgrund i två statliga utredningar (SOU 1977:23; SOU 1984:64) som låg till grund för den nya lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård som trädde i kraft 1992. Utredningarna föreslog bland annat att en mindre andel än tidigare av de psykiskt störda lagöverträdarna skulle dömas till rättspsykiatrisk vård (tidigare sluten psykiatrisk vård). Dessa förändringar i rättsväsendets syn har i särskilt hög grad påverkat utvecklingen av påföljderna för dömda för dödligt våld (Rying 2000).

Internationell utblick

Högre nivåer i andra delar i världen

I ett större, globalt perspektiv ligger nivån på det dödliga våldet i Sverige och andra Europeiska länder lågt jämfört med länder i Afrika samt Nord- och Sydamerika (HEUNI 2010). I många länder i dessa regioner är nivåerna, trots minskningar sedan 1990-talet, ofta mer än 10 gånger så höga som i de västeuropeiska länderna (UNODC 2013). Sett över Europa är det dödliga våldet generellt sett mer frekvent i Östeuropa än i västeuropeiska länder, samtidigt som variationen mellan länderna är större i Östeuropa (Brå 2011b, Marshall & Summers 2012).

Liknande minskningar i andra länder i Europa

När det gäller de minskningar av det dödliga våldet som skett i andra europeiska länder, finns det tyvärr begränsat med studier om vilken *typ* av dödligt våld som minskat i respektive land. För Finlands del har dock Lehti (2014) i en analys konstaterat att minskningen sedan 1990-talet framförallt gäller alkoholrelaterat

dödligt våld mellan män, och varit allra tydligast bland de grupper som förvärvsarbetar. En liknande utveckling har konstaterats också i Australien (Dearden & Jones 2008). Även i Norge har genomgångar visat att det direkt alkoholrelaterade dödliga våldet blivit mindre dominerande på 00-talet, när mordfrekvensen också generellt minskat jämfört med tidigare decennier. Samtidigt tycks inslaget av narkotikapåverkan bland gärningspersonerna, på samma sätt som i Sverige, ha blivit något vanligare på 00-talet (NUO 2010).

Det finns alltså, åtminstone i andra nordiska länder (och i Australien), likheter med utvecklingen i Sverige, i så motto att det alkoholrelaterade dödliga våldet minskat mer än vissa andra typer av dödligt våld de senaste decennierna. I Estland och Nederländerna har dock andra mönster och faktorer lyfts fram som förklaringar till ett minskat dödligt våld. För Estlands del har minskningar konstaterats i framförallt skjutvapenrelaterade fall och rånmord, vilket i sin tur kopplats bland annat till en bättre kontroll på skjutvapen sedan 1990-talet (Salla m.fl. 2012). I Nederländerna har man lyft fram förändringar i den ekonomiska konjunkturen som eventuell förklaring till utvecklingen (Liem m.fl. 2012).

Det faktum att det dödliga våldet minskat i många andra länder i en omfattning som liknar den i Sverige gör att den totala nivån alltså i början av 2010-talet är relativt likartad mellan nordväst-europeiska länder såsom Tyskland, England, Holland och Danmark och Sverige. En jämförelse med det dödliga våldet i Danmark 2008–2011 (se Justitsministeriets forskningskontor 2014) visar också att själva strukturen, avseende exempelvis motiv och andel fall med skjutvapen, är mycket likartad i Sverige och Danmark. En relevant fråga för framtida studier är om det eventuella trendbrottet i de minskande nivåerna de allra senaste åren, med vissa ökningarna i Sverige 2014–2015, gäller även i andra länder.

Brottsförebyggande åtgärder och strategier

Eftersom dödligt våld är en liten brottstyp är det mycket svårt att hitta strategier för att förebygga dessa brott. De sker ofta i bostadsmiljön, mellan personer som känner varandra och i stor utsträckning utan vittnen, vilket sammantaget gör att möjligheterna till insyn och ingripande i det akuta skedet är små. Samtidigt är dödligt våld det allvarligaste brottet vi känner. Därför är det trots svårigheterna viktigt att arbeta mot faktorer som ökar risken för dödligt våld.

Insatser mot psykisk sjukdom och alkoholmissbruk viktiga
Några övergripande aspekter att ta hänsyn till är den frekventa förekomsten av alkoholmissbruk, den stora andelen psykiskt sjuka gärningspersoner och det i övrigt stora sociala utanförskapet hos många av de personer som begår brotten. Social brottsprevention, i form av insatser för att förbättra livssituationen för psykiskt sjuka och marginaliserade personer, liksom insatser som minskar alkoholkonsumtion och riskabla konsumtionsmönster, kan motverka det grövsta våldet i samhället. Det har i många studier visats att det finns ett nära samband mellan alkoholkonsumtion och dödligt våld, både på samhällsnivå och på individnivå (Bye 2012; Lenke 1990). Även här är det dock svårt att dra några säkra slutsatser. Men forskningen visar att alkoholkonsumtionen överlag har minskat i Sverige (Brå 2015:24). Det gäller också den typ av alkoholkonsumtion som visat nära samband med dödligt våld, det vill säga risk- och intensivkonsumtion av framförallt sprit. Efter 2012 följer alkoholkonsumtionen en otydlig trend; resultaten pekar åt olika håll och det är svårt att utläsa om något trendbrott har skett (CAN 2015), och för tidigt att säga om det haft betydelse för det dödliga våldets utveckling.

Omkring hälften av minskningen av det fullbordade dödliga våldet sedan 1990 gäller fall där barn under 15 år är offer. I tidigare studier har man relaterat denna positiva utveckling till samhälleliga insatser som inneburit ett ökat stöd till ensamstående mödrar och psykiskt störda föräldrar. Som preventivt verksamma åtgärder har bland annat framhållits behandling med antidepressiva mediciner till föräldrar, liksom ökad uppmärksamhet från förskolor och socialtjänst på allvarliga missförhållanden inom småbarnsfamiljer (Brå 2011a, Sturup & Granath 2015). Sedan 2008 görs också så kallade dödsfallsutredningar när barn avlidit till följd av brott (lag (2007:606) om utredningar avseende vissa dödsfall).

Förstärkt arbete mot våld i nära relationer

Något som särskilt uppmärksammats under senare år är dödligt våld i nära relationer. Som ett led i att förebygga denna typ av våld genomförs sedan 2012 dödsfallsutredningar även när en vuxen person avlidit till följd av våld från en närstående och när det finns anledning att anta att dödsfallet har samband med något som har inneburit att offret varit i behov av skydd eller stöd och hjälp för att förändra sin situation (Socialdepartementet 2011). Även arbetet med brottsoffskydd och riskbedömningar vid anmälningar om våld i nära relationer har stärkts upp inom polisen under 2000-talet. Vidare startade Polismyndigheten ett projekt, Huskudage, i ett lokalt polisområde i region Stockholm som syftar till att öka uppmärksamheten på våld i nära relationer i lokalområdet. Utgångspunkten för projektet är att genom samverkan mellan

polis, kommun och bostadsföreningar informera de boende om hur de kan agera vid misstanke om våld i nära relationer. Projektet kommer att utvärderas under 2016 och 2017. Det är angeläget att närmare följa utvecklingen av dödligt våld i nära relationer, för att se om den positiva tendensen att färre kvinnor dödas i relationsvåld fortsätter, och att kartlägga vilka faktorer som i så fall verkat brottsförebyggande.

Viktigt att begränsa tillgången till illegala skjutvapen

En typ av dödligt våld som dessvärre ökat under 2000-talet är så kallade dödsskjutningar mellan personer som på olika sätt är aktiva inom kriminalitet i vissa storstadsområden. En möjlig väg att förebygga dessa brott är att arbeta mot förekomsten av illegala vapen. Studier från USA visar att man i Boston kraftigt lyckats minska skjutvapenvåld mellan unga män genom att spärra och strypa lokal handel med illegala vapen samt intensivt beivra andra brott (narkotika, trafikbrott etc.) som beväpnade gäng ägnar sig åt (Kennedy m.fl. 2011). Även andra studier från USA visar att våldshandlingar med skjutvapen åtminstone på kort sikt kunnat förebyggas genom aktivt arbete mot vapeninnehav på vissa högriskplatser, tidpunkter och högriskpersoner (Wilson 1994, Sherman 1997).

Referenser

Brottsförebyggande rådet, Brå (2012). "Dödligt våld".

I: *Brottsutvecklingen i Sverige 2008–2011*. Rapport 2012:13.

Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015). *Utdömda strafftider – en jämförelse av fullbordade brott och försöksbrott. Nio utvalda brottstyper 2000-2013*. Kortanalys 4/2015. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015). *Det dödliga våldet i Sverige 1990-2014. En beskrivning av utvecklingen med särskilt fokus på skjutvapenvåldet*. Rapport 2015:24. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Konstaterade fall av dödligt våld – en genomgång av anmält dödligt våld 2015*. Publicerad 2016-03-31. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN (2015). *Hur mycket dricker svensken? Registrerad och oregistrerad alkoholkonsumtion 2001–2014*. CAN rapport 152. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

- Dearden, J. och Jones, W. (2008). *Homicide in Australia: 2006–07 National Homicide Monitoring Program annual report*. AIC Reports; Monitoring Reports 01. Canberra: Australian Government/Australian Institute of Criminology.
- Hedlund, J. m.fl. (2014). ”A population-based study on toxicological findings in Swedish homicide victims and offenders from 2007 to 2009”. I: *Forensic Science International*, 244 (2014), s. 25–29.
- HEUNI (2010). *International Statistics on Crime and Justice*. Harrendorf, S., Heiskanen, M. och Malby, S. (red.). HEUNI Publication Series nummer 64. Helsingfors: HEUNI.
- Justitsministeriets forskningskontor (2014). *Drab i Danmark 2008-2011*. www.justitsministeriet.dk. Nedladdad 2015-08-07.
- Kennedy, D., Braga, A. och Piehl, A. (2001). *Reducing Gun Violence. The Boston Gun Project’s Operation Caesefire*. U. S. Department of Justice; Office of Justice Programs Research Report September 2011.
- Lehti, M. (2014). ”Homicide drop in Finland, 1996-2012”. I: *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, volym 15, nummer 2, s. 182–199.
- Liem, M. C. A. m.fl. (2012). ”Da daaling van moord en doodslag in Nederland”. I: *Tijdschrift voor Criminologie*, 54, s. 18–32.
- Marshall, I. H. och Summers, D. L. (2012). ”Contemporary Differences in Rates and Trends of Homicide Among European Nations”. I: Liem, M. C. A. och Pridemore, W. A. (red.). *Handbook of European Homicide Research*. New York: Springer.
- Norges Offentlige Utredninger, NOU (2010). *Drap i Norge i perioden 2004–2009*. NOU 2010:3. Oslo: Departementenens servisesenter/Informasjonsforvaltning.
- Pritchard, C. (2012). ”Family violence in Europe, Child Homicide and intimate partner Violence”. I: Liem, M. C. A. och Pridemore, W. A. (red.). *Handbook of European Homicide Research*. New York: Springer.
- Proposition 1991/92:109. *Om utvidgad användning av samhällstjänst m.m.*
- Rying, M. (2000). *Dödligt våld i Sverige 1990-1996. En deskriptiv studie*. Licentiatuppsats. Stockholm: Kriminologiska institutonen, Stockholms universitet.
- Salla, J., Ceccato, V. och Ahven, A. (2012). ”Homicide in Estonia”. I: Liem, M. och Pridemore, W. A. (red.). *Handbook of European Homicide Research*. New York: Springer.

SOU 1995:60. *Kvinnofrid*. Huvudbetänkande av Kvinnovåldskommissionen. Stockholm: Fritzes.

Sturup, J. och Granath, S. (2015). "Child Homicides in Sweden: A Descriptive Study comparing the 1990s and the 2000s". I: *Homicide Studies*. Volym 19, nummer 2, s. 175-187.

Trägårdh, K. m.fl. (2016). "A time trend study of Swedish male and female homicide offenders from 1990 to 2010". I: *International Journal of Forensic Mental Health*. Volym 15, s. 125–135.

United Nations Office on Drugs and Crime, UNODC (2013). *Global Study on Homicide 2013. Trends, Contexts, Data*. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime.

MISSHANDEL

Fredrik Marklund och Anna Frenzel

Sammanfattning

Under 2000-talet har årligen omkring 2–3 procent av Sveriges befolkning utsatts för någon form av misshandel, enligt de större offerundersökningarna. Den totala utsattheten för misshandel i befolkningen har enligt dessa undersökningar minskat något under åren 2009–2015 i jämförelse med början av 2000-talet. I genomsnitt har 2 400 personer per år skrivits in på sjukhusens slutenvårdsavdelningar för skador orsakade av misshandel eller ännu grövre våldsbrott. År 2014 var denna siffra 1 902 personer, vilket är den lägsta siffran under 2000-talet.

Trots att offerundersökningar och sjukhusdata pekar på en minskande utsatthet för misshandel, har antalet anmälda misshandelsbrott ökat kraftigt, totalt med omkring 45 procent mellan 2000 och 2015. Viktiga förklaringar till detta är enligt forskningen dels nya arbetssätt och rutiner inom polisen, dels en allmänt ökad uppmärksamhet på, och minskad tolerans mot, våldsbrott. Trots att alltfler misshandelsbrott anmäls är dock mörkertalet för brotten fortfarande högt, och mindre än var fjärde misshandelshändelse anmäls till polisen.

Den allra vanligaste typen av misshandel är alkoholrelaterad och sker på allmän plats, ofta mellan personer som är tidigare obekanta med varandra (Brå 2017). Både den som utsatts och gärningspersonen vid de händelserna är vanligen unga män. Denna typ av våld, mellan obekanta på allmän plats, tycks dock ha minskat något i omfattning, vilket ser ut att vara en bidragande faktor till den totala minskningen av utsatthet för misshandel under åren 2009–2015. Andra vanliga typer av misshandel är våld i privatbostäder mellan närstående och bekanta, där offren ofta är kvinnor, samt våld som drabbar vissa grupper i deras yrkesutövning – exempelvis sjukvårdspersonal, taxiförare och väktare.

Män är väldigt tydligt överrepresenterade i misshandelssituationer, framförallt som gärningspersoner men även som utsatt för misshandel. Därutöver ser man även att personer från hushåll med relativt sett små ekonomiska och sociala resurser oftare både utsatts för och utövar misshandel. Till exempel är

utsattheten mer än dubbelt så hög bland dem som inte fullföljt gymnasieutbildning jämfört med dem som har eftergymnasial utbildning.

Trots att misshandel är ett prioriterat brott inom rättsväsendet är det relativt få av brotten som personuppklaras. År 2015 var det omkring 13 procent av de handlagda brotten som personuppklarades. Andelen brott som personklaras av de brott som anmäls har tydligt minskat under 2000-talet, men det är inte klarlagt vad minskningen beror på. Vad gäller påföljder har bilden sett likartad ut under 2000-talet. Den vanligaste påföljden för dem som döms för misshandel är villkorlig dom och den näst vanligaste påföljden är fängelse.

Brottsförebyggande arbete mot misshandel bedrivs på många plan. Polisen lägger mycket tid på att förebygga våld utanför krogar i stadsmiljöerna, bland annat genom hög närvaro och snabba omhändertaganden av berusade personer. När det gäller våld i nära relationer bedriver brottsoffer- och kvinnojourer ett viktigt arbete, som också stärkts under 2000-talet.

Inledning

Misshandelsbrottslighetens omfattning och utveckling är frågor som är ständigt aktuella i olika sammanhang. En allmän uppfattning tycks vara att misshandelsbrottsligheten ständigt ökar, såväl under perioder när den verkar ha gjort det som under perioder när det mesta tytt på att den inte har det. Den kriminologiska forskningen totalt sett förhåller sig dock tveksam till om det har skett några större faktiska ökningar under de senaste decennierna (se till exempel von Hofer 2006; Estrada 2008; Granath 2012a).

I detta kapitel går vi igenom olika typer av källor som kan användas för att bedöma misshandelsbrottens karaktär, omfattning och utveckling under 2000-talet. Det är Brås bedömning att den mest lämpliga källan för att bedöma misshandelsbrottsligheten totalt sett är frågeundersökningar, i det här fallet främst Nationella trygghetsundersökningen (NTU). Därför ligger tyngdpunkten i redovisningarna på denna källa. Utöver NTU används även data från Skolundersökningen om brott (SUB), Statistiska centralbyråns undersökningar av levnadsförhållanden (ULF), den officiella kriminalstatistiken samt patientregistret. En anledning till att flera olika typer av källor används är att alla tillgängliga datakällor har sina specifika problem och begränsningar, vilket gör dem mer användbara i vissa sammanhang, och mindre användbara i andra. Mer om detta finns att läsa i introduktionskapitlet till denna rapport.

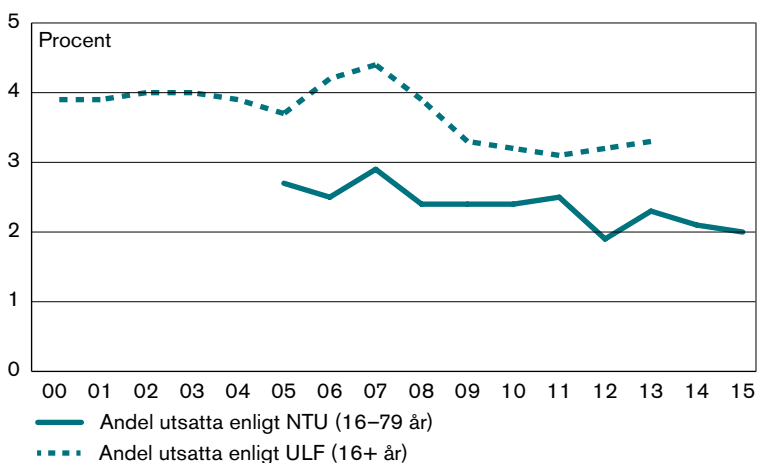
Begreppet misshandel är ett samlingsbegrepp för en mängd olika typer av handlingar med den gemensamma nämnaren att en person med avsikt tillfogar en annan person skada. Det kan alltså handla om alltifrån lätta knuffar med lindriga skador till våldsamma hugg med kniv som ger allvarliga men hos offret. I juridisk mening avses med misshandel alla gärningar där någon med uppsåt ”tillfogar en annan person kroppsskada, sjukdom eller smärta eller försätter honom eller henne i vanmakt eller något annat sådant tillstånd” (3 kap. 5–6 §§ BrB). Lagen skiljer också på misshandel, grov misshandel och synnerligen grov misshandel. Enligt 3 kap. 6 § BrB är en misshandel att betrakta som grov om ”gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen har tillfogat en svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller annars visat särskild hänsynslöshet eller råhet”. I praktiken kan det handla om att gärningspersonen huggit en person med kniv, upprepat sparkat en liggande eller avsvimnad person, eller på ett uppsåtligt sätt smittat någon med en kronisk och livshotade sjukdom. Enligt 3 kap. 6 § andra stycket BrB är en misshandel att betrakta som synnerligen grov om ”kroppsskadan är bestående eller om gärningen har orsakat synnerligt lidande eller om gärningsmannen har visat synnerlig hänsynslöshet”.

De handlingar som ingår i misshandelsbegreppet är mycket varierande och likaså är påföljderna för misshandel. Det kan röra sig om allt ifrån böter till fängelse i upp till tio år. Utöver införandet av rubriceringen synnerligen grov misshandel 2010 har varken straffskalorna eller brottsbalkens definitioner av misshandel ändrats under 2000-talet. Syftet med införandet av rubricering-en synnerligen grov misshandel var att höja straffen för de allra allvarligaste våldsbrotten.

Omfattning och utveckling

Varje år utsätts fler än 150 000 personer för misshandel. Under de elva år som Brå genomfört den nationella trygghetsundersökningen (NTU) är det årligen i genomsnitt 2,4 procent av Sveriges vuxna befolkning (16–79 år) som uppger att de utsatts för någon form av misshandel. Jämför man medelvärdet för åren 2006–2010 med åren 2011–2015 är det en något mindre andel som blivit utsatta under den senare perioden (2,2 procent jämfört med 2,5 procent). Vid samtliga mättillfällen i NTU har en större andel män än kvinnor uppgett att de blivit utsatta för misshandel; år 2015 utsattes 2,5 procent av männen och 1,5 procent av kvinnorna. Andelen personer i befolkningen som utsatts för någon form av misshandel är enligt ULF-undersökningen (SCB 2016) högre än de siffror som NTU redovisar. Detta kommer sig troligtvis bland annat av att definitionen av våld är bredare i ULF. Dock kan man se att utsattheten även enligt ULF är lägre från 2009 och framåt, jämfört med i början av 2000-talet.

Figur 1. Andel utsatta för misshandel åren 2005–2015, samt andel utsatta för något våld åren 2000–2014. Procent. Källor: NTU och ULF.

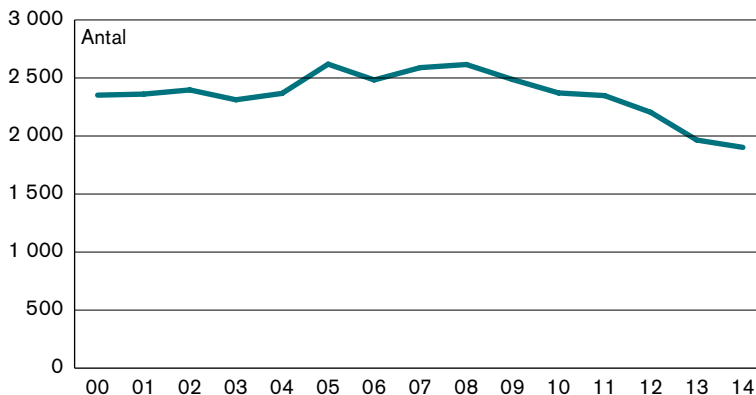
År 2015 var det enligt NTU uppskattningsvis 154 000 personer i befolkningen som utsattes för misshandel, och antalet händelser uppskattas till omkring 380 000. Det betyder att det i genomsnitt sker fler än 1 000 misshandelsfall per dag. Misshandel är därmed ett relativt vanligt förekommande brott, vanligare än exempelvis bostadsinbrott, men mindre vanligt än bedrägeri. Ungefär var fjärde person som uppger att de utsatts för misshandel har utsatts för en så allvarlig misshandel att den lett till besök hos läkare, sjuksköterska eller tandläkare. Det innebär att ungefär 0,6 procent av befolkningen, eller drygt 40 000 personer på ett år, utsatts för allvarligare former av misshandel. Även när det gäller allvarligare former av misshandel är tendensen att andelen utsatta personer i befolkningen har minskat något under åren 2011–2015 jämfört med åren 2006–2010 (Brå 2017).

Färre personer inskrivna på sjukhus till följd av våld

Enligt Socialstyrelsens patientregister har under 2000-talet i genomsnitt knappt 2 400 personer per år skrivits in på sjukhus på grund av skador som orsakats av misshandel eller ännu grövre våldsbrott. Det handlar då ofta om relativt allvarliga skador, eftersom de inneburit att patienten fått en sängplats på en avdelning, och inte bara omhändertagits av öppen- eller akutvården. Majoriteten av fallen gäller frakturer och hjärnskakningar medan omkring 13 procent gäller kniv- och skottskador. I grova drag kan man beskriva utvecklingen som att den låg på en stabil nivå i början av 2000-talet, ökade något under åren 2005–2008 och därefter har minskat tydligt (se figur 2). År 2014 var det 1 902 personer som skrevs in på sjukhus till följd av våldsskador. Det är det lägsta

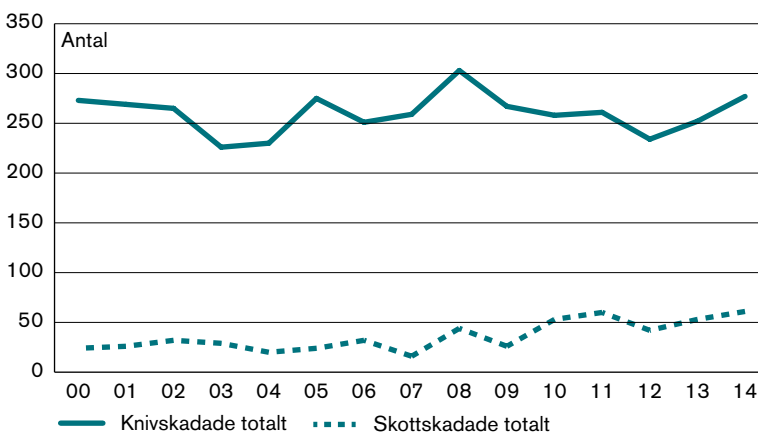
antalet under de senaste 25 åren, 27 procent färre än 2007 och omkring 40 procent färre än 1994, det år då antalet inskrivna var som högst under den angivna perioden (omkring 3 100 personer).

Figur 2. Antal våldsskadade enligt Socialstyrelsens patientregister åren 2000–2014.¹

Antalet personer som skrivits in med knivskador är tämligen konstant med omkring 260 fall per år under 2000-talet, även under de senaste åren när det totala antalet inskrivna är färre. Antalet har i

Figur 3. Antal knivskadade och skottskadade enligt Socialstyrelsens patientregister åren 2000–2014.²

¹ Siffrorna för denna tidslinje är hämtade från Socialstyrelsens rapport "Skador och förgiftningar behandlade i slutenvård" från respektive år.

² Siffrorna för 2003–2014 i denna tidslinje är hämtade från Socialstyrelsens rapport "Skador och förgiftningar behandlade i slutenvård" från respektive år. Siffrorna för 2000–2002 kommer från en specialbeställning som gjorts från patientregistret.

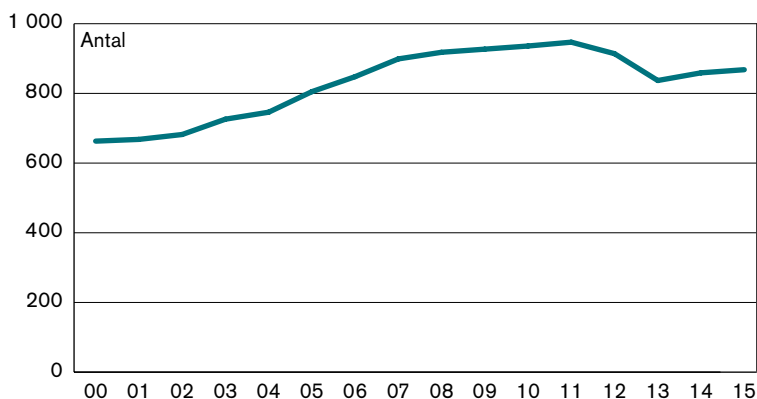
stort sett varit konstant sedan 1970-talet (Estrada 2005). Däremot har antalet inskrivna med skottskador fördubblats under åren 2010–2014 jämfört med åren 2000–2004, från i genomsnitt 26 personer per år till i genomsnitt 54 personer per år.

Misshandel en av de vanligaste brottstyperna i kriminalstatistiken

Även bland de anmälda brotten i kriminalstatistiken är misshandel en av de vanligaste brottstyperna. År 2015 anmäldes cirka 85 000 misshandelsbrott (inklusive grov misshandel), vilket utgjorde knappt 6 procent av alla anmälda brott det året. Även om de anmälda misshandelsbrotten är många till antalet, är det bara en mindre del av alla de misshandelsbrott som sker som också anmäls till polisen. Som tidigare nämnts kan antalet fall av misshandel som enligt NTU sker varje dag uppskattas till över 1 000 fall. Antalet anmälda fall av misshandel per dag uppgår till drygt 230 stycken. Sålunda är det mindre än vart fjärde fall av misshandel som anmäls. Denna osäkerhetsfaktor medför att man ska vara försiktig med att dra slutsatser om misshandelsbrottens karaktär och utveckling utifrån enbart statistiken över anmälda brott.

Det finns alltså ett stort mörkertal bakom den anmälda misshandelsbrottsligheten. Antalet anmälda misshandelsbrott har ökat kraftigt över tid. Mellan 2000 och 2015 ökade de med 45 procent, från 58 800 till 85 100 per år. Ökningen var kontinuerlig fram till 2011, men har därefter först avtagit och sedan ökat svagt (se figur 4). Enligt forskning på området beror detta främst på nya arbetsätt och rutiner inom polisen samt en allmänt ökad uppmärksamhet på, och minskad tolerans för, våldsbrott (se till exempel von Hofer 2006, Wikman 2012 och Brå 2009a).

Figur 4. Antal anmälda misshandelsbrott per 100 000 invånare åren 2000–2015. Källa: Kriminalstatistiken.

Utsatthet för misshandel tycks ha minskat totalt sett ...

Den anmälda brottsligheten är en osäker indikator för att bedöma nivåer och utvecklingen av misshandelsbrott, eftersom det endast är en liten del av misshandelsbrotten som kommer till polisens kännedom. Därför styrs utvecklingen av den anmälda misshandelsbrottsligheten i första hand av viljan hos befolkningen och institutioner att anmäla brott. Det ökade antalet anmälda misshandelsbrott bör därför betraktas som en minskad tolerans för och ökad uppmärksamhet på våldsbrott. Den utvecklingen tycks gälla såväl privatpersoner som institutioner såsom skola, polis och sjukvård. NTU visar exempelvis att andelen män och kvinnor totalt sett som uppger att de vid utsatthet för misshandel rapporterat händelsen till polisen har ökat under perioden 2006–2015 (se tabell 1). När det gäller arbetslivet konstaterar Wikman (2012) att de fackliga organisationernas krav på straffrättsliga reaktioner på våldshändelser hela tiden har höjts de senaste decennierna. En närliggande förklaring är också att nya rutiner och arbets sätt inom polisen bidragit till en ökning av antalet anmälda misshandelsbrott. Enligt tidigare kartläggningar kan en ökad så kallad upptagningsbenägenhet hos polisen förklara 40 procent av ökningen av anmälda misshandelsbrott med en obekant gärningsperson mellan 2001 och 2007 (Brå 2009a).

... men inte utsattheten för våld som inbegriper vapen

Samtidigt som tillgängliga data talar för att den totala utsattheten för misshandel inklusive grövre händelser har minskat, finns det underkategorier av våld som detta inte tycks gälla för. Det rör det våld som inbegriper vapen, där utvecklingen, bedömd utifrån slutenvårdsdata, är oförändrad vad gäller knivvåld och ökande vad gäller våld som inbegriper skjutvapen (se figur 3). När det gäller våldet med skjutvapen har ökningarna, enligt en tidigare studie från Brå, skett i områden som är socioekonomiskt svaga (Brå 2015f).

Svårt att mäta barns utsatthet för misshandel

Det är svårt att bedöma hur många barn som blir utsatta för misshandel i Sverige varje år. Utsatta barn är i många fall beroende av hjälp av någon vuxen för att kunna göra en polisanmälan, vilket gör mörkertalet ännu större än vid misshandel mot vuxna. Det är också ovanligt med enkätundersökningar om utsatthet för brott som vänder sig direkt till de mindre barnen; i stället vänder sig undersökningarna i regel till föräldrarna, som tillfrågas om de utövat någon form av våld mot sina barn. Vid en sådan studie 2011 uppgav knappt 3 procent av föräldrarna att de under det senaste året slagit sitt barn. Detta kan betraktas som en minimiskattning, då benägenheten att uppges denna typ av handling troligtvis är låg (Jansson m.fl. 2011).

Inom ramen för samma studie skickades även en enkät ut till elever i årskurs nio, som visade att drygt 13 procent av eleverna uppgav att de blivit slagna av sina föräldrar någon gång under uppväxten. Enligt SUB som genomförs av Brå bland elever i årskurs nio, uppgav ungefär 17 procent att de utsatts för lindrigare våld och 4 procent att de utsatts för grövre våld under de senaste 12 månaderna (Brå 2016).

Ökning av anmälda brott gällande misshandel mot barn

Antalet anmälda brott gällande misshandel mot barn i åldern 0–14 år har ökat successivt under 2000-talet. År 2000 anmäldes drygt 6 560 sådana brott, medan motsvarande antal anmälda brott 2015 uppgick till nästan 14 500 (och utgjorde ungefär 17 procent av all anmäld misshandel 2015). En trolig förklaring till det ökade antalet är förändrade rutiner för hur man hanterar misstankar om våld från föräldrar mot barn. Personal i förskola och skola samt anställda inom socialtjänsten anmäler numera händelser i betydligt större utsträckning än tidigare, mycket tack vare en skärpt anmälningskyldighet vid misstanke om att barn far illa (Brå 2011a). Att det är personal i skolor och förskolor som anmäler en stor del av misshandelsbrotten mot barn är tydligt om man studerar antalet anmälda misshandelsbrott per månad i anmälningsstatistiken. Under sommarlovsmånaderna juni–augusti anmäls betydligt färre misshandelsbrott än under årets övriga månader (Brå 2014b).

Ovanligt med grövre våld mot barn

Antalet barn i åldern 0–17 år som vårdats inskrivna på sjukhus till följd av övergrepp av annan person ökade något under åren 2000–2007, men har efter det sjunkit för varje år fram till 2013, då det var knappt hälften så många jämfört med i mitten av 2000-talet.

Grövre våld mot barn är dock ovanligt enligt tillgängliga sjukvårdsdata från patientregistret. Antalet barn i åldern 0–12 år som vårdats inskrivna på sjukhus till följd av övergrepp av annan person uppgick till 2–9 personer per 100 000 invånare och år under perioden 2010–2013. För äldre barn stiger antalet inskrivna på sjukhus; bland barn i åldern 13–15 år var antalet inskrivna 17 personer per 100 000 invånare och år under samma tidsperiod, och för barn i åldern 16–17 år uppgick antalet inskrivna till 39 personer per 100 000 invånare och år under tidsperioden (Socialstyrelsen 2015).

Våld mellan obekanta på allmän plats vanligast, men har minskat

Såsom tidigare nämnts är misshandel ett begrepp som omfattar en mängd olika händelser. Grovt sett kan de dock, mot bakgrund av

tidigare forskning (till exempel Estrada 2008 och Granath 2012a), delas in i tre huvudtyper av fall:

1. Våld på allmän plats mellan obekanta eller ytligt bekanta (oftast män) i samband med nöjesliv.
2. Våld i arbetslivet som särskilt drabbar vissa yrkesgrupper, exempelvis väktare eller vårdpersonal.
3. Våld i privatbostäder mellan bekanta eller närstående.

Enligt NTU är våld på allmän plats den vanligaste typen av våld. För både kvinnor och män har dock andelen fall av misshandel på allmän plats minskat under 2011–2015 jämfört med 2006–2010 (se tabell 1).

Drygt hälften av alla misshandelshändelser sker enligt NTU på allmänna platser, och enligt kriminalstatistiken skedde 2015 totalt sett omkring 44 procent av de anmälda misshandelsbrotten mot personer över 15 år utomhus. De allmänna platser som det oftast handlar om är platser i stadsmiljö, exempelvis en gata eller ett torg med närhet till krogar och nöjesliv (Brå 2007, 2009b). Misshandelsbrotten på dessa platser har visat sig koncentrerade till dygnets sena timmar (Brå 2014b), och de inblandade är ofta alkoholpåverkade (Brå 2015c). Bakgrunden till dessa händelser är ofta synbart bagatellartad, exempelvis oavsiktliga fysiska kontakter som uppfattats som provocerande eller ordväxlingar som upplevts som kränkande (RPS 2011). Enligt NTU uppskattar de utsatta för misshandel att ungefär 65 procent av gärningspersonerna är alkohol- eller drogpåverkade. Sammantaget antyder detta alltså att en stor del av misshandelsbrottsligheten har en koppling till nöjeslivet.

Totalt sett har utsattheten minskat tydligt för män, medan utsattheten för kvinnor varit tämligen oförändrad (se tabell 1). Minskningen för män går att relatera till minskningen av våldet på allmän plats. Denna typ av våld har minskat även för kvinnor, men samtidigt har våldet i arbetslivet och i privatbostäder ökat, vilket medför att kvinnors utsatthet totalt sett inte minskat på samma tydliga sätt.

Våld på arbetsplatser eller skolor svarar enligt NTU för knappt en fjärdedel av alla misshandelsfall. Vilken typ av arbetsplats det är fråga om finns det inga närmare uppgifter om i NTU, men från andra studier vet vi att vissa yrkesgrupper, exempelvis inom vård- och omsorgsarbete samt inom säkerhetsrelaterat arbete, är särskilt utsatta för våld på sin arbetsplats (Wikman 2012). Ifråga om privatbostäder visar studier av våld i nära relationer att en stor del av våldshändelserna äger rum i offrets bostad (Brå 2009c).

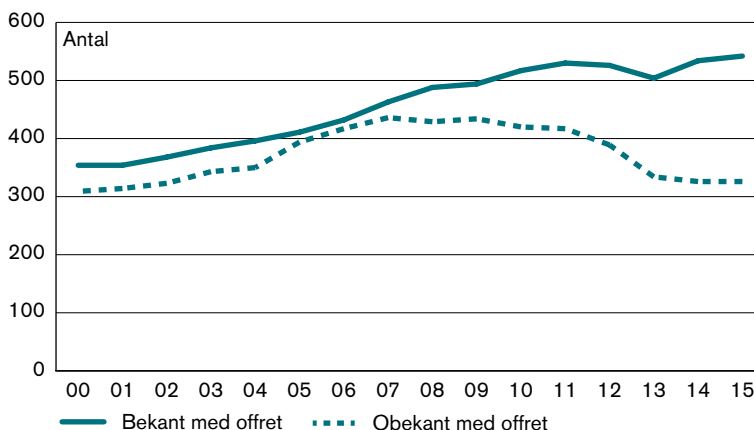
Tabell 1. Typ av misshandel efter den utsattes kön. Andel (procent) misshandelshändelser som kvinnor respektive män (16–79 år) utsatts för, där gärningspersonen varit närstående, skett på allmän plats etc. åren 2006–2015. Procent. Källa: NTU.

	2006–2010			2011–2015		
	Kvinnor	Män	Totalt	Kvinnor	Män	Totalt
Antal personer (n)	36 878	34 622	71 500	31 778	30 485	62 263
Total andel utsatta personer	1,8	3,2	2,5	1,7	2,7	2,2
Antal händelser (n)	902	1617	2519	595	944	1539
Relation till gärningspersonen						
Närstående	27	4	12	34	5	16
Bekant	41	28	33	35	25	29
Helt okänd	31	68	54	31	70	55
Typ av plats						
Privatbostad	26	9	15	36	9	19
Arbetsplats/skola	28	17	21	32	19	24
Allmän plats	39	66	56	27	63	49
Annan plats	7	7	7	6	10	8
Gärningsperson (troligen) alkohol- eller drogpåverkad	48	74	64	43	70	60
Händelsen lett till läkarbesök	18	20	19	20	21	21
Polisanmält händelsen	29	32	31	31	35	34

Även bland anmälningarna om misshandel minskar våld mellan obekanta

Bland de anmälda misshandelsbrotten är det tydligt att de som sker utomhus minskar medan de som sker inomhus ökar, samt att de som sker mellan obekanta minskar medan de som sker mellan bekanta ökar (se figur 5). Under 2000-talet ser man denna trend tydligt från och med 2007 och framåt. År 2006 var det ungefär lika många anmälda misshandelsbrott mellan bekanta som mellan obekanta, medan de anmälda misshandelsbrotten mellan bekanta 2015 utgjorde omkring 62 procent av samtliga anmälda misshandelsbrott.

Figur 5. Antal anmälda misshandelsbrott där gärningspersonen är bekant respektive obekant för den utsatta, per 100 000 invånare, åren 2000–2015. Källa: Kriminalstatistiken.

Misshandel mot barn sker ofta i skolmiljön

Av de misshandelsbrott mot barn under 15 år som anmäldes 2015 skedde ungefär tre fjärdedelar inomhus, enligt kriminalstatistiken. Rimligen är det då oftast fråga om barnets hem eller den skola som barnet går i. I SUB framkommer det att skolan (inklusive skolgården) är där det är vanligast att elever i årskurs nio blir utsatta för misshandel; det var den plats som angavs av nästan 50 procent av de elever som blivit utsatta för misshandel och 45 procent av de elever som blivit utsatta för grov misshandel under de senaste 12 månaderna (Brå 2016). Även hemmet är en förhållandevis vanlig plats att bli utsatt på, enligt SUB. Nästan 19 procent av de elever i årskurs nio som blivit utsatta för lindrigare våld uppger att det skedde i det egna hemmet den senaste gången, medan motsvarande andel bland elever som blivit utsatta för grovre våld är 14 procent. Det framgår inte vem som varit gärningsperson i dessa fall.

Våldet består oftast av enstaka slag eller sparkar

Av de anmälda misshandelsbrotten 2015 var det 5 procent som rubricerats som grov (exempelvis genom användning av farligt vapen eller ett på annat sätt särskilt hänsynslöst våld). I faktiska tal rör det sig om drygt 4 630 grova misshandelsbrott av totalt knappt 85 100 anmälda misshandelsbrott 2015. Antalet anmälda grova misshandelsbrott ökade tydligt mellan 2000 och 2007, från omkring 4 000 till 5 000 per år. Den nivån låg de sedan kvar på fram till 2011, då de återigen sjönk ner mot 4 200 per år.

Det våld som utövas vid misshandelsbrott tycks oftast vara slag eller sparkar. Det gäller både misshandelsbrott av normalgraden och vid misshandel som rubricerats som grov och/eller har skett i utdragen form. När det gäller misshandel mellan obekanta visar genomgångar av polisanmälningar exempelvis att det i drygt hälften av fallen handlar om enstaka slag eller sparkar (Brå 2007, Brå 2009a). Studier av grov misshandel som unga dömts för visar att våld genom slag och sparkar står för över hälften av fallen även där (Granath 2007).

Vanligast med mindre allvarliga skador

Som redan framgått är det fysiska våldet relativt lindrigt i de allra flesta fallen av misshandel. Av de händelser som rapporteras i NTU hade majoriteten inte lett till besök hos läkare, sjuksköterska eller tandläkare (se tabell 1). Andelen sådana händelser låg på omkring 20 procent av de rapporterade händelserna, såväl under perioden 2011–2015 som under perioden 2006–2010.

När det gäller de misshandelsbrott mellan obekanta som anmäls till polisen visar kartläggningar att drygt hälften av offren inte uppsökt sjukhus. Mindre allvarliga skador (enstaka blåmärken/svullnader, mindre blodvite, lättare tandskador) dominerade även dessa anmälningar (Brå 2007, 2009a).

Våld i nära relation oftare upprepat

Inom ramen för NTU 2013 genomförde Brå en kartläggning av brott i nära relationer, som visade att våld som sker i nära relation ofta är återkommande (Brå 2014a). Drygt 26 procent av kvinnorna som blivit utsatta för fysiskt våld under föregående år uppgav att det skett minst en gång i månaden under perioden. Motsvarande siffra för män som utsatts var drygt 20 procent. Det finns också ofta ett eskalerande förlopp med inslag av även psykiskt och sexuellt våld (sexuellt våld i nära relation drabbar främst kvinnor). Detta mönster syntes tydligt i kartläggningen, som visade att nästan 85 procent av de personer som uppgav att de utsatts för fysiskt våld³ i en parrelation under föregående år även uppgav att de utsatts för psykiskt våld. Risken för att en våldshändelse ska få dödlig utgång har också i forskningen bedömts som betydligt högre vid våld där offer och förövare har en nära relation (Granath 2012b).

I kartläggningen av brott i nära relationer ställdes en följdfråga om behov av läkarvård till de personer som uppgett att de utsatts för grov misshandel i en parrelation (Brå 2014a). Syftet med frågan var att få en indikation om hur grovt våldet varit. Av de kvinnor

³ Med fysiskt våld avses i rapporten både misshandel och sexualbrott.

som utsatts för grov misshandel under föregående år uppgav drygt 29 procent att de uppsökte, eller hade behövt uppsöka, läkare, sjuksköterska eller tandläkare, medan motsvarande siffra för männen var 2,4 procent. Detta tyder på att kvinnor utsätts för grövre våld än män när det gäller våld i nära relation.

Brottsutsatta och gärningspersoner

Majoriteten av de inblandade vid misshandel är män. Enligt NTU utgjorde män nära 90 procent av gärningspersonerna vid misshandel 2015, och motsvarande andel misstänkta⁴ vid anmälda misshandelsbrott var 82 procent, enligt kriminalstatistiken. Även vid utsatthet för misshandel är män överrepresenterade, dock inte lika kraftigt – omkring 65 procent av alla som utsätts för misshandel är män, enligt NTU. När en kvinna utsätts för misshandel är det i omkring 75 procent av fallen en man som är gärningsperson. När gärningspersonen är en kvinna är det dock oftast en annan kvinna som utsätts (Brå 2014d). Den utsatte och gärningspersonen är oftast i samma ålder, men yngre män tenderar att misshandla andra män i hög utsträckning, medan äldre män oftare misshandlar kvinnor. Andelen utsatta män har minskat under perioden 2011–2015, medan andelen utsatta kvinnor legat kvar på ungefär samma nivå som under perioden 2006–2010 (se tabell 1).

Utsattheten är som allra högst bland män i åldern 16–24 år. I den åldersgruppen är utsattheten mer än dubbelt så hög som i befolkningen som helhet (Brå 2017). Framförallt är det inom den stora kategorin misshandel på allmän plats och mellan obekanta som unga män är överrepresenterade som offer (Brå 2007, 2009a). Även bland dem som skrivits in i slutenvård för våldsskador (där män utgör tre fjärdedelar) utgör de en högre andel än bland offren för anmäld misshandel (där män utgör 56 procent av personerna i åldern 15 år och äldre). Det är dock svårt att bedöma huruvida detta är en indikation på att mörkertalet i kriminalstatistiken är högre för misshandel mot män än för misshandel mot kvinnor, eller att våld som män respektive kvinnor utsätts för har olika karaktär.

Kvinnor utsätts oftare för misshandel i hemmet

När det gäller våld inomhus och i privatbostäder är offren oftare kvinnor än män. Av alla anmälda misshandelsbrott inomhus mot personer i åldern 15 år eller äldre var offret en kvinna vid 57 procent av de anmälda misshandelsbrotten 2015. Denna andel har under 2000-talet varierat mellan 52 och 58 procent.

⁴ Skäligen misstänkta efter avslutad utredning.

Den tidigare nämnda kartläggningen av brott i nära relationer visar att 1,9 procent av kvinnorna och 1,8 procent av männen i den vuxna befolkningen (16–79 år) utsattes för misshandel vid minst ett tillfälle under föregående år av en aktuell eller tidigare partner (Brå 2014a). Samma undersökning visar också att 0,5 procent av både kvinnorna och männen uppger att de blivit utsatta för grov misshandel av en aktuell eller tidigare partner vid minst ett tillfälle under perioden. Dock visar resultaten att utsatthet för upprepad misshandel är betydligt vanligare bland kvinnor, samt att kvinnor som utsätts för grovre misshandel oftare har behov av sjukvård.

Liksom för män är yngre kvinnor oftare utsatta än äldre. I Brås kartläggning av brott i nära relationer framgår att kvinnor i åldern 20–24 år är den grupp som i högst utsträckning uppger att de blivit utsatta för någon form av brott av en aktuell eller tidigare partner.

Att yngre kvinnor är mer utsatta för misshandel än äldre gäller även vid våld på allmän plats. Enligt ULF åren 2012–2013 var kvinnor i åldern 16–24 år utsatta för hot eller våld på allmän plats mer än tre gånger så ofta som kvinnor i åldern 25 år eller äldre. Resultaten visade även att denna utsatthet minskar i tidigare ålder för kvinnor än för män. Som mest minskar utsattheten för kvinnor redan efter 24-årsåldern, medan den för män minskar som mest först efter 34-årsåldern (SCB 2016).

Våld på arbetsplatsen kopplat till yrket snarare än till ålder eller kön

Utsattheten för våld på arbetet tycks vara mer jämnt fördelad utifrån ålder och kön än det övriga våldet. Här är risken att utsättas för våld i första hand kopplad till vilken typ av yrke man har. Exempel på högriskyrken är vårdpersonal, polis, väktare och socialarbetare (Wikman 2012).

Enligt ULF var det åren 2012–2013 en större andel kvinnor än män som hade utsatts för hot och våld på arbetsplatsen. Samma mönster framkommer såväl i NTU som i tidigare studier om våld i arbetslivet (se till exempel Wikman m.fl. 2010 och Estrada m.fl. 2007). Kvinnor är totalt sett något mer utsatta för våld på arbetet än män, men skillnaderna är ganska små.

Det går inte att utläsa någon markant skillnad i utsatthet kopplad till ålder, för vare sig män eller kvinnor. Läger man samman mätningarna i ULF åren 2008–2013 är andelen utsatta tämligen lika i de fem ålderskategorierna som undersökningen redovisar. Det är i genomsnitt 3 procent av dem som förvärvsarbetar som utsätts för hot eller våld i arbetslivet, såväl bland dem som är 16–24 år som bland dem som är 55–64 år (SCB 2016).

Utsattheten varierar med olika sociala bakgrundsfaktorer
Av NTU framgår tydliga skillnader i utsatthet för misshandel beroende på olika sociala bakgrundsfaktorer på individ- och hushållsnivå. Bland annat är personer som bor i flerfamiljshus betydligt mer utsatta för misshandel än personer som bor i småhus (3,2 respektive 1,4 procent för åren 2011–2015, se tabell 2). För dem som bor i småhus har utsattheten minskat under 2011–2015 jämfört med 2006–2010, men man ser inte samma minskning för boende i flerfamiljshus.

Det finns också tydliga skillnader i utsatthet mellan personer med olika utbildningsnivå; ju högre utbildning personer har, desto lägre andel av dem har utsatts för misshandel.⁵

Tabell 2. Utsatthet för misshandel i olika grupper i befolkningen åren 2006-2015. Procent. Källa: NTU.

Antal personer (n)	2006–2010 (n = 71 500)	2011–2015 (n = 62 263)
Total andel utsatta personer	2,5	2,2
Familjetyp		
Sammanboende utan barn	1,2	1,1
Sammanboende med barn	1,4	1,3
Ensamstående utan barn	4,7	3,8
Ensamstående med barn	3,6	3,4
Bostadstyp		
Småhus	1,9	1,4
Flerfamiljshus	3,3	3,1
Utbildning (högsta)		
Förgymnasial	3,8	3,2
Gymnasial	2,3	2,3
Eftergymnasial	1,6	1,4
Svensk/utländsk bakgrund		
Svenskfödda med båda/en förälder inrikesfödd(a)	2,5	2,1
Svenskfödda med båda föräldrarna utrikesfödda	2,6	2,9
Utrikesfödda	2,6	2,3

Det är också tydligt att ensamstående personer, både med och utan barn, är mer utsatta för misshandel jämfört med personer som är sammanboende. Att ensamstående personer utan barn oftare är utsatta är kopplat till att det till stor del handlar om unga personer, som rör sig mer ute i till exempel nöjesliv. Samtidigt har utsatt-

⁵ När man jämför de två tidsperioderna framgår dock att minskningen i utsatthet kopplat till utbildning inte är statistiskt säkerställd för den senare tidsperioden (2011–2015).

heten för misshandel minskat inom denna grupp när man jämför perioden 2006–2010 med 2011–2015. Även i Brås kartläggning av brott i nära relation är det tydligt att det är vanligast med utsatthet bland ensamstående föräldrar (främst bland kvinnor)⁶ samt personer boende i flerfamiljshus (Brå 2014a).

När man studerar utsatthet för misshandel kopplat till om den utsatta personen har svensk eller utländsk bakgrund ser man ingen skillnad i utsatthet beroende på var man är född, för perioden 2006–2010. För den senare perioden (2011–2015) verkar utsattheten ha ökat för gruppen svenskfödda med båda föräldrarna utrikesfödda, medan den minskat för övriga två grupper. Den enda statistiskt säkerställda skillnaden mellan de två tidsperioderna gäller dock gruppen svenskfödda med en eller båda föräldrarna svenskfödda, där utsattheten minskat.

Liknande mönster framkommer även i Skolundersökningen om brott, där man ser en högre andel utsatta för grövre våld bland elever med sociala bakgrundsfaktorer som förknippas med lägre resurser (t.ex. att föräldrarna saknar universitets- eller högskoleutbildning, att föräldrarna inte arbetar, att föräldrarna är skilda, att eleven bor i lägenhet eller att eleven har utländsk bakgrund). Man ser också en tydlig skillnad i utsatthet mellan de elever som uppger att de känner sig oroliga över familjens ekonomi, och elever som inte upplever denna typ av oro (Brå 2016).

Unga överrepresenterade bland gärningspersoner

Kriminalstatistiken, och även flera studier, tyder på att unga män är tydligt överrepresenterade som gärningspersoner vid misshandel (se till exempel Brå 2014d). Av alla som efter avslutad utredning var skäligen misstänkta för misshandel 2015 var 17 procent män i åldern 15–20 år. Män i denna åldersgrupp utgjorde samtidigt endast omkring 4 procent av befolkningen i åldern 15 år eller mer.

Andelen unga män bland de misstänkta minskade tämligen kraftigt åren 2011–2015, från omkring 25 procent till 17 procent. En del av denna minskning beror på en förändring i lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser gällande unga lagöverträdare (LUL) som genomfördes 2012. Förändringen innebar att polisen fick en ökad behörighet att leda förundersökning gällande personer mellan 15 och 17 år. Möjligheten att redovisa statistik avseende misstänkta personer handlagda av polisen är dock begränsad, vilket har påverkat statistiken och medfört en lägre nivå i redovisningen av misstänkta i åldersgruppen 15–17 år från och med 2012. När man enbart studerar andelen misstänkta personer i åldern 18–20 år har dock även denna grupp minskat mellan 2000 och 2015,

⁶ Det handlar då om personer som är ensamstående vid tiden för undersökningen.

med totalt 18 procent. Liknande mönster har observerats i SUB, där andelen ungdomar som uppgav att de begått någon form av våldshandling sjönk från 21 procent 1995 till 11 procent 2011 (Brå 2013). Sammantaget skulle detta kunna vara indikationer på att färre ungdomar begår misshandelsbrott 2015 jämfört med början av 2000-talet.

Kvinnor och äldre en allt större andel av de misstänkta

Totalt sett har andelen kvinnor bland de misstänkta personerna ökat. År 2000 var 10 procent av dem som misstänktes för misshandel kvinnor, medan motsvarande andel 2015 var drygt 18 procent. Även andelen äldre personer (50+ år) som misstänks för misshandel har ökat. År 2000 utgjorde denna grupp 8 procent av de misstänkta personerna, medan motsvarande andel 2015 var 13 procent. Ökningen av andelen misstänkta kvinnor och äldre har skett kontinuerligt och kan inte endast förklaras av naturliga förändringar i befolkningen. Kvinnor utgör nära hälften av befolkningen, och andelen personer som är 50 år och äldre har under 2000-talet endast ökat från 44 till 46 procent av samtliga personer i åldersgruppen 15 år och äldre.

Även om kvinnor och äldre utgör större andelar av de misstänkta personerna än tidigare är de alltså fortfarande kraftigt underrepresenterade i förhållande till den andel de utgör av befolkningen i åldern 15 år och äldre. Det är svårt att bedöma i vilken omfattning ökningen av kvinnor och äldre bland de misstänkta speglar en faktisk förändring i misshandelsbrottligheten eller en förändring i vilka brott som anmäls, och hur brotten utreds. Jämförelser av kriminalstatistiken över samtliga misstänkta personer 2000 och 2015 visar dock att andelen kvinnor och äldre bland de som misstänks för brott har ökat, vilket skulle kunna tala för att det faktiskt är fler kvinnor och äldre som begår brott.

Vanligt att förövare är tidigare lagförda

De uppgifter man kan få fram om gärningspersonen från kriminalstatistiken och NTU rör främst gärningspersonens kön, ålder och relation till offret. Utöver detta finns få uppgifter. Enligt tidigare forskning tenderar dock våldsbrott att vara ett ”inomgruppsfenomen”, vilket innebär att gärningspersonerna ofta liknar offren, vad gäller till exempel ekonomiska resurser och utbildningsnivå (se till exempel Rying 2000; Sarnecki 2001; Granath 2007).

Relativt många av de ungdomar som misstänkts och döms för misshandel är kända för brott sedan tidigare. Av de 15–20-åringar som åren 2001–2005 lagfördes för misshandel hade 40 procent tidigare lagförts vid åtminstone ett tillfälle, enligt Brås undersökning av så kallade strategiska brott (Brå 2011c). Det vanligaste brottet

som de tidigare lagförts för var våldsbrott (20 procent). I studien konstateras att misshandel inte är en brottstyp som starkt förutspår en lång och fortsatt brottskarriär (Brå 2011c).

Föräldrar ofta gärningspersoner vid barnmisshandel

Vid misshandel mot barn är förövaren i mycket hög utsträckning en förälder till barnet, åtminstone när det gäller små barn (Brå 2011b). Andelen misstänkta kvinnor är hög i förhållande till andra typer av misshandel. År 2015 utgjorde kvinnor 41 procent av de misstänkta för misshandel mot barn i åldrarna 0–6 år.

Närmare hälften av de misstänkta för barnmisshandel inom familjer är lagförda för brott minst en gång tidigare. Bland de misstänkta finns också en överrepresentation av föräldrar med låg utbildningsnivå och med sämre ekonomiska förutsättningar, samt av föräldrar med utländsk bakgrund (Brå 2011b).

Hanteringen i rättsväsendet

Handlagda brott

År 2015 var det 85 200 misshandelsbrott som blev handlagda av brottsutredande myndigheter. Av dessa utreddes omkring 73 600 brott och drygt 11 600 direktavskrevs.⁷

Antalet misshandelsbrott som avslutades med ett personuppklarande beslut 2015 uppgick till omkring 10 800, vilket motsvarar knappt 13 procent av samtliga handlagda brott. För en stor andel av misshandelsbrotten är det således ingen gärningsperson som lagförs. En starkt bidragande orsak till detta är att det vid många av brotten, drygt 34 500, inte heller fanns någon skäligen misstänkt person registrerad. Men även i de fall där det finns en misstänkt gärningsperson är det många brott som inte personuppklasas.

Av de omkring 50 700 brott där det fanns en skäligen misstänkt person personuppklarades drygt 21 procent. Detta kommer sig främst av att det inte finns tillräckliga bevis för att styrka att den misstänkta personen gjort sig skyldig till misshandeln, men det förekommer också ganska ofta att händelser som anmälts sedan inte bedöms vara brottsliga gärningar. En del av de handlagda brotten blir också förundersökningsbegränsade, vilket betyder att en utredning läggs ner, eller att den inte ens inleds, för att det av olika anledningar inte är motiverat att utreda brottet. År 2015 var det knappt 890 misshandelsbrott som blev förundersökningsbegränsade, vilket motsvarar 1 procent av samtliga handlagda brott

⁷ Direktavskrivna brott är handlagda brott för vilka beslut om brottet har fattats under redovisningsåret, utan att en utredning inletts.

gällande misshandel. Förundersökningsbegränsning sker oftast till följd av att gärningspersonen är misstänkt för flera brott samtidigt, och den förutsedda påföljden bedöms vara tillräcklig och adekvat, även med beaktande av de brott som inte utreds (Brå 2015e).

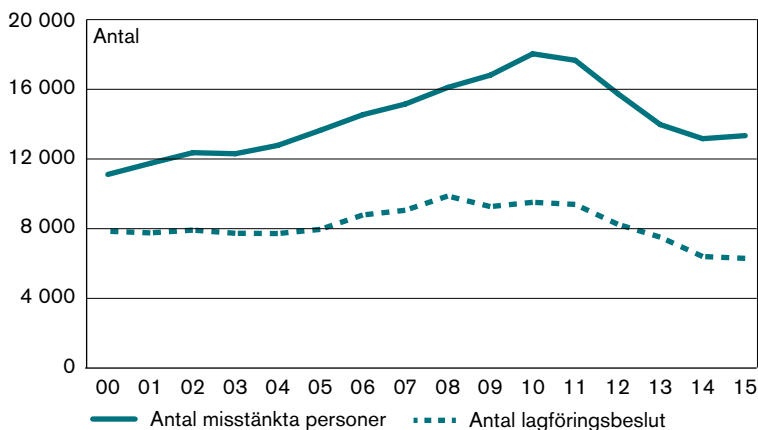
En minskad andel personupplaras

Andelen misshandelsbrott som personupplaras har gradvis minskat, från 18 procent 2010 till 13 procent 2015.⁸ Minskningen kan bero på en mängd olika faktorer, och trots att flera av dessa faktorer har belysts av Brå är det inte klarlagt vad minskningen beror på (se exempelvis Brå 2014e). Troligtvis handlar det dock om flera samverkande faktorer, exempelvis att sammansättningen av brott har förändrats, att polisens kapacitet eller möjligheter att utreda brotten har minskat eller att domstolarnas krav på bevisning har ökat. Att polisen 2013 fick möjlighet att fatta beslut om förundersökningsbegränsning kan också ha påverkat till viss del (Brå 2015e, Brå 2014e).

Fler misstänkta, men färre lagföringsbeslut

Skillnaden mellan antalet personer som misstänks för misshandel och antalet lagföringsbeslut har successivt ökat under 2000-talet (se figur 6). År 2000 var det ungefär 11 100 personer som misstänktes för misshandel och antalet lagföringsbeslut var omkring 7 850. År 2015 hade antalet misstänkta ökat till 13 300, men

Figur 6. Antal misstänkta personer respektive antal lagföringsbeslut åren 2000–2015.

⁸ Eftersom statistiken över handlagda brott bara finns från och med 2014, används här det gamla redovisnings sättet för att belysa utvecklingen över tid av personuppleringen vid misshandel. Personuppläringsprocenten är, enligt den gamla definitionen, antalet personupplärade brott dividerat med antalet anmälda brott under ett år.

antalet lagföringsbeslut minskat till 6 300. Som störst var avståndet mellan antalet misstänkta och antalet lagföringsbeslut 2010. Det är dock viktigt att notera att en person kan förekomma flera gånger i statistiken.

Villkorlig dom är den vanligaste påföljden

Den vanligaste påföljden för dem som lagfördes med misshandel som huvudbrott 2015 var villkorlig dom (34 procent). Näst vanligast var fängelse, vilket var påföljden för 19 procent av de dömda. Vidare dömdes 16 procent till skyddstillsyn och 12 procent till böter. Övriga lagföringar rör i huvudsak de särskilda ungdomspåföljderna ungdomsvård och ungdomstjänst, samt strafförelägganden.

Fördelningen av påföljderna för dem som befunnits skyldiga till misshandel har i princip sett likartade ut mellan 2000 och 2015. Villkorlig dom har varit den vanligaste påföljden under hela perioden, och fängelsestraff den näst vanligaste påföljden. Därefter kommer skyddstillsyn och böter. Vissa förändringar har dock skett under tidsperioden. Andelen som dömdes till villkorlig dom ökade stegvis mellan 2000 och 2015. Andelen som dömdes till fängelse minskade mellan 2005 och 2011, men har därefter ökat något. Andelen lagföringar med bötespåföljd har minskat, och andelen med skyddstillsyn har legat på en ganska jämn nivå.

När det gäller strafftider för de personer som döms till fängelse för fullbordad misshandel ser man att den genomsnittliga strafftiden under 2000-talet har varit tre månader för misshandel av normalgraden och ett år och fem månader för grov misshandel (Brå 2015d). För dem som dömts för synnerligen grov misshandel har den genomsnittliga strafftiden sedan 2010⁹ varit drygt fyra år.

När det gäller ungdomar som lagförs för misshandel har tidigare studier visat att påföljden ungdomstjänst till stor del ersatt ungdomsvård sedan 2007 (Brå 2010).

Brottsförebyggande åtgärder och strategier

Eftersom misshandel är ett vanligt brott, som dessutom innebär kränkningar av de utsattas integritet, är det mycket viktigt att arbeta förebyggande. Dessutom orsakar misshandel stora kostnader för samhället, inte minst därför att tusentals personer varje år behandlas inom sjukvården för våldsskador. Det är viktigt att arbeta inte bara individriktat, utan även med situationell brottsprevention, och därmed försvåra brottsliga handlingar i de situationer där handlingarna kan uppstå. Det finns många olika

⁹ Denna rubricering infördes 2010.

former av brottsförebyggande åtgärder. I detta avsnitt har vi valt att lyfta fram några exempel från senare år, som rör situationell brottsprevention samt våld i nära relationer.

Brottsprevention med situationellt fokus

Det finns flera exempel på hur situationellt brottsförebyggande arbete mot misshandel bedrivits under senare år. Brå genomförde, i samarbete med polisen i Södermanland, ett projekt under perioden 2012–2013 med fokus på brottsförebyggande arbete mot misshandel utomhus. I Eskilstuna identifierades tre områden, så kallade ”hot spots”, där många fall av misshandel sker, främst under helgnätter (Brå 2014c). Polisens insatser inom ramen för projektet handlade bland annat om ett ökat samarbete med krogar i anslutning till de aktuella områdena, i syfte att minska översereringen av alkohol. Polisen tog även initiativ till trygghetsvandringar i samarbete med kommunen och regelbundna möten med ordningsvakter. Under projektets gång minskade antalet anmälda misshandelsbrott i hot spot-områdena med 16 procent, jämfört med motsvarande period ett år tidigare. Många ordningsvakter upplevde även att berusningsgraden och våldet minskade under perioden för projektet.

Brå har även utvärderat den så kallade Kronobergsmodellen, som innebär att polisen arbetar systematiskt för att minska den alkoholrelaterade våldsbrottsligheten bland ungdomar (Brå 2009d). Detta gör man bland annat genom att polisen förverkar alkohol som ungdomar innehar på allmän plats. Utvärderingen visar på att detta arbetssätt hade positiva resultat i form av minskad våldsbrottslighet bland ungdomar i flera av de medverkande områdena.

Ytterligare ett exempel på en brottsförebyggande insats för att minska misshandelsbrotten är det försök med kameraövervakning på två särskilt brottsutsatta platser i Stockholm (Stureplan och Medborgarplatsen) som genomfördes 2012–2015. Sju kameror sattes upp på Stureplan och nio kameror på Medborgarplatsen. Kamerorna var aktiva varje natt, och på helgnätterna övervakades kamerorna i realtid, för att man skulle kunna avstyra och förhindra brott direkt i samband med att situationerna uppstod. Utvärderingen av projektet, som genomfördes av Brå, visade att poliser i yttre tjänst upplevde att kamerorna hade varit till stor nytta för övervakningen av de två platserna, eftersom de genererade en överblick som är svår att få av poliserna på plats i områdena (Brå 2015b). Under den period som projektet pågick minskade antalet anmälda brott mot person vid båda platserna, men eftersom antalet anmälda brott samtidigt minskade även på andra liknande platser, där ingen kameraövervakning fanns, kan man inte dra slutsatsen att det var kameraövervakningen som bidragit till det

minskade antalet anmälda brott vid de två platserna. Detta, i kombination med att bilderna och filmerna från kamerorna totalt sett inte ledde till en ökad personuppläsning, tydde på att kameraövervakningen inte hade avsedd effekt på brotten mot person på de två platserna. Samtidigt ökade inte heller tryggheten på de två platserna, vare sig bland besökare, boende eller bland de som arbetade på platserna. Detta kan dock bero på att många fortfarande, efter att projektet hade pågått i två år, inte visste om att platserna var kameraövervakade.

Förebyggande åtgärder mot våld i nära relation

Polisen har i omgångar drivit olika informationskampanjer för att motverka våld. Ett exempel är ”Kom till oss”, en kampanj med fokus på brott i nära relationer och hedersrelaterat våld. På polisens temasida¹⁰ finns både text och videofilmer med information om dessa typer av brott samt vart man kan vända sig för att få hjälp och stöd. Polisen har även gjort reklam för kampanjen inom kollektivtrafiken.

Utöver insatserna från rättsväsendet utförs viktigt arbete även av andra aktörer i samhället. Ett sådant exempel är Huskurage, ett initiativ vars mål är att förhindra och förebygga våld i nära relation genom att uppmuntra grannar att agera vid misstankar om att det förekommer relationsvåld.¹¹ Det kan handla om att ringa på hos grannen för att höra efter hur läget är, eller att i akuta eller hotfulla situationer ringa polisen direkt. Initiativet ska utvärderas, vilket beräknas vara klart under 2017.

I syfte att motverka våld i nära relationer beslutade regeringen 2012 att tillsätta en nationell samordnare, vars uppdrag var att åstadkomma en kraftsamling för att motverka våld i nära relationer. Den nationella samordnaren kom med sitt betänkande i juni 2014.¹² Betänkandet innehåller en rad olika förslag, dels riktade till regeringen, gällande vissa lagändringar och uppdrag, dels riktade till andra verksamheter i samhället. Några av förslagen handlar om att det i varje kommun bör finnas en operativ arbetsgrupp mot våld i nära relationer, att det inom socialtjänsten bör finnas särskilda lotsar som håller ihop insatserna för personer som utsatts för våld i nära relation, samt att kommunernas ansvar för skyddat boende för våldsutsatta ska regleras i socialtjänstlagen. Det finns även flera andra förslag, som att polisens insatser mot upprepat våld bör utvecklas, att en nationell stödtelefonlinje för personer som behöver hjälp att hantera sin aggressivitet bör inrättas, samt

¹⁰ www.polisen.se/Kom-till-oss/

¹¹ Läs mer på www.huskurage.se

¹² SOU 2014:49.

att socialnämnden bör ha möjlighet att erbjuda tillfälligt boende för gärningspersoner.

Utöver detta arbete tillsatte regeringen 2014 även en särskild utredare vars uppdrag var att föreslå en samlad nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck, i syfte att nå det jämställdhetspolitiska delmålet om att mäns våld mot kvinnor ska upphöra.¹³ Tanken med den samlade strategin är att den ska utgöra en grund för uppföljning och utvärdering av regeringens framtida insatser inom detta område. Den särskilda utredaren konstaterar att det har skett många framsteg inom detta område genom åren, men att det fortfarande kvarstår flera brister inom många olika myndigheters arbete. Det saknas exempelvis strategisk styrning, förebyggande insatser och utvärderingar.

Referenser

Andersson, L. (2011). *Mått på brott. Självdeklaration som metod att mäta brottslighet*. Kriminologiska institutionens avhandlingsserie nr 29. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2007). *Misshandel mellan obekanta – kan fler brott klaras upp? Del 1*. Rapport 2007:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009a). *Misshandel mellan obekanta – kan fler brott klaras upp? Del 2*. Rapport 2009:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009b). *Förebyggande av våld i offentlig miljö. En slutrapport*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009c). *Våld mot kvinnor och män i nära relation. Våldets karaktär och offrens erfarenheter av kontakter med rättsväsendet*. Rapport 2009:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009d). *Utvärdering av Kronobergsmodellen*. Rapport 2009:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2010). *Ungdomsvård och ungdomstjänst. En utvärdering av 2007 års påföljdsreform för unga lagöverträdare*. Rapport 2010:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

¹³ SOU 2015:55.

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2011a). *Homicide in Finland, the Netherlands and Sweden. A first study on the European Homicide Monitor Data*. Research report 2011:15/Sweden. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2011b). *Den polisanmälda barnmisshandeln. Utvecklingen fram till 2009*. Rapport 2011:16. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2011c). *Strategiska brott bland unga på 00-talet*. Rapport 2011:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2013). *Brott bland ungdomar i årskurs nio*. Rapport 2013:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2014a). *Brott i nära relationer. En nationell kartläggning*. Rapport 2014:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2014b). *Tid för brott*. Kortanalys. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2014c). *Brottsförebyggande polisarbete i "hot spots"*. Rapport 2014:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2014d). *Gärningspersoners kön och ålder vid misshandel, hot, rån och sexualbrott*. Kortanalys. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2014e). *Varför gav satsningen på fler poliser inte ökad personupplärning?* Rapport 2014:17. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2015a). *Det dödliga våldet i Sverige 1990–2014*. Rapport 2015:24. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2015b). *Kameraövervakning på Stureplan och Medborgarplatsen*. Rapport 2015:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2015c). *Alkohol- och drogpåverkan vid misshandel, hot, personrån och sexualbrott*. Kortanalys 2015. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2015d). *Utdömda strafftider – en jämförelse av fullbordade brott och försöksbrott*. Kortanalys 2015:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2015e). *Utveckling av förundersökningsbegränsning 2006–2014*. Rapport 2015:17. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2015f). *Skjutningar 2006 och 2014*. Kortanalys 7/2015. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Skolundersökningen om brott 2015*. Rapport 2016:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2017). *NTU 2016. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Rapport 2017:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Estrada, F. (2005). *Våldsutvecklingen i Sverige*. Arbetsrapport 2005:4. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier.
- Estrada, F., Nilsson, A. och Wikman, S. (2007). Det ökade våldet i arbetslivet. En analys utifrån de svenska offerundersökningarna. *Nordisk tidskrift för Kriminalvetenskap*, nummer 94, s. 56–73.
- Estrada, F. (2008). ”Misshandel”. I: *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007*. Rapport 2008:23. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Granath, S. (2007). *Rättsliga reaktioner på ungdomsbrott 1980–2005. Påföljdsval, uppsåtsbedömningar och kriminalpolitik*. Kriminologiska institutionens avhandlingsserie nr 25. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Granath, S. (2012a). ”Misshandel”. I: *Brottsutvecklingen i Sverige 2008–2011*. Rapport 2012:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Granath, S. (2012b). ”Homicide in Sweden”. I: Liem, M. och Pridemore, W. A. (red.), *Handbook of European Homicide Research*. New York: Springer.
- von Hofer, H. (2006). Ökat våld och/eller vidgade definitioner? *Nordisk Tidskrift för Kriminalvetenskap*, nummer 93, s. 193–208.
- Jansson, S., Jernbro, C. och Långberg, B. (2011). *Kroppslig bestraffning och annan kränkning av barn i Sverige – en nationell kartläggning 2011*. Karlstad: Stiftelsen Allmänna barnhuset/Karlstads universitet.
- Lövestad, S. och Krantz, G. (2012). *Men’s and women’s exposure and perpetration of partner violence; an epidemiological study from Sweden*. BMC Public Health, nummer 12, s. 945.

Nybergh, L. m.fl. (2013). *Self-reported exposure to intimate partner violence among women and men in Sweden: results from a population-based survey*. BMC Public Health, nummer 13, s. 845.

Rikspolisstyrelsen, RPS (2011). *Inspektion av våld i offentlig miljö*. Inspektionsrapport 2011:7. Stockholm: Rikspolisstyrelsen, enheten för inspektionsverksamhet.

Rying, M. (2000). *Dödligt våld i Sverige 1990–1996. En deskriptiv studie*. Licentiatuppsats. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Sarnecki, J. (2001). *Delinquent Networks: Youth Cooffending in Stockholm*. Cambridge: Cambridge Polity Press.

Selin, K. H. och Westlund, O. (2008). Misshandel mot kvinnor. I: (Brå) *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007*, Rapport 2008:23. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Socialstyrelsen (2015). *Skador bland barn i Sverige*. Stockholm: Socialstyrelsen.

SOU 2014:49. *Våld i nära relationer – en folkhälsofråga*. Stockholm: Fritzes.

SOU 2015:55. *Nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck*. Stockholm: Fritzes.

Statistiska centralbyrån (SCB) 2016. Hämtad från <http://www.scb.se/le0101> 2016-11-01.

Wikman, S., Estrada, F. och Nilsson, A. (2010). *Våld i arbetslivet – en kriminologisk kunskapsöversikt*. Rapport 2010:4. Stockholm: Arbetsmiljöverket.

Wikman, S. (2012). *Våld i arbetslivet. Utveckling, uppmärksamhet och åtgärder*. Kriminologiska institutionens avhandlingsserie nummer 30. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

RÅN

Jonas Ring och Olle Westlund

Sammanfattning

Enligt Nationella trygghetsundersökningen (NTU) utsätts varje år cirka en procent av Sveriges befolkning (i åldrarna 16–79 år) för rån. Nivån har varit relativt stabil sedan år 2005.

Andelen rånhandlingar som uppges ha inträffat med anledning av yrket har minskat, från nio procent perioden 2007–2009 till fyra procent perioden 2013–2015. Bland män har andelen utsatta för rån genomgående legat högre än bland kvinnor, och yngre utsätts för rån i högre utsträckning än äldre. Utsattheten för rån i ålderskategorin 16–24 år har dock minskat något, från 2,2 procent perioden 2007–2009 till 1,7 procent perioden 2013–2015. Även bland elever i årskurs nio visar utsattheten en minskande trend sedan 2008, enligt Skolundersökningen om brott (SUB), och detsamma gäller delaktigheten i rån. Personer i storstadsregioner och större städer utsätts oftare för rån än boende på mindre orter, och boende i lägenhet utsätts i större utsträckning än de som bor i småhus.

År 2015 anmäldes omkring 8 500 rån till polisen. De allra flesta var rån mot privatpersoner, vilket utgjorde 71 procent av de anmälda rånen. Kategorin butiksrån uppgick till 10 procent av rånen, medan de mer uppmärksammade bank- och värde-transportrånen tillsammans utgjorde cirka en halv procent.

Enligt kriminalstatistiken har det totala antalet anmälda rån legat på en förhållandevis jämn nivå under 2000-talet, med en viss minskning under de senaste två åren. Antalet butiksrån 2015 uppgår till cirka 800, vilket motsvarar samma nivå som 2000. Värde-transportrånen har däremot minskat under perioden, liksom bankrånen, med undantag för en topp 2008. År 2015 anmäldes 23 bankrån och 11 värde-transportrån. Minskningen anses främst bero på en ökad teknisk säkerhet och minskad kontanthantering. Även riktade polisinsatser mot vissa grupper kan ha haft betydelse.

Personuppleringen för rån har varierat kring 13 procent i snitt under 2000-talet. För att förebygga rån behövs åtgärder på flera plan. Bland annat kan situationell och teknisk brottsprevention ha betydelse. Men också sociala åtgärder framstår som viktiga, inte minst när det gäller personrån med unga gärningspersoner.

Inledning

Rån betraktas ofta som ett våldsbrott, även om det juridiskt tillhör tillgreppsbroten. Med rån avses enligt brottsbalken handlingar där någon genom våld eller hot stjälar annans egendom (BrB 8:5). Även gärningar där den som vid en stöld anträffas på bar gärning och då gör motvärn genom våld eller hot ska enligt bestämmelsen rubriceras som rån. Därtill kan det handla om snatterier eller väskryckningar som övergått i så kallade motvärnsrån när gärningspersonen blivit hindrad och då försökt hota, slå eller knuffa sig ur situationen med stöldgodset i behåll.

Lagen skiljer på rån och grovt rån. Med grovt rån avses till exempel rån där våldet som rånaren använt sig av innebar livsfara, svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom, eller att rånaren visat synnerlig råhet eller på ett hänsynslöst sätt utnyttjat den rånades skyddslösa eller utsatta ställning (BrB 8:6). Om handlingen ”med hänsyn till våldet, hotet eller omständigheterna i övrigt är av mindre allvarlig art” kan gärningspersonen istället dömas för andra brott, till exempel olaga hot eller stöld (se BrB 8:5 andra stycket; Brå 2000). Alla brott som inledningsvis anmäls eller registreras som rån definieras alltså inte som rån i senare led, som exempelvis stämningansökan eller dom. Straffskalorna ligger på mellan ett och sex års fängelse för rån och mellan fyra och tio år för grovt rån.

Olika typer av rån har olika mörkertal

I statistiken över anmälda brott finns det ett antal rånkategorier som redovisas utifrån vilken typ av brottsobjekt eller brottsoffer de riktats mot. I princip samtliga bank- och värdetransportrån och en stor del av butiksrånen anmäls till polisen, enligt tidigare bedömningar (Brå 2004a). Mörkertalet är således litet, vilket gör kriminalstatistiken till en bra källa för att belysa utvecklingen och omfattningen av dessa typer av rån. Resultat från offerundersökningar tyder dock på att rån mot privatperson däremot mera sällan anmäls till polisen, och att mörkertalet i kriminalstatistiken alltså är betydligt högre för denna råntyp än för andra rån. Analysen av den rånkategorin kommer därför till stor del att bygga på uppgifter från Nationella trygghetsundersökningen (NTU)¹ samt Skolundersökningen om brott (SUB).² Vissa grupper av offer, exempelvis hemlösa, fångas emellertid troligen inte heller helt upp av frågeundersökningar (Flyghed 2000).

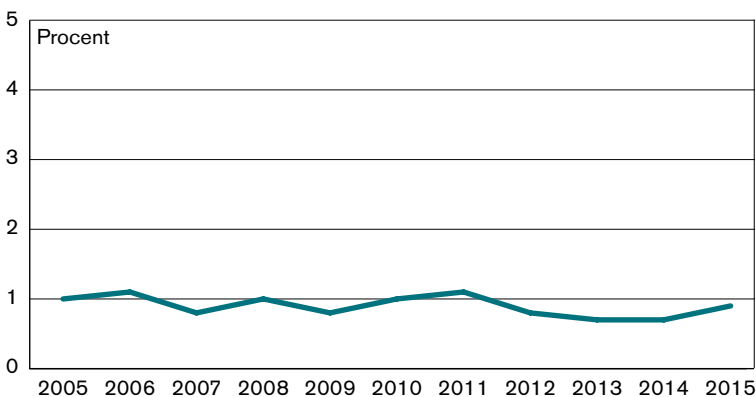
¹ För mer information om NTU, se t.ex. Brå (2012a, 2012b).

² Se Brå (2013).

Omfattning och utveckling

Enligt NTU har andelen personer i åldern 16–79 år som uppger sig ha utsatts för rån (inklusive rånförsök) legat på en förhållandevis konstant nivå på cirka en procent (0,9 procent i genomsnitt) sedan 2005 (figur 1). Ser man till den senaste undersökningen (2015) uppger 0,9 procent av personerna att de utsatts för rån under det föregående året.³

Figur 1. Andel personer 16–79 år utsatta för rån åren 2005–2015. Procent.
Källa: NTU.

Majoriteten (85 procent) av de rånade personerna har utsatts vid ett tillfälle, medan 15 procent anger att de utsatts två gånger eller fler.⁴ Det är en minoritet av de rånutsatta i NTU som uppger sig ha utsatts för brotten med anledning av sitt yrke (tabell 1). Andelen rånhandlingar som uppges ha inträffat med anledning av yrket har dessutom minskat från cirka 9 procent perioden 2007–2009 till 4 procent perioden 2013–2015. Resultaten tyder således dels på att de allra flesta rån gäller rån mot privatperson, dels på att andelen rån som skett med anledning av yrket tycks ha minskat över perioden.

En inte oansenlig andel av rånen har inträffat utomlands; det rör sig om mellan 14 och 16 procent under de studerade perioderna. Av NTU framkommer vidare genomgående att en majoritet av rånen (runt 80 procent) uppges ha skett på allmän plats, medan mellan fem och tio procent uppges ha inträffat i en bostad.⁵

³ Frågeformulering i NTU: "Rånade eller försökte någon råna dig genom att använda hot eller våld under förra året?"

⁴ Uppgiften är ett genomsnitt för NTU-årgångarna under perioden 2013–2015.

⁵ Beroende på att svarsalternativen till frågan ändrats något i NTU 2015 går det inte att redovisa resultatet för den senaste treårsperioden. År 2015 upp-gavs 83 procent av rånen ha skett på allmän plats och 5 procent i bostad.

Tabell 1. Brottets karaktär vid rån, enligt utsatta i NTU. Andel i procent av det totala antalet rånhandlingar. År 2007–2015 (treårsmedelvärden). Källa: NTU.

	År 2007– 2009	År 2010– 2012	År 2013– 2015
Om rånet skedde med anledning av yrket			
Ja	9	11	4
Nej	91	89	96
Var skedde rånet			
Inom Sverige	84	85	86
Utomlands	16	15	14
Plats för rånet			
Allmän plats	84	79	-
Bostad	6	10	-
Annan plats	10	11	-
Dag när brottet skedde			
Vardag	51	47	49
Veckoslut/helgdag	49	53	51
Tid när brottet skedde			
Dag	29	36	39
Kväll	38	36	28
Natt	33	28	33
Vad blev stulet *			
Plånbok/pengar	59	54	57
Mobiltelefon	38	29	40
Kläder/Skor	4	8	10
Smycken	10	7	8
Annat	25	34	26
Förekomst av våld			
Ja	31	31	28
Nej	69	69	72
Förekomst av vapen **			
Skjutvapen	4	8	4
Kniv	15	20	16
Annat tillhygge	13	8	6

* Flera svarsalternativ möjliga. Frågan endast ställd till de som uppgett att något blev stulet vid rånet.

** Flera svarsalternativ möjliga.

Ungefär hälften av rånerna inträffar på veckoslut och helgdagar och ungefär två tredjedelar under kvällstid eller natttid.

Studier visar att det finns ett visst samband mellan utsatthet för våldsbrott och alkoholkonsumtion. Andelen rån där den utsatta uppger sig ha druckit alkohol före rånet utgör en minoritet, och har även minskat under perioden (från 31 procent 2007–2009 till 23 procent 2013–2015). Däremot bedömer den utsatta perso-

nen att gärningspersonen varit alkohol- eller drogpåverkad oftare än den utsatta personen själv (Brå 2015a).

I en påfallande stor andel av rånerna, omkring hälften, blev ingenting stulet vid rånerna, enligt de utsatta, vilket innebär att det tycks handla om försök till rån. Andelen rån där något uppges ha blivit stulet har dock ökat något över tid (från 44 till 51 procent). Rånobjekten består huvudsakligen av plånböcker/kontanter och mobiltelefoner.⁶

Andelen rån där det uppges ha förekommit fysiskt våld⁷ har genomgående utgjort cirka 30 procent av rånerna under de studerade perioderna. En studie visar att inslaget av våld är väsentligt högre om man studerar polisanmälningar än offerundersökningar. Enligt anmälningarna är det snarare regel än undantag att det förekommit våldsinslag vid rånerna (Brå 2016a). Det kan sannolikt bero på att de har blivit anmälda just med anledning av att händelserna upplevts ha varit av allvarigare karaktär, medan andra rån mer sällan polisanmäls. Enligt NTU förekom kniv, skjutvapen eller annat tillhygge i drygt en fjärdedel av rånerna (åren 2013–2015). Kniv är det vanligaste vapnet (16 procent), följt av andra tillhyggen (6 procent), exempelvis batonger, medan skjutvapen uppges ha förekommit i 4 procent av fallen. Totalt sett tycks förekomsten av vapen eller tillhyggen vid rånerna ha minskat en aning, enligt NTU (från cirka 32 till 26 procent). Andelen rån som enligt de utsatta blivit polisanmälda uppges sammantaget i undersökningarna ha legat på i genomsnitt 49 procent.⁸ Det finns en regional spridning i andelen utsatta, enligt NTU. Perioden 2013–2015 var andelen utsatta störst i Stockholms län (1,1 procent) och minst i Norrbottens län (0,2 procent).

Rån mot privatperson vanligast av de anmälda rånerna

Enligt kriminalstatistiken har totala antalet anmälda rån legat på en relativt stabil nivå sedan 2000. Även om nivåerna skiljer sig åt i de olika typerna av datakällor, är utvecklingstrenden relativt likartad för anmälda rån i kriminalstatistiken och utsatthet för rån enligt NTU. I statistiken över anmälda brott syns dock en minskning under senare år. Antalet rån låg där på omkring 100 per 100 000 invånare mellan 2000 och 2010 (figur 2), men därefter skedde en

⁶ Vid rån som skett i Sverige (ej med anledning av yrket) låg värdet på rångodset vid de fullbordade rånerna under 500 kronor i cirka 22 procent av rånerna, och i cirka 28 procent på minst 5 000 kronor, enligt en analys baserad på NTU 2005–2013 (Brå 2016a).

⁷ Att den utsatta personen blivit "slagen, sparkad eller utsatt för annat fysiskt våld".

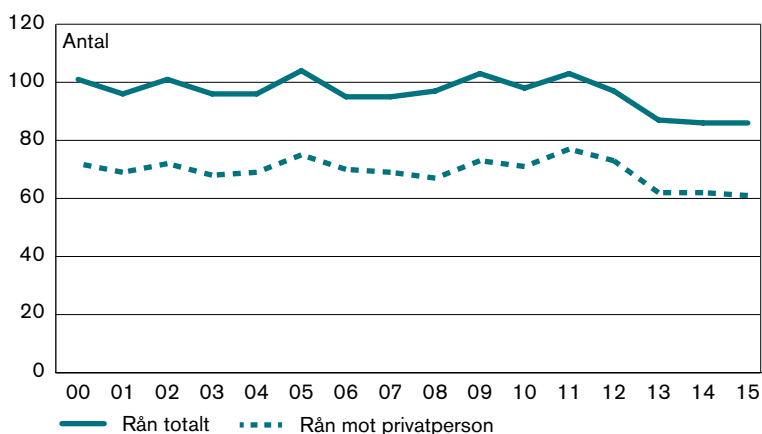
⁸ Från och med 2005. Uppgiften gäller rån som uppges ha inträffat i Sverige och anmälts till den svenska polisen. År 2015 var siffran 44 procent.

nivåminskning. År 2015 är siffran 86 per 100 000 invånare. Det innebär cirka 8 500 (8 461) rån i absoluta tal, men sett till den anmälda brottsligheten generellt är rån en liten brottstyp – mindre än en procent av samtliga anmälda brott utgörs av rån.

Rån mot privatperson (personrån) är den antalsmässigt klart dominerande typen av rån bland de olika typer av rån som redovisas i statistiken över anmälda brott, vilket bekräftar att de flesta rån inte sker med anledning av yrket. Utvecklingen av rånen mot privatperson påverkar följaktligen starkt utvecklingen av det totala antalet rån. Enligt kriminalstatistiken har antalet anmälda rån mot privatperson legat på en tämligen stabil nivå sett till perioden som helhet.⁹ Det har dock skett en viss minskning per 100 000 invånare, från 72 procent 2000 till 61 procent 2015. Minskningen har dock i huvudsak skett sedan 2011. Räknat i absoluta tal har de anmälda rånen mot privatperson minskat från 7 311 till 5 972 mellan 2011 och 2015. År 2000 var siffran 6 381.

Figur 2. Antal anmälda rån åren 2000–2015 per 100 000 invånare.

Källa: Brås statistikdatabas över anmälda brott.

De flesta av de anmälda rånen mot privatperson 2015 inträffade utomhus (85 procent) och utan skjutvapen (92 procent).¹⁰

⁹ I anmälningsstatistiken finns olika brottskoder för rån mot privatperson: rån mot privatperson (ej funktionsnedsatt) och rån mot privatperson (funktionsnedsatt) (Brå 2016b). I den aktuella analysen har antalet anmälda rån mot privatpersoner slagits samman. År 2015 gällde 5 842 rån mot privatperson (ej funktionsnedsatt) och 130 rån mot privatperson (funktionsnedsatt).

¹⁰ I genomsnitt har andelen rån mot privatperson (inklusive funktionsnedsatt) med skjutvapen legat på cirka sex procent under perioden. Motvarande uppgift för rån totalt är cirka 12 procent.

År 2015 utgjordes nära tre fjärdedelar (cirka 71 procent) av alla rån som anmälts till polisen rån mot privatperson. Rån mot butik utgjorde tio procent av anmälningarna. Bankrån, rån mot värde-transporter och värdebefordran var betydligt ovanligare. Dessa råntypers sammantagna andel av samtliga anmälda rån låg på en halv procent, medan taxirån uppgick till knappt en halv procent. Resterande andel (19 procent) utgjordes av kategorin ”övriga rån”, vilket betecknar rån som inte passar in i någon av nämnda kategorier.¹¹ Fördelningen av de olika rånkategorierna i brottsstatistiken är i stort sett oförändrad sedan början av 2000-talet. De små kategorierna bank- och värde-transportrån har dock blivit ytterligare något mindre.

Det finns en regional spridning, när det gäller totala antalet anmälda rån per 100 000 invånare, som innebär att det anmäls flest rån i storstadsregionerna. År 2015 anmäldes 130 rån per 100 000 invånare i polisregion Stockholm, 97 i polisregion Syd (innefattande Malmö), 93 i polisregion Väst (innefattande Göteborg), 63 i polisregion Mitt, 54 i polisregion Öst och 53 i polisregion Bergslagen. Lägst är siffran i polisregion Nord, 31 rån per 100 000 invånare.

Ser man istället till skillnader i antalet anmälda rån mellan områdena inom de tre storstadskommunerna (Stockholm, Göteborg och Malmö) är ett gemensamt mönster att det anmäls flest rån per 100 000 invånare i de områden som omfattar de centrala delarna av innerstaden i respektive stad. Perioden 2013–2015 låg området Norrmalm i Stockholm högst vad gäller anmälda rån per 100 000 invånare (i genomsnitt cirka 550 per år), följt av Göteborgs centrum och Malmö innerstad. Därefter följer vissa förortsområden i Stockholm (stadsdelarna Rinkeby-Kista och Spånga-Tensta).

Antalet butiksrån är konstant, medan taxirånen minskat
Sedan 2000 har i genomsnitt 846 butiksrån anmälts per år.¹²

Nivån är ungefär densamma i slutet och början av perioden (figur 3).¹³ År 2009 nådde butiksrånen emellertid en topp, för att sedan återgå till en lägre nivå. Möjligen kan ökningen kring 2009 i viss utsträckning hänga samman med att antalet ungdomar i åldern 15–20 år då ökade, för att sedan minska, och att unga i den åldern är överrepresenterade bland misstänkta för butiksrån, i förhållande till sin andel av befolkningen.¹⁴ Under de senaste fem åren har antalet anmälda butiksrån legat kring 780 per år.

¹¹ En studie av användningen av brottskoder tyder på att en stor andel av rånen med brottskoden för ”Övrigt rån” istället skulle kunna ha hänförts till någon av brottskoderna för rån mot privatperson (Brå 2012c).

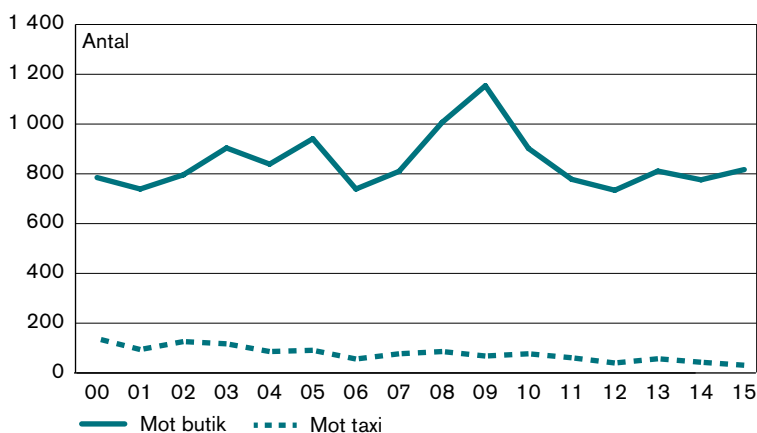
¹² Det motsvarar cirka 9 anmälda butiksrån per 100 000 invånare.

¹³ År 2000 anmäldes 785 butiksrån, och år 2015 var antalet 817.

¹⁴ År 2009 var antalet liksom andelen unga (15–20 år) bland personer misstänkta för butiksrån som störst (56 procent) under den studerade perioden.

Vid butiksrån är det förhållandevis vanligt att gärningspersonerna har skjutvapen. Under 2000-talet har andelen butiksrån med skjutvapen enligt anmälningsstatistiken varierat mellan 28 och 44 procent av butiksrånen. År 2015 förekom skjutvapen i 39 procent av dessa rån. Vid butiksrån är också knivar vanligt förekommande, medan tillhyggen som yxor, slagträn/batonger eller pepparsprej är mindre vanliga (Brå 2011a; Svensk handel 2015).

Figur 3. Antal anmälda rån mot butik och taxi åren 2000–2015. Absoluta tal.
Källa: Brås statistikdatabas över anmälda brott.

Även om de anmälda butiksrånen legat på en relativt stabil nivå under senare år, finns tecken på att det skett förändringar i vilka typer av butiker som vanligen utsätts. Ett exempel på detta är en ökad utsatthet bland livsmedelsbutiker i områden med en förhöjd otrygghet i det offentliga rummet (Svensk Handel 2015).

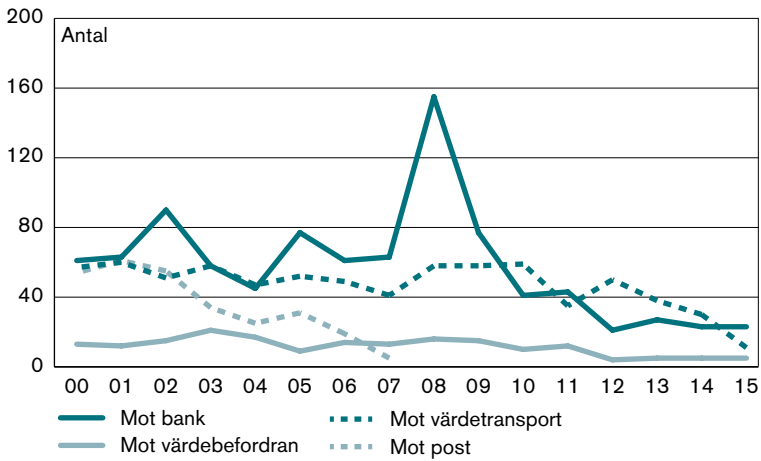
De anmälda taxirånen har minskat kontinuerligt under perioden, från 138 rån 2000 till 31 rån 2015. Som troliga orsaker till den sjunkande trenden har framhållits en ökad användning av kameror i taxibilar och minskad kontanthantering, men även att våld mot taxichaufförer jämföras med våld mot tjänsteman (Svenska Taxiförbundet 2016). Eftersom anmälningsbenägenheten sannolikt är hög för butiksrån och rån mot taxi, kan statistiken antas spegla den faktiska utvecklingen väl.

Bank- och värdetransportrånen har minskat

Den övergripande bilden är att bank- och värdetransportrånen har minskat under 2000-talet (figur 4). När det gäller bankrånen har nivån fluktuerat under perioden, men trenden är i alla fall tydligt nedåtgående sedan 2008, ett år då det förekom betydligt fler bankrån än vanligt. Perioden 2000–2010 anmäldes i genomsnitt 72

bankrån per år, medan det under de senaste fem åren har anmälts i genomsnitt 27 per år.¹⁵ Anmälda brott mot värdetransporter och värdebefordran har följt liknande utvecklingskurvor. Det genomsnittliga antalet anmälda värdetransportrån per år under perioden 2000–2010 var 54, medan det minskat till i genomsnitt 33 per år sedan 2011. Motsvarande uppgifter för rån mot värdebefordran visar en nedgång, från i genomsnitt 14 per år under perioden 2000–2010 till 6 per år under de senaste fem åren. Rån mot postkontor minskade gradvis fram till 2007, då brottskoden och uppgifter för detta brott i kriminalstatistiken till sist upphörde, i och med avvecklingen av postens kontor med kontanthantering.

Figur 4. Antal anmälda rån mot bank, värdetransport, värdebefordran och post åren 2000–2015. Absoluta tal. Källa: Brås statistikdatabas över anmälda brott.

Minskningen av antalet bankrån har förklarats med att kontanthanteringen gjorts säkrare, med så kallade slutna system, samt att kontanthanteringen överlag har minskat.¹⁶ Även satsningar inom polisen kan ha bidragit, genom att inkapacitera ett flertal av de personer som har kapacitet att utföra rån i större skala.¹⁷ En ytterligare faktor, som kan ha bidragit till minskningen av bank- och värdetransportrån, är att personer som tidigare varit benägna att begå sådana brott numera – till följd av den ökade säkerheten

¹⁵ År 2000 var antalet bankrån 61, att jämföra med 2015, då antalet var 23. Motsvarande siffror för värdetransportrån är 57 (år 2000) och 11 (år 2015). Omräknat i antalet anmälda bankrån per 100 000 invånare motsvarar det 0,7 rån 2010 och 0,2 rån 2015. Motsvarande siffror för rån mot värdetransport är 0,6 respektive 0,1.

¹⁶ Se t.ex. Svenska bankföreningen (2013).

¹⁷ Se www.polisen.se, *Antalet grova rån minskar*, publicerad 2011-12-23. Se även t.ex. RPS (2012), Brå (2009).

– kommit att välja andra brottsupplägg, till exempel utpressning, bedrägerier eller grova stölder av objekt med lägre säkerhet (Brå 2016c).

Bank- och värdetransportrånen kännetecknas av en hög andel brott med skjutvapen, eller vad som uppfattas som skjutvapen. Under åren 2013–2015 förekom enligt anmälningsstatistiken skjutvapen vid i genomsnitt omkring 60 procent av bankrånen och cirka hälften av värdetransportrånen.

Brottsutsatta och gärningspersoner

I det följande beskrivs uppgifter om rånutsatta personer, och även i viss mån om förövare, utifrån frågeundersökningarna NTU och SUB. Andra uppgifter bygger på kriminalstatistik.

Tabell 2. Andel personer befolkningen (16-79 år) utsatta för rån enligt NTU. Uppdelat på tidsperiod (treårsmedelvärden). Procent. Källa NTU.

	År 2007– 2009	År 2010– 2012	År 2013– 2015
SAMTLIGA, 16-79 år	0,9	1,0	0,8
Kön			
Män	1,1	1,2	1,0
Kvinnor	0,6	0,7	0,6
Ålder			
16-24	2,2	1,9	1,7
25-44	0,7	1,0	0,9
45-64	0,5	0,7	0,5
65-79	0,4	0,5	0,4
Män			
16-24	3,2	2,5	2,3
25-44	0,9	1,5	1,2
45-64	0,6	0,8	0,6
65-79	0,4	0,4	0,5
Kvinnor			
16-24	1,1	1,3	1,1
25-44	0,5	0,6	0,6
45-64	0,5	0,7	0,4
65-79	0,5	0,5	0,4
Bostadstyp			
Småhus	0,6	0,6	0,5
Flerfamiljshus	1,1	1,5	1,1
Bostadsort			
Storstadsregion	1,2	1,5	1,1
Större stad	0,7	0,7	0,7
Mindre stad/landsbygd	0,5	0,6	0,5

Unga män är mest utsatta för rån, enligt NTU

Enligt NTU är andelen utsatta för rån större bland män än bland kvinnor (1,0 jämfört med 0,6 procent, den senaste treårsperioden) (tabell 2 på föregående sida). Vad gäller åldersskillnader är utsattheten störst i den yngsta ålderskategorin (16–24 år), för såväl män som kvinnor. I denna åldersgrupp utsattes 1,7 procent för rån under perioden 2013–2015, vilket dock var lägre än under perioden 2007–2009, då motsvarande andel var 2,2 procent. Detta beror i sin tur på att utsattheten avtagit bland män i åldern 16–24 år. NTU visar på att de utsätts för rån klart oftare än kvinnor i samma ålder (2,3 jämfört med 1,1 procent, under den senaste perioden). I de högre åldrarna finns däremot inte så påtagliga könsskillnader. Dessa förhållanden har varit tämligen stabila sedan 2005. Andra stabila mönster är att andelen utsatta personer är större i storstadsregionerna än i övriga landet, och större bland boende i flerfamiljshus än i villor.

Minskad utsatthet för rån bland elever i årskurs nio

Sedan 2008 har det i SUB ingått en fråga om eleven blivit utsatt för rån vid något tillfälle under de föregående 12 månaderna. Andelen elever i nionde klass (genomsnittsålder 15 år) som uppger att de utsatts för rån var 3,9 procent 2008 och 3,3 procent 2011. År 2015 är siffran 2,5 procent.¹⁸ Minskningarna har skett för både pojkar och flickor. Liksom i NTU framträder även i SUB en skillnad mellan könen vad gäller andelen rånutsatta. Andelen pojkar som utsatts för rån 2015 är ungefär tre gånger större än motsvarande andel flickor (3,2 jämfört med 1,2 procent).

Enligt SUB är andelen unga som utsatts för rån 2015 större i storstadskommuner (2,7 procent), förortskommuner (3,4 procent) och i större städer (2,5 procent) än i övriga typer av kommuner (1,8 procent). Därtill är andelen rånutsatta större bland boende i lägenhet (3,4 procent) än för genomsnittet, samt större bland utrikes födda (5,8 procent) än bland inrikes födda (1,9 procent). Utsattheten är också klart större än genomsnittligt bland elever vars föräldrar inte har arbete (8,0 procent).¹⁹

Gärningspersonerna är oftast flera och okända

Enligt de rånutsatta personerna i NTU är det oftast två eller fler gärningspersoner som utför brottet tillsammans. Vid cirka en

¹⁸ En reservation bör göras, eftersom det på grund av vissa metodologiska förändringar av undersökningen inte är möjligt att fullt ut jämföra siffrorna för undersökningen 2015 med de tidigare. Detta gäller även för avsnittet om delaktighet i rån utifrån SUB längre fram.

¹⁹ För en analys av samband mellan utsatthet för rån och en rad olika faktorer, utifrån SUB åren 2008 och 2011, se Brå-rapport 2016:11.

tredjedel av rånen är det minst tre gärningspersoner inblandade (tabell 3). Ungdomar utför vanligen rånen tillsammans med andra unga. En analys av personrånen utifrån NTU visar att när gärningspersonerna bedöms vara högst 17 år är det i regel minst två gärningspersoner, medan gärningspersoner över 34 år vanligen utför rånen på egen hand (Brå 2016a). I 95 procent av rånhandlingarna är den mest aktiva förövaren en man, vilket gäller för hela perioden. I cirka hälften av fallen bedöms gärningspersonerna vara högst 24 år, enligt de utsatta.²⁰ Andelen gärningspersoner i denna ålderskategori har minskat över tid, enligt NTU (från drygt 60 procent till 49 procent). Vanligtvis är gärningspersonerna helt okända för offret (i cirka 90 procent av fallen), men i 8 procent av rånen har de utgjorts av bekanta och i tre procent av någon närstående (under perioden 2013–2015).

Tabell 3. Gärningspersoner vid utsatthet för rån enligt utsatta i NTU. Andel i procent av det totala antalet rånhandlingar åren 2007–2015 (treårsmedelvärden). Källa: NTU.

	År 2007– 2009	År 2010– 2012	År 2013– 2015
Antal gärningspersoner			
1	33	38	43
2	31	25	25
3-	36	37	32
Kön			
Man	95	95	95
Kvinna	5	5	5
Ålder			
0-17	21	16	16
18-24	40	39	33
25-34	26	28	33
35-44	10	12	14
45-54	4	4	2
55-64	0	0	1
65-	0	0	1
Relation till gärningspersonen			
Närstående	1	3	3
Bekant med offret	9	12	8
Helt okänd	90	85	89

Minskad andel unga som uppger att de begått rån

Andelen elever som i SUB uppger att de hotat någon med stryk eller vapen för att få pengar eller andra värdesaker, vid något

²⁰ Eftersom uppgifterna bygger på de utsatta personernas uppskattningar av förövarnas ålder bör de tolkas med försiktighet.

tillfälle under de senaste 12 månaderna, är mindre än den andel som uppger att de utsatts för rån. Även när det gäller delaktighet i rån bland ungdomar i årskurs nio framträder en minskande trend, från 2,6 procent 2001 till 1,4 procent 2011.²¹ År 2015 är siffran 1,0 procent. Trenden ligger i linje med uppgifterna från NTU, om en minskad andel unga bland gärningspersonerna. Andelen pojkar som uppger att de begått rån har genomgående legat på en klart högre nivå än bland flickorna. Bland pojkarna har denna andel minskat kontinuerligt under perioden, medan det för flickorna var en mer stabil nivå i de inledande undersökningarna 2001–2005.

Tabell 4. Andel elever i årkurs nio som hotat någon för att få en värdesak, enligt SUB, perioden 2001–2011. Källa: SUB.

	2001	2003	2005	2008	2011
Samtliga	2,6	2,5	2,1	1,8	1,4
Pojkar	4,2	3,9	3,0	2,9	2,2
Flickor	1,0	1,2	1,1	0,8	0,5

Unga som hotat någon för att få pengar eller värdesaker har enligt deras egna uppgifter ofta även begått andra typer av brott, såsom snatteri, våldsbrott eller skadegörelse (Brå 2016a). De tycks med andra ord mångsidiga och försigkomna när det gäller att begå brott.²² Ofta har de även druckit alkohol eller provat andra droger, vilket gäller för båda könen. Sambanden mellan olika sociodemografiska bakgrundsfaktorer och rån tyder bland annat på att unga boende i lägenhet och unga vars föräldrar saknar arbete i något högre grad begått rån än unga boende i villa och unga vars båda föräldrar har arbete. I SUB ställs också frågor rörande ungdomarnas sociala situation inom familjen, skolan och på fritiden samt deras attityder till brott. Svaren på dessa frågor samvarierar tydligt med delaktighet i rån. Resultaten tyder på att andelen som hotat någon för att få en värdesak är klart högre än genomsnittligt bland unga som

- har dåliga relationer till sina föräldrar
- har föräldrar som sällan vet var de befinner sig och vilka personer de träffar om de går ut på kvällen
- ofta träffar kamrater på kvällstid och ofta driver omkring
- inte trivs i skolan och ofta skolkar
- föredrar spännande och riskfyllda aktiviteter framför mer stillsamma

²¹ Se vidare Brå (2013:3) för uppgifter för tidigare år (från och med år 1995). I rapporten redovisas även tidsserier för en rad andra brottstyper.

²² Detta tyder även studier som bygger på andra typer av data på (t.ex. Brå 2011b).

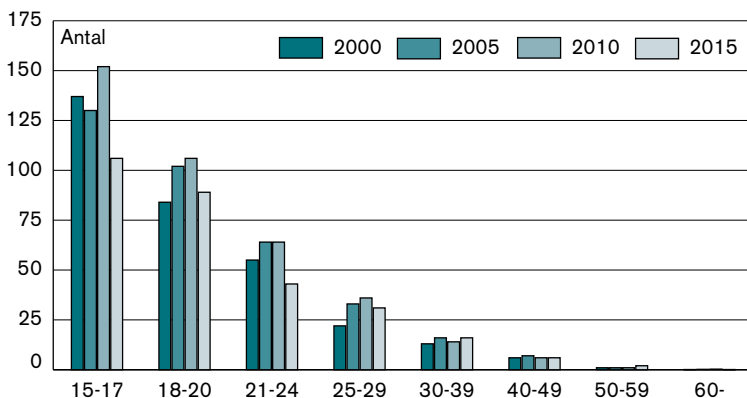
- har låg grad av självkontroll
- har tillåtande attityder till brott
- har kamrater som har begått brott.

De faktorer som uppvisar starkast samband med delaktighet i rån är att ha brottsbelastade kamrater och en tillåtande attityd till brott.

Många ungdomar bland de misstänkta för rån

År 2015 misstänktes 1 363 personer för rån, vilket är nästan samma antal som för 2000 (1 308 personer). År 2009 nåddes en topp i antalet misstänkta under den studerade perioden (1 794). De allra flesta som misstänks för rån är män. Andelen kvinnor bland de misstänkta har legat på 4–9 procent, och var 7 procent 2015. Andelen personer i åldern 15–17 år bland de misstänkta var 24 procent 2015, medan andelen personer i åldern 18–20 år var 22 procent och andelen personer i åldern 21–24 år var 17 procent. Det innebär att en majoritet (63 procent) av de misstänkta var högst 24 år.²³

Figur 5. Personer misstänkta för rån (inklusive grovt) per 100 000 invånare i respektive åldersgrupp. År 2000, 2005, 2010 och 2015. Källa: Kriminalstatistik (bearbetning).

Att ungdomar är överrepresenterade bland rånmisstänkta framgår tydligt när man studerar antalet misstänkta i olika åldrar per 100 000 invånare i respektive åldersgrupp olika år (figur 5). Sedan 2010 har antalet rånmisstänkta i den yngsta ålderskategorin (15–17 år) dock sjunkit markant, men det är alltjämt den ålders-

²³ Andelen unga bland de misstänkta har minskat. År 2000 var motsvarande andel personer högst 24 år cirka 70 procent. När det gäller rån mot privatperson var andelen misstänkta personer i åldern 15–24 år cirka 67 procent 2015.

grupp som ligger högst.²⁴ I figuren redovisas misstänkta för rån totalt, men precis som i anmälingsstatistiken gäller det i de flesta fall rån mot privatperson.

Risken för återfall i lagförd brottslighet är stor för personer dömda för rån. Återfallsstatistik visar att för personer dömda för rån (ej grovt) har andelen som återfaller inom ett år legat kring ett genomsnitt på 52 procent under perioden 2003–2013.²⁵ Ser man till det grövsta brottet i ingångshändelsen var det 2013 endast dömda för grov stöld som hade en högre återfallsandel.²⁶ Detta mönster gäller även när man tittar på personer i åldersgrupperna 15–17 år respektive 18–20 år separat. De flesta som lagförs för rån – trots att många av dem är ungdomar – är dessutom redan lagförda för brott sedan tidigare; detta gäller cirka 80 procent av dem som döms för rån (ej grovt) och ungefär lika stor andel av dem som döms för grovt rån (perioden 2011–2013). Rån har också visat sig vara ett så kallat strategiskt brott, det vill säga en brottstyp som starkt signalerar en risk för fortsatt lagförd brottslighet (Brå 2011b).

Många av butiksrånen begås mot livsmedelsaffärer

En undersökning visar att de som oftast drabbas av butiksrån är anställda i livsmedelsbutiker, följt av kiosker, tobakshandlar, bensinstationer och videobutiker (Brå 2011a). Studien visade också att risken att drabbas är högst för videobutiker, och att risken hade mer än dubblats 2008 jämfört med 2000, för videobutiker, varuhus och stormarknader samt guld- och juvelerarbutiker. Livsmedel, guld, bensin, kiosk, tobak och spel och servicebutiker är sex traditionella högriskbranscher för rån, om man ser till antalet rån i absoluta tal. Cirka 17 procent av butiksrånen 2014 resulterade i en eller flera fysiska skador (Svensk Handel 2015).

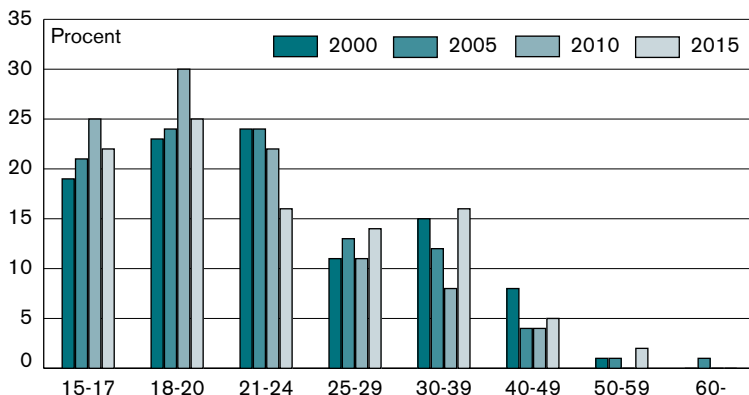
²⁴ Även lagföringsstatistiken visar en minskning sedan 2010 när det gäller antalet lagföringsbeslut avseende rån för personer i åldersgrupperna 15–17 år och 18–20 år. År 2010 fattades 297 lagföringsbeslut för rån (ej grovt) gällande ungdomar 15–17 år, och 2015 var siffran 146. För personer i åldern 18–20 år fattades 256 lagföringsbeslut 2010, och 169 lagföringsbeslut 2015. Det kan nämnas att rån inte räknas som ett brott av enkel beskaffenhet, och att statistiken över misstänkta därför inte torde påverkas nämnvärt av ändringarna i LuL år 2012, vilket också en skattning utförd av Brås enhet för rättsstatistik tyder på när det gäller rån.

²⁵ Uppgifterna bygger på ett specialuttag ur statistiken över återfall i brott (för en förklaring av statistikens uppbyggnad, se t.ex. Brå 2015b). När det gäller dömda för grovt rån är motsvarande uppgift cirka 40 procent. Här har alla rån och grova rån räknats med, oavsett om det är den grövsta s.k. ingångshändelsen eller ej. Totalt låg den generella återfallsandelen inom ett år (bland samtliga lagförda) på cirka 25 procent under perioden.

²⁶ Andelen som återföll inom ett år efter grov stöld (som grövsta brott i ingångshändelsen) var 55 procent, och motsvarande siffra för rån var 53 procent. Siffrorna bygger på ett specialuttag ur den preliminära återfallsstatistiken.

År 2015 misstänktes 347 personer för butiksrån, varav de flesta var män (95 procent). Andelen unga gärningspersoner är relativt stor vid butiksrån. Nästan hälften (47 procent) av de misstänkta för butiksrån 2015 var 15–20 år, medan ytterligare 16 procent var 21–24 år (figur 6).

Figur 6. Åldersfördelning bland personer misstänkta för butiksrån 2000, 2005, 2010 och 2015. Procent. Källa: Kriminalstatistik (bearbetning).

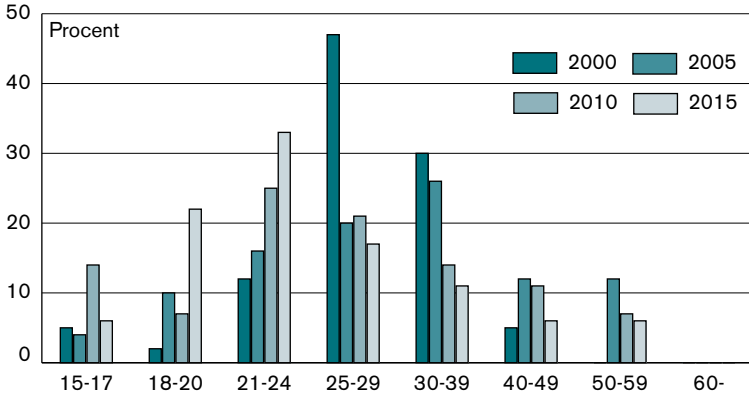

Ovanligt med ungdomar bland misstänkta för bankrån

Utöver de juridiska personer som själva företagen utgör, drabbar bank- och värdetransportrån även de anställda inom dessa branscher. Ser man till de misstänkta gärningspersonerna är mansdominansen stor, i likhet med vid andra rån. Åldersprofilen bland misstänkta för bankrån ser däremot annorlunda ut än vid personrån. Den genomsnittliga åldern bland misstänkta för bankrån tenderar, sett till hela den studerade perioden sammantaget, att vara högre än för misstänkta för andra typer av rån, och inslaget av personer i åldern 15–20 år är inte lika stort som för rånmisstänkta totalt (figur 7).

En tidigare studie pekar på att det är relativt ovanligt med direkt fysiskt våld vid bankrån (Brå 2004b). Vid värdetransportrån förekommer däremot fysiskt våld mot väktare eller polis i omkring en tredjedel av fallen. De misstänkta gärningspersonerna vid bank- och värdetransportrån visar sig vanligen vara män, samt ha en genomsnittsålder på 26–27 år och tung kriminell belastning.

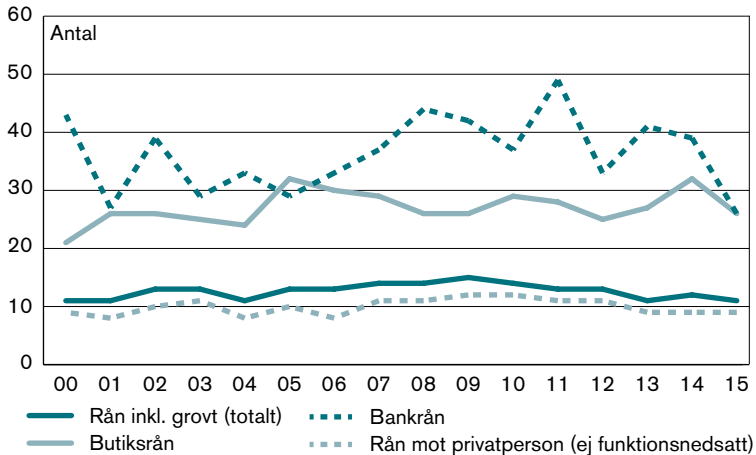
Figur 7. Åldersfördelning bland misstänkta för bankrån 2000, 2005, 2010 och 2015. Procent. Källa: Kriminalstatistik (bearbetning).

Hanteringen i rättsväsendet

Rån är ett allvarligt brott, med relativt höga straffsätser. Sannolikheten att en rånare grips och lagförs efter ett enskilt brottstillfälle är dock inte särskilt hög. Den så kallade personupplklaringsprocenten, den del av de anmälda brotten där man lyckas binda en misstänkt person till brottet, har i snitt varierat kring 13 procent, och 2015 var den 11 procent (figur 8).²⁷ Personupplklaringen för rån är dock högre än för tillgreppsbrott generellt, som ligger på 6 procent (år 2015).

Figur 8. Personupplklaringsprocent för rån totalt samt för vissa typer av rån åren 2000–2015. Procent. Källa: Kriminalstatistik.

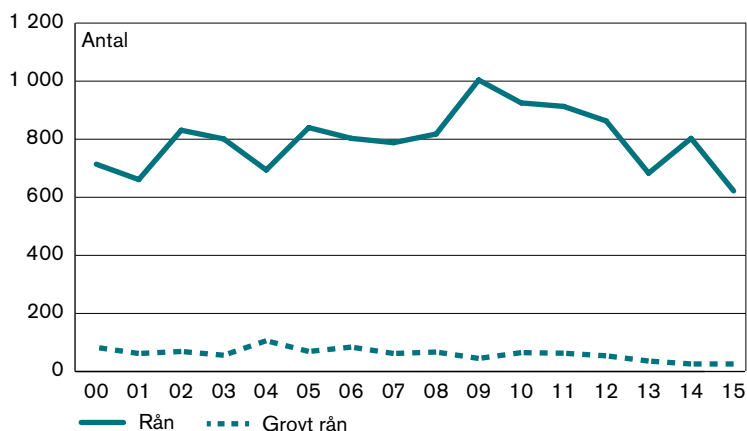
²⁷ År 2015 var lagföringsprocenten för rån (inklusive grovt) 14 procent.

Uppklaringsprocenten för rån skiljer sig vidare mellan olika råntyper. Den är högre för rån som riktar sig mot banker och butiker än för rån mot privatperson. En bidragande orsak till det är möjligen att det rör sig om brott som har hög prioritet, i kombination med att det vid sådana rån kan finnas mer potentiell bevisning, till exempel i form av vittnen, övervakningsfilmer samt andra spår i större utsträckning än vad som i regel finns vid rån mot privatperson.

Fängelse den vanligaste påföljden för personer över 20 år

Antalet lagföringar för rån har varierat mellan cirka 600 och 1 000 under 2000-talet (figur 9). År 2015 var antalet 622, vilket är den lägsta siffran under perioden. År 2009 nåddes en topp om drygt 1 000 lagföringar, för att därefter minska. Lagföringsbeslut för grovt rån är betydligt ovanligare, och har dessutom minskat under perioden, från 83 beslut 2000 till 26 beslut 2015.

Figur 9. Antal lagföringsbeslut med rån respektive grovt rån som huvudbrott, åren 2000–2015. Absoluta tal. Källa: Kriminalstatistik.

Påföljderna skiljer sig åt beroende på de dömdas ålder. Bland personer i åldern 21 år och äldre dominerar fängelse som påföljd, för såväl rån som grovt rån (tabell 5). Sammantaget under perioden 2011–2015 hade 78 procent av lagföringsbesluten med huvudbrottet rån huvudpåföljden fängelse, följt av skyddstillsyn.²⁸ Lagföringsbesluten med huvudbrottet grovt rån hade i så gott som samtliga fall huvudpåföljden fängelse bland personer i åldern minst 21 år.

²⁸ Varav en del dömdes till skyddstillsyn med kontraktsvård (9 procent av samtliga) och andra till skyddstillsyn kombinerat med fängelse (4 procent av samtliga).

För personer 15–20 år är den vanligaste påföljden för rån (sett till den senaste femårsperioden) ungdomsvård (32 procent), följt av skyddstillsyn (25 procent, varav 10 procentenheter gällande skyddstillsyn i kombination med fängelse), fängelse (20 procent) och ungdomstjänst (14 procent). Gäller huvudbrottet grovt rån är fängelse den vanligaste påföljden, följt av sluten ungdomsvård. Det bör nämnas att det också skiljer sig i påföljder mellan personer i åldern 15–17 år respektive 18–20 år, då det är i huvudsak bland de senare som det förekommer fängelse. För ungdomar i åldern 15–17 år är det i regel sluten ungdomsvård som blir aktuellt istället för fängelse.

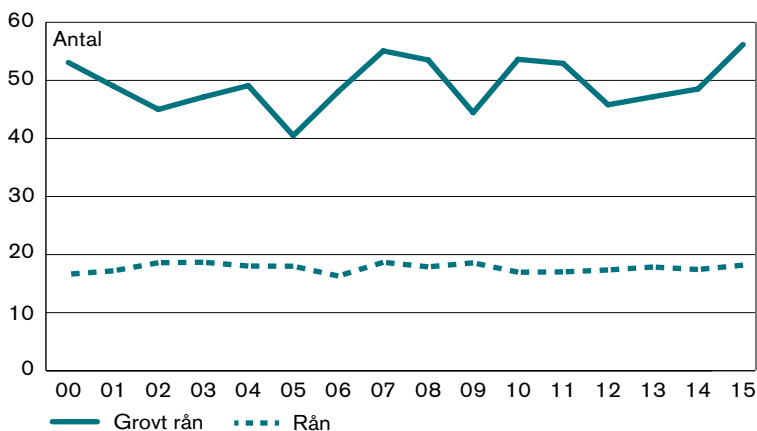
Tabell 5. Huvudpåföljd efter huvudbrottet rån respektive grovt rån i lagföringsbeslut perioden 2011–2015 sammantaget. Uppdelat på ålder och bland samtliga. Kolumnprocent. Källa: Kriminalstatistik (bearbetning).

	Rån			Grovt rån		
	15–20 år	21– år	Samtliga	15–20 år	21– år	Samtliga
Antal	2 080	1 804	3 884	79	126	205
Domslut						
Fängelse	20	78	47	63	98	85
Sluten ungdomsvård	5	0	3	28	0	11
Rättspsykiatrisk vård	0	2	1	0	2	1
Skyddstillsyn	25	17	21	5	0	2
Villkorlig dom	2	1	2	0	0	0
Ungdomsvård	32	0	17	1	0	0
Ungdomstjänst	14	0	7	3	0	1
Överlämnande till vård enligt LVM	0	0	0	0	0	0
Böter	0	0	0	0	0	0
34 kap. 1 § 1 p. BrB	2	2	2	0	0	0
30 kap. 6 § BrB/29 kap. 6 § BrB	0	0	0	0	0	0
Strafförelägganden	0	0	0	0	0	0
Åtalsunderlåtelser	0	0	0	0	0	0
Summa	100	100	100	100	100	100

En betydande del av de intagna i svenska fängelser är dömda för just rån (cirka 10 procent, enligt kriminalstatistik för 2015).²⁹ Ser man till de fängelsestider som utdömts för rån sedan 2000 kan man se att dessa legat förhållandevis stabilt på cirka 18 månader, vad gäller rån av normalgraden (figur 10). För grovt rån är det större fluktuationer kring en genomsnittlig nivå på 49 månader.

²⁹ Uppgiften avser inskrivna i anstalt den 1 oktober 2015.

Figur 10. Genomsnittlig utdömd fängelsestid i månader i domslut med huvudpåföljden fängelse, för huvudbrottet rån respektive grovt rån åren 2000–2015. Källa: Kriminalstatistik.

Brottsförebyggande åtgärder och strategier

Rån kan medföra svåra konsekvenser för både enskilda personer och samhället i stort. Förekomsten av rån kan skapa känslor av otrygghet, även hos personer som inte själva utsatts för rån. De individer som drabbas utsätts i och med hot- och våldsmomentet för allvarligt obehag, fara och kränkningar. Förutom fysiska och psykiska skador kan såväl privatpersoner som företag också lida ekonomisk skada. Det är därför angeläget med olika brottsförebyggande åtgärder för att motverka rånbrottligheten.

En betydelsefull förebyggande strategi när det gäller såväl butiks- som bankrån är åtgärder som rent fysiskt försvårar brottens genomförande, det vill säga situationell brottsprevention. Det kan handla om att begränsa mängden tillgängliga kontanter genom att använda sedelboxar, slutna kassasystem och värdeskåp med tidlös eller deponeringslucka, liksom sedelutmatare för kontanter. Exempel på andra situationella åtgärder i butik är begränsningar av ensam- och kvällsarbete, användning av övervakningskameror och ändrad utformning av butikslokalen, såsom ökad insyn genom butiksfönstren, låsta bakdörrar med titthål samt god belysning vid kundentrén. Handels Arbetsmiljökommitté har tillsammans med Brå och Rikspolisstyrelsen tagit fram 13-punktsprogrammet *Skydd mot rån i handeln*, som innehåller detaljerade åtgärdsförslag.

Trygghets- och förtroendeskapande insatser i de offentliga rum som butikerna är belägna i kan minska risken för butiksran i utsatta områden, eftersom butiksran ofta kan antas begås av personer med koppling till närområdet (Brå 2011a; Svensk handel

2015; Polisen 2015). Ett polisiärt sätt att försöka minska gaturånen utifrån en situationell ansats är att identifiera platser med hög koncentration av gaturån, för att sedan rikta sina åtgärder mot dessa platser. En analys av förekomsten av så kallade *hot spots* för personrån i ett antal svenska städer visade att det främst var i storstäder som man kunde identifiera platser där sådana åtgärder bedömdes ha potential att ge märkbara effekter (Brå 2011c). Resultaten från ett projekt i Stockholm med ökad polispatrullering mot hot spots för personrån bedömdes med vissa förbehåll som försiktigt positiva (Brå 2014b). Eftersom många rån begås av en relativt liten grupp högaktiva gärningspersoner, kan även kartläggningar av dessa personer och riktade polisinsatser vara ett sätt att minska brottsligheten (Monk m.fl. 2010). Personrån har exempelvis visat sig minska lokalt när polisen bland annat arbetat mot särskilt brottsaktiva grupperingar (Brå 2016d).

Riskfaktorer för kriminell utveckling hos unga har i forskningen kunnat knytas till faktorer såväl hos individen (exempelvis inställning till brott) som i familjen, i skolan, i kamratkretsen och i närsamhället.³⁰ Detta tyder också resultaten från SUB på. Till riskfaktorerna hör även tidigare brottslighet, och i synnerhet rån. Bland 15–17-åringar som i sin första lagföring döms för rån är sannolikheten för upprepade lagföringar mycket hög – över hälften kommer statistiskt sett att lagföras fyra gånger eller mer under de kommande åtta åren (Brå 2011b). Personrånen begås till stor del av ungdomar med sociala problem. Hälften av de unga som lagförs för rån eller andra strategiska brott är kända av socialtjänsten före 15 års ålder, och över hälften har en icke-konventionell skolgång, med skolk, avbrott eller individanpassning,³¹ och närmare hälften har enligt socialtjänstens utredningar alkohol- eller drogproblem (Brå 2011b). Många umgås med kamrater som liksom de själva är brottsbelastade. Dessa omständigheter påverkar bland annat dessa ungdomars möjligheter att etablera sig på arbetsmarknaden, vilket sannolikt kan antas bidra till den höga återfallsrisken. Det är därför rimligt att det kan behövas relativt intensiva och samordnade insatser på det sociala området för att förebygga fortsatt kriminalitet. Vilket exempelvis kommit till uttryck i de sociala insatsgrupper för unga i riskzon som inrättats på flera håll i landet (RPS 2014). När det gäller att förebygga kriminalitet bland unga har föräldrar (eller andra vårdnadshavare) självfallet en central betydelse, men även skola och socialtjänst har viktiga roller. Andra samhälleliga instanser som kan bidra till satsningar för att förebygga den här typen av brottslighet är föreningsliv, ungdomsverksamheter,

³⁰ Se t.ex. Andershed m.fl. (2010), Söderholm Carpelan (2008).

³¹ Exempel på individanpassad skolgång är grundsärskola eller särgymnasium, resursklass eller enskild undervisning.

föräldraföreningar med mera. Kriminalvården och Statens institutionsstyrelse har viktiga uppgifter när det gäller att försöka minska återfallen i brott. Generellt sett är det sannolikt av betydelse att åtgärderna sätts in vid tidpunkter när dessa ofta mycket brottsaktiva personer är mottagliga för och benägna till förändring.

Referenser

Andershed, H., Andershed A.-K. och Söderholm Carpelan, K. (red.) (2010). *Ungdomar som begår brott. Vilka insatser fungerar?* Stockholm: Gothia.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2000). *Ungdomar som rånar ungdomar i Malmö och Stockholm*. Rapport 2000:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2002). *Butiksrån*. Rapport 2002:16. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2004a). Ahlberg, J. ”Rån”. I: Dolmén, L.(red.). *Brottsutvecklingen 2001–2003*. Rapport 2004:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2004b). *Bank-, post- och värde-transportrån. En analys av rånerna under 1990-talet*. Webbpublikation på www.bra.se. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009). *Polisens satsning mot organiserad brottslighet. En utvärdering av 43 projekt*. Rapport 2009:19. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2011a). *Butiksrån. Utvecklingen fram till 2010*. Rapport 2011:14. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2011b). *Strategiska brott bland unga på 00-talet*. Rapport 2011:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2011c). *Hot spots för brott i sex svenska städer. En studie av förutsättningarna för platsbaserat polisiärt arbete i Sverige*. Rapport 2011:17. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2012a). NTU 2011. *Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Rapport 2012:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2012b). NTU 2011. *Teknisk rapport*. Rapport: 2012:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2012). *Användningen av brottskoder. En kvalitetsstudie inom kriminalstatistiken. Kvalitetstudie 1*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2013). *Brott bland ungdomar i årskurs nio. Resultat från Skolundersökningen om brott åren 1995–2011*. Rapport 2013:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2014b). *Brottsförebyggande polisarbete i "hot spots". Resultat och erfarenheter från två projekt mot personrån och misshandel*. Rapport 2014:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2015a). *Alkohol- och drogpåverkan vid misshandel, hot, personrån och sexualbrott*. Kortanalys. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2015b). *Kriminalstatistik 2014*. Rapport 2015:16. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2016a). *Personrån. En studie om vilka som utsätts, om brotten samt om riskfaktorer för rån bland unga*. Rapport 2016:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2016b). *Klassificering av brott. Anvisningar och regler*. Version 4.2. Juli 2016. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2016c). *Kriminella nätverk och grupperingar*. Rapport 2016:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2016d). *Insats Fenix. En utvärdering av polisens särskilda satsning i Järvaområdet*. Rapport 2016:24. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Flyghed, J. (2000). "Vräkning – orsak eller verkan". I: Rundqvist, W. och Swärd, H. (red.) *Hemlöshet – en antologi om olika perspektiv och förklaringsmodeller*. Stockholm: Carlssons.
- Monk, K., Heinonen, J.A. och Eck, J.E. (2010). *Street Robbery*. Washington, DC: Office of Community Oriented Policing Services, U.S. Department of Justice.
- Polisen (2015). *Utsatta områden – sociala risker, kollektiv förmåga och oönskade händelser*. Nationella operativa avdelningen Under rättelseenheten. December 2015.
- Rikspolisstyrelsen, RPS (2012). *Myndigheter i samverkan mot den organiserade brottsligheten 2012*. Stockholm: Rikspolisstyrelsen.

Rikspolisstyrelsen, RPS (2014). *Sociala insatsgrupper. Slutredovisning av regeringsuppdrag 2014*. Stockholm: Rikspolisstyrelsen.

Svensk Handel (2015). *Butiksrån 2014*. Svensk Handel. Nedladdad 2016-09-26 från <http://www.svenskhandel.se/verksam-i-handeln/sakerhetscenter/amnesomraden/butiksrån/>

Svenska bankföreningen (2013). *Rekordlåg antal bankrån 2012*. Pressmeddelande 2013-01-17. Nedladdad 2016-11-09 från http://www.swedishbankers.se/Sidor/7_Press/Pressmeddelanden/LinkedPages/Pressmeddelanden2013.aspx

Svenska Taxiförbundet (2016). *Branschläget 2016. En rapport från Svenska Taxiförbundet*. Solna: Svenska Taxiförbundet. Nedladdad 2016-11-01 från <http://www.taxiforbundet.se/om-oss/branschfakta/branschlaeget.aspx>

Söderholm Carpelan, K., m.fl. (2008). *Insatser för unga lagöverträdare. En systematisk sammanställning av översikter om effekter på återfall i kriminalitet*. Stockholm: Socialstyrelsen, Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete.

SEXUALBROTT

Johanna Olseryd och Klara Hradilova Selin

Sammanfattning

Olika datakällor pekar i skilda riktningar när det gäller sexualbrottslighetens utveckling under de senaste åren. Efter en längre period då den självrapporterade utsattheten för sexualbrott legat på en stabil nivå, observeras en ökning under de senaste tre åren. Polisanmälda sexualbrott visar en motsatt trend, i form av att den ökning som skett kontinuerligt mattats av under de senaste åren. Mellan 2014 och 2015 skedde en minskning. Generellt betraktas uppgifter om självrapporterad utsatthet för brott som en säkrare källa för att studera utveckling över tid. Samtidigt är det inte rimligt att den verkliga brottsnivån förändras drastiskt från ett år till ett annat. Registeruppgifter från sjukvården visar heller inte någon ökning i antalet personer som sökt vård till följd av sexuella övergrepp. Utöver en eventuell faktisk ökning, troligtvis främst av mindre grova sexualbrott, finns därför antagligen ytterligare förklaringar. En delförklaring kan vara uppmärksamheten kring sexualbrottsfrågor, vilket kan bidra till att människor i ökande utsträckning definierar olika händelser, i synnerhet av mindre grov karaktär, som sexualbrott. Givet deras känsliga karaktär är sexualbrotten särskilt svåra att studera, och några säkra slutsatser om utvecklingen kan därför inte dras. Rimliga antaganden bör göras med försiktighet utifrån sammanvägning av uppgifter från flera olika källor.

Det är framförallt yngre kvinnor som är överrepresenterade bland offer för sexualbrott, medan yngre män dominerar bland gärningspersonerna. Enbart 3 procent av de misstänkta för sexualbrott 2015 var kvinnor.

I absoluta tal har antalet anmälningar, antalet misstänkta, antalet (och andelen) personupplärade sexualbrott och antalet lagförda sexualbrott ökat markant under 00-talet. För de flesta av måtten handlar det om mer än en fördubbling på 15 år. Även i relation till befolkningstillväxten har det alltså skett betydande öknings. Det innebär en tydlig produktionsökning i rättsväsendets hantering av dessa brott, särskilt i termer av ett ökat antal åtalsbeslut (och därmed också lagföringar).

År 2015 ledde 22 procent av alla handlagda sexualbrott till fällande dom, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse, och närmare 2 200 sexualbrott lagfördes. Totalt sett döms sexualbrottsförövare oftast till böter eller fängelse. Påföljderna skiljer sig dock beroende på vilket brott det handlar om. Vid våldtäkt som riktats mot en vuxen person leder 88 procent av domarna till fängelse. I kontrast leder 98 procent av alla domar där köp av sexuell tjänst är huvudbrott till böter.

Det förebyggande arbetet mot sexualbrott består bland annat av behandlingsprogram som tar sikte på att förhindra återfall bland personer som lagförts för sexualbrott. De brott som sker inom ramen för en nära relation, där olika sexualbrott också ingår, har uppmärksammats under senare år. Förhoppningar finns om att en ökad medvetenhet och ett bättre bemötande inom rättsväsendet ska kunna leda till minskad utsatthet för sådana brott.

Debatten kring sexualbrott har länge varit intensiv och sexualbrottslagstiftningen (6 kap. BrB) har omarbetats i omgångar. De senaste ändringarna infördes 2013. Den statliga sexualbrottsutredningen lade i oktober 2016 fram nya förslag, bland annat om införande av en samtyckesreglering i lagstiftningen och ett oaktsamhetsrekvisit vid allvarliga sexualbrott. Vidare föreslår utredningen att begreppet våldtäkt ska ersättas av begreppet sexuellt övergrepp.

Inledning

Sexualbrotten omfattar enligt 6 kap. Brottsbalken (Brb) flera olika brottstyper, motsvarande handlingar med varierande allvarlighetsgrad: allt från gester med kränkande sexuell innebörd till grov våldtäkt med inslag av misshandel. Sexualbrott är mycket uppmärksammade i samhällsdebatten, bland annat rörande mäns våld mot kvinnor, inte minst för att olikheterna mellan könen i vilka som utsätts (kvinnor) och vilka som begår brotten (män) är som allra störst just vid dessa brott. I detta kapitel beskrivs sexualbrotten utifrån en rad olika datakällor, för att ge en så tillförlitlig bild som möjligt av denna till stor del dolda brottslighet. För att fånga upp utsattheten för sexualbrott ställs följande fråga i NTU: ”Ofredade, tvingade eller angrep någon dig sexuellt under förra året (kalenderår)? Det gäller både allvarliga och mindre allvarliga händelser, till exempel hemma, på jobbet, i skolan eller på någon allmän plats”. Personer som svarar ja på denna fråga får sedan

även besvara följdfrågor om händelsen, framförallt om förövaren och om omständigheterna kring brottet.¹

Då sexualbrotten beskrivs utifrån kriminalstatistiken görs i kapitlet en grov indelning med utgångspunkt i brottsbalkens definitioner: 1) *våldtäkt*, 2) *sexuellt tvång*, *övergrepp*, *utnyttjande med mera*, 3) *blottning*, 4) så kallat *annat sexuellt ofredande* (det vill säga annat än blottning) och 5) övrigt (här ingår exempelvis samlag med avkomling, köp av sexuell tjänst, utnyttjande av barn för sexuell posering samt koppleri). Redovisningen innefattar enbart brott mot 6 kap. Brb. Vissa brottstyper som ibland betraktas som sexualbrott lämnas därmed utanför redovisningen. Det handlar främst om barnpornografibrott (som återfinns i 16 kap. Brb) och brott enligt bestämmelsen om människohandel för sexuella ändamål (se 4 kap. 1a § Brb).²

Kontinuerliga förändringar i sexualbrottslagstiftningen

Sexualbrottslagstiftningen har präglats av kontinuerliga förändringar under 00-talet. År 2005 genomfördes omfattande omarbetningar. Syftet var dels att ytterligare förstärka och tydliggöra varje människas absoluta rätt till personlig och sexuell integritet och sexuellt självbestämmande, dels att på olika sätt lyfta fram och förstärka barns och ungdomars rättsliga skydd mot sexuella kränkningar och sexuellt våld.

Centrala förändringar i sexualbrottslagstiftningen 2005 var att våldtäktsbrottet utvidgades genom en lindring av rekvisiten om hot och tvång. Vidare inkluderades otillbörligt utnyttjande av person som befinner sig i hjälplöst tillstånd (medvetlöshet, sömn, berusning, annan drogpåverkan med mera) i bestämmelsen om våldtäkt, och därmed flyttades den ut ur den tidigare bestämmelsen om sexuellt utnyttjande. Samtidigt infördes särskilda straffbestämmelser för brott som riktar sig mot barn: *våldtäkt mot barn*, *sexuellt utnyttjande av barn*, *sexuellt övergrepp mot barn*, *utnyttjande av barn för sexuell posering* samt *köp av sexuell handling av barn* (förförelse av ungdom, enligt den tidigare brottsrubriceringen). Den tidigare lagen (1998:408) om förbud mot köp av sexuella tjänster flyttades in i 6 kap. Brb och fick benämningen köp av sexuell tjänst (6 kap. 11 § Brb).

År 2009 infördes ett nytt brott i 6 kap. a 10 §, *kontakt med barn i sexuellt syfte*, även kallat grooming (av engelskans *grooming*).

¹ Under den studerade perioden (åren 2005–2015) har sammanlagt 1 502 personer (200 män och 1 302 kvinnor) uppgett att de utsatts för sexuellt våld under det föregående året och beskrivit omständigheterna kring 1 823 händelser.

² År 2015 anmäldes 906 barnpornografibrott och 58 fall av människohandel för sexuella ändamål.

Syftet var att ytterligare förstärka det straffrättsliga skyddet för barn mot att utsättas för sexuella övergrepp (prop. 2008/09:149). Bestämmelsen tar sikte på kontakter med ett barn, exempelvis genom internet, som syftar till att möjliggöra sexuella övergrepp mot barnet vid ett fysiskt möte. Bestämmelsen omfattar den som, i syfte att begå ett sexualbrott³ mot ett barn under femton år, träffar en överenskommelse med barnet om ett fysiskt möte samt därefter vidtar någon åtgärd som är ägnad att främja att ett sådant möte kommer till stånd. En sådan åtgärd kan till exempel vara att betala en resebiljett till barnet eller att själv påbörja en resa till mötesplatsen (prop. 2008/09:149, s. 47). Straffsatsen för brottet är böter eller fängelse i högst ett år.

Ändringar infördes också i sexualbrottskapitlet 2011. En ändring avsåg en skärpning av straffsatsen för köp av sexuell tjänst enligt 11 §, från högst sex månaders fängelse till högst ett års fängelse. Straffskärpningen infördes i syfte att skapa utrymme för en mer nyanserad bedömning av straffvärdet vid allvarliga fall av köp av sexuell tjänst (prop. 2010/11:77). En annan ändring avsåg en kriminalisering av koppleri redan på förberedelsestadiet, vilket krävdes för att harmonisera den svenska lagstiftningen med Europarådets rambeslut om kampen mot organiserad brottslighet (prop. 2010/11:76).

År 2013 vidgades våldtäktsbestämmelsen ytterligare, genom att begreppet ”hjälplost tillstånd” ersattes med ”särskilt utsatt situation”, med vilket menades vissa situationer där offret bemöter övergreppet med passivitet (prop. 2012/13:111). Samtidigt utvidgades även tillämpningsområdet för grovt sexuellt övergrepp mot barn, och minimistrafvet för detta brott höjdes från sex månader till ett år.

Samtyckesdebatten

År 2014 tillsattes en ny statlig utredning⁴ vars slutsatser presenterades i oktober 2016⁵ under namnet *Ett starkare skydd för den sexuella integriteten* (SOU 2016:60). Förslagen från sexualbrottskommittén innebär i korthet att en samtyckesbestämmelse införs i lagstiftningen. Huvudsyftet med detta är att lagstiftningen ska ha en normativ verkan genom att tydliggöra att en sexuell handling som inte sker frivilligt är ett övergrepp. För att komma ifrån uppfattningen att det måste förekomma någon typ av våld för att

³ De sexualbrott som avses är våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn, sexuellt övergrepp mot barn, utnyttjande av barn för sexuell posering samt sexuellt ofredande.

⁴ Direktiv 2014:123, genom ett senare tilläggsdirektiv ombildad till en parlamentariskt sammansatt kommitté, direktiv 2014:144.

⁵ Efter en förlängd utredningstid, direktiv 2015:5.

sexualbrott ska kunna betraktas som allvarliga, föreslår kommittén vidare att våldtäktsbegreppet ersätts av beteckningen sexuellt övergrepp. Det föreslås också att ett oaktsamhetsrequisit införs vid sexuellt övergrepp. Rubriceringen synnerligen grovt sexuellt övergrepp införs, för att höja de högsta straffen och harmonisera med lagstiftningen rörande andra grova våldsbrott. De nya lagstiftningsförslagen tydliggör också att även handlingar som sker via internet kan betecknas som sexuella övergrepp.

Debatten om huruvida våldtäktsbestämmelsen bör vara samtyckesbaserad har pågått i flera år. Redan 2010 lämnade en annan utredning betänkandet *Sexualbrottslagstiftningen – utvärdering och reformförslag* (SOU 2010:71), i vilken konstaterades att lagstiftningen inte möjliggör bestraffning av samtliga sexuella handlingar som skett utan samtycke. Utredningens huvudförslag var att brotten våldtäkt och sexuellt tvång även i fortsättningen skulle utgå från medel (tvång) och omständigheter (utnyttjande), men att en ny samtyckesbaserad bestämmelse skulle införas gällande sexuellt övergrepp. I betänkandets bilaga fanns även ett alternativt förslag om en ny, samtyckesbaserad våldtäktsbestämmelse.

Internationell utblick

Sverige har fått en del uppmärksamhet internationellt för den jämförelsevis vida juridiska definitionen av våldtäkt, och för hur rättsväsendet registrerar och hanterar sexualbrott. När statistiken över anmälda brott jämförs internationellt, framstår Sverige som ett land med ett högt antal våldtäkter i förhållande till folkmängden. Det finns dock klara skillnader länder emellan beträffande hur man definierar brott, samlar in data om brott samt räknar brott i kriminalstatistiken (von Hofer 2000). Sverige har en vid juridisk definition av våldtäkt, som omfattar fler typer av händelser än i många andra länder. Polisen registrerar dessutom varje brottstillfälle, även vid upprepad utsatthet av samma gärningsperson mot samma offer. Dessutom är det sannolikt att benägenheten att anmäla dessa brott till polisen är större i Sverige än exempelvis i länder där våldtäkt inom äktenskap inte är kriminaliserat. Sammantaget bidrar dessa faktorer till att antalet polisanmälda våldtäkter är högt, utan att själva utsattheten behöver vara högre än i andra länder (se inledningskapitlet). I sammanhanget mer pålitliga internationella självdeklarationsundersökningar visar nämligen att den andel av befolkningen som uppger att de blivit utsatta för sexualbrott under det senaste året ligger på ungefär samma nivå i Sverige som i våra nordiska grannländer Finland och Norge (von Hofer m.fl. 2012). Vidare visar resultaten att utsattheten i alla tre länderna ligger strax över genomsnittet för Europa i

stort. Enligt världshälsoorganisationen är utsattheten i Sverige och Europa dock låg jämfört med de flesta andra världsdelar, när det gäller utsatthet för sexualbrott både av en närstående och utanför en nära relation (WHO 2013).

En nyare studie om våld mot kvinnor, med särskilt fokus på partnervåld (FRA 2014), visade att det i nordiska länder var fler kvinnor än i andra europeiska länder som rapporterade erfarenheter av fysiskt och/eller sexuellt våld, både generellt och i relationer. I synnerhet när det gäller mindre grova övergrepp, som sexuella trakasserier, ligger Sverige högt jämfört med övriga Europa. I rapporten diskuteras en rad förklaringar till dessa skillnader. Resultaten visade exempelvis på ett starkt samband mellan höga värden på jämställdhetsindexet (EIGE) och hög förekomst av rapporterat våld mot kvinnor. En närliggande tolkning är att det i länder med hög jämställdhet är lättare att prata om våldet, vilket gäller även i intervjuer eller självrapporteringsundersökningar, där fler delar med sig av sina erfarenheter. Mörkertalet är alltså mindre. En annan förklaring, även den kopplad till den relativt höga jämställdheten i nordiska länder, är att toleransen mot detta våld är lägre och att fler händelser därmed definieras som övergrepp – inte bara i lagens mening, utan också i allmänhetens ögon.⁶

Omfattning och utveckling

Svårtolkad utveckling i självrapporterad utsatthet

Enligt NTU uppskattas 1,7 procent av befolkningen ha utsatts för sexualbrott år 2015,⁷ vilket motsvarar 129 000 utsatta personer i befolkningen. Fram till 2012 har nivån legat relativt stabilt på omkring en procent, varpå en ökning observeras under de senaste tre åren (figur 1).

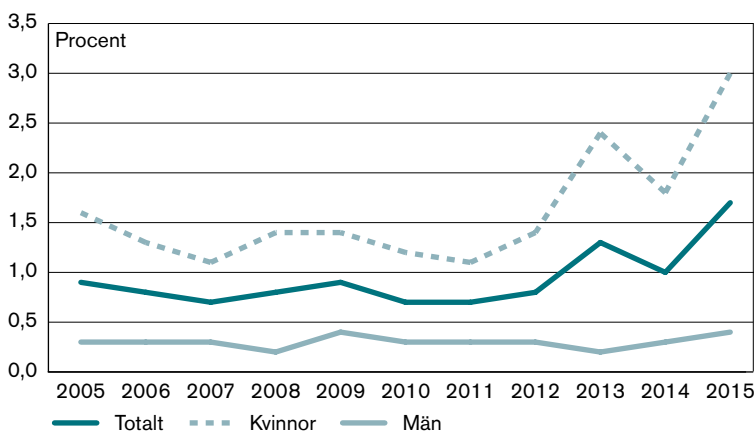
Andelen utsatta är flerfaldigt högre bland kvinnor än bland män; i den senaste mätningen uppgav 0,4 procent män och 3 procent kvinnor att de utsattes för någon form av sexualbrott under 2015. Bland kvinnor motsvarar detta den högsta nivån under hela mätperioden, 2005–2015, men även bland män noteras en försiktig uppgång jämfört med de flesta tidigare mättillfällena. Av alla som uppgett att de utsatts för dessa brott under de aktuella åren hade 53 procent drabbats en gång, 22 procent två eller tre gånger och återstående 24 procent fyra gånger eller fler. Fördelningen är tämligen likartad under hela perioden.

⁶ Utöver nämnda faktorer kan tilläggas de metodologiska problem som förekommer i studien, och som påtagligt försvårar jämförelser mellan länder. Olika insamlingsmetoder har använts och svarsfrekvensen varierar stort.

⁷ För mer information om NTU, se NTU 2015 – om utsatthet, trygghet och förtroende (Brå 2016a) samt NTU 2015, teknisk rapport (Brå 2016b).

Figur 1. Andelen (%) utsatta för sexualbrott totalt samt uppdelat på kön.

Källa: NTU.

Andelen sexualbrott som beskrivs som allvarliga⁸ har skiftat något mellan åren, alltifrån 27 till 49 procent, utan att någon tydlig trend kan observeras. I den senaste mätningen gällande 2015 års händelser var denna andel relativt låg, 29 procent. Ökningen i den senaste mätningen beror alltså främst på en ökning av mindre allvarliga sexualbrott. Den totala nivån av utsatthet för sexualbrott var dock relativt hög även 2013 (1,3 procent), samtidigt som även andelen allvarliga händelser utgjorde en stor andel (47 procent). Med andra ord följer utvecklingen av olika typer av sexualbrott, som mäts i NTU, inte någon entydig trend, och fler datakällor behövs för att tolka utvecklingen.

Det kan även nämnas att ytterligare ett antal andra brottstyper som studeras med hjälp av NTU följer en liknande utvecklingskurva som sexualbrott. Det gäller främst hot och trakasserier, varav en ökande andel brott sker via internet. Trakasserier kan dock ha även sexuellt innehåll, och i sådant fall motsvarar gärningen sexuellt ofredande. Dessutom har även mer allvarliga sexuella övergrepp via internet hamnat i debattens, forskningens och rättsväsendets fokus (Rosenqvist Bal 2015). Internets betydelse, både för den faktiska utsattheten och för synen på sexualbrott, behöver beaktas vid tolkningen av sexualbrottens utveckling.

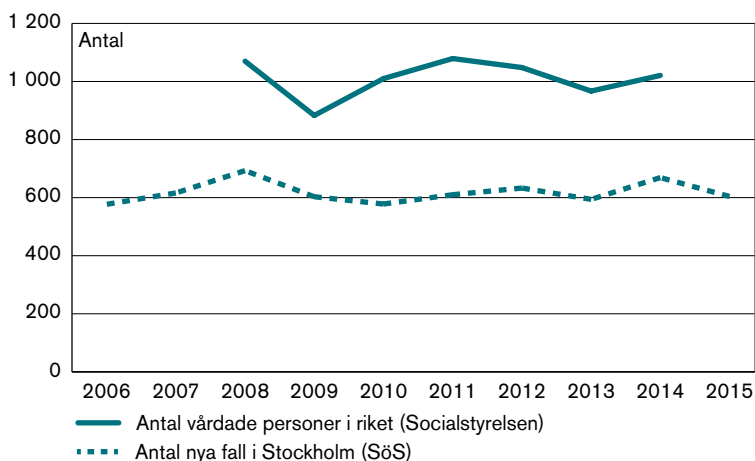
⁸ I NTU görs en skattning över den andel av de rapporterade sexualbrotten som skulle kunna betecknas som våldtäkt och andra allvarliga sexualbrott. Bedömningen görs utifrån om den tillfrågade svarat ja på någon av tre frågor: 1) om händelsen bestod i att någon, genom att hota, hålla fast eller göra illa på något sätt, tvingade eller försökte tvinga den utsatta till en sexuell handling, 2) om händelsen bestod i sexuellt utnyttjande i en situation där den utsatta inte kunde försvara sig, till exempel på grund av att hen sov eller var alkohol- eller drogpåverkad och 3) om hen själv skulle beskriva händelsen som en våldtäkt.

Vårddata ytterligare en källa

Något som tyder på att det inte är de allvarliga sexualbrotten som ökat mest är den låga andel utsatta som angett att de uppsökt sjukvård. I tre procent av händelserna avseende 2015 hade de utsatta uppsökt sjukvård, vilket är en betydligt lägre andel än flera av de tidigare åren (den högsta andelen, 13 procent, uppmättes 2011).

Det finns även registeruppgifter från hälso- och sjukvården som kan komplettera bilden av utvecklingen för mer allvarliga sexualbrott (figur 2). Där framgår hur många patienter som registrerats i slutenvården och i specialiserad öppenvård (dvs. inte i primärvården, hos t.ex. allmänläkare) till följd av *sexuellt övergrepp av obehäpnad person*. Antalet som fått sådan vård har legat relativt stabilt sedan 2008 och framåt (Socialstyrelsen 2016). Uppgifterna gäller för hela landet, men kvaliteten är något osäker, eftersom det inte är säkert att samma registreringsrutiner använts över tid. Dessutom omfattas inte de fall där förövaren är beväpnad.

Figur 2. Antalet patienter i slutenvården samt i specialiserad öppenvård till följd av sexuellt övergrepp av obehäpnad person, åren 2008–2014, samt antalet nya fall vid Södersjukhuset i Stockholms akutmottagning för våldtagna. Källor: Socialstyrelsen och SöS.

Södersjukhuset (SöS) i Stockholm, som har en särskild akutmottagning för våldtagna kvinnor (och sedan 2015 även män), för statistik över antalet nya fall per år. Även där har antalet legat på en stabil nivå, motsvarande strax över 600 nya fall om året, sedan mottagningen inrättades 2005 (SöS 2015). Uppgifter från SöS avser dock enbart grövre sexualbrott inom Stockholmsregionen. Samtidigt är det mindre sannolikt att utvecklingen av utsattheten

skulle skilja sig dramatiskt mellan olika delar av landet. En rimlig tolkning utifrån sjukvårdsdata är att det under de senaste åren inte skett några stora förändringar i antalet personer som utsatts för grova sexualbrott.

Mycket tyder dessutom på att även polisanmälningar av sexualbrott i ökad utsträckning består av mindre grova händelser vad gäller våld och skador (se nedan). Sammantaget finns det många indikationer på att om en faktisk ökning i sexualbrott har ägt rum under en längre period, består den främst av händelser som är mindre allvarliga vad gäller våld och skador hos de utsatta. Ökningen kan alltså troligen främst relateras till en förskjutning i vad allmänheten definierar som sexualbrott, vilket i sin tur är en följd av en minskad tolerans mot våld generellt (Estrada 2006, von Hofer m.fl. 2012). De ovan beskrivna ändringar som kontinuerligt gjorts i sexualbrottslagstiftningen kan ses som en följd av en sådan utveckling i det allmänna rättsmedvetandet.

Svårt att mäta mörkertalet

Det ligger i mörkeralets natur att det är svårt att mäta, eftersom man saknar ett facit över antalet faktiska händelser. Även frågeundersökningar som NTU, som generellt ger en mer tillförlitlig bild av den verkliga utsattheten än statistik över polisanmälningar, är beroende av vad människor är villiga att delge angående sin utsatthet – i synnerhet när det gäller känsliga och integritetskränkande brottsändelser som sexualbrott.

Att mörkertalet är särskilt omfattande för sexualbrott är väl känt sedan tidigare (Brå 2016a), vilket gör att de sexualbrott som kommer till rättsväsendets kännedom endast utgör en bråkdel av de brott som begås. De är heller inte representativa för samtliga sexualbrott som sker. Däremot visar dessa uppgifter på vilka volymer som rättsväsendet får hantera, och hur väl det lyckas med att klara upp de brott som ändå kommer till dess kännedom.

Frågan om eventuella förändringar i anmälningsfrekvensen är särskilt viktig i samband med brott med stort mörkertal. Personer som i NTU uppgett att de blivit utsatta för sexualbrott har även tillfrågats om brottet polisanmälts. Under hela den studerade perioden (2005–2015) uppges i genomsnitt 13 procent av de rapporterade sexualbrottsändelserna ha anmälts till polisen. I den senaste utgåvan av Brottsutvecklingen (Brå 2012) jämfördes två perioder, 2005–2007 och 2008–2011. I den jämförelsen ökade anmälningsfrekvensen från 14 till 18 procent. Sedan dess har den uppgivna anmälningsbenägenheten åter minskat till 10 procent under perioden 2012–2015. Under hela den studerade perioden, det vill säga 2005–2015, har andelen sexualbrottsändelser som enligt

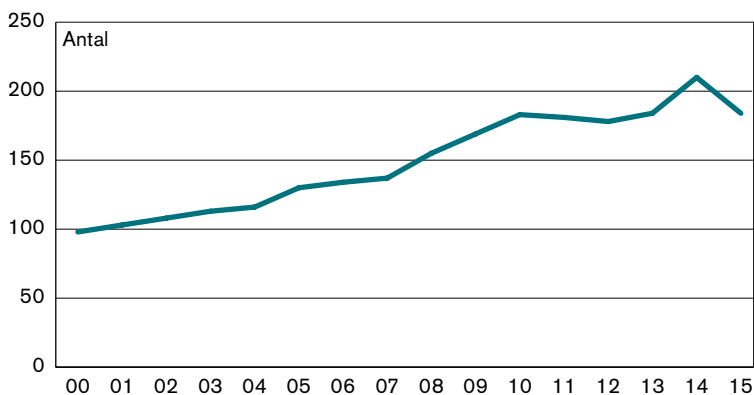
NTU ska ha anmälts till polisen varierat mellan 8 och 23 procent, och ingen tydlig trend kan observeras.

Kontinuerlig ökning av polisanmälda sexualbrott

En annan källa, som till skillnad från NTU endast ger information om de sexualbrott som kommer till rättsväsendets kännedom, är kriminalstatistiken över anmälda brott. Antalsmässigt utgör sexualbrotten⁹ en liten brottstyp i kriminalstatistiken – år 2015 utgjorde de 1,2 procent av det totala antalet anmälda brott mot brottsbalken. År 2015 registrerades drygt 18 100 anmälningar om sexualbrott (6 kap. Brb). Detta motsvarar 184 anmälningar per 100 000 personer i befolkningen totalt (se figur 3).

Det totala antalet anmälningar om sexualbrott har ökat mer eller mindre kontinuerligt under 00-talet, liksom de gjort under decennierna dessförinnan (Brå 2008a, sid 169). Utvecklingen de senaste åren antyder att ökningstakten avstannat. Mellan 2014 och 2015 skedde en minskning. Det beror delvis på att ett antal ärenden med många brott anmäldes 2014, vilket gjorde att antalet anmälningar lågt särskilt högt det året. Minskningar har även skett tidigare mellan enskilda år, utan att senare kunna tolkas som ett trendbrott i ett längre perspektiv.

Figur 3. Antalet anmälda sexualbrott (samtliga brott enligt 6 kap. Brb) per 100 000 invånare, åren 2000–2015. Källa: Kriminalstatistiken.

⁹ I föreliggande kapitel redovisas enbart brott mot 6 kap. BrB i de delar som kriminalstatistiken används. Vissa brottstyper som ibland betraktas som sexualbrott lämnas därmed utanför redovisningen. Det handlar främst om barnpornografibrott (som återfinns i 16 kap. Brb) och brott enligt bestämmelsen om människohandel för sexuella ändamål (se 4 kap. 1a § Brb). År 2015 anmäldes 906 barnpornografibrott och 58 fall av människohandel för sexuella ändamål.

Mindre allvarliga händelser även enligt polisanmälningar
Brå har tidigare publicerat en fördjupningsstudie av anmälda våldtäkter mot personer i åldern 15 år och äldre, åren 1995–2006 (Brå 2008b). Syftet var bland annat att undersöka möjliga skäl till ökningen av antalet anmälda brott. Resultaten visade att överfalls-våldtäkter, det vill säga där angreppet skett utan förvarning och av en okänd förövare, minskade sin andel bland samtliga anmälda våldtäkter, och att händelser inomhus ökat särskilt. Det var framförallt mindre grova våldtäkter, det vill säga händelser utan vapen användning och utan skador på offret, som börjat anmälas i större utsträckning. En slutsats var att den förändrade så kallade tillfällesstrukturen, med fler möjligheter till snabba och tillfälliga möten (exempelvis bredare nöjeslivsutbud och internetdejting) kan vara kopplad till en faktisk ökad förekomst av sexuella övergrepp, men att ökningen av anmälningarna framförallt förklaras av att fler anmäler övergreppen. Det stöds av den särskilda ökningen i mindre grova våldtäkter samt den ökande andelen anmälningar som görs av en tredje part, inte sällan skolan, vården eller socialtjänsten. Att omgivningen kring dem som utsätts för våldtäkt i ökande grad reagerar och anmäler tyder rimligtvis på en förändrad acceptansnivå och uppmärksamhet riktad mot dessa brott.

Sammantaget stödjer dessa resultat det redan nämnda antagandet om minskad tolerans för sexuellt våld, vilket skulle förklara att fler sexualbrott kommer till rättsväsendets kännedom. Slutsatsen är alltså rimlig, även om den inte direkt stöds av NTU-uppgifter om andelen händelser som anmäls till polisen.

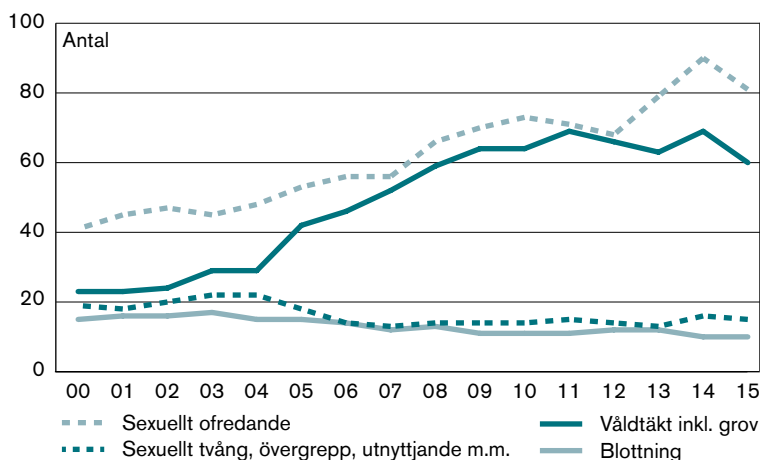
Ofredande och våldtäkt vanligast bland anmälningar

Som tidigare nämnts omfattar 6 kap. Brb ett brett spann av olika brottsliga händelser. En grov indelning med utgångspunkt i brottsbalkens definitioner är 1) *våldtäkt*, 2) *sexuellt tvång*, *övergrepp*, *utnyttjande m.m.* 3) *blottning*, 4) så kallat *annat sexuellt ofredande* (annat än blottning) och 5) *övrigt* (exempelvis samlag med avkomling, köp av sexuell tjänst, utnyttjande av barn för sexuell posering samt koppleri). De fyra första kategorierna utgör merparten av alla anmälningar om sexualbrott. Sexuellt ofredande och våldtäkt står för de största andelarna (44 respektive 33 procent). Sexuellt tvång, övergrepp och utnyttjande m.m. utgör 8 procent, och blottning 5 procent. Övriga sexualbrott utgör 10 procent.

I figur 4 särredovisas utvecklingen i anmälda brott per 100 000 invånare för de olika huvudkategorierna av sexualbrott. Där framgår att den relativa fördelningen mellan brottstyperna 2015 inte motsvarar fördelningen under de första åren på 00-talet. Den stora förändringen över tid utgörs av att sexuellt ofredande och våldtäkt anmäls allt oftare, medan blottning och sexuellt tvång, övergrepp,

utnyttjande m.m. anmäls i mindre utsträckning. Statistiken visar tydligt effekten av att sexualbrottskapitlet i brottsbalken omarbetades 2005. Förändringarna medförde att våldtäktsbrottet utvidgades till att även omfatta sådant som tidigare rubricerats som sexuellt tvång och utnyttjande, vilket resulterat i en överflyttning mellan dessa två kategorier i anmälningsstatistiken.

Figur 4. Antalet anmälda sexualbrott per 100 000 invånare, uppdelat på några brottstyper, åren 2000–2015. Källa: Kriminalstatistiken.

Sexualbrott mot barn svårare att studera

Av flera anledningar exempelvis mognadsgrad, integritet, föräldrans ansvar, anmälningsplikt med mera, är det känsligt att fråga barn om utsatthet för sexualbrott. Därför saknas väsentligen tillförlitliga uppgifter om nivåer eller utveckling av utsattheten över tid. Existerande befolkningsstudier har oftast frågat barn i tonåren om utsatthet under hela uppväxten, och endast ibland om det senaste året. Som tidigare konstaterats är mörkertalet vid sexualbrott mycket stort och betydande lagstiftningsförändringar har skett, vilket gör att kriminalstatistiken inte alls speglar den faktiska utvecklingen. De förändringar som skett i antalet anmälda brott, gällande olika typer av sexualbrott mot barn, speglar i stort de ändringar som gjorts i sexualbrottslagstiftningen och som särskilt syftat till att ge barn ett ökat skydd mot sexuella övergrepp. Omarbetningen av sexualbrottslagstiftningen medförde att man 2005 införde en rad särskilda straffbestämmelser för sexualbrott riktade mot barn: *våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn, sexuellt övergrepp mot barn, utnyttjande av barn för sexuell posering samt köp av sexuell handling av barn* (förförelse av ungdom, enligt den tidigare brottsrubriceringen). Liksom vid sexualbrott mot vuxna

kan en kraftigare ökning noteras beträffande *våldtäkt mot barn* efter 2005 års reform, då våldtäkt mot barn kom att utgöra en egen brottskategori. På motsvarande sätt har anmälningar av sexuellt utnyttjande av barn sjunkit under samma period. Skälen är desamma som för vuxna offer – att händelser som tidigare rubricerats som sexuellt utnyttjande i högre grad istället registreras som våldtäkt mot barn (Brå 2011). Under perioden 2005–2009 skedde därmed en omfördelning. Sedan 2009 har utvecklingen legat stabil; i genomsnitt har 21 våldtäkter mot barn anmälts per 100 000 invånare och år. Motsvarande siffra för sexuellt utnyttjande/övergrepp är 4 anmälningar per 100 000 invånare och år.

Brottsutsatta och gärningspersoner

När det gäller att beskriva personer som utsatts för sexualbrott och personer som begår dessa brott ger NTU och kriminalstatistiken bara delvis en samstämmig bild. Datakällorna kan sägas komplettera varandra i det avseendet att de olika resultaten bland annat kan utgöra en ledtråd beträffande mörkertalets karaktär. Oavsett datakälla är det dock framförallt yngre kvinnor som utsätts för sexualbrott och yngre män som är överrepresenterade bland gärningspersonerna.

Ålder och kön bland gärningspersoner

Antalet misstänkta gärningspersoner har ökat. År 2015 registrerades 2 629 personer som misstänkta för sexualbrott.¹⁰ Av dessa var 41 procent misstänkta för *våldtäkt* eller *våldtäkt mot barn* och 39 procent för *sexuellt ofredande* (inklusive blottning, som utgör 2 procent). Tolv procent misstänktes för *köp av sexuell tjänst*. Antalet personer misstänkta för sexualbrott har legat omkring 2 600 de senaste fem åren, en stabilisering efter en kontinuerlig ökning under hela 00-talet. Även andelen ungdomar mellan 15 och 20 år bland de misstänkta för sexualbrott har varit väsentligen oförändrad de senaste åren. Sett till hela perioden 2000–2015 har andelen ungdomar dock ökat med omkring en fjärdedel, från 15 procent till 21 procent av alla misstänkta.

Bilden av gärningspersonerna enligt kriminalstatistiken skiljer sig något från vad som framkommer i NTU. Enligt NTU var gärningspersonen en kvinna i omkring 8 procent av de rapporterade händelserna 2015 (med en årlig variation mellan 5 och 13

¹⁰ I misstankestatistiken kan en och samma person räknas flera gånger om den misstänkts för flera typer av (sexual)brott. Dock räknas personen endast en gång per brottstyp i statistiken, även om den misstänkts flera gånger för samma typ av brott. Det gör att summan av de enskilda rubriceringarna kan bli mer än det totala antalet misstänkta.

procent), medan enbart 3 procent (66 personer) av dem som registreras som misstänkta för något sexualbrott enligt kriminalstatistiken 2015 var kvinnor. Det är sannolikt att händelser med kvinnliga förövare i lägre grad rapporterats till polisen, och att relativt sett färre kvinnor därför registrerades som misstänkta för sexualbrott.¹¹ Samtidigt visar NTU en viss ökning av händelser där en kvinna utsätter en man för ett sexualbrott (från 5 till 6 procent, vid en jämförelse mellan perioderna 2005–2010 och 2011–2015). Den absoluta majoriteten, hela 90 procent av händelserna under de senaste åren, rör dock sexualbrott som en man begår mot en kvinna, och även här observeras en viss ökning (från 80 procent). De övriga 4–5 procenten motsvarar händelser mellan personer av samma kön, där viss minskning observeras.

Beträffande ålder är källorna också samstämmiga i att majoriteten av sexualbrotten begås av relativt unga personer. Enligt båda källorna var närmare hälften av gärningspersonerna i åldern 20–40 år. Både NTU och kriminalstatistiken över misstänkta personer visar vidare att cirka en femtedel av gärningspersonerna är mellan 15 och 20 år. Enbart 1–2 procent av brotten beskrivna i NTU ska ha begåtts av minderåriga, det vill säga personer under 15 år; medianåldern är 30 år. Det bör beaktas att uppgiften om gärningspersonens ålder enligt NTU bygger på den utsattes uppfattning.

Ålder och kön bland de utsatta

I NTU är det framförallt yngre personer som uppger att de blivit utsatta för sexualbrott (se figur 5).¹² Detta bekräftas av Brås återkommande undersökning bland ungdomar i årskurs nio (SUB),¹³ där det ställs två frågor om utsatthet för sexualbrott¹⁴ (Brå 2016c). Av resultaten framgår det att 23 procent av tjejerna och fem procent av killarna upplever att någon tafsar på dem på ett oönskat sexuellt sätt under det senaste året. Motsvarande svarsandelar på frågan om man blivit tvingad till att göra något sexuellt var sex procent för flickor respektive två procent för pojkar. Frågorna i denna undersökning är visserligen annorlunda formulerade än de i NTU, men också snävare (fångar in färre typer av händelser). Att

¹¹ En del av skillnaden kan också förklaras av att kriminalstatistiken över misstänkta bygger på personer och NTU på brotthändelser i vilka samma gärningsperson kan ha figurerat vid samma typ av brott och därför räknas flera gånger. Källorna är dock samstämmiga i att den absoluta majoriteten av de som begår sexualbrott är män.

¹² För att kunna beskriva ålder även hos de betydligt färre manliga offren för sexualbrott har svaren från samtliga år behandlats som ett urval.

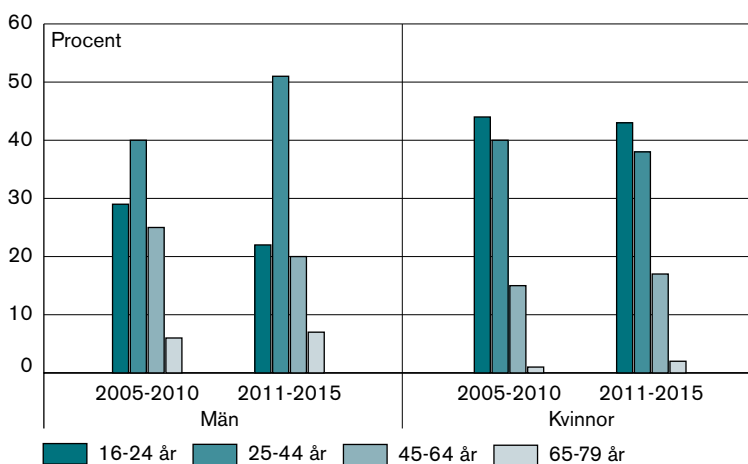
¹³ Se inledningskapitlet för mer information om Skolundersökningen om brott.

¹⁴ Frågorna lyder: *Har någon tafsar eller tagit på dig på ett sexuellt sätt fast du inte ville det under de senaste 12 månaderna?* och *Har du blivit tvingad till att göra något som du upplevde som sexuellt under de senaste 12 månaderna?*

resultaten visar på en högre utsatthet bland niondeklassare än i befolkningen i stort, ger därför stöd för att utsattheten för sexualbrott är högre bland unga personer. Enligt NTU är cirka sju av tio utsatta män och drygt åtta av tio utsatta kvinnor yngre än 45 år vid händelsen. Samtidigt framkommer en viss könsskillnad på så sätt att de flesta av de utsatta kvinnorna är under 25 år (43–44 procent), medan männen överlag är äldre. Att utsättas för sexualbrott efter 64 års ålder är ovanligt, men rapporteras oftare bland män.

När det gäller de utsatta kvinnornas ålder har det inte skett några större förändringar över tid, om man jämför perioderna 2005–2010 och 2011–2014. Den genomsnittliga åldern bland utsatta kvinnor var 31 år (median 26 år). Bland utsatta män har det skett en marginell minskning i andelen unga, det vill säga 16–24 år, och motsvarande ökning bland 25–44 år gamla; medelåldern bland män var 37 år under 2005–2010 och 36 år under 2011–2014 (medianålder 34 respektive 33 år).

Figur 5. Åldersfördelning bland kvinnor och män utsatta för sexualbrott, åren 2005–2010 respektive 2011–2015. Källa: NTU.

Obekanta, ensamagerande och berusade gärningspersoner vanligast

Följdfrågor ställs i NTU om exempelvis relationen till gärningspersonen, hur många gärningspersoner som var inblandade i händelsen och om gärningspersonen kan ha varit påverkad av alkohol eller andra droger. De svarande får även uppge eventuell egen berusning i samband med händelsen.

I majoriteten av de händelser som de tillfrågade rapporterade om var gärningspersonen helt obekant med den utsatte, och denna andel har blivit något högre över tid (58 procent 2005–2010 respektive 63 procent 2011–2015). Även andelen händelser där offret är närstående till gärningspersonen har ökat något, från 10 till 12 procent. Händelser där gärningspersonen varit en bekant har däremot minskat i relation till andra sexualbrott. År 2014 publicerades rapporten Brott i nära relationer (Brå 2014), med analyser som bygger på en särskild modul av frågor om olika typer av fysiskt och psykiskt våld som under 2012 ägt rum i de tillfrågades relation till en partner. Enligt resultaten hade då 0,6 procent av alla kvinnor i befolkningen och 0,2 procent av alla män blivit utsatta för sexualbrott av sin partner, och/eller 0,3 respektive 0,1 procent för grovt sexualbrott (Brå 2014 s. 49). Motsvarande andelar när det gäller utsatthet under livstiden var 5,1 och 3,6 procent för kvinnor och 0,5 respektive 0,3 procent för män (s. 67). Upprepad utsatthet visade sig vara vanligt. Av kvinnor utsatta under 2012 uppgav mer än var sjätte (motsvarande 0,1 procent av all kvinnliga tillfrågade) att de utsatts någon gång i veckan det senaste året (s. 60).

Enligt NTU begås de flesta rapporterade händelserna av endast en person, men i drygt en tiondel av händelserna var två eller fler gärningspersoner inblandade. Inte heller denna andel har förändrats mellan de två analyserade perioderna.

I över hälften av händelserna bedömdes förövaren ha varit berusad eller drogpåverkad vid brottstillfället, och andelen sådana händelser har ökat något. Det är heller inte ovanligt att även den utsatte var alkoholpåverkad, och i detta fall har det skett en tydlig ökning, från 28 procent under perioden 2005–2010 till 35 procent under perioden 2011–2015. En kortanalys från Brå (2015b), där alkohol- och drogpåverkan jämfördes hos personer inblandade i olika typer av brott mot person (avser NTU 2005–2013), visade att kvinnliga gärningspersoner något oftare är alkoholpåverkade vid just sexualbrott jämfört med vid misshandel, hot och rån. Manliga sexualbrottsförövare är tvärtom mindre ofta påverkade av alkohol eller droger än de som begår misshandel; däremot är skillnaden jämfört med förövare av hot och rån liten. Vad gäller alkohol- eller drogpåverkan hos de utsatta är det även i detta fall vanligare att utsatta kvinnor uppgav sig vara påverkade i samband med sexualbrott än vid andra brott. Män utsatta för sexualbrott är visserligen nästan lika ofta påverkade som utsatta kvinnor, men samtidigt mer sällan påverkade än män utsatta för misshandel.

När omständigheterna redovisade i tabell 1 analyseras separat för kvinnor respektive män framkommer relativt små skillnader, utom att fler sexualbrott mot kvinnor begås av en närstående och ande-

len händelser med flera gärningspersoner är något högre när män utsätts (Brå 2016d). Det är även vanligare att gärningspersonen är alkohol- eller drogpåverkad när brottet riktas mot en man.

Tabell 1. Omständigheter vid sexualbrott 2005–2010 jämfört med 2011–2015. Procent. Källa: NTU. (Obs! avrundningar gör att totalerna inte alltid summerar till 100).

	2005–2010 n = 903	2011–2015 n = 920
Relationen till gärningspersonen		
Närstående	10	12
Bekant	32	26
Helt okänd	58	63
Alkohol- och drogpåverkan		
Den utsatte (IP) påverkad av alkohol	28	35
Gärningspersonen påverkad/troligen påverkad av alkohol/droger	55	57
Två eller fler gärningspersoner	11	11
Brottsplats		
Inomhus	66	72
Utomhus	34	28
Bostad	22	20
Arbetsplats/skola	20	19
Allmän plats	48	49
Annan plats	9	12

Majoriteten av självrapporterade sexualbrott sker inomhus på allmän plats

Andelen sexualbrott som enligt NTU ska ha ägt rum inomhus har ökat något under senare delen av mätperioden. Den vanligaste brottsplatsen, aktuell vid cirka hälften av sexualbrott rapporterade i NTU, var samtidigt någon typ av allmän plats (se tabell 1). Med allmän plats avses i NTU till exempel gator, torg och allmänna kommunikationsmedel, men också restauranger och nöjesställen. En bostad förekommer som brottsplats i en femtedel av händelserna, och en lika stor andel av de rapporterade sexualbrotten ska ha skett på en skola eller en arbetsplats.

Även i SUB finns uppgifter om brottsplats (Brå 2016c). Enligt den senaste undersökningen uppges tafsande ofta ha skett i skolan (27 procent av de utsatta tjejerna och 64 procent av de utsatta killarna uppges ha utsatts där) men tjejerna utsätts oftare på ”annan plats” (41 procent av de rapporterade händelserna). Händelser där man blivit tvungen att göra något sexuellt sker vanligast i någon annans hem (inte ens eget), vilket gäller 44 procent av tjejerna och 36 procent av killarna). Ungefär en femtedel av händelserna där

ungdomarna uppges ha tvingats till att göra något sexuellt har skett via internet/mobil eller på sociala medier. Polisen har också publicerat en rapport om brottsplatserna för anmälda sexuella ofredanden mot ungdomar under 18 år (Polisen 2016). Där framgår att av de brott som anmäldes 2015 skedde 29 procent via internet, 22 procent på privat plats, 14 procent på en gata, väg eller i en park och 12 procent i skola, på fritids eller i en idrottsanläggning.

Vilka är förövare vid våldtäkt mot barn?

Brå har i en några år gammal rapport tittat på omständigheterna vid anmälda våldtäkter mot barn under 15 år (Brå 2011). Den visar att omständigheterna skiljer sig stort beroende på barnets ålder. De brott som avsåg de yngre offren (under 12 år) hade oftast begåtts av en gärningsperson som var mycket äldre än barnet (i närmare 90 procent av brotten var förövaren minst fem år äldre), och som antingen var någon från barnets närmaste familj eller från släkten, eller någon annan vuxen som barnet redan var bekant med. Bara i 3 procent av fallen var förövaren någon som de utsatta barnen inte kände sedan tidigare.

Bland barnen i åldern 12–14 år var det jämförelsevis vanligare att förövaren och offret var i ungefär samma ålder (förövaren var mindre än fem år äldre än offret i 42 procent av fallen), och jämfört med de yngre barnen var det också vanligare att förövaren varit obekant med barnet (18 procent av fallen). Det var också mindre vanligt med förövare som var familjemedlemmar eller andra släktingar. Totalt 40 procent av de anmälda brotten mot 12–14-åringarna i studien hade begåtts av andra typer av bekanta personer, ofta skolkamrater eller andra som ingick i offrets umgängeskrets, men ibland även bekanta till familjen eller personer i någon form av förtroendeställning till barnet. Bland brotten mot 12–14-åringar förekom även brott som begåtts av en nuvarande eller före detta pojkvän till det utsatta barnet (12 procent av fallen) och brott som begåtts av någon som barnet träffat via internet (15 procent) (se vidare Brå 2011).

Hanteringen i rättsväsendet¹⁵

Fler sexualbrott klaras upp idag än i början av 00-talet. År 2015 handlades 19 529¹⁶ sexualbrott av rättsväsendet. Av dessa utreddes 16 857 brott (86 procent), och 4 202 brott (22 procent)

¹⁵ Eftersom kapitlet handlar om samtliga sexualbrott ges ett begränsat utrymme till vart och ett av brotten. För en fördjupning om rättsväsendets hantering av just våldtäktsbrottet, se Brå 2015a.

¹⁶ Antalet handlagda brott är högre än antalet anmälda brott. Det beror på att brott som anmälts tidigare år kan handläggas under innevarande år.

personupplarades.¹⁷ De senaste åren har upplklaringsprocenten för sexualbrotten överlag varierat med några procentenheter från år till år. Den långsiktiga trenden från 2000 och framåt är dock stadigt ökande. År 2000 var andelen 16 procent, och 2015 var den 22 procent. Uppklaringsprocenten för vart och ett av alla sexualbrott har dock inte ökat; utvecklingen drivs av vissa brottstyper såsom sexuellt övergrepp mot barn och köp av sexuell tjänst.

I absoluta tal ökade antalet personupplarade sexualbrott markant under 00-talet, vilket hänger samman med ökningen i antalet anmälningar. Det innebär samtidigt en tydlig produktionsökning i rättsväsendets hantering av dessa brott, i synnerhet i termer av ett ökat antal åtalsbeslut (och därmed också lagföring, se avsnittet nedan). Av de personupplarade sexualbrotten 2015 (sammanlagt 4 202 brott) ledde 91 procent till ett åtalsbeslut, 8 procent till strafföreläggande och endast 1 procent till åtalsunderlåtelse.

Personuppleringen varierar stort mellan olika typer av sexualbrott. Den högsta personuppleringen 2015 återfanns för *köp av sexuell tjänst* (60 procent) och *utnyttjande av barn för sexuell posering* (51 procent). De utgör brott som upptäcks och anmäls av polisen, och därför har man ofta en högre andel kända misstänkta gärningspersoner redan inledningsvis i utredningen. Ett brott där personupplaringsprocenten är särskilt låg är *kontakt med barn i sexuellt syfte* (endast 3 procent), vilket Brå tidigare uppmärksammat (Brå 2013). Det beror på att fallen, när de anmäls, ofta hunnit leda till grövre brott, varvid brottet med lägre straffvärde konsumeras och någon separat påföljd inte utdöms, alternativt att många brott läggs ner på grund av att rekvisiten för brottet inte uppfyllts vid tiden för anmälan. Utöver detta identifierades ett antal utredningssvårigheter kring möjligheterna att hitta en gärningsperson, utdragna forensiska undersökningar och bristande IT-kunskaper hos utredare (Brå 2013).

Personuppleringen för *våldtäkt* (inklusive grov och mot barn) var 14 procent. Andelen personupplarade våldtäkter ligger något högre än i början av 00-talet. Utvecklingen har präglats av en uppgång fram till 2009, och därefter av en viss minskning.

Andelen personupplarade våldtäkter skiljer sig beroende på vem våldtäkten riktats mot. Våldtäkt mot barn under 15 år har en relativt hög uppläkning, 26 procent. Andelen blir sedan lägre med högre ålder hos de utsatta; för 15–17-åringar var den 14 procent och för vuxna kvinnor 8 procent. Lägst uppläkning hade de brott som riktats mot vuxna män, 4 procent. Detta mönster går igen vid både sexuellt tvång, utnyttjande m.m. och sexuellt ofredande.

¹⁷ Det vill säga ledde till åtal, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse.

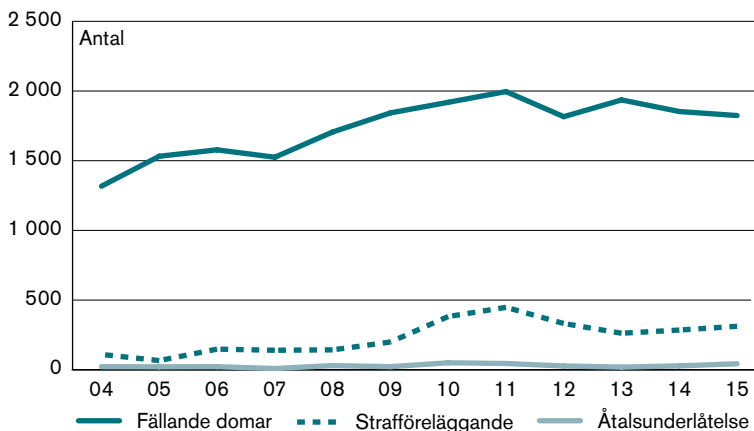
Vid alla dessa brott är uppleringen högre när unga personer har utsatts än när äldre har det.

De flesta sexualbrott¹⁸ lagförs genom dom

Under 2015 lagfördes 2 179 sexualbrott.¹⁹ Av de lagförda brotten hade 0,8 procent (18 brott) begåtts av en kvinna, och de övriga av män. Gärningspersonerna var i åldern 15–20 år i 16 procent av fallen.

Figur 6 redovisar utvecklingen för de lagförda sexualbrotten sedan 2000, uppdelat på antalet brott som lagförts genom strafföreläggande, åtalsunderlåtelse eller fällande dom i tingsrätt. De flesta sexualbrott lagförs genom dom i tingsrätt.

Figur 6. Antalet lagförda sexualbrott uppdelat på lagföringstyp åren 2004–2015. Källa: Kriminalstatistiken.

¹⁸ Observera att det som redovisas här är antalet lagförda *brott*, som redovisar samtliga brott som lett till lagföring. Kriminalstatistiken redovisar dock även tabeller över lagförda *personer*, som utgår från huvudbrottet i respektive lagföring. Det innebär att en person som lagförts för ett lindrigare sexualbrott, exempelvis sexuellt ofredande, och samtidigt lagförts för ett grövre brott (som misshandel) inte redovisas bland personer lagförda för sexualbrott, utan enbart bland personer lagförda för misshandel. Därför avser samtliga siffror som redovisas i detta avsnitt lagförda *brott*, och inte lagförda *personer*. Statistik över lagförda brott har tagits fram alltsedan 2004.

¹⁹ Antalet lagförda sexualbrott är betydligt lägre än de personupplagade sexualbrotten. Skillnaden beror bland annat på att det vid upprepad utsatthet är vanligt att samtliga brott betraktas som upplagade (t.ex. gått till åtal) medan gärningspersonen i praktiken lagförs för så många händelser som krävs för att få ett visst straff (dvs. att det inte är ekonomiskt försvarbart för polis och åklagare att bevisa varje enskilt tillfälle, om det inte påverkar straffets längd). En del av skillnaden förklaras också av att alla personupplagade sexualbrott inte leder till en lagföring, eftersom alla åtal inte leder till en fällande dom. Utöver det är uppgifterna i statistiken över handlagda brott och de i lagföringsstatistiken inte jämförbara, eftersom de bygger på uppgifter från olika delar av rättskedjan.

Åtalsunderlåtelse är mycket ovanligt. Antalet brott som leder till strafföreläggande styrs till största delen av antalet lagföringar om *köp av sexuell tjänst*, som i de flesta fall leder till strafföreläggande. År 2015 lagfördes totalt 330 sexköpsbrott, av vilka 217 lagfördes genom strafföreläggande.

Sedan 2000 har antalet lagförda sexualbrott totalt sett fördubblats. Ökningen var kontinuerlig, med undantag för minskningar enstaka år, fram till 2011. Sedan dess har antalet huvudsakligen legat stabilt. Utvecklingen för de olika lagföringstyperna följer varandra i stort.

Fler mindre grova sexualbrott leder till lagföring

Utvecklingen i antalet lagförda brott varierar mellan olika kategorier av sexualbrott. Figur 7 visar utvecklingen för några centrala sexualbrottstyper åren 2005–2015.²⁰ Störst variationer ses i antalet lagförda sexköpsbrott. Köp av sexuell tjänst kan betraktas som ett så kallat *spaningsbrott*, vilket innebär att antalet brott som upptäcks i hög grad är beroende av hur mycket resurser som polisen lägger ner på att upptäcka och beivra den här typen av brottslighet. Typiskt för spaningsbrotten är också att uppkläringen är hög, eftersom polisen redan vid upptäckt har ett bra bevisläge. Förändringar över tid bör därmed i första hand tolkas som att polisen prioriterat dessa brott i olika utsträckning från år till år.

Under det senaste decenniet har det inte skett några betydande trendbrott i antalet lagföringar av våldtäkter mot barn; antalet har legat relativt stabilt. Däremot ökade antalet lagförda brott med rubriceringarna *sexuellt övergrepp mot barn* och *sexuellt utnyttjande av barn* från 2005, när rubriceringarna infördes, fram till 2013. De senaste två åren har de minskat. Antalet lagförda sexuella ofredanden har ökat svagt sett till hela perioden.

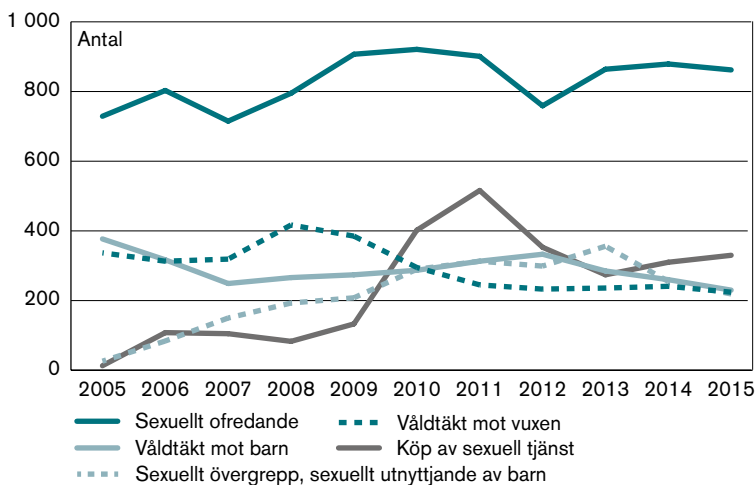
Utvecklingen tyder på att den ökade produktionen avseende rättsväsendets hantering av sexualbrotten sedan 2005 i första hand avser en ökning i antalet mindre grova sexualbrott som lett till lagföring.

Vid våldtäkt mot vuxna har antalet lagföringar minskat efter en topp 2008. Det har framförts åsikter om beviskraven skulle ha ökat vid våldtäkt, och att detta bidragit till den minskade personuppkläringen och ett minskat antal lagföringar under de senaste åren. Brå har tittat på detta i en särskild rapport samt kartlagt andra omständigheter vid brotten som kan ha betydelse för uppkläringen (Brå 2016e).

²⁰ Figuren visar endast uppgifter från 2005 och framåt, eftersom det var då sexualbrottslagstiftningen gjordes om och ett antal nya rubriceringar infördes.

Figur 7. Antalet lagförda brott för vissa kategorier av sexualbrott.

Källa: Kriminalstatistiken.

Slutsatsen är att det inte finns några prejudicerande domar från de senaste åren som ställer högre krav på stödbevisning. Dock visar studien att de utredda anmälningarna om våldtäkt åren 2006–2013 i vissa avseenden ändrat karaktär på ett sätt som kan göra dem svårare att klara upp. Det är ovanligare att målsägaren kan återge händelsen, och en allt större andel av anmälningarna sker över en månad efter händelsen. Möjligheten att samla in teknisk bevisning är lägre i sådana fall. Slutsatsen är att dessa förändringar kan ha bidragit något till en minskad personuppläring (Brå 2016e).

Böter och fängelse de vanligaste påföljderna vid sexualbrott

De vanligaste påföljderna vid sexualbrott är böter (45 procent) och fängelse (25 procent, alternativt 27 procent om man även räknar in slutna ungdomsvård, som är motsvarande frihetsberövande påföljd för ungdomar).²¹ De övriga påföljderna tillsammans (alltifrån villkorlig dom och ungdomsvård till rättspsykiatrisk vård) utgör resterande 31 procent. Eftersom sexualbrotten innefattar många olika typer av händelser av varierande svårighetsgrad skiljer sig dock påföljderna mellan de olika typerna.

²¹ De påföljder som döms ut för sexualbrott kan endast redovisas för de fall där dessa brott utgjorde huvudbrottet i lagföringen. Jämfört med antalet lagförda sexualbrott är antalet lagföringsbeslut med ett sexualbrott som huvudbrott i lagföringen betydligt mindre. Av de sexualbrott som blev lagförda 2015 utgjorde 53 procent huvudbrottet i lagföringen.

Den vanligaste påföljden i lagföringsbeslut med *våldtäkt* som huvudbrott är fängelse. När det gäller lagföringar för våldtäkt gav 88 procent av lagföringsbesluten en fängelsedom (eller sluten ungdomsvård för unga personer som inte får dömas till fängelse) 2015, och när det gäller *våldtäkt mot barn* närmare 65 procent. Den genomsnittliga utdömda fängelsetiden för våldtäkt var två år och två månader, och för grov våldtäkt nästan tre år och sju månader. Motsvarande fängelsetider för våldtäkt mot barn var två år och åtta månader, och för grov våldtäkt mot barn sex år och fem månader.²² Genomsnittstiden för samtliga sexualbrott som lett till fängelsepåföljd var två år och tre månader.

Sedan 2000 har den genomsnittliga utdömda fängelsetiden för våldtäktsbrott av så kallad normalgrad minskat med tre månader, medan den genomsnittliga utdömda fängelsetiden för de grova våldtäktsbrotten minskat med nästan två år (från i genomsnitt fem år och sex månader, åren 2000–2002, till tre år och åtta månader, åren 2013–2015). Minskningen har troligen att göra med tidigare nämnda lagändringar, som medfört en utvidgning av vilka händelser som rubriceras som våldtäkt. Då det skett en överflyttning av händelser från den mindre allvarliga rubriceringen sexuellt utnyttjande, med lägre straffvärde, har de genomsnittliga strafftiderna minskat. Vid våldtäkt mot barn har fängelsestraffens längd ökat sedan de särskilda straffbestämmelserna infördes för dessa brott 2005.

För *sexuellt ofredande* är den vanligaste påföljden böter; närmare 55 procent av samtliga 862 lagföringsbeslut som avsåg sexuellt ofredande som huvudbrott 2015 gav en bötespåföljd (i första hand genom en dom i tingsrätt och i andra hand genom ett strafföreläggande). För lagföringsbeslut med *köp av sexuell tjänst* som huvudbrott är den vanligaste påföljden också böter (98 procent av lagföringsbesluten 2015), främst genom strafföreläggande och därutöver genom dom i domstol.

Brottsförebyggande åtgärder och strategier

Förebyggande åtgärder mot sexualbrott kan beroende på målgrupp delas in i *primär, sekundär* och *tertiär prevention*. Enkelt

²² En kortanalys från Brå har visat att fängelsestraffens längd vid sexualbrott överskattas i kriminalstatistiken, till följd av att det även förekommer annan brottslighet i en betydande del av domarna (Brå 2015c). Av samtliga domar med våldtäkt av normalgraden som huvudbrott (under perioden 2000–2013) utgjordes 41 procent av domar som bara rörde ett våldtäktsbrott. Motsvarande andel vid grov våldtäkt var 27 procent. En fullbordad våldtäkt ger alltså i genomsnitt en något kortare strafftid än vad kriminalstatistiken redovisar. År 2013 var skillnaden 3 månader vid brott av normalgraden och 7 månader vid grov våldtäkt.

uttryckt avser primär (eller universell) prevention åtgärder som är inriktade på hela befolkningen, medan sekundär (eller selektiv) prevention handlar om förebyggande insatser för riskgrupper. Tertiär (eller indikerad) prevention avser insatser för enskilda individer och kommer i fråga först när sexualbrott inträffat.

Förändrade samhällsnormer förebygger sexualbrott

Primära förebyggande åtgärder, riktade mot exempelvis sexualbrott mot barn, kan vara utbildningsinsatser för att hjälpa barn att bli mer medvetna om kroppsliga gränser och oönskad beröring. Det kan också handla om utbildningar för personer som arbetar med barn, bland annat i syfte att öka deras förmåga att uppfatta och på bästa sätt hantera avslöjanden om övergrepp (Wurtele 2009, Brå 2011, Långström 2015, RFSU 2016). I övrigt ligger fokus för primär prevention på att minska ojämlikheter mellan könen, utveckla lagstiftningen eller påverka medborgarnas normer om våld och sexuella övergrepp (Townsend och Dawes 2005, Långström 2015, WHO 2010).

Åtgärder riktade till potentiella gärningspersoner viktigt

Sekundära förebyggande insatser riktas i första hand mot grupper av personer med förhöjd risk att själva begå sexualbrott. Tidigare har man exempelvis i Tyskland och Storbritannien inrättat telefonlinjer dit de som känner ett sexuellt intresse för barn kan ringa anonymt för att få samtalsstöd och information om lämplig tillgänglig förebyggande behandling (SBU 2011). Det gäller också professionella och anhöriga som behöver råd. Erfarenheterna från dessa länder visar att ett stort antal personer i riskzonen för att begå sexuella övergrepp kan motiveras till brottsförebyggande behandling. Liknande erfarenheter finns numera även i Sverige, efter inrättandet 2012 av *Preventell*, en svensk nationell telefonlinje för så kallad oönskad sexualitet. Preventell har också en egen webbplats,²³ och drivs av ANOVA (ett centrum för klinisk utredning och behandling inom områdena andrologi, sexualmedicin och transmedicin, före detta CASM, Centrum för andrologi och sexualmedicin) på Karolinska universitetssjukhuset i Stockholm. Genom att ringa till Preventell kan man anonymt få stöd och råd av särskilt utbildade professionella personer. Man kan också få hjälp med att hitta lämplig behandling för att förhindra att brott begås.

Ett exempel på en mer situationellt inriktad sekundärpreventiv åtgärd är 2015 års vinnare av den europeiska brottsförebyggande tävlingen ECPA, nämligen Finanskoalitionen mot barnsexhandel, som arbetat för att förhindra kommersiell sexuell exploatering av barn, genom att försvåra betalningar för övergreppsbilder på barn.

²³ www.preventell.se.

Brist på kunskap om effektiva behandlingsmetoder

Indikerad eller tertiär prevention handlar om individanpassad påföljd, behandling och andra åtgärder för att minska risken för återfall bland personer som begått sexualbrott.

Under de senaste 15–20 åren har manualbaserade psykologiska behandlingsprogram fått brett genomslag vid återfallsförebyggande behandling av sexualbrottsförövare. Den version som används inom svensk kriminalvård kallas relations- och samlevnadsprogrammet (ROS) och erbjuds sedan 2003 till våldtäktsförövare och förövare av sexualbrott mot barn. ROS, som utvecklades inom kanadensisk kriminalvård, har anpassats något efter svenska förhållanden och har kognitiv beteendeterapeutisk inriktning med inslag av både gruppsamtal och individuella samtal. Arbetet med att förändra tankar som stödjer brott, att bättre hantera vrede, impulsivitet och sexuell upptagenhet samt att utveckla återfallsförebyggande planer leds av en psykolog eller beteendevetare. Centralt är att man från början bedömer den enskilda förövarens brottsdrivande riskfaktorer och ger mer omfattande insatser till dem med högre återfallsrisk, fokuserar på att systematiskt minska riskfaktorerna och förmedlar insatserna på det sätt som har bäst förutsättningar att nå fram till den enskilda förövaren. Kriminalvårdens utvärdering av instrumentet visar dock att det av metodmässiga skäl är svårt att säkerställa någon eventuell återfallsminskande effekt (Kriminalvården 2013).

Generellt är forskningsläget fortfarande oklart om behandling för sexualbrottsdömda minskar den redan från början i genomsnitt relativt låga risken för återfall i sexualbrott. Detta står i kontrast till de bättre säkerställda återfallsförebyggande effekterna av behandling för personer som begått annan kriminalitet och icke-sexuella våldsbrott. I systematiska kunskapsöversikter väger man omsorgsfullt samman resultaten från många olika behandlingsutvärderingar, för att uppskatta möjliga effekter på ett så sanningsenligt sätt som möjligt. Dessa visar att det vetenskapliga underlaget har för många möjliga felkällor för att man utifrån dessa säkert ska kunna avgöra om behandling verkligen minskar återfallsrisken för sexualbrottsdömda (Hanson m.fl. 2009, Långström m.fl. 2013, Långström 2015). Det gäller både psykologisk behandling och behandling med t.ex. testosterondämpande läkemedel (Khan m.fl. 2015, Dennis m.fl. 2012). Det betyder dock inte heller att man säkert kan säga att behandlingar inte har någon effekt.

En systematisk forskningsöversikt om behandlingsmetoder för personer som begått sexuella övergrepp mot barn påvisar även den en stor brist på kunskap om effektiva behandlingsmetoder (Långström 2015). Enligt rapporten finns dock ett visst begränsat stöd

i forskningen för att så kallad multisystemisk terapi (MST) kan förebygga återfall bland ungdomar som begått sexuella övergrepp.

Traditionellt har fokus i förebyggande arbete mot sexualbrott oftast legat på den indikerade/tertiära preventionsnivån. Det innebär att huvuddelen av samhällets förebyggande insatser riktas mot den lilla del av sexualbrottsligheten som kommer till myndigheternas kännedom. Finkelhor (2009) menar till exempel att även om behandlingsåtgärder för lagförda sexualbrottslingar vore hundra procentigt effektiva, skulle de ändå bara kunna åstadkomma en liten minskning av antalet sexualbrott i samhället, bland annat eftersom det endast är en liten grupp av samtliga förövare som faktiskt lagförs.

Insatser sker även för utsatta

Insatser för dem som blivit utsatta för sexualbrott ska innefatta ett kunskapsbaserat och professionellt bemötande från de yrkesgrupper, bland annat inom vård och rättsväsende, som de kommer i kontakt med.²⁴ Exempelvis har Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK) vid Uppsala universitet på regeringens uppdrag tagit fram en handbok med tillhörande guide för att förbättra omhändertagandet av sexualbrottsoffer inom vården (NCK 2008a, 2008b). Socialstyrelsen har nyligen också tagit fram en vägledning och handbok för att inom vård och omsorg öka förutsättningarna för att upptäcka sexualbrott inom nära relationer (Socialstyrelsen 2014, 2015). Vissa kampanjer riktar sig också till allmänheten, som kan ha en viktig roll i att avstyra brott, till exempel vid misstanke om att en granne far illa till följd av brott som begås i nära relation. Huskurage²⁵ är ett sådant projekt, som ska utvärderas med Brås ekonomiska stöd.

En del i sexualbrottskommitténs uppdrag var också att titta på rättsväsendets hantering av sexualbrott. Utredningen lämnar därmed en rad förslag kring hur rättsväsendet kan förbättra sitt arbete med sexualbrott (SOU 2016:60). Förslagen innefattar bland annat ett bättre stöd till målsägare, genom en ökad kompetens och stöd från målsägandebiträdande tidigare i rättsprocessen. Man konstaterar också att det finns problem inom polisen, som behöver arbeta vidare med ledning, styrning, resurstilldelning och attitydfrågor inom myndigheten, för att förbättra utredningar om sexualbrott.

²⁴ Se till exempel polisen.se/Kom-till-oss/Startsida/.

²⁵ www.huskurage.se.

Referenser

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008a). *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007*. Rapport 2008:23. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008b). *Våldtäkt mot personer 15 år och äldre. Utvecklingen under åren 1995 och 2006*. Rapport 2008:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2011). *Polisanmälda våldtäkter mot barn*. Brå rapport 2011:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2012). *Brottsutvecklingen i Sverige 2008–2011*. Rapport 2012:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2013). *Bestämmelsen om kontakt med barn i sexuellt syfte. En uppföljning av tillämpningen av lagen från polisanmälningar till domar*. Rapport 2013:14. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2014). *Brott i nära relationer. En nationell kartläggning*. Rapport 2014:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2015a). *Våldtäktsbrottets hantering i rättskedjan*. Kortanalys 9/2015. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2015b). *Alkohol- och drogpåverkan vid misshandel, hot, personrån och sexualbrott*. Kortanalys 1/2015. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2015c). *Utdömda strafftider – en jämförelse av fullbordade brott och försöksbrott*. Nio utvalda brottstyper 2000–2013. Kortanalys 2015:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2016a). *NTU 2015. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Rapport 2016:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2016b). *NTU 2015. Teknisk rapport*. Rapport 2016:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2016c). *Skolundersökningen om brott 2015*. Rapport 2016:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016d). *Flera gärningspersoner vid brott. Brottt med en kontra flera gärningspersoner 2005–2014*. Kortanalys 5/2016. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016e). *Förändrade krav på bevisning? Delrapport inom regeringsuppdraget Resultatutvecklingen avseende utredning och lagföring*. Rapport 2016:19. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Dennis, J.A. m.fl. (2012). *Psychological interventions for adults who have sexually offended or are at risk of offending*. Cochrane Database Syst Rev 2012; 12: CD007507.

Direktiv 2014:123. Översyn av våldtäktsbrottet. Beslut vid regeringssammanträde den 28 augusti 2014.

Direktiv 2014:144. Tilläggsdirektiv till 2014 års sexualbrottsutredning (Ju 2014:21). Ombildning till en parlamentarisk kommitté.

Direktiv 2015:5. Tilläggsdirektiv till 2014 års sexualbrottskommitté (Ju 2014:21). Utredningstiden förlängs.

Estrada, F. (2006). "Trends in violence in Scandinavia according to different indicators. An exemplification of the value of Swedish hospital data". I: *British Journal of Criminology* 46, s. 486–504.

European Union Agency for Fundamental Rights, FRA (2014). *Violence against women: an EU-wide survey. Main results*. Luxemburg: European Union Agency for Fundamental Rights.

Finkelhor, D. (2009). "The prevention of childhood sexual abuse". I: *The Future of Children* volym 19, nummer 2, s. 169–194. Princeton: Princeton University.

Hanson, R. K. m.fl. (2009). *A meta-analysis of the effectiveness of treatment for sexual offenders: Risk, need and responsivity*. Ottawa: Public Safety Canada.

von Hofer, H. (2000). "Crime Statistics as Constructs: the Case of Swedish Rape Statistics". I: *European Journal on Criminal Policy and Research*, nummer 8, s. 77–89.

von Hofer, H., Lappi-Seppälä, T. och Westfelt, L. (2012). *Nordic Criminal Statistics 1950–2010. Summary of a report*. 8th revised edition. Rapport 2012:2. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Kriminalvården (2013). *Behandlingsprogrammet ROS i kriminalvården. Utvärdering av återfall i brott för programdeltagare åren 2002–2009*. Norrköping: Kriminalvården.

Khan, O. m.fl. (2015). *Pharmacological interventions for those who have sexually offended or are at risk of offending*. Cochrane Database of Systematic Reviews 2015, Issue 2. Art. No.: CD007989. DOI: 10.1002/14651858. CD007989.pub2.

Långström, N. m.fl. (2013). "Preventing sexual abusers of children from reoffending: Systematic review of medical and psychological interventions". I: *British Medical Journal*, BMJ 2013; 347: f4630.

Långström N. (2015). *Behandling mot sexuella övergrepp mot barn. Kunskapsöversikt*. Stockholm: Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (FORTE).

Nationellt centrum för kvinnofrid, NCK (2008a): *Handbok. Nationellt handlingsprogram för hälso- och sjukvårdens omhändertagande av offer för sexuella övergrepp*. Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid, Uppsala universitet.

Nationellt centrum för kvinnofrid, NCK (2008b): *Guide för omhändertagande efter sexuella övergrepp*. Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid, Uppsala universitet.

Polisen (2016). *Lägesbild över sexuella ofredanden samt förslag till åtgärder*. Nationella operativa avdelningen. Publicerad 2016-05-16. Diarienummer: A093.636/2016.

Riksförbundet för sexuell upplysning, RFSU (2016). <http://www.rfsu.se/sv/sexualundervisning/>. Nedladdad 2016-08-26.

Rosenkvist Bal, F. (2015). *Sexuella övergrepp mot barn via internet*. Examensarbete i straffrätt. Stockholm: Juridiska institutionen, Stockholms universitet.

Socialstyrelsen (2014). *Att vilja se, vilja veta och att våga fråga. Vägledning för att öka förutsättningarna att upptäcka våldsutövning*. Publicerad: oktober 2014 på www.socialstyrelsen.se.

Socialstyrelsen (2015). *Våld. Handbok om socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens arbete med våld i nära relationer*. Publicerad: april 2015 på www.socialstyrelsen.se.

Socialstyrelsen (2016). Specialuttag. Statistik över skador och förgiftningar som kan relateras till sexualbrott. Specialuttag. Mottaget den 23 maj 2016.

SOU 2010:71. Sexualbrottslagstiftningen – utvärdering och reform-förslag. Betänkande av 2008 års sexualbrottsutredning. Stockholm: Statens offentliga utredningar/Fritzes.

SOU 2016:60. Ett starkare skydd för den sexuella integriteten. Betänkande av 2014 års sexualbrottskommitté. Stockholm: Statens offentliga utredningar/Wolters Kluwer.

Statens beredning för medicinsk utvärdering, SBU (2011). Medicinska och psykologiska metoder för att förebygga sexuella övergrepp mot barn. En systematisk litteraturoversikt. Stockholm: Statens beredning för medicinsk utvärdering.

Södersjukhuset, SöS (2015). Årsrapport Akutmottagningen för Våldtagna våldtagna 2015. Akutmottagningen för våldtagna. Stockholm: Södersjukhuset.

Townsend, L. och Dawes, A. (2005). "Individual and contextual factors associated with the sexual abuse of children under 12: A review of recent literature". I: Richter, L. m.fl. (red.). *Sexual abuse of young children in southern Africa*. Cape Town: Human Sciences Research Council Press.

World Health Organization, WHO (2010). *Preventing intimate partner and sexual violence against women. Taking action and generating evidence*. Genève: World Health Organization.

World Health Organization, WHO (2013). *Global and regional estimates of violence against women: Prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence*. Genève: World Health Organization.

Wurtele, S. K. (2009). "Preventing Sexual Abuse of Children in the Twenty-First Century: Preparing for Challenges and Opportunities". I: *Journal of Child Sexual Abuse*. Nummer 18, s. 1–18.

HOT OCH TRAKASSERIER

Frida Andersson och Karolina Hurve

Sammanfattning

Enligt Nationella trygghetsundersökningen (NTU) är hot och trakasserier de två brottstyper mot enskild person som störst andel personer uppger sig ha utsatts för. År 2015 uppgav 5 procent att de utsatts för hot, och lika många att de utsatts för trakasserier. Resultaten visar att kvinnor oftare än män utsätts för hot och trakasserier.

Brås senaste omgång av Skolundersökningen om brott (SUB) visar att 11 procent av niondeklassarna utsatts för hot och 13 procent för mobbning. Även av NTU framgår att yngre i större utsträckning än äldre utsätts för hot och trakasserier. NTU visar även att det bland de som utsätts för hot finns könsskillnader gällande brottsplats och relation till gärningspersonen. Kvinnor utsätts oftare i bostaden och män oftare på allmän plats. Kvinnor utsätts även oftare för hot från någon närstående person, medan det är vanligare att männen utsätts för hot av någon helt okänd. De flesta gärningspersoner som begått de beskrivna hoten och trakasserier är män. NTU visar att anmälningsbenägenheten är låg vid hot och trakasserier.

Trakasserier definieras inte som en särskild brottstyp i brottsbalken, och redovisningen av utvecklingen av den anmälda brottsligheten redovisas därför i den här delen utifrån brotten ofredande och olaga förföljelse. Efter att kontinuerligt har ökat sedan år 2000 har antalet fall av hot och ofredande stabiliserats under de senaste åren. Sedan straffbestämmelsen infördes i oktober 2011 har antalet anmälningar om olaga förföljelse sjunkit för varje år.

Personupplklaringsprocenten för hot och ofredande har sjunkit sedan år 2000. Bland lagföringsbesluten med olaga hot eller ofredande som huvudbrott är böter den vanligaste påföljden. Vid olaga förföljelse är fängelse vanligt.

Insatser för att förebygga hot och trakasserier kan göras på flera olika plan och i många olika former. De senaste åren har det bland annat vidtagits förebyggande åtgärder mot hot och trakasserier gentemot tjänstemän och förtroendevalda, liksom mot mobbning i skolan, samt gjorts en översyn av straffbestämmelserna om hot och ofredande via nätet.

Inledning

I detta kapitel beskrivs utvecklingen av hot och trakasserier. För analyserna används främst tre källor: Nationella trygghetsundersökningen (NTU), Skolundersökningen om brott (SUB) och den officiella kriminalstatistiken. Källorna bidrar med olika typer av information. NTU och SUB beskriver den självrapporterade utsattheten, medan den officiella kriminalstatistiken endast beskriver de händelser som anmälts och registrerats som brott hos Polismyndigheten, Åklagarmyndigheten eller andra brottsutredande myndigheter. Som beskrivs i kapitlet är mörkertalet för hot och trakasserier stort. Definitionen av hot och trakasserier i NTU och SUB är inte direkt överensstämmande med brottsbalkens bestämmelser. Detta gäller särskilt trakasserier, där de handlingar som fångas upp i NTU och SUB sannolikt kan återfinnas under en rad olika bestämmelser i brottsbalken. Det gäller även för hot, där det är möjligt att en del av de mindre grova, anmälda hot som beskrivits i NTU inte har ansetts uppfylla rekvisiten för olaga hot i brottsbalkens mening, och således kan ha registrerats av polisen som ofredande. En del av de hot som beskrivits i NTU kan också höra hemma under andra bestämmelser i brottsbalken, exempelvis övergrepp i rättsak (17 kap. 10 § BrB).

I NTU mäts omfattningen av utsatthet för hot med frågan ”Blev du under förra året hotad på ett sådant sätt, att du blev rädd?”. För att mäta hur många som upplever sig ha varit utsatta för trakasserier ställs frågan ”Trakasserier kan vara att vid upprepade tillfällen till exempel bli förföljd eller få oönskade besök, telefonsamtal, meddelanden och liknande. Blev du trakasserad vid flera tillfällen under förra året?”.

I skolundersökningen (SUB) ställs en fråga om utsatthet för hot enligt följande: ”Har du under de senaste 12 månaderna blivit hotad så att du känt dig allvarligt rädd?”. I SUB ställs ingen fråga specifikt om trakasserier. Däremot tillfrågas deltagarna i undersökningen om de blivit utsatta för mobbning (Brå 2010).

Brottet *olaga hot* återfinns i 4 kap. BrB Om brott mot frihet och frid. För olaga hot döms enligt 4 kap. 5 § första stycket BrB den som ”lyfter vapen mot någon annan eller annars hotar med brottslig gärning på ett sätt som är ägnat att hos den hotade framkalla allvarlig fruktan för egen eller annans säkerhet till person eller egendom”. Hot som riktas mot personer inom ramen för deras myndighetsutövning, till exempel poliser, trafiktjänstemän eller handläggare på Försäkringskassan eller socialarbetare, faller inte under bestämmelsen om olaga hot, utan omfattas istället av bestämmelsen om *våld eller hot mot tjänsteman* i 17 kap. 1 § BrB.

Som nämns ovan definieras inte trakasserier som en särskild brottstyp i brottsbalken, utan återfinns, beroende på karaktär, under en rad olika straffbestämmelser. I det här kapitlet redovisas utvecklingen av den anmälda brottligheten utifrån brotten olaga förföljelse och ofredande. Bestämmelsen om *olaga förföljelse*, som infördes i brottsbalken i oktober 2011, återfinns i 4 kap. 4 b §. Bestämmelsen tar sikte på upprepade brottsliga kränkningar där gärningspersonen förföljt en person genom att begå brottsliga handlingar i form av exempelvis misshandel, olaga hot, ofredande, sexuellt ofredande, skadegörelse eller överträdelse av kontaktförbud, och där var och en av gärningarna utgjort led i en upprepad kränkning av den utsatta personens integritet (för en studie om tillämpningen av straffbestämmelsen, se Brå 2015a).

När man studerar trakasserier, både i form av mobbning och i form av andra typer av psykiskt våld, kan även bestämmelsen om *ofredande* vara tillämplig (prop. 1992/93:141). Denna bestämmelse återfinns i 4 kap. 7 § BrB och avser ”den som handgripligen antastar eller medelst skottlossning, stenkastning, oljud eller annat hänsynslöst beteende eljest ofredar annan”. Formuleringen ”annat hänsynslöst beteende” kan exempelvis avse upprepade telefonpåringningar eller sms-meddelanden förutsatt att dessa innebär en ”kännbar fridskränkning” för den utsatta, det vill säga att den utsatta verkligen blir störd av dem (jämför Jareborg 1984; SOU 2011:85, s. 112 ff).

Omfattning och utveckling

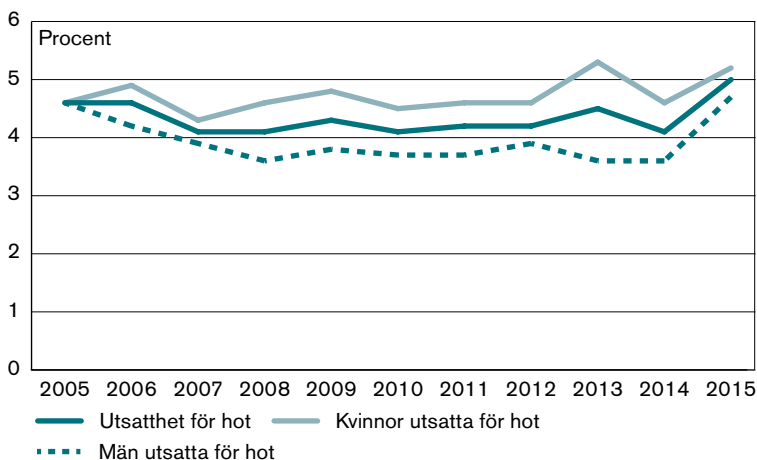
Omkring fem procent utsatta för hot

Av de brottstyper mot enskild person som undersöks i NTU är det hot och trakasserier som störst andel personer uppger sig vara utsatta för. Enligt NTU utsattes 5 procent av befolkningen (16–79 år) för hot 2015. Det motsvarar cirka 375 000 utsatta personer i befolkningen. Uppskattningsvis hade dessa personer utsatts för drygt 980 000 händelser av hot under året. I samma undersökning uppgav 5 procent av de svarande att de utsatts för trakasserier under 2015, motsvarande cirka 356 000 personer i befolkningen.¹

Figur 1 visar utvecklingen av andelen utsatta för hot under perioden 2005–2015. Med undantag för de två första åren har hotbrotten legat på en stabil nivå. Under 2013–2015 syns en tendens till ökning. Sedan 2006 har andelen kvinnor utsatta för hot varit större än andelen män (figur 1).

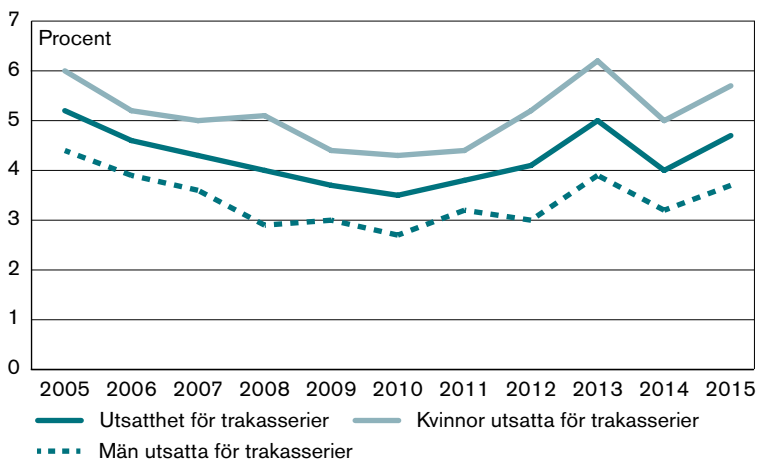
¹ Eftersom trakasserier i sig består av upprepade händelser görs ingen uppskattning av hur många händelser som detta motsvarar i befolkningen för denna brottstyp.

Figur 1. Utsatta för hot, totalt samt uppdelat på kön, åren 2005–2015. Procent. Källa: NTU.

Andelen som uppger att de utsatts för trakasserier minskade under första halvan av perioden, från 2005 till 2010, för att därefter öka fram till 2015. Precis som för utsatthet för hot är det en större andel kvinnor än män som uppgett att de blivit utsatta för trakasserier (figur 2).

Figur 2. Utsatta för trakasserier, totalt samt uppdelat på kön, åren 2005–2015. Procent. Källa: NTU.

Drygt var tionde niondeklassare utsatt för hot

Enligt Skolundersökningen om brott (SUB) 2015 uppgav 11 procent av niondeklassarna att de utsatts för hot de senaste 12 måna-

derna. Andelen var markant högre bland flickorna än pojkarna: 14 procent jämfört med 8 procent. I samma undersökning uppgav 13 procent att de ibland eller ofta blivit mobbade. Även här var andelen större bland flickorna än bland pojkarna: 16 procent jämfört med 11 procent.

Inför den senaste undersökningen gjordes ett antal förändringar i urvalet till SUB, vilket gör att resultaten från den senaste undersökningen inte med säkerhet är jämförbara med tidigare år.² Tidigare siffror visar att andelen ungdomar som uppgett att de blivit hotade varierat mellan 9 och 13 procent sedan mitten av 1990-talet. År 2011 var det 8 procent av pojkarna och 11 procent av flickorna som svarade att de utsatts för hot under de senaste 12 månaderna. Vad gäller andelen ungdomar som uppgett att de ibland eller ofta blivit utsatta för mobbning så har den siffran varierat mellan 11 och 13 procent. År 2011 var det drygt 13 procent av flickorna som uppgav att de ibland eller ofta blivit mobbade jämfört med 8 procent av pojkarna.

Trakasserier vanligast metod vid otillåten påverkan

Flera undersökningar om så kallad otillåten påverkan mot myndighetspersoner visar att trakasserier utgör den vanligaste påverkansformen (se t.ex. Brå 2005, Brå 2009a, Brå 2016a). Det framkommer bland annat i studien *Otillåten påverkan mot myndighetspersoner. En uppföljning* (Brå 2016a).³ I tabell 1 redovisas myndighetspersoners utsatthet för trakasserier och hot.⁴

Inom en majoritet av organisationerna uppgår utsattheten för trakasserier till mellan 30 och 40 procent. Av dem som uppgav att de utsatts för trakasserier angav 69 procent att det hänt *vid något tillfälle* under de senaste 18 månaderna. Med andra ord är trakasserier inte något som generellt sett präglar de utsattas vardag. Samtidigt förekommer det enskilda yrkesroller som är betydligt mer utsatta än andra och som även utsätts mer frekvent. Dessa yrkesroller återfinns framförallt inom Polismyndigheten, Kriminalvården och Migrationsverket.

² Läs mer om förändringarna i Brå 2016b och Brå 2016c.

³ Myndigheter och myndighetspersoner används som samlingsbegrepp, även om anställda på arbetslöshetskassor och nämndemän inte är myndighetspersoner.

⁴ Det är viktigt att notera att populationernas storlek varierar mellan organisationerna. Det innebär att en enda person kan påverka resultaten med flera procentenheter på de minsta organisationerna. Även svarsfrekvensen varierar. Polismyndigheten och Kustbevakningen har lägst svarsfrekvens. Det innebär att enkätresultaten för dessa organisationer är osäkrare än för övriga, och att man här måste vara särskilt försiktig i tolkningen av resultaten. Läs mer om skillnaderna i Brå 2016a.

Tabell 1. Deltagande myndigheter och andel utsatta för trakasserier respektive hot. Procent. Källa: Brå 2016a.

Myndighet	Andel utsatta för trakasserier	Andel utsatta för hot
Arbetsförmedlingen	38	14
Ekobrottsmyndigheten	15	3
Försäkringskassan	28	10
IF Metalls arbetslöshetskassa	63	33
Justitiekanslern	68	18
Kriminalvården	35	19
Kronofogden	59	29
Kustbevakningen	23	8
Migrationsverket	43	16
Polismyndigheten	29	17
Nämndemän	4	1
Skatteverket	27	9
STs a-kassa	32	*
Sveriges Domstolar	35	8
Tullverket	19	7
Åklagarmyndigheten	40	9

* Antalet utsatta är för litet för att redovisa.

Vanliga former av trakasserier inkluderar obehagliga telefonsamtal, okvädingsord och hot om att påverkaren eller någon annan ska begå självmord på grund av myndighetens agerande. Det är inte brottsligt att uppge att man ska begå självmord, men utsatta tjänstemän uppger att vissa använder hot om självmord som ett påverkansförsök.

I studien framkommer att kvinnor och män totalt sett uppger lika stor utsatthet för trakasserier. Utsatthet för hot uppgår till mellan 10 och 20 procent på en övervägande del av organisationerna. Tjänstemän inom den ingripande verksamheten på Polismyndigheten är de som i störst utsträckning har uppgett att de utsatts för hot under de senaste 18 månaderna (57 procent).

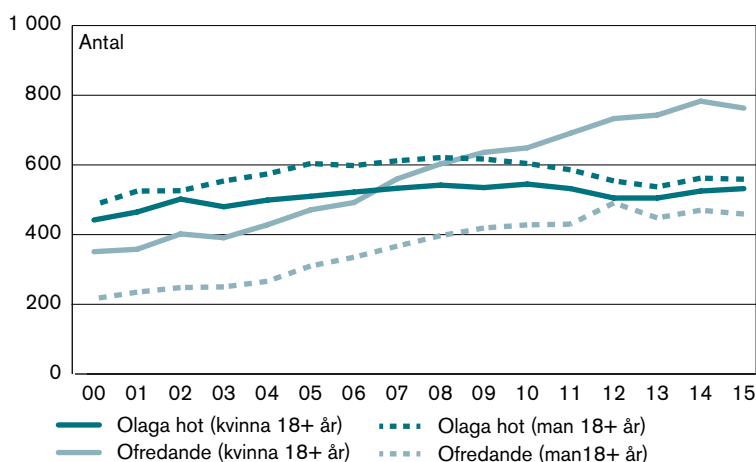
Antalet anmälda trakasserier ökar

Antalet anmälningar gällande olaga hot och ofredande har ökat sett över hela perioden 2000–2015. Antalet anmälda olaga hot per 100 000 invånare har ökat från 406 till 533, vilket i absoluta tal motsvarar en ökning från 36 034 till 52 217. Antalet anmälda ofredanden per 100 000 invånare har ökat från 253 till 583, vilket i absoluta tal motsvarar en ökning från 22 405 till 57 164. Under de senare åren syns dock en tendens till stabilisering för brottstyperna.

Även antalet anmälda hot mot tjänsteman⁵ har sammantaget ökat under perioden. År 2000 anmäldes 45 hot mot tjänsteman per 100 000 invånare, vilket i absoluta tal motsvarar 3 967. Anmälningarna ökade därefter till 70 anmälningar per 100 000 invånare 2011, för att sedan sjunka och stabiliseras på en nivå runt 57 per 100 000 invånare. År 2015 var antalet anmälningar i absoluta tal 5 630.

Figur 3 redovisar antalet anmälda olaga hot och ofredanden uppdelat på kön per 100 000 invånare för perioden 2000–2015.⁶ Figuren visar att fler anmälningar om olaga hot gäller utsatta män än utsatta kvinnor. Den tendens till stabilisering som tidigare nämnts syns för båda könen. Vad gäller anmälda ofredanden syns en ökning för både kvinnor och män, men antalet anmälningar är betydligt fler bland kvinnorna än männen. Figuren visar även att antalet anmälningar ökat snabbare för kvinnorna än för männen och att de fortsatt att öka, medan antalet anmälningar bland männen stabiliserats.

Figur 3. Antalet anmälda olaga hot och ofredandebrott per 100 000 invånare, uppdelat på kön och ålder, åren 2000–2015. Källa: Krimstat.

I figur 4 redovisas utvecklingen av antalet anmälda hot respektive ofredande per 100 000 invånare mot personer under 18 år för perioden 2009–2015.⁷ Liksom för vuxna är det för ungdomarna vanligare med anmälningar om olaga hot mot pojkar än mot flick-

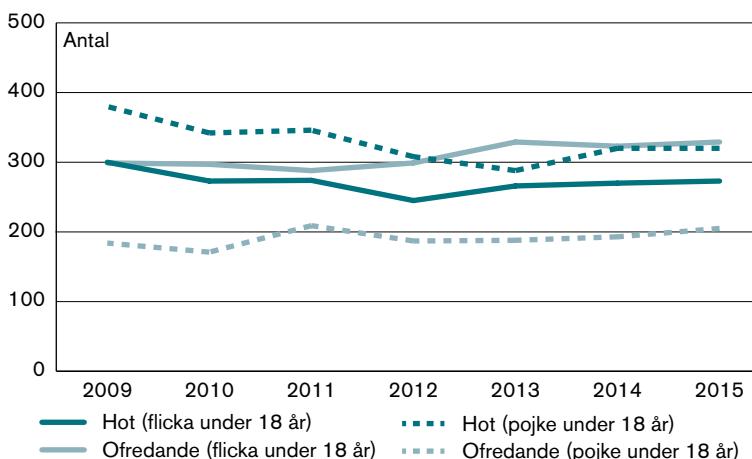
⁵ I tidsserien över anmälda hot mot tjänsteman ingår även brott mot brottsbalkens bestämmelse om förgripelse av tjänsteman (17 kap. 2 § BrB).

⁶ I kriminalstatistiken redovisas hot mot tjänsteman inte uppdelat på den hotades kön, varför brottstypen inte tagits med i figuren.

⁷ Fram till 2008 särredovisades inte anmälda olaga hot och ofredanden mot personer under 18 år efter kön på den som var utsatt.

or, medan det omvända gäller vid ofredanden. Under perioden har antalet anmälda hot minskat med 5 procent för flickorna och 12 procent för pojkarna, medan antalet anmälda ofredanden har ökat med 14 respektive 16 procent.

Figur 4. Antalet anmälda olaga hot och ofredandebrott per 100 000, uppdelat på kön, för personer under 18 år. Källa: Krimstat.

För brottet olaga förföljelse finns endast siffror för åren 2012-2015. Antalet anmälda fall av olaga förföljelse per 100 000 invånare har sjunkit för varje år sedan brottet infördes, från 10 brott år 2012 till 6 brott år 2015. Minskningen i absoluta tal är från 916 anmälda brott år 2012 till 596 anmälda brott år 2015. En tänkbar förklaring till nedgången i antalet anmälningar skulle kunna vara att händelser som kan utgöra en del i en olaga förföljelse anmäls tidigare idag, det vill säga innan de uppfyller rekvisiten för en olaga förföljelse, och därmed istället återfinns i anmälningsstatistiken för något av de ingående underbroten.

Anmälningsbenägenheten har minskat de senaste åren. Samtidigt som NTU visar att utsattheten för hot har legat relativt stabilt sedan 2005, har allmänhetens benägenhet att anmäla denna utsatthet till polisen varierat. År 2005 var det 20 procent av de hotbrott som beskrivs i NTU som enligt de svarande anmäldes till polisen, en andel som sedan ökade till 31 procent 2010, för att 2015 ha minskat till 22 procent. När det gäller utsatthet för trakasserier ökade anmälningsbenägenheten under åren 2010-2013, för att därefter minska till samma nivå som vid periodens början. Intressant att notera är att nedgången i anmälningsbenägenheten sammanfaller med stagnationen i antalet anmälda hot och ofredanden.

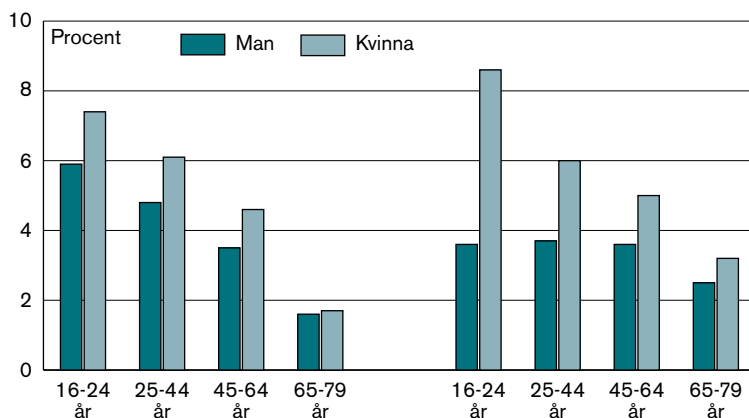
De som i NTU uppger att de inte anmält de hot som de utsatts för får en fråga om varför de har valt att inte göra det. Den vanligaste orsaken är att man upplever att polisen inte kan göra något. Sett över tid samvarierar andelen som anger detta svarsalternativ med anmälningsbenägenheten. När anmälningsbenägenheten ökar, minskar andelen som svarar att polisen inget kan göra, och när anmälningsbenägenheten minskar, ökar andelen som anger detta svarsalternativ. Allmänhetens uppfattning om polisens möjligheter att hantera hot och trakasserier kan således vara en styrande faktor när det gäller anmälningsbenägenheten för dessa brottstyper.

Brottsutsatta och gärningspersoner

Yngre utsätts för hot och trakasserier i större utsträckning än äldre

När det gäller åldersfördelningen bland de personer som blivit utsatta för hot och trakasserier (figur 5) visar resultaten från NTU att utsatthet för de båda brottstyperna är vanligare bland yngre, och att den minskar successivt med stigande ålder. Samma mönster framgår för både män och kvinnor, med undantag för män som uppger att de blivit utsatta för trakasserier, där utsattheten, med undantag för den äldsta åldersgruppen, ligger på samma nivå.

Figur 5. Andel utsatta för hot (vänster) och trakasserier (höger) uppdelat på kön och ålder, åren 2012-2015. Procent. Källa: NTU.

Könsskillnader finns avseende brottsplats,

tillvägagångssätt och relation till gärningspersonen

Av NTU framgår att det finns flera skillnader män och kvinnor vad gäller de hotbrott som beskrivs. För åren 2012–2015 har de hothändelser som beskrivs av kvinnor lika ofta ägt rum i bostaden

(31 procent) som på allmän plats (30 procent). Bland männen är det däremot mycket vanligare med hot på allmän plats (46 procent) än i bostaden (19 procent).

På frågan om hur personen blev hotad uppger en större andel bland kvinnorna än bland männen att hothändelsen skedde via telefon/sms eller e-post/chatt/internet. Bland männen är det istället vanligare att de uppger att hothändelsen skedde genom direktkontakt (tabell 2).

Tabell 2. Det sätt på vilket hothändelsen skett, uppdelat på kön, åren 2008–2011 samt 2012–2015. Andel händelser i procent. Källa: NTU.

	2008-2011		2012-2015	
	Man	Kvinna	Man	Kvinna
Hot genom direktkontakt	79	71	82	68
Hot via telefon/sms	13	23	10	22
Hot via e-post/chatt/internet	3	5	4	5
Hot via brev	1	2	1	1
Hot via annat sätt	5	5	4	6

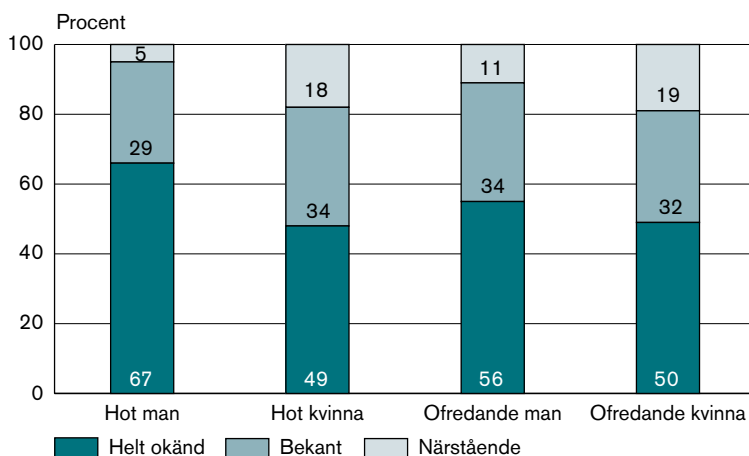
Könsskillnader syns även bland de niondeklassare som utsatts för hot enligt SUB. Bland flickor var det i den senaste undersökningen vanligast att hotet skedde via internet/sociala medier/mobiltelefon. Andelen flickor var 35 procent och andelen pojkar 23 procent. En större andel pojkar uppgav istället att hoten skett i skolan/på skolgården: 28 procent. Motsvarande andel för flickor var 15 procent.

Enligt NTU märks även tydliga skillnader mellan män och kvinnor avseende relationen till gärningspersonen (figur 6). Bland de kvinnor som utsatts för hot har 18 procent av hoten under perioden 2012–2015 begåtts av en närstående person och nära hälften av någon som de inte känner sedan tidigare. Bland de utsatta männen har endast 5 procent av hoten begåtts av en närstående person, medan 67 procent har begåtts av en person som är tidigare okänd. Bland både männen och kvinnorna har en betydande andel (27 respektive 32 procent) av de beskrivna hoten ägt rum på jobbet eller i skolan.

I jämförelse med hotbrotten visar resultaten från NTU att skillnaderna är mindre uttalade mellan könen när det gäller relationen till gärningspersonen vid trakasserier. Det är dock vanligare bland kvinnorna än bland männen att de beskrivna trakasserierna begåtts av en närstående person.⁸

⁸ Eftersom trakasserier handlar om en serie av upprepade händelser ställs inga frågor i NTU om var man blivit utsatt.

Figur 6. Relation till gärningspersonen uppdelat på kön vid utsatthet för hot samt ofredande, åren 2012–2015. Andel händelser i procent. Källa: NTU.

Män oftast gärningsperson

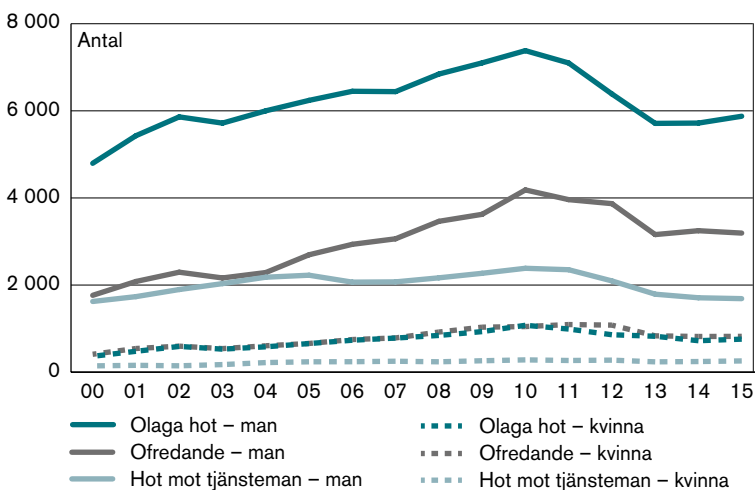
Av uppgifterna från de intervjuade i NTU framgår att de flesta av gärningspersonerna vid hot och trakasserier är män. Under perioden 2012–2015 är den beskrivna gärningspersonen en man i 92 procent av de hothändelser som drabbat män och i 82 procent av de hothändelser som drabbat kvinnor. När det gäller trakasserier uppgår 71 procent av de män och 81 procent av de kvinnor som utsatts att gärningspersonen är en man.

Endast en liten andel av alla hot och ofredanden anmäls till polisen. Eftersom den officiella kriminalstatistiken över misstänkta personer endast omfattar misstänkta personer i samband med anmälda brott, ger statistiken ingen representativ bild över samtliga gärningspersoner. Antalet personer som registrerats som misstänkta för olaga hot ökade mer eller mindre konstant åren 2000–2010, med sammanlagt 64 procent, för att därefter minska med 22 procent fram till 2015.

För alla tre brottstyperna är en stor majoritet av de misstänkta personerna män. Procentuellt sett ökade dock antalet kvinnor som blivit registrerade som misstänkta för såväl olaga hot som hot mot tjänsteman i betydligt snabbare takt än männen åren 2005 till 2010. Efter 2010 vände dock den uppåtgående kurvan, för både männen och kvinnorna. Utvecklingen för antalet kvinnor och män misstänkta för ofredande följer ett liknande mönster, med en uppgång mellan 2005 och 2010, för att därefter minska fram till 2015.

Statistik över personer misstänkta för olaga förföljelse finns för åren 2012–2015. Antalet personer ökade med 15 procent under

Figur 7. Antalet personer misstänkta för olaga hot, hot mot tjänsteman och ofredande uppdelat på den misstänkta könen, åren 2000–2015. Källa: Kriminalstatistiken.

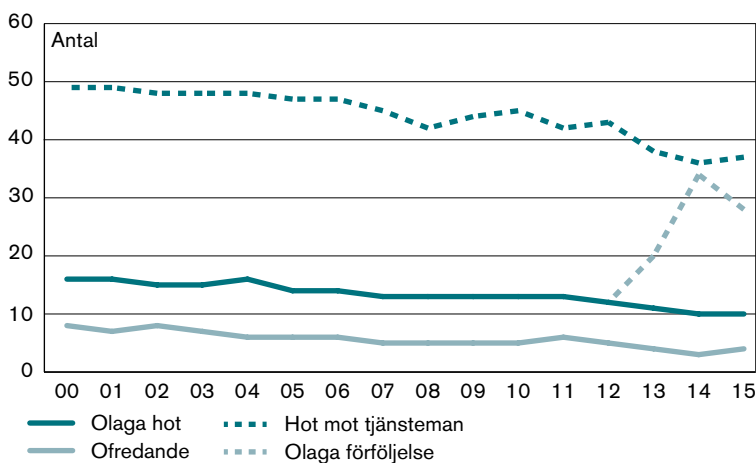
perioden, från 189 till 218 personer. Bland de misstänkta personerna är ungefär 80 procent män, en andel som har varit relativt konstant sedan 2012.

Hantering i rättsväsendet

Personuppklaringsprocenten har minskat under 2000-talet. Personuppklaringsprocenten för både olaga hot och ofredande har minskat sedan 2000. År 2015 var den 10 procent för olaga hot och 4 procent för ofredande. Motsvarande siffror 2000 var 16 respektive 8 procent. För hot mot tjänsteman är andelen brott som leder till en personuppklaring jämförelsevis hög. År 2000 klarades totalt 49 procent av de anmälda brotten upp, genom antingen strafföreläggande, åtalsunderlåtelse eller åtal. Denna andel har därefter minskat till 37 procent 2015. Att personuppklaringsprocenten minskar för de tre brottstyperna kan hänga samman med att antalet anmälda brott har ökat under 2000-talet.

För olaga förföljelse finns siffror på personuppklaringsprocenten för åren 2012–2015. Sedan brottet infördes har personuppklaringsprocenten ökat från 12 till 28 procent (figur 8). Som beskrivs tidigare har antalet anmälningar minskat successivt sedan straffbestämmelsen infördes, vilket kan ha påverkat utvecklingen. Den ökade personuppklaringsprocenten kan också bero på en större träffsäkerhet i de ärenden som rubriceras som olaga förföljelse.

Figur 8. Personupplklaringsprocenten för olaga hot, hot mot tjänsteman,⁹ olaga förföljelse och ofredande, åren 2000–2015. Källa: Kriminalstatistiken.

Nära hälften av ofredanden direktavskrivs

Statistiken över handlagda brott består av utredda brott och direktavskrivna brott. Andelen direktavskrivna brott 2015 är störst för ofredande (48 procent) och lägst för hot mot tjänsteman (7 procent). För olaga hot och olaga förföljelse är andelen direktavskrivna brott 17 procent. För de utredda brotten har någon lagförts i större utsträckning vid hot mot tjänsteman (44 procent) och olaga förföljelse (35 procent) än vid olaga hot (13 procent) och ofredande (8 procent).

Böter vanligaste påföljd vid olaga hot samt vid ofredande

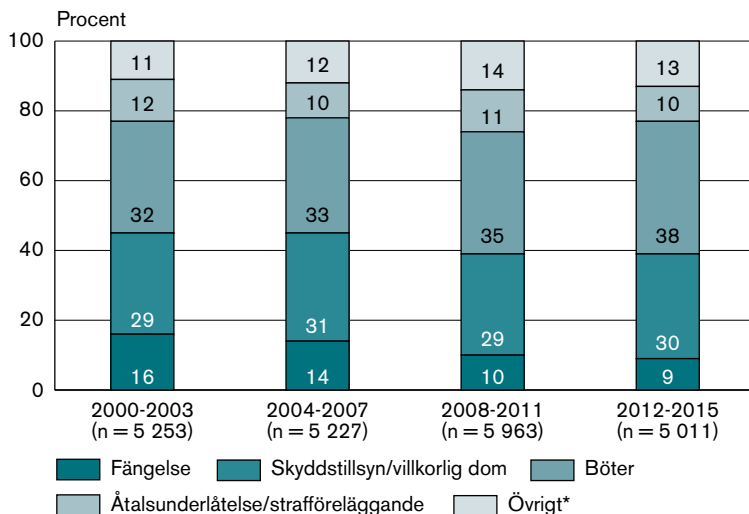
Som framgår av figur 9 och figur 10 är fängelsedomar ovanliga i de lagföringsbeslut som avser olaga hot som huvudbrott, och särskilt ovanliga i de lagföringsbeslut som avser ofredande. För olaga hot har det dessutom skett en successiv minskning av andelen fängelsedomar sedan perioden 2000–2003. För samtliga perioder har omkring 30 procent av de lagföringsbeslut som avser olaga hot skett genom en fällande dom med antingen skyddstillsyn eller en villkorlig dom som påföljd. Andelen som har lagförts genom en fällande dom som gett böter har ökat gradvis mellan varje period, och uppgår under den senaste perioden till 38 procent.

Bland de lagföringsbeslut som avser ofredande som huvudbrott har en majoritet skett genom en fällande dom som gett ett bötesstraff. Dock har denna andel minskat från första perioden till den

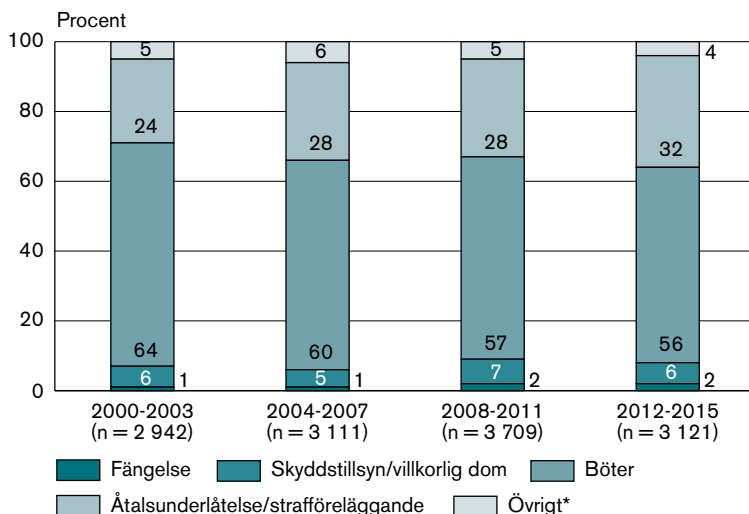
⁹ I personupplklaringsprocenten för hot mot tjänsteman ingår även brott mot brottbalkens bestämmelse om förgripelse mot tjänsteman (17 kap. 2 § BrB).

senaste. Andelen åtalsunderlåtelse eller strafförelägganden har istället ökat.

Figur 9. Andelen lagföringar för olaga hot (som huvudbrott) i form av åtalsunderlåtelse, strafförelägganden eller domar (efter huvudpåföljd), åren 2000-2015, kategoriserad. Procent. Källa: Kriminalstatistiken. *I kategorin *övrigt* ingår främst domar med påföljderna ungdomsvård, ungdomstjänst eller rättspsykiatrisk vård.

Figur 10. Andelen lagföringar för ofredande (som huvudbrott) i form av åtalsunderlåtelse, strafförelägganden eller domar (efter huvudpåföljd), åren 2000-2015, kategoriserad. Procent. Källa: Kriminalstatistiken. *I kategorin *övrigt* ingår främst domar med påföljderna ungdomsvård, ungdomstjänst eller rättspsykiatrisk vård.

Fängelse vanligt vid olaga förföljelse

Den vanligaste påföljden i lagföringsbeslut med olaga förföljelse som huvudbrott är fängelse. Under perioden 2012–2015 var 45 procent av lagföringsbesluten en fängelsedom. Under samma period gällde 36 procent av lagföringsbesluten skyddstillsyn/villkorlig dom och endast 3 procent åtalsunderlåtelse/strafföreläggande. Andelen lagföringsbeslut som hamnade inom kategorin övrigt var 16 procent. För olaga förföljelse utgörs gruppen övrigt i huvudsak av domar med påföljden rättspsykiatrisk vård.

Brottsförebyggande åtgärder och strategier

Hot och trakasserier förekommer i många olika sammanhang, med olika motiv, och i olika typer av relationer mellan den som utsätter och den som utsätts. Ett förebyggande arbete mot hot och trakasserier kan därför ske på flera olika plan och i många olika former. Det kan handla om arbetsmiljöföreskrifter, stödlinjetelefoner för utsatta och antimobbingsprogram i skolan. Det kan också handla om åtgärder med förväntad allmänpreventiv effekt, såsom kriminalpolitiska initiativ för att förbättra det straffrättsliga skyddet vid olika former av hot och trakasserier.

Tidigare satsningar har till exempel gjorts genom införande av bestämmelsen om olaga förföljelse, som syftar till att fånga upp fall av upprepad brottslighet där trakasserier inte är tillräckligt allvarliga för att rubriceras som ett fridskränkingsbrott, eller fall som avser upprepade trakasserier där personerna inte har eller har haft ett närstående förhållande, vilket är en förutsättning för fridskränkingsbrotten. Förändringar har även gjorts i kontaktförbudslagstiftningen i syfte att ”stärka förbudets brottsförebyggande funktion och förbättra det skydd som förbudet har som avsikt att ge” (prop. 2010/11:45; för en utvärdering av ändringarna i lagen, se Brå 2015b).

Nedan beskrivs satsningar som har gjorts gällande hot och trakasserier mot tjänstemän och förtroendevalda, åtgärder mot mobbing i skolan samt den genomförda översynen av straffbestämmelserna för hot och ofredanden via nätet.

Otillåten påverkan mot förtroendevalda och myndighetspersoner

Det har skett flera satsningar för att uppmärksamma och arbeta förebyggande avseende hot och trakasserier mot förtroendevalda och tjänstemän. Ett exempel är Arbetsmiljöverkets nya föreskrifter om organisatorisk och social arbetsmiljö (AFS 2015), som trädde i kraft den 31 mars 2016. Föreskrifterna konkretiserar arbetsmiljö-

lagen och preciserar vilka faktorer som ingår i det systematiska arbetsmiljöarbete som alla arbetsgivare är skyldiga att bedriva, till exempel att regelbundet undersöka och bedöma vilka risker som kan förekomma i verksamheten, samt vidta åtgärder mot dessa.

Brottsförebyggande rådet har sedan 2005 publicerat en rad rapporter om olika former av otillåten påverkan mot myndighetspersoner (se t.ex. Brå 2005, Brå 2009a, Brå 2016a). Brå undersöker därtill fortlöpande förtroendevaldas utsatthet för hot och våld (se t.ex. Brå 2015c). Det finns även en kunskapssammanställning om situationen för yrkesgrupper vars arbete kan sägas vara av särskild betydelse för det demokratiska samhället (Brå 2015d). Brå har också tagit fram en särskild handbok med fokus på vad myndigheterna gjort och kan göra för att förebygga och hantera otillåten påverkan (Brå 2009b). Denna handbok kommer att uppdateras och publiceras under 2017.

Arbete mot mobbning

De senaste tio åren har ett antal åtgärder vidtagits för att förebygga hot och trakasserier i skolan, bland annat genom lagen (2006:67) om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever, som trädde i kraft 2006. Av förarbetena framgår att ”annan kränkande behandling” avser bland annat mobbning (prop. 2005/06:38 s. 20f.). Tre år senare ersattes lagen av diskrimineringslagen (2008:567) samt av skollag (2010:800), kap. 6 om kränkande behandling.

År 2006 inrättades barn- och elevombudet (BEO). BEO finns på Skolinspektionen och har till uppgift att övervaka skollagens kapitel om kränkande behandling. BEO informerar om och ger råd om hur skollagens krav på nolltolerans mot kränkningar i skolan ska användas. BEO utreder även inkomna ärenden och företräder elever i domstol i de fall det finns förutsättningar att kräva skadestånd från den som driver skolan. Förutom att skadeståndet ska vara en kompensation till den utsatta, syftar det till att sätta press på skolan att arbeta förebyggande.

Förebyggande arbete mot mobbning kan ske på många olika sätt. Idag finns ett stort antal olika anti-mobbingsprogram, och forskningen visar att dessa kan vara effektiva instrument för att minska mobbning (Brå 2009c, Brå 2013). Viktiga komponenter för ett framgångsrikt arbete är, enligt Skolverkets utvärdering, systematik i arbetet och en ”hela skolan-ansats”. Utvärderingen visar även att det är viktigt att ha en genusaspekt i antimobbingsarbetet, eftersom det är skillnad på vilka insatser som hjälper flickor och vilka som hjälper pojkar (Skolverket 2011).

Det ökande användandet av så kallade smarta telefoner och internetanvändningen har inneburit nya dimensioner för arbetet mot mobbning. Forskning har visat på en betydande överlappning mellan mobbning utanför nätet och nätmobbning (t.ex. Li 2007, Langos 2012, Kowalski m.fl. 2012, Brå 2015e). År 2015 redovisade Brå på regeringens uppdrag en kartläggning av polisanmälda hot och kränkningar via internet (Brå 2015e). Samma år tilldelades Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) ett uppdrag på området. Inom ramen för uppdraget presenterades en forskningsrapport om svenska ungdomars normer och attityder (Svensson och Dahlstrand 2014). MUCF utarbetade och uppdaterade även metodmaterial riktat till elever och lärare. Mycket av det arbete som pågår mot nätmobbning handlar om ökad kunskap. Bland elever handlar det om hur man får kommunicera på nätet. Bland vuxna om vad som sker på nätet, och hur man som vuxen bör hantera och förhålla sig till det (t.ex. Friends 2016).

Förslag på utvidgning av straffbestämmelserna gällande hot och ofredanden via nätet

I en utredning om integritet och straffskydd (SOU 2016:7) konstaterades att nya möjligheter till elektronisk kommunikation ökar risken för brott mot den personliga integriteten. Utredningen föreslår därför en helt ny straffbestämmelse om olaga integritetsintrång. Olaga integritetsintrång ska gälla den som gör intrång i någon annans privatliv, till exempel genom att sprida bilder eller andra uppgifter om personens sexualliv eller hälsotillstånd. Utredningen föreslår även en utvidgad tillämpning av olaga hot genom ett tillägg om att bestämmelsen även avser hot om brott mot den enskildes frihet och frid. Förslaget innebär därmed att det kan vara straffbart att hota med att utsätta någon för olaga integritetsintrång. Utredningen föreslår även att straffbestämmelsen om olaga förföljelse ska utvidgas till att omfatta gärningar som utgör olaga integritetsintrång. Utredningen gör också bedömningen att bestämmelsen om ofredande bör moderniseras för att tydligt omfatta hänsynslösa beteenden relaterat till hur människor kommunicerar och närmar sig varandra idag.

Referenser

Arbetsmiljöverket (2015). *Organisatorisk och social arbetsmiljö*. Arbetsmiljöverkets författningssamling, AFS 2015:4. Stockholm: Arbetsmiljöverket.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2005). *Otillåten påverkan riktad mot myndighetspersoner. Från trakasserier, hot och våld till amorös infiltration*. Rapport 2005:18. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009a). *Otillåten påverkan mot åklagare och domare*. Rapport 2009:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009b). *Motverka otillåten påverkan. En handbok för myndigheter om att förebygga trakasserier, hot, våld och korruption*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförbyggande rådet, Brå (2009c). *Effekter av anti-mobbningsprogram – vad säger forskningen?* Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2010). *Skolundersökningen om brott 1995–2008. Teknisk rapport*. Rapport 2010:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2013). *Upprepad utsatthet. Vissa drabbas oftare än andra*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015a). *Olaga förföljelse. Tillämpningen av den nya straffbestämmelsen*. Rapport 2015:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015b). *Kontaktförbud. En utvärdering av ändringarna i lagen 2011*. Rapport 2015:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015c). *Politikernas trygghetsundersökning 2015*. Rapport 2015:23. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015d). *Hot och våld. Om utsatthet i yrkesgrupper som är viktiga i det demokratiska samhället*. Rapport 2015:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015e). *Polisanmälda hot och kränkningar mot enskilda personer via internet*. Rapport 2015:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016a). *Otillåten påverkan mot myndighetspersoner. En uppföljning*. Rapport 2016:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2016b). *Skolundersökningen om brott 2015*. Rapport 2016:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2016c). *Skolundersökningen om brott 2015. Teknisk rapport*. Rapport 2016:22. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Dir. 2014:74. *Ett modernt och starkt straffrättsligt skydd för den personliga integriteten*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Friends (2016). *Friends nätrapport 2016*. Stockholm: Friends.
- Jareborg, N. (1984). *Brotten I – Grundbegrepp: Brotten mot person*. Stockholm: Norstedts.
- Kowalski, R. m.fl. (2014). "Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth". I: *Psychological Bulletin* 140, s. 1073–1137.
- Langos, C. (2012). "Cyberbullying: The challenge to define". I: *Cyberpsychology, behavior and social networking* 15, s. 285–289.
- Li, Q. (2007). "New bottle but old wine: a research of cyberbullying in schools". I: *Computers in Human Behavior* 23, s. 1777–1791.
- Prop. 1992/93:141. Om ändring i brottsbalken m.m.
- Prop. 2005/06:38. Trygghet, respekt och ansvar – om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever.
- Prop. 2010/11:45. Förbättrat skydd mot stalking.
- Skolverket (2011). *Utvärdering av metoder mot mobbning*. Stockholm: Skolverket.
- SOU (2011). *Fridskränkningarna och egenmäktighet med barn*. Betänkande av Fridskränkningutredningen. SOU 2011:85. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SOU (2016). *Integritet och straffskydd*. Betänkande av Utredningen om ett modernt och starkt straffrättsligt skydd för den personliga integriteten. SOU 2016:7. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- Svensson, M. och Dahlstrand, K. (2014). *Nätkränkningar. Svenska ungdomars normer och beteenden*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.

BEDRÄGERI

David Shannon

Sammanfattning

Enligt Nationella trygghetsundersökningen (NTU)¹ har det skett en ökning i utsattheten för bedrägeri, sett till de senaste tio åren. År 2015 var andelen utsatta i befolkningen tre och en halv procent. Samma år gjordes drygt 174 000 polisanmälningar om bedrägeri. Antalet polisanmälda bedrägerier har ökat kontinuerligt och har mer än tredubblats under de senaste tio åren. Även enligt NTU har andelen bedrägerier som polisanmäls ökat över tid, och 2015 anmäldes närmare hälften av alla bedrägerier som rapporterades i NTU. Anmälningbenägenheten varierar mellan olika typer av bedrägerier och beror på omständigheter vid brottet, liksom på myndigheters och privata aktörers förmåga att upptäcka de brott de utsätts för.

Enligt NTU sker mer än fyra av tio bedrägerier via internet, och en nästan lika stor andel sker genom utnyttjande av kontokort. Enligt anmälningstatistiken är datorbedrägeri, bedrägerier med hjälp av internet samt bluffakturor de oftast anmälda enskilda typerna av bedrägeri.

Det finns skillnader i utsattheten för bedrägeri. Män, yngre vuxna, personer boende i flerfamiljshus och storstadsbor utsätts i större utsträckning än kvinnor, äldre, personer som bor i småhus samt glesbygdsbor.

Bland gärningspersonerna är de yngre delarna av befolkningen överrepresenterade. Av de drygt 3 700 misstänkta för bedrägeri 2015 var 35 procent i åldrarna 21–29 år, och en fjärdedel var kvinnor. Antalet personupplösta bedrägeribrott har ökat successivt sedan 2000, samtidigt som den så kallade personupplösningens procenten har minskat något. Det senare beror framför allt på att polisens och åklagarnas utredningsresurser inte har räckt till för att hålla jämna steg med de senaste årens ökning i antalet anmälda bedrägeribrott.

Den vanligaste påföljden för bedrägeri är skyddstillsyn och villkorlig dom; nästan varannan som lagförs får någon av dessa påföljder. Fängelse är den närmast vanligaste påföljden,

¹ För mer information om NTU, se NTU 2015 – om utsatthet, trygghet och förtroende (Brå 2016a) samt NTU 2015, teknisk rapport (Brå 2016b).

och vid brott av normalgraden är det genomsnittliga fängelsestraffet 4-5 månader.

En viktig utveckling i arbetet mot bedrägeribrottsligheten under senare år har varit inrättandet av polisens nationella bedrägericenter, NBC. Centrets verksamhet syftar till att göra såväl det polisoperativa som det förebyggande arbetet mot bedrägerier mer effektivt och strukturerat.

Inledning

I detta kapitel om bedrägeri används främst två källor, NTU och den officiella kriminalstatistiken. De båda källorna beskriver bedrägeri på något olika sätt.

I NTU ställs följande fråga om bedrägeri: *”Blev du som privatperson på ett brottsligt sätt lurad på pengar eller andra värdesaker under förra året?”* Definitionen i kriminalstatistiken är däremot den som finns i 9 kap. 1 § BrB: *”Den som medelst vilseledande förmår någon till handling eller underlåtenhet, som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den vilseledde eller någon i vars ställe denne är, dömes för bedrägeri till fängelse i högst två år”.* Enligt 9 kap. 1 § 2 st. BrB ska samma brottsrubricering gälla för den som genom bland annat oriktiga uppgifter påverkar en automatisk informationsbehandlingsprocess, det vill säga någon form av dator, så att det innebär vinning för gärningspersonen och skada för någon annan (så kallat datorbedrägeri).² I detta kapitel kommer de renodlade bedrägeribrotten, som regleras i 9 kap. BrB (bedrägeri, 9 kap. 1 § BrB, bedrägligt beteende, 9 kap. 2 § BrB, och grovt bedrägeri, 9 kap. 3 § BrB), att beröras i de fall kriminalstatistiken används som källa. Beskrivningen av bedrägeri är således mindre exakt i NTU än den regelrätta definitionen enligt brottsbalken.

Bedrägerier kan riktas mot privatpersoner, företag och andra organisationer samt mot aktörer i den offentliga sektorn, till exempel kommuner och landsting respektive myndigheter som Arbetsförmedlingen. Eftersom frågorna i NTU riktas till privatpersoner går det inte att beskriva de brott som riktas mot juridiska personer och den offentliga sektorn utifrån det materialet. I kriminalstatistiken ingår brott mot juridiska personer i antalet anmälda brott, men de utsatta aktörerna beskrivs inte närmare. Fram till en lagändring som trädde i kraft 2007 var alla bedrägerier mot

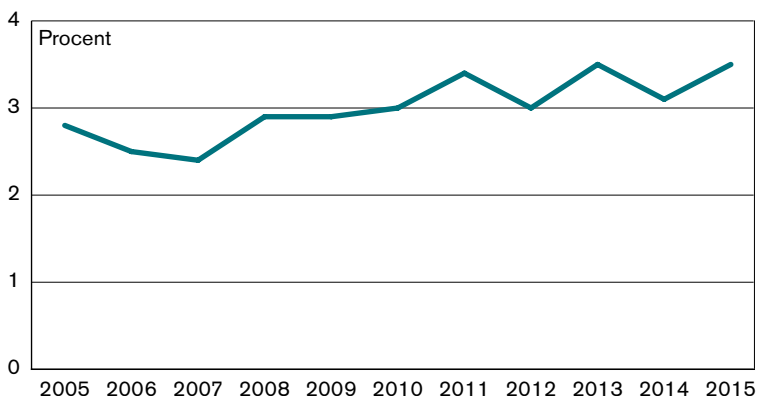
² Ett exempel på ett datorbedrägeri skulle vara att man olovligen genomfört ett kortköp på internet med någon annans kortuppgifter.

välfärdssystemet del av brottsbalkens bedrägeribestämmelse. Sedan 2007 faller dock de flesta välfärdsbedrägerier under bidragsbrottslagen. Ingen redovisning görs i detta kapitel av brotten mot bidragsbrottslagen.³ Den nytillkomna bidragsbrottslagen innebär också att statistiken över de polisanmälda bedrägerierna inte är helt jämförbar mellan perioden före 2008 och perioden efter. Detta ska hållas i åtanke vid tolkningar av bedrägeriutvecklingen enligt kriminalstatistiken.

Omfattning och utveckling

Resultaten från NTU visar att 3,5 procent av de tillfrågade uppgav att de utsatts för bedrägeri under 2015. Det motsvarar ungefär 260 000 personer i befolkningen (16–79 år). Eftersom det finns tillfrågade som utsatts upprepade gånger är antalet bedrägerier större än antalet utsatta. I NTU uppskattas att antalet bedrägerihändelser i befolkningen 2015 uppgick till cirka 352 000. Ser man till utvecklingen över tid skedde en ökning i den självrapporterade utsattheten för bedrägeri fram till 2011, men den har därefter legat på en relativt stabil nivå (figur 1).

Figur 1. Utvecklingen över andelen utsatta för bedrägeri åren 2005–2015. Procent. Källa: NTU.

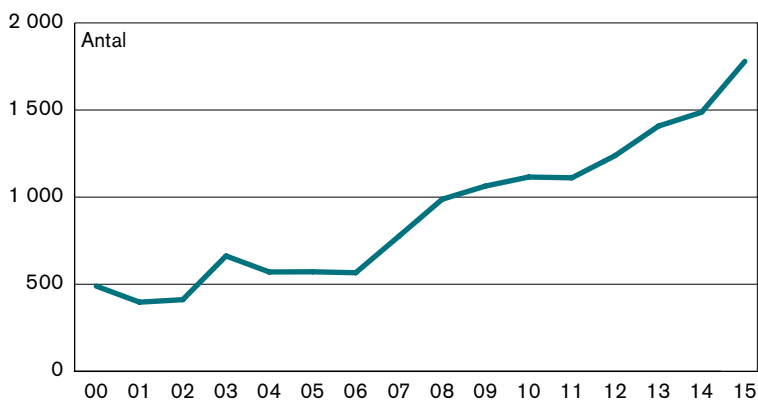
Enligt den officiella kriminalstatistiken anmäldes närmare 186 000 brott enligt 9 kap. BrB år 2015. Av dessa rubricerades drygt 174 000 anmälningar som bedrägeri, grovt bedrägeri eller bedräg-

³ Antalet anmälda bidragsbrott har legat tämligen stabilt kring en nivå av 9 000–10 000 anmälda brott per år under hela perioden 2008–2015. Utvecklingen för de anmälda, upplärade och lagförda bidragsbrotten redovisas mer i detalj i Brå 2016c.

ligt beteende. Därmed ökade antalet anmälda bedrägerier för nionde året i rad.

Figur 2 visar utvecklingen av antalet anmälda bedrägerier sedan 2000 i förhållande till befolkningsstorleken. Som framgår av figuren har det skett stora förändringar i antalet anmälda brott under den aktuella perioden. Mellan 2005 och 2015 ökade antalet anmälda bedrägerier med omkring 250 procent (från drygt 50 000 till närmare 175 000 anmälningar). Ökningen hänger framför allt samman med att antalet anmälningar av datorbedrägerier, bluffakturor samt bedrägerier som skett med hjälp av kontokort respektive internet har ökat. Tillsammans har de bidragit till att de senaste årens nivå är den högsta sedan anmälningsstatistiken började föras på det sätt som görs idag.

Figur 2. Antalet anmälda bedrägerier åren 2000–2015 per 100 000 i befolkningen. Källa: Kriminalstatistiken.

Mörkertal och anmälningsbenägenhet

Andelen bedrägerihändelser som enligt NTU-deltagarna har blivit anmälda till polisen har varierat under perioden 2005–2015, från som minst 32 procent (år 2006) till som mest 49 procent (år 2015). Även om fler brott nu kommer till rättsväsendets kännedom innebär detta fortfarande att det finns ett betydande mörkertal om man ser till antalet anmälda händelser. Vidare kan det enligt forskningen finnas en stor variation i anmälningsbenägenhet, mellan såväl olika typer av bedrägerier som olika grupper av brottsutsatta (Brå 2016c).

En kartläggning som genomförts av Utredningen om åtgärder mot fakturabedrägerier (SOU 2015:77) ger inblickar i anmälningsbenägenheten för en viss typ av bedrägeribrottslighet inom flera olika delar av samhället. Kartläggningen genomfördes i form av

stora frågeundersökningar till privatpersoner, företag och statliga myndigheter. Resultaten visade att anmälningsbenägenheten för den här typen av bedrägeribrottslighet var låg bland alla de grupper vars utsatthet belystes av kartläggningen. Samtidigt varierade anmälningsbenägenheten mellan olika grupper av utsatta. Bland privatpersoner som drabbats av fakturabedrägerier var det endast 8 procent som uppgav att de någon gång gjort en polisanmälan, jämfört med 15 procent av de utsatta företagen och 23 procent av de utsatta statliga förvaltningsmyndigheterna.

Olika faktorer som enligt forskningen kan påverka anmälningsbenägenheten vid bedrägeribrott är beloppets storlek, vem som utfört bedrägeriet och eventuella skamkänslor över att ha blivit lurad. Bland utsatta företag anses anmälningsbenägenheten även påverkas av bland annat uppfattningen att det kräver för mycket resurser att anmäla och sedan bistå polisen i utredningen, eller att det finns risk för dålig publicitet och förtroendeförluster (Smith 2008, Smith och Carleton 2011, Brå 2016c).

Bedrägerierna ökar

En sammanvägd bedömning av ovanstående är att bedrägeribrotten faktiskt har ökat, även om NTU inte visar samma starka utveckling som anmälningsstatistiken under de senaste åren. Skillnaden i utveckling mellan de två källorna kan bero på flera faktorer. En viktig faktor är det tidigare nämnda förhållandet att NTU inte fångar upp bedrägerier som drabbar juridiska personer. Forskning visar att det vid många polisanmälda bedrägerier är olika delar av näringslivet som drabbas ekonomiskt snarare än privatpersoner (Brå 2016c).⁴ Det är också oklart om så kallade kreditbedrägerier⁵ mot privatpersoner skulle uppfattas av den utsatte som att denne blivit ”lurad på pengar eller värdesaker”. Vidare kan nämnas att den fråga som ställs i NTU inte fångar upp försöksbrott.

Det kan finnas ett flertal anledningar till en ökning i bedrägeribrottsligheten. En av de viktigaste är den tekniska utvecklingen, som möjliggör nya sätt att begå bedrägerier (Ahola 2013, Youngblood 2015). Till exempel är det allt fler som skickar post och beställer varor på internet. Det gör också att fler brott blir en blandning mellan it-brott, bedrägeri och identitetsrelaterade brott (Smith 2010, Brå 2016c). När bedrägerier begås via internet kan de också drabba många fler personer. Eftersom varje bedrägeri som riktas mot en person räknas för sig kan antalet anmälningar bli väldigt stort i de fall det finns väldigt många offer eller det handlar om upprepad utsatthet.

⁴ Se vidare avsnittet Brottsutsatta och gärningspersoner.

⁵ Se vidare avsnittet Hur ser brotten ut?

Under perioden 2000-2015 har bedrägeribrottens andel av samtliga anmälda brott mot brottsbalken ökat från 4 till 14 procent. Under samma period har exempelvis tillgreppsbrottens⁶ andel av samtliga anmälda brott mot brottsbalken minskat från 66 till 42 procent. Det innebär att det skett en förskjutning i den anmälda brottslighetens struktur, bort från de traditionella stöldbrotten, som dominerat brottsutvecklingen under större delen av efterkrigstiden, mot andra former av brottslighet, bland annat bedrägerier (jfr Ceccato och Dolmén 2011). Bedrägerier kan således i viss mån betraktas som den nya tidens vardagsbrottslighet. Samtidigt finns det tecken på att det även inom den organiserade brottsligheten skett en ökning av bedrägeribrotten (se Korsell och Vesterhav 2013, Brå 2016c).

Hur ser brotten ut?

Enligt NTU för 2015 är det vanligast att det man blivit bedragen på har ett värde mellan 2 000 och 10 000 kronor (33 %). Nästan lika vanligt är att ha blivit bedragen på en summa mellan 500 och 2 000 kronor (30 %). Närmare en femtedel (17 %) blir lurade på summor upp till 500 kronor. Det är ovanligt att som privatperson bli lurad på 100 000 kronor eller mer, men det förekommer i cirka 3 procent av fallen.

I NTU ställs två frågor om hur brottet skett. År 2015 uppgav mer än fyra av tio att bedrägeriet skett via internet, och nästan lika många att bedrägeriet skett genom att någon utnyttjat deras bankkort. Andelen bedrägerier som sker med hjälp av internet har ökat för i stort sett varje år som undersökningen genomförts, från 14 procent 2005 till 46 procent 2015. Andelen bedrägerier som sker genom att någon utnyttjat ett bankkort har sett både upp- och nedgångar fram till 2011, men har ökat successivt under de senaste åren, från 23 procent 2011 till 41 procent 2015. Över tid har det således skett en tydlig förändring när det gäller vilka typer av bedrägerier som NTU-deltagarna uppger att de blivit utsatta för.

I statistiken över anmälda brott delas bedrägeribrotten in i ett antal underkategorier (se tabell 1). År 2015 utgjorde datorbedrägeri den största kategorin (38 procent av samtliga anmälda bedrägeribrott), följt av övrigt bedrägeri (27 procent), bedrägeri med hjälp av internet (14 procent) och bedrägeri med hjälp av bluffaktura (8 procent). När det gäller utvecklingen över tid är det inom kategorierna datorbedrägerier och bedrägerier med hjälp av internet som antalet anmälningar har ökat mest. Antalet anmälda datorbedrägerier har mer än fördubblats sedan 2010 (från drygt 25 000 till 67 000) medan bedrägerier med hjälp av internet har ökat med

⁶ Brott mot BrB 8 kap.

närmare 70 procent (från drygt 14 000 till drygt 24 000). Antalen anmälningar som registrerats som bedrägeri med hjälp av bluffaktura och övrigt bedrägeri har ökat med 9 respektive 46 procent under samma period.

Samtidigt ska det poängteras att bedrägeribrotten är svårkategoriserade, inte minst då nya typer växer fram i takt med den tekniska utvecklingen och förändrade levnadsmönster, till exempel den ökade användningen av smarta mobiler och internet för bankärenden och andra vardagliga transaktioner. Vidare visade en kvalitetsgranskning av polisens användning av brottskoder att en inte obetydlig andel av vissa typer av bedrägeri över- eller underrapporteras i statistiken, eftersom brottskoderna inte används på rätt sätt (Brå 2012).

Tabell 1. Antal anmälda bedrägerier samt andel (procent) av totalen år 2015 samt procentuell förändring jämfört med år 2010. Källa: Kriminalstatistiken.

	Antal anmälningar 2015	Andelen av samtliga bedrägerianmälningar 2015	Procentuell förändring jämfört med 2010
Automatmissbruk	6 877	4	+38
Datorbedrägeri	67 085	38	+161
Med kontokort (inte automatmissbruk)	11 858	7	+26
Med hjälp av internet	24 124	14	+68
Investeringsbedrägeri	97	0	-39
Överskridet eget konto	20	0	-90
Mot försäkringsbolag	414	0	+40
Avs. husrum, förtäring, transport m.m.	2 921	2	-34
Bedrägeri med hjälp av s.k. bluffaktura	14 318	8	+9
Övrigt bedrägeri	46 652	27	+46
Samtliga bedrägerier	174 366	100	+67

Det finns dock andra relevanta indelningar än de som görs i kriminalstatistiken, som kan bidra till att få en överblick över bedrägeribrottsligheten. En särskild granskning av ett stort urval av polis-anmälda bedrägeriärenden från 2013 (se Brå 2016c) identifierade fem huvudkategorier av bedrägerier, som tillsammans svarade för närmare 80 procent av de anmälda bedrägerierna i urvalet.

Den enskilt största kategorin var *kortbedrägerier*, där gärningspersonen använder ett stulet eller klonat kort för bedrägliga köp eller uttag, alternativt gör köp med någon annans kortuppgifter via internet. I den anmälda brottstatistiken kan kortbedrägerier registreras som datorbedrägeri (till exempel om någons kortupp-

gifter använts olovligen för att köpa varor via internet), som automatmissbruk (om de använts för ett bankomatuttag) eller som ett bedrägeri med kontokort (till exempel om uppgifterna använts för ett köp i en fysisk butik).

Den näst största kategorin består av *kreditbedrägerier*, som typiskt sett innebär att någon genomför ett köp eller tar ett lån i någon annans namn, till exempel med hjälp av en förfalskad identitetshandling. Enligt Brås kartläggning upptäcks dessa brott ofta när den person vars identitet har använts vid brottet får hem en faktura eller ett inbetalningskrav för en vara eller tjänst som personen inte beställt. Vidare förekommer storskaliga kreditbedrägerier, som utnyttjar företag. Ett exempel är att gärningspersoner köper upp befintliga företag i syfte att nyttja företagets krediter för att beställa varor utan avsikt att betala. Därefter driver gärningspersonerna företaget i konkurs, samtidigt som de beställda varorna säljs vidare. Kreditbedrägerier kan ske både via e-handeln och genom köp i fysisk butik, och Brås granskning visar att kreditbedrägerier framför allt registreras av polisen som övrigt bedrägeri, men även som bedrägeri med hjälp av internet.

De övriga stora bedrägerikategorier som identifierades i granskningen var *annonsbedrägerier*, där bedragaren genom en annonsida på internet vilseleder köpare att beställa och betala för varor som sedan inte skickas, *fakturabedrägerier*, där gärningspersonerna skickar ut fakturor för varor eller tjänster som aldrig beställts, samt *övriga telefon- och internetbedrägerier*. Fakturabedrägerier genomförs ofta med hjälp av ett företag, som startas eller tas över i syfte att begå brotten, och samma gärningspersoner kan skicka ut stora mängder bedrägliga fakturor på relativt kort tid. Den sista kategorin, övriga telefon- och internetbedrägerier, är till sitt innehåll inte lika enhetlig som de övriga. Kategorin innefattar bland annat så kallade romansbedrägerier, där gärningspersonen utvecklar en kärleksrelation med den utsatte på distans för att sedan lura denne på pengar, samt även tekniskt avancerade brott där bedragaren använder skadlig kod eller nätfiske för att komma åt känsliga uppgifter. Inte sällan utgör de sistnämnda gärningarna ett led i annan bedrägeribrottslighet.

Brottsutsatta och gärningspersoner

Brottsutsatta

Med hjälp av NTU kan man titta på ett antal bakgrundsvariabler hos de personer som uppger att de utsatts för bedrägeri. Avseende kön har män enligt NTU konsekvent varit utsatta för bedrägerier i större utsträckning än kvinnor, med undantag för mätningen

2014, då utsattheten var jämnt fördelad mellan könen (tabell 2). I Brås (2016c) kartläggning av den polisanmälda bedrägeribrottsligheten syns även könsskillnader när det gäller vilka som har anmält brotten till polisen. Könsskillnaderna är störst vid kort- och kreditbedrägerier, där anmälarna betydligt oftare är män än kvinnor.

Studerar man ålder har utsattheten konsekvent varit högre bland yngre personer mellan 16 och 44 år än bland personer i åldrarna 65–79 år. Samtidigt har bedrägerier mot äldre särskilt uppmärksamats i forskningen, då den höga åldern kan göra personer speciellt sårbara för vissa bedrägeriupplägg, till exempel olika typer av telefonbedrägerier (Youngblood 2015).

Överlag är åldersfördelningen vid utsatthet för bedrägeri något mer jämnt fördelad än vid andra brott mot enskilda personer (till exempel misshandel och hot), där de yngre är ännu mer överrepresenterade. Bland de som drabbas av bedrägerier är personer som bor i flerfamiljshus överrepresenterade, jämfört med personer som bor i småhus, och detsamma gäller personer som bor i storstadsområden jämfört med de som bor i andra städer eller på landsbygdsorter (tabell 2).

Tabell 2. Andelen utsatta för bedrägeri uppdelat på olika bakgrundsvariabler, enligt NTU åren 2011–2015. Procent. Källa: NTU.

	Andel utsatta				
	2011	2012	2013	2014	2015
Kön					
Kvinnor	2,9	2,5	3,0	3,0	2,9
Män	4,0	3,4	4,0	3,1	4,0
Ålder					
16–19	3,0	1,6	2,9	1,6	2,9
20–24	6,1	4,3	5,1	3,8	4,3
25–34	5,0	4,3	4,2	3,6	4,5
35–44	3,6	3,5	5,0	2,9	3,4
45–54	3,5	3,5	3,4	4,2	4,0
55–64	2,5	2,1	3,0	3,7	3,5
65–74	1,8	1,7	1,5	1,6	2,1
75–79	1,5	0,9	1,6	1,4	1,5
Bostadstyp					
Småhus	2,9	2,5	3,0	2,6	2,7
Flerfamiljshus	4,1	3,5	4,0	3,6	4,2
Bostadsort					
Storstad	4,2	3,5	4,0	3,5	4,1
Större stad	3,1	2,8	3,3	2,7	3,3
Mindre stad/ Landsbygd	2,7	2,5	2,9	2,9	2,7
Totalt	3,4	3,0	3,5	3,1	3,5

Som nämnts kan inte NTU belysa vilka juridiska personer som blir offer för bedrägerier. Resultat från Brås (2016c) kartläggning av bedrägeribrottsligheten visar dock att det vid flera typer av bedrägeribrott, även om brotten oftast anmäls av privatpersoner, i första hand är olika delar av näringslivet som lider den ekonomiska skadan av brottsligheten. Kortbedrägerier anmäls exempelvis nästan alltid av privatpersoner (fysiska personer), samtidigt som det framgår av de domar som ingick i Brås granskning, att de som registreras som målsägare i tingsrätten vanligen är banker, kortutgivare, företag inom handeln eller företag vilkas kontokort har missbrukats (juridiska personer). Det är också främst banker, kortutgivare och företag inom handel som de facto får stå för den ekonomiska förlusten.

Ett liknande scenario finns även vid kreditbedrägerier. Det är framför allt privatpersoner som anmäler brotten till polisen, samtidigt som det framgår av granskade tingsrättsdomar att det är kreditföretag, faktureringsbolag, finansbolag eller företag inom handel som typiskt sett lider den ekonomiska förlust som uppstår vid brotten. Situationen är något annorlunda vid de polisanmälda annonsbedrägerierna och de olika bedrägerityper som ingår i kategorin övriga telefon- och internetbedrägerier. I dessa fall tyder de granskade polisanmälningarna på att det är anmälaren själv, som även här oftast är en privatperson, som drabbas ekonomiskt (se vidare Brå 2016c).

Gärningspersoner

År 2015 misstänktes 3 738 personer för bedrägeri. Av dem var tre fjärdedelar män och en fjärdedel kvinnor. I tabell 3 redovisas köns- och åldersfördelningen bland de personer som misstänktes för bedrägeri 2015, liksom bland samtliga de personer som misstänktes för något brott mot brottsbalken samma år. Tabellen visar att könsfördelningen bland personer misstänkta för bedrägeri är i stort sett densamma som bland personer misstänkta för något av samtliga brott mot brottsbalken totalt sett.

En stor del av de som misstänks för bedrägeri är i tjugoårsåldern, och yngre personer är överrepresenterade i förhållande till sin andel i befolkningen. Samtidigt visar tabell 3 att andelen ungdomar (i åldern 15–20 år) som misstänks för bedrägeri är något lägre jämfört med samma andel bland de misstänkta för samtliga brott mot brottsbalken, medan personer i åldern 21–29 år är överrepresenterade bland misstänkta för bedrägerier jämfört med misstänkta för samtliga brottsbalksbrott. Antalet misstänkta som är äldre än 40 år är avsevärt mindre, och de som är 60 år eller mer utgör endast en försumbar del av de som blir misstänkta för bedrägeri.

Tabell 3. Personer misstänkta för bedrägeri respektive för samtliga brott mot brottsbalken, uppdelat på ålder och kön. År 2015. Procent.
Källa: Kriminalstatistiken.

	Misstänkta för	
	Bedrägeri (n = 3 738)	Samtliga brott mot brottsbalken (n = 64 862)
Kön		
Kvinna	25	24
Man	75	76
Ålder		
15-20	16	20
21-29	35	25
30-39	24	21
40-49	14	17
50-59	7	10
60+	3	6

Tidigare studier visar att gärningspersonen i de flesta fall är obekant med offret (Hagstedt 2012). Detta bekräftar av Brås kartläggning av den polisanmälda bedrägeribrottsligheten (2016c), som också visar att det är sällsynt för offret att vara bekant med gärningspersonen. Samtidigt visar kartläggningen att detta varierar mellan olika typer av bedrägerier. Andelen ärenden där offret och gärningspersonen på något sätt varit bekanta med varandra var som högst bland kreditbedrägerierna (omkring en fjärdedel). Det är rimligt att den här typen av bedrägeri, som oftast involverar identitetsstöld, oftare begås av gärningspersoner som är bekanta med den vars identitet används; närheten gör det lättare att komma över identitetsuppgifterna.

Hantering i rättsväsendet

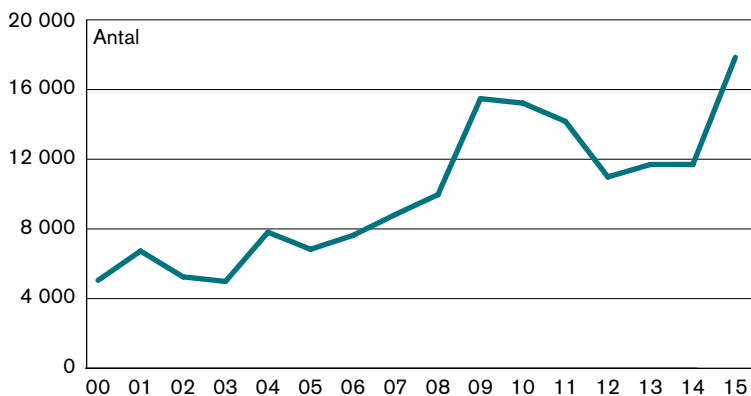
Personuppklarade brott

Antalet personuppklarade bedrägeribrott har följt en stigande trend under i stort sett hela perioden 2000-2015 (figur 3). Samtidigt uppvisar kurvan över de personuppklarade bedrägeribrotten ett antal tydliga toppar, eftersom det finns några år som uppvisar mycket höga värden jämfört med den mer långsiktiga trenden. Det har sin förklaring i att vissa typer av bedrägeribrott kan begås i stora volymer av samma gärningspersoner, vilket innebär att stora förundersökningar kan leda till så kallade serieuppklaringar, där ett mycket stort antal bedrägeribrott personuppklassas samtidigt.

Till exempel beror den höga toppen 2015 på att det under året fattades åtalsbeslut i flera större fakturabedrägeriutredningar.⁷

Parallellt med den något ojämna men positiva utvecklingen i antalet personupplklarade bedrägeribrott sedan 2000, har den årliga så kallade personupplklaringsprocenten varierat något under perioden (mellan som minst 8 procent och som mest 19 procent). Samtidigt tyder utvecklingen på en gradvis minskande trend i andelen anmälda bedrägeribrott som leder till personupplklaring, från 13 procent för perioden 2000–2007 till 11 procent för perioden 2008–2015. Minskningen beror framför allt på att polisens och åklagarnas utredningsresurser inte har räckt till för att hålla jämna steg med den stora ökningen i inflödet av anmälda bedrägeribrott under senare år (se vidare Brå 2016c).

Figur 3. Antalet personupplklarade bedrägerier åren 2000–2015. Källa: Kriminalstatistiken.

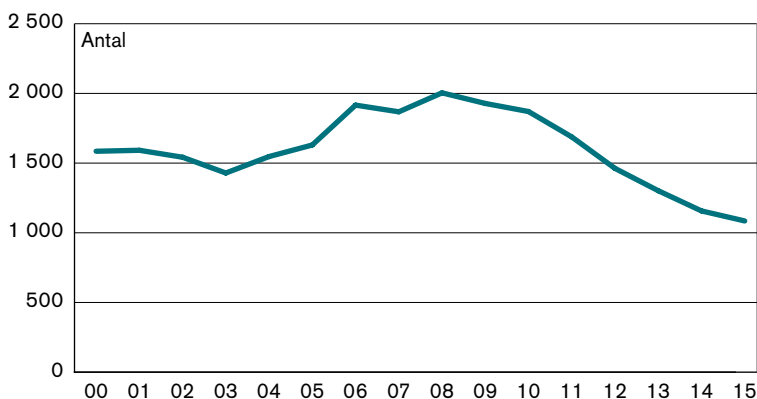
Lagföringsbeslut

År 2015 fattades närmare 1 100 lagföringsbeslut där bedrägeri var huvudbrottet. Figur 4 redovisar utvecklingen av antalet lagföringar för bedrägeribrott under perioden 2000–2015. Första delen av perioden kännetecknas av en ökning i antalet lagföringar, medan det har skett en kontinuerlig minskning sedan 2009.

En del av förklaringen till minskningen kan vara att bidragsbedrägerier (som jämförelsevis ofta leda till personupplklaring och lagföring – se vidare Brå 2016c), under första delen av perioden lagfördes som brott mot brottsbalkens bedrägeribestämmelse. De

⁷ År 2015 personupplklarades över 4 500 fakturabedrägeribrott. Under åren 2008–2014 låg det genomsnittliga antalet personupplklarade fakturabedrägerier på drygt 480 brott per år.

Figur 4. Antalet lagföringsbeslut med bedrägeri som huvudbrottet i lagföringen, åren 2000–2015. Källa: Kriminalstatistiken.

bidragsbedrägerier som begåtts sedan 2007 har däremot i stället lagförts som brott mot bidragsbrottslagen, vilket innebär att de inte längre syns i statistiken över lagföringar för bedrägerier. Under samma period har andelen kvinnor bland de lagförda för bedrägeribrott dessutom minskat, från 35 procent 2008 till 30 procent 2015. Även detta hör sannolikt ihop med utmönstringen av bidragsbrotten från brottsbalkens bedrägeribestämmelser, eftersom andelen kvinnor är högre bland de som är lagförda för bidragsbrott än bland de som är lagförda för andra typer av bedrägeribrott.

De senaste årens minskning i antalet lagföringar för bedrägerier kan ändå framstå som märklig, med tanke på att antalet personupplärade bedrägeribrott har ökat under samma period (figur 3). Enligt Brås kartläggning av den polisanmälda bedrägeribrottsligheten (2016c) kan förhållandet rimligtvis förklaras av att det skett en ökning över tid i andelen lagföringar som avser ett större antal bedrägeritillfällen.⁸ Det beror bland annat på en förbättrad samordning av större bedrägeriärenden hos polisen (ibid., se även Rikspolisstyrelsen 2012).

Påföljder

De vanligaste påföljderna för bedrägeribrott är skyddstillsyn och villkorlig dom, som tillsammans svarar för nästan hälften av alla bedrägerilagföringar. Under de senaste åren har det skett vissa förändringar när det gäller påföljdsbeslut för bedrägeribrotten. Förändringarna är dock relativt små. Sedan 2010 har andelen

⁸ Ett lagföringsbeslut (en "pinne" i lagföringsstatistiken) kan avse alltifrån ett enda brott till flera tusen brott.

lagföringar i form av en fängelsestraff ökat gradvis över tid, från 14 till 18 procent 2015 (tabell 4). Denna ökning kan inte förklaras av en ökning i andelen lagföringar som avser grovt bedrägeri (BrB 9 kap. 3 §), eftersom denna andel inte har ökat, utan snarare minskat något mellan 2010 (20 procent) och 2015 (17 procent). Istället tycks förklaringen ligga i en successiv ökning i andelen lagföringar för bedrägeribrott av normalgraden (BrB 9 kap. 1 §) som resulterat i en fängelsestraff (från drygt 7 procent 2010, till närmare 13 procent 2015).

Sett mot bakgrund av den tidigare nämnda minskningen i antalet bedrägerilagföringar, samtidigt som antalet personupplästa bedrägeribrott har ökat, är en trolig förklaring att den successiva ökningen i andelen fängelsestraff för bedrägeri av normalgraden beror på en ökning i andelen så kallade serieupplästa bedrägerierna. Allt annat lika skulle en fängelsestraff för bedrägeri av normalgraden bli mer sannolik ju fler brott det finns i åtalet.

Tabell 4. Andelen lagföringar med bedrägeri som huvudbrott som skett i form av strafförelägganden, åtalsunderlåtelse eller domslut efter olika huvudpåföljder. 2010–2015. Procent. Källa: Kriminalstatistiken.

	2010 (n = 1 870)	2011 (n = 1 688)	2012 (n = 1 462)	2013 (n = 1 302)	2014 (n = 1 157)	2015 (n = 1 085)
Åtalsunderlåtelse	14	14	14	12	11	13
Strafföreläggande	14	12	11	13	10	14
Domslut:						
Böter	7	6	6	4	5	5
Skyddstillsyn/ villkorlig dom	45	47	47	47	47	44
Fängelse	14	15	15	17	19	18
Övrigt (ungdomsvård/ ungdomstjänst m.m.)	6	6	7	6	7	6

När det gäller den genomsnittliga längden på den utdömda fängelsestraffen vid bedrägeribrotten har det inte skett någon större förändring under perioden 2010–2015. För grovt bedrägeri har den genomsnittliga utdömda fängelsestraffen varierat mellan 18 månader (2012) och 22 månader (2015), med ett medianvärde för perioden på 19,5 månader. För bedrägeribrott av normalgraden har den genomsnittliga fängelsestraffen legat mer eller mindre konstant på 4–5 månader.

Kriminalpolitik

På det kriminalpolitiska området har två statliga utredningar under senare år kommit med förslag för att förbättra samhällets

beredskap att hantera olika aspekter av bedrägeribrottsligheten. År 2013 beskrev till exempel Egendomsskyddsutredningen (SOU 2013:85) bedrägerier med hjälp av bluffakturor som ett stort samhällsligt problem, och konstaterade vidare att den lagtekniska utformningen av bedrägeribrottet inte är avpassad för omfattande systematiska bedrägeriförfaranden, som organiserade fakturabedrägeriverksamheter. Utredningen drog slutsatsen att en ny straffbestämmelse behövdes, med sikte på systematiskt bedrägeri med bluffakturor. Det nya brottet skulle benämnas grovt fordringsbedrägeri, med en straffskala på fängelse i lägst sex månader och högst sex år. I skrivande stund bereds förslaget i Regeringskansliet.

Samma utredning presenterade även ett förslag om att kriminalisera olovlig användning av annans identitetsuppgifter. Utredningen konstaterade att i princip vem som helst i dag kan drabbas av brott genom att deras identitet används olovligen och att det kan leda till långtgående konsekvenser för de drabbade. År 2016 resulterade förslaget i att en ny straffbestämmelse om *olovlig identitetsanvändning* infördes i BrB 4 kap, med ett maximistraff på två års fängelse. Den nya bestämmelsen innebär att den typen av identitetsintrång, som ofta sker vid exempelvis kreditbedrägerier, numera betraktas som ett självständigt och fullbordat brott snarare än bara som ett led i annan brottslighet.

Den tidigare nämnda Utredningen om åtgärder mot fakturabedrägerier (SOU 2015:77) presenterade också ett flertal förslag för att motverka den här typen av bedrägeribrott. Bland annat menar utredningen att det borde ställas högre krav på försäljarens bevisning vid civilrättsliga mål som rör marknadsföring via telefonförsäljning, och att Bolagsverket bör ges ett tydligare brottsförebyggande uppdrag och en möjlighet att vägra registrering vid misstanke om att ett bolag kan komma att användas i brottsligt syfte. Det sistnämnda förslaget skulle ge effekter även vid andra typer av bedrägerier där företagsformen utnyttjas som ett led i brottsligheten.

Brottsförebyggande åtgärder och strategier

Av Brås kartläggning av bedrägeribrottsligheten i Sverige (2016c) framgår att de stora volymerna av bedrägerier ställer mycket höga krav på rättsväsendet. Trots ökningar i de resurser som rättsväsendet lägger ner på bedrägeribrotten finns fortfarande en stor obalans mellan de anmälda bedrägeribrottens volym och de resurser som finns tillgängliga för att utreda och lagföra dessa brott. En slutsats är därför att insatser för att minska skadan av bedrägeribrottsligheten framför allt måste riktas mot det förebyg-

gande arbetet, för att på så sätt minska själva inflödet av bedrägerianmälningar.

Polisens NBC – en ny aktör på området

En viktig utveckling på bedrägeriområdet har varit inrättandet 2014 av polisens Nationella bedrägericenter (NBC). Centrets verksamhet tar sikte på tre olika områden i syfte att göra arbetet mot bedrägerier mer effektivt och strukturerat. Dels arbetar centret med att utveckla det polisoperativa arbetet mot bedrägerier, till exempel genom samordning av bedrägeriutredningar som avser brottslighet med en nationell spridning, dels med metodutvecklingsprojekt, exempelvis ett samarbete med flera aktörer för att skapa nya rutiner för att dela elektroniska kontoutdrag mellan bankerna och rättsväsendet. NBC:s tredje stora arbetsområde avser det förebyggande arbetet mot bedrägeribrottsligheten.

När det gäller denna del av verksamheten har centret kontakt med sju brottspreventiva funktioner, en i varje polisregion, med syfte att skapa gemensamma brottspreventiva strategier. Enligt NBC har månatliga videokonferenser lett till en identifiering av ett antal prioriterade områden, som stämmer väl överens med de stora bedrägerityper som framträdde i Brås genomgång av de polisanmälda brotten (Brå 2016c, jfr NBC 2015). Det handlar om kreditbedrägerier via identitetsintrång, internetköp med stulna kortuppgifter, fakturabedrägerier och annonsbedrägerier. Bedrägerier mot äldre är också ett prioriterat område för NBC. År 2015 lanserades exempelvis ett utbildningspaket i syfte att minska bedrägerier mot äldre.

Viktigt med informationsinsatser

En av de förebyggande satsningar som NBC själv anser som viktigast är att sprida information för att öka medvetenheten om bedrägerityper hos allmänheten och viktiga samhällsaktörer. Hos NBC sker detta genom regelbundna framträdanden i medierna, föreläsningar och en egen Facebooksida, "Polisen bedrägeri" (Brå 2016c). Som tidigare nämnts är bedrägerier ett mycket föränderligt område, och information om nya bedrägeriupplägg, till både enskilda och företag, bör därför vara en central åtgärd för att minska brottsligheten. Utöver NBC finns i dag ett flertal andra aktörer som tillhandahåller information om hur man kan skydda sig mot olika typer av bedrägerier. Handeln har exempelvis under senare år byggt upp varningslistor, som sammanställer information om företag med tveksam verksamhet, och som utgör ett viktigt verktyg för att förebygga exempelvis fakturabedrägerier. Hos Internetstiftelsen i Sverige (IIS) kan man gratis ladda ner publikationer om både it-säkerhet för privatpersoner (Goldberg och Larsson 2013) och om hur man kan skydda sig mot bedragare, som privatperson

eller företagare (Nyman 2016a, b). Vidare lyfte Utredningen om åtgärder mot fakturabedrägerier (SOU 2015:77) fram dels Konsumentverkets upplysningstjänst, dels Tillväxtverket, som naturliga kanaler för förebyggande informationsinsatser riktade till konsumenter respektive företag.

Möjligheter och utmaningar för näringslivet

Det är många bedrägerier som sker inom ramen för handeln. I Brås granskning av polisanmälda bedrägerier (2016c) var det tre fjärdelar av de anmälda brotten som kunde kopplas till någon form av köp- eller säljprocess. Det innebär att näringslivet bör ha en viktig del i det förebyggande arbetet mot bedrägeribrottsligheten.

Den kanske största utmaningen för näringslivet är att balansera krav på försäljning mot kontroll- och säkerhetsfrågor. Forskning visar att företag ofta ser dessa som oförenliga motsatser, och att försäljningssidan prioriteras, medan man räknar med förluster till följd av bedrägerier. Det beror på att det finns en bild av att hederliga kunder tycker att kontroller är krångliga, och att en ökad kontrollnivå gör att de väljer att handla hos konkurrenter (Brå 2016c). Att sträva efter branschgemensamma säkerhetslösningar, för att undvika överflyttning av kunder till företag med lägre säkerhet, skulle därför vara en central förebyggande åtgärd för näringslivets del.

Bedrägerier med stulna kort eller kortuppgifter utgör en särskild utmaning för näringslivet, eftersom kortbedrägerier enligt alla befintliga källor har ökat markant under den senaste tiden (ibid.). En viktig förebyggande åtgärd mot kortbedrägerier är att öka kraven på hur kortanvändaren ska identifiera sig vid köp inom e-handeln, exempelvis med e-legitimationer. Sådana säkra internetbetalningar behandlas i ett reviderat EU-direktiv (PSD2)⁹ som publicerades i slutet av 2015, och som ställer krav på så kallad stark kundautentisering. Det innebär att kunden måste identifiera sig med hjälp av två eller flera oberoende faktorer, till exempel både ett lösenord och en säkerhetsdosa eller mobiltelefon.

Åtgärder mot användningen av identitetshandlingar i brottsligt syfte

Det finns också ett behov av förebyggande åtgärder när det gäller användningen av identitetshandlingar i brottsligt syfte. Vid exempelvis kredit- och kortbedrägerier måste gärningspersonen oftast

⁹ Europaparlamentets och rådets direktiv (EU) 2015/2366. Medlemsstaterna har till den 13 januari 2018 på sig att anta och offentliggöra de bestämmelser som är nödvändiga för att följa direktivet (Europeiska unionens officiella tidning, L 337/35. 23/12 2015).

legitimera sig för att kunna ta ett lån eller hämta ut de varor som köpts med stulna kort- eller identitetsuppgifter. Idag finns det ett 15-tal godkända identitetshandlingar i Sverige, vilket försvårar identitetskontroller, särskilt inom handeln och på utlämningsställen. Problemen beror bland annat på att förfalskade identitetshandlingar av hög kvalitet kan köpas relativt enkelt, till exempel via internet, samtidigt som det stora antalet godkända identitetshandlingar gör det nästintill omöjligt för exempelvis butiksanställda att säkert kunna verifiera äktheten i de olika typer av identitetshandlingar som kan uppvisas.

Ett annat problem som lyfts fram är att det i dagsläget är alltför enkelt för en person att registrera falska identiteter hos Migrationsverket och Skatteverket. Forskning visar att falska identiteter sedan kan förses med identitetshandlingar och bland annat användas vid olika typer av storskalig bedrägeribrottslighet (Brå 2016c). Den nya straffbestämmelsen om olovlig identitetsanvändning träffar inte bruket av helt falska identiteter, eftersom dessa inte innebär ett intrång i en existerande persons identitet. Det som i stället krävs i detta fall är åtgärder riktade mot en säkrare ursprungsidentifiering, det vill säga att det vid registrering av identiteter görs en mycket säker koppling mellan en person och en identitet. En ökad användning av så kallade biometriska data, till exempel fingeravtryck, har beskrivits som den mest effektiva metoden för att både garantera ursprungsidentifieringen och förbättra identitetskontrollerna (ibid.).

Referenser

Ahola, M. (2013). *Bedrägeri. Introduktion och handledning för brottsutredare*. Stockholm: Nordstedts Juridik.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2012). *Användningen av brottskoder. En kvalitetsstudie inom kriminalstatistiken*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016a). *Utsatthet för brott 2015. Resultat från Nationella trygghetsundersökningen (NTU) 2016*. Webbpublikation på <http://www.bra.se>. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016b). *Nationella trygghetsundersökningen 2015. Teknisk rapport*. Rapport 2016:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016c). *Bedrägeribrottsligheten i Sverige. Kartläggning och åtgärdsförslag*. Rapport 2016:9. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Ceccato, V. och Dolmén, L. (2011). "Crime in rural Sweden". *Applied Geography* 31, s. 119–135.
- Goldberg, D. och Larsson, L. (2013). *It-säkerhet för privatpersoner – en introduktion*. Stockholm: Internetstiftelsen i Sverige.
- Hagstedt, J. (2012). "Bedrägeri". I: *Brottsutvecklingen i Sverige 2008–2011*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Korsell, L. och Vesterhav, D. (2012). "Framväxten av och kännetecken hos den organiserade brottsligheten i Sverige". I: *Brottsutvecklingen i Sverige 2008–2011*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- NBC (2015). *Lägesbild bedrägerier 2015*. Stockholm: Nationellt bedrägericenter. Polismyndigheten.
- Nyman, A. (2016a). *Skydda dig mot bedragare. Nätfiffel, bluffakturor och vilseledande försäljning*. Internetguide #37. Stockholm: Stiftelsen för internetinfrastruktur.
- Nyman, A. (2016b). *Skydda ditt företag mot bedragare. Nätfiffel, bluffakturor och vilseledande försäljning*. Internetguide #29. Stockholm: Stiftelsen för internetinfrastruktur.
- Rikspolisstyrelsen (2012). *Polismyndigheternas handläggning av bedrägeriärenden. En uppföljande inspektion*. Inspektionsrapport 2011:9. Stockholm: Rikspolisstyrelsen, Enheten för inspektionsverksamhet.
- Smith, R. G. (2008). "Coordinating individual and organizational responses to fraud". *Crime, Law and Social Change* 49, s. 379–396.
- Smith, R. G. (2010). "Identity Theft and Fraud". I: Jewkes, Y. och Yar, M. (red.). *Handbook of Internet Crime*. Cullompton: Willan Publishing.
- Smith, S. och Carleton, R. (2011). *Measuring the extent of cyber-fraud: A discussion paper on potential methods and data sources*. Report No. 020 2011. Ottawa: Public Safety Canada.
- SOU (2013). *Starkt straffrättsligt skydd för egendom*. Betänkande av Egendomsskyddsutredningen. SOU 2013:85. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- SOU (2015). *Fakturabedrägerier*. Betänkande av utredningen om åtgärder mot fakturabedrägerier. SOU 2015:77. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- Youngblood, J. (2015). *A comprehensive look at fraud identification and prevention*. Boca Raton: CRC Press.

STÖLDBROTTLIGHET

Stina Holmberg

Sammanfattning

Statistikkällor visar att stöldbrotten sammantaget har minskat de senaste åren. Under 2015 utsattes, enligt NTU, närmare 10 procent av hushållen för någon typ av stöldbrott jämfört med närmare 13 procent 2006. Antalet anmälda stöldbrott började minska i slutet av 1990-talet, men nivån har stabiliserats de senaste fem åren.

Bland stöldbrotten är det bilbrott (biltillgrepp och stöld ur och från ett motordrivet fordon) som har minskat snabbast sedan slutet av 1990-talet. Den huvudsakliga orsaken till det bedöms vara ett EU-direktiv från 1998 (95/56/EC), som innebär att alla nytilverkadde bilar ska förses med elektroniska stöldskydd. I takt med att bilparken successivt byts ut, innebär det att en allt mindre andel bilar kan stjälas utan tillgång till bilnyckel. Utöver att färre bilar stjäls har även stölderna ur och från motordrivet fordon minskat.

Bostadsinbrotten har ökat de senaste åren, och ligger i dag på ungefär samma nivå som på 1990-talet. Trots att det är en liten del av befolkningen som utsätts för inbrott är det betydligt fler som oroar sig för att utsättas. Nästan var femte svarande i NTU 2015 uppgav att de var ganska eller mycket ofta oroliga för bostadsinbrott.

Utsattheten för bostadsinbrott och bilbrott är relativt jämnt fördelad i befolkningen. Vissa grupper är dock mer utsatta än andra. Ensamstående med barn, boende i lägenheter, personer i storstäder och de som bor i socioekonomiskt utsatta områden utsätts oftare än andra.

Inledning

Stöldbrotten är en stor brottskategori som innehåller många olika typer av överträdelser med det gemensamt att de regleras i 8 kap. BrB. Här ryms allt från snatteri och fickstöld till biltillgrepp, inbrott i bostäder, affärslokaler och lokaler för offentlig verksamhet till personrån och bankrån. Det är med andra ord en brottstyp som drabbar stora delar av näringslivet och myndighetssfärer samt många privatpersoner. Förmodligen utsätts nästan alla för stöld-

brott någon gång i sitt liv. Försäljning av stöldskyddsprodukter är också en bransch som årligen omsätter miljardbelopp.

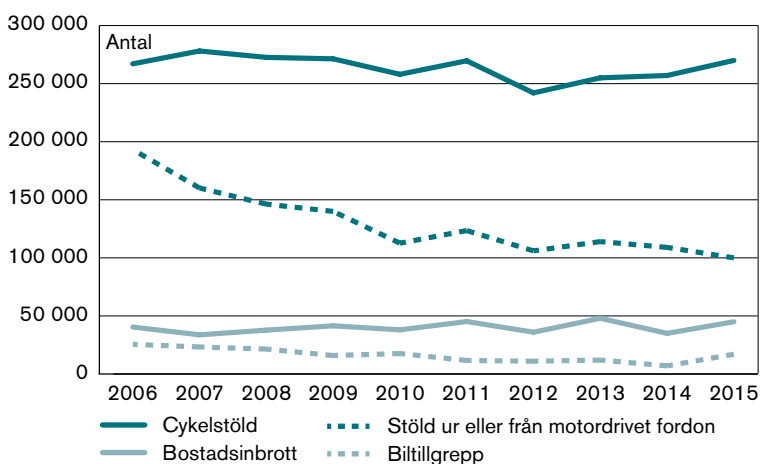
Ambitionen med det här kapitlet är inte att beskriva brottsutvecklingen i detalj för alla olika typer av stöldbrott, det är en uppgift som skulle kräva en helt egen bok. Istället riktas fokus i huvudsak på bostadsinbrott och bilbrott (biltillgrepp och stöld ur och från ett motordrivet fordon). De tillhör de stöldbrott som är mest integritetskränkande för privatpersoner. Dessutom är den här typen av brott en källa till oro. Nästan 20 procent av befolkningen säger att de ofta oroar sig för att utsättas för bostadsinbrott, och ungefär lika många säger att de ofta oroar sig för att råka ut för bilbrott (Brå 2016:1). Rånbroten, som också är ett brott som drabbar enskilda individer hårt, behandlas i ett eget kapitel (se kapitlet Rån).

Omfattning och utveckling

Stöldbrotten har minskat

I Nationella trygghetsundersökningen (NTU) mäts hushållens utsatthet för bostadsinbrott, biltillgrepp, stöld ur eller från motordrivet fordon och cykelstöld. Alltsedan NTU började genomföras 2006 har andelen utsatta för sådana stöldbrott minskat. Under 2015 utsattes närmare 10 procent av hushållen för någon typ av sådant stöldbrott jämfört med närmare 13 procent 2006. Minskningen hänför sig i huvudsak till bilrelaterade brott, där antalet utsatta hushåll halverats sedan 2006. Utsattheten för övriga typer av stöldbrott har också minskat, men mer marginellt. Cykelstöld är det vanligaste stöldbrottet av dem som ingår i NTU; 270 000 hushåll utsattes för cykelstöld 2015.

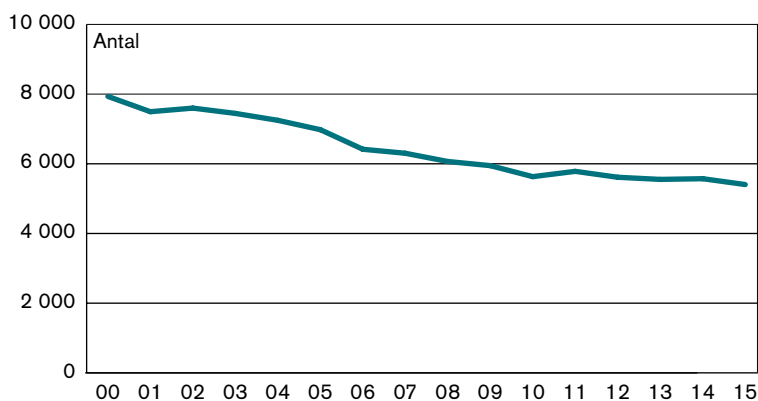
Figur 1. Antal hushåll utsatta för stöldbrott åren 2006–2015. Källa: NTU.

Det totala antalet anmälda stölder uppgår till mer än en halv miljon per år, vilket motsvarar nästan 35 procent av samtliga anmälda brott.

Studerar man den anmälda stöldbrottslighetens utveckling över tid kan man konstatera att antalet anmälda brott ökade kontinuerligt ända från 1950-talet fram till början av 1990-talet. En kraftig välståndsökning, framväxten av ett konsumtionssamhälle, en ökad tillgång på varor, bilismens utveckling och en ökad rörlighet hos befolkningen är några av de samhällsfaktorer som lyfts fram som delförklaringar till egendomsbrottens ökning fram till slutet av 1990-talet (Sarnecki 2003; von Hofer och Tham 2000).

Figur 2. Antal anmälda stöldbrott per 100 000 invånare åren 2000–2015 (8 kap. BrB). Källa: Kriminalstatistiken.

Från slutet av 1990-talet har de anmälda stölderna sjunkit mer eller mindre kontinuerligt fram till dagens nivå, som är jämförbar med nivåerna i början av 1980-talet. Denna minskning bekräftas av resultaten i NTU för de senaste åren.

I linje med resultaten i NTU är minskningen i antalet anmälda brott särskilt markant i fråga om tillgrepp av bil och stöld ur eller från motordrivna fordon (se nedan). Även anmälningarna om cykelstöld har minskat – trots att utsattheten för sådana brott inte minskat sedan 2006 i NTU. En möjlig förklaring till att anmälningarna om cykelstöld minskat är att förändrade försäkringsregler haft en negativ inverkan på anmälningsbenägenheten (Brå 2008a). I kommande avsnitt beskrivs utvecklingen av bostadsinbrott och bilbrott närmare.

Förändrad tillfällesstruktur har bidragit till färre brott

Den minskning av den anmälda stöldbrottsligheten som man kan se i Sverige, återfinns också i övriga delar av västvärlden. Krimi-

nologiska forskare har diskuterat olika möjliga orsaker till detta. En dominerande förklaring är att det efter den kraftiga brottsökningen sedan 1950-talet växte fram en motreaktion i samhället, så att människor började skydda sin egendom bättre (van Dijk m.fl. 2008, van Dijk m.fl. 2012). Genom att skyddet mot butiksstölder, inbrott och fordonsrelaterade stölder förbättrades, minskade möjligheten att begå dessa brott. Det som kallas ”tillfällesstrukturen” förändrades alltså. I Sverige är detta, som nämnts ovan, särskilt påtagligt när det gäller fordonsrelaterade brott. Den minskning av bostadsinbrotten som ägt rum i många länder i västvärlden har förklarats med ett förbättrat skydd av bostäder, till exempel att bostäder fått treglasfönster och säkrare dörrar, och att allt fler villor har inbrottslarm. Hur starkt förklaringsvärde detta har för nedgången i Sverige är mer osäkert, eftersom Sverige haft en hög bostadsstandard redan innan bostadsinbrotten började visa en nedåtgående trend (se nedan).

En annan förklaring som lyfts fram är att ungdomar, som svarar för en stor del av stöldbrottsligheten, blivit mindre brottsbenägna. I Sverige stöds denna förklaring av den frågeundersökning till niondeklassare, som Brå genomfört sedan början av 2000-talet. Där anger att en allt lägre andel av skolungdomarna att de stulit något det senaste året (Brå 2013).

Kvinnornas andel av stöldbrottsligheten har ökat

Det är främst bland männen som man ser en minskning av antalet personer som lagförs för stöld. Kvinnornas andel av dem som lagförs för stöldbrott har alltså ökat, men inte på grund av att kvinnorna blivit mer brottsaktiva, utan för att männen blivit mindre brottsaktiva (Estrada, Bäckman och Nilsson 2015).

Bostadsinbrotten ligger på en stabil nivå

Andelen hushåll som utsatts för bostadsinbrott har legat runt en procent under de år som NTU har genomförts. Hur hög den nivån är i jämförelse med nivån i andra länder är svårt att uttala sig om, eftersom få länder löpande gör motsvarande undersökningar som NTU. I Storbritannien görs dock en motsvarande undersökning, och där var det 2013–2014 en mer än dubbelt så hög andel hushåll (2,5 procent) som angav att de utsatts för bostadsinbrott (Crime Survey for England and Wales, Office for National Statistics 2014).

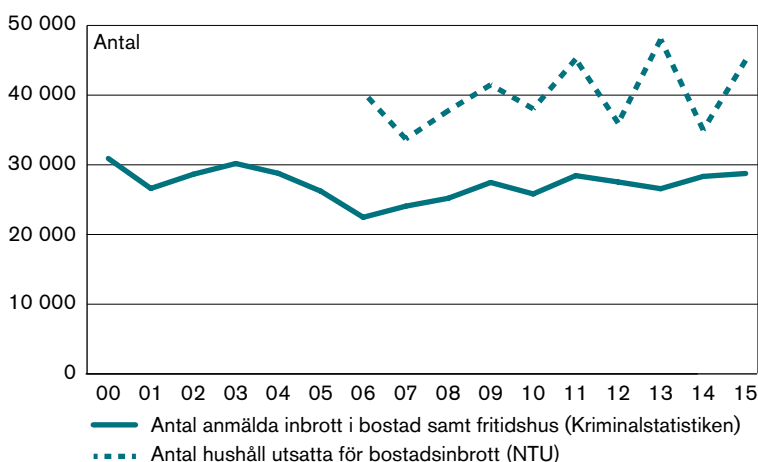
I reella tal var det 35 000 hushåll som utsattes för bostadsinbrott i Sverige 2014. Drygt 80 procent av dem som sagt sig ha varit utsatta för ett bostadsinbrott har också sagt att de har anmält händelsen. Det innebär att det så kallade mörkertalet, det vill säga de brott som begåtts men inte anmälts till polisen, är lågt. Därmed är det möjligt att använda statistiken över anmälda brott för att

studera bostadsinbrottens utveckling under en längre period än NTU har genomförts.

Antalet anmälda bostadsinbrott samt inbrott i fritidshus visade en nedåtgående trend från 1975 och fram till 2007, då antalet ökade under ett par år. Sedan 2011 har antalet anmälda brott legat ganska stabilt (se figur 3).

Om man studerar antalet anmälda brott i bostäder månadsvis visar det sig att det finns ett tydligt säsongsmönster för inbrott i villa, radhus med mera. Under november och december anmäls betydligt fler inbrott än under resten av året, en struktur som har framträtt tydligt sedan närmare tio år tillbaka. Dessförinnan var inbrotten i villor och radhus mer jämnt spridda under året. För inbrott i fritidshus syns också ett visst säsongsmönster, genom att tidig vår och tidig höst ligger högre än de övriga månaderna under året. För inbrott i lägenheter ligger nivån jämnt under året.

Figur 3. Antal hushåll utsatta för bostadsinbrott åren 2000–2015 samt antal anmälda bostadsinbrott och inbrott i fritidshus åren 2000–2015. Källa: NTU och Kriminalstatistiken.¹

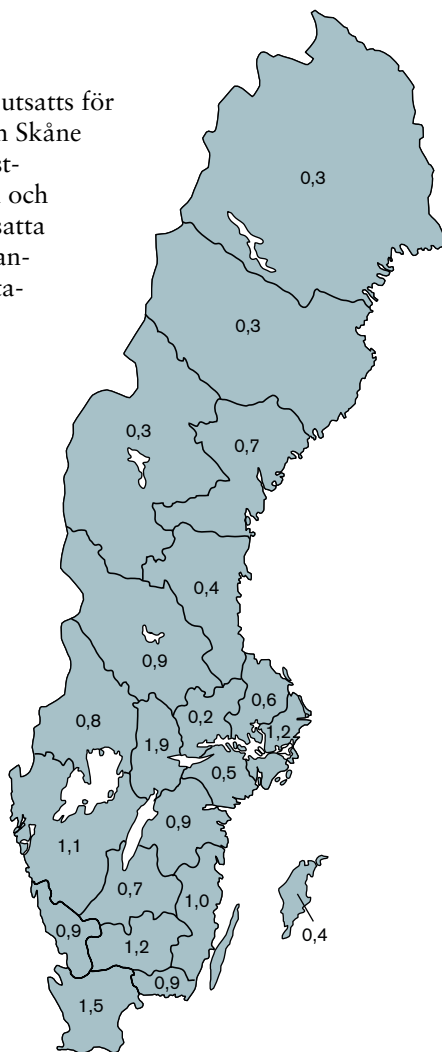
¹ I NTU ställs frågan om personen har varit utsatt för ett inbrott i sin bostad. Ingen åtskillnad görs här mellan bostad (lägenhet och villa) eller fritidshus. Det är därför rimligt att anta att svarepersonerna i en hög omfattning inkluderar inbrott i fritidshus då de svarar på frågan. Mot bakgrund av detta är det korrekt att jämföra de sammanslagna siffrorna från inbrott i bostad samt fritidshus i Kriminalstatistiken med det skattade antalet hushåll som varit utsatta för inbrott i sin bostad i NTU. För en längre diskussion om skillnaderna mellan NTU och kriminalstatistiken, se Brå 2008b.

En annan aspekt gällande bostadsinbrotten är när på dygnet ett inbrott begås, och under vilken veckodag. Detta framgår av NTU. Under perioden 2013–15 skedde närmare hälften (48 procent) av bostadsinbrotten under dagtid på vardagar. Näst vanligast var nattetid på helgen, då vart fjärde inbrott begicks. Nivån på inbrott under olika tidpunkter under veckan har varierat något från år till år utan att någon tydlig trend kan urskiljas. Uppgifterna från NTU bekräftas i stort av en studie genomförd av Brå, som omfattade samtliga anmälda bostadsinbrott i Göteborg mellan den 1 januari 2007 och den 31 oktober 2010. Där framkom att den vanligaste brottstidpunkten var eftermiddagar, och att det var vanligare att brottet begåtts under en vardag än under en helgdag (Brå 2012c).

Flest utsatta för bostadsinbrott i Örebro län och Skåne

I NTU redovisas andelen *hushåll* som utsatts för bostadsinbrott (se figur 4). Örebro och Skåne är de län med högst andel utsatta. Västmanland, Jämtland samt Västerbotten och Norrbotten har lägst andel hushåll utsatta för bostadsinbrott. Även antalet polisanmälda bostadsinbrott i relation till antalet invånare skiljer sig åt mellan olika län. Flest anmälda brott i relation till befolkningen finns i Skåne län, och därefter följer Blekinge, Jönköping och Stockholms län.

Skillnaderna mellan länen kan i viss mån förklaras av skillnader mellan storstadsområdena och glesbygd. Det har också framkommit att säsongsvariationen, med ett ökat antal anmälda inbrott i villor, radhus med mera under oktober, november och december, är extra starkt framträdande i sydvästra Sverige (Brå 2011).

Figur 4. Andel hushåll utsatta för bostadsinbrott uppdelat på län åren 2013–2015 (årsmedelvärde). Procent. Källa: NTU.

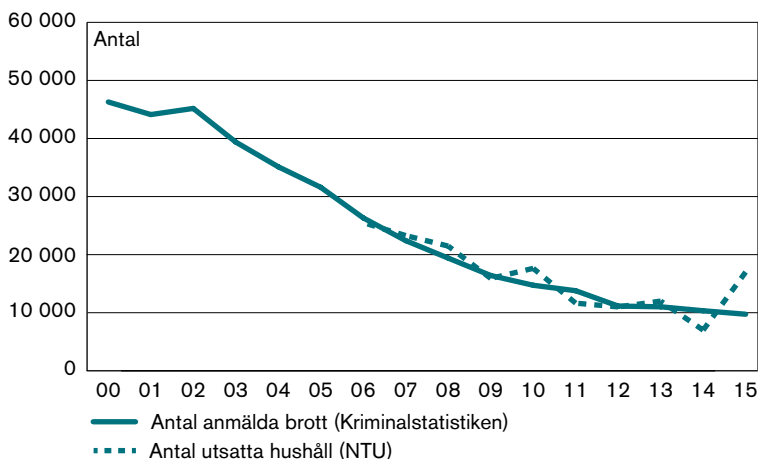
Kraftig minskning av antalet bilbrott

Av de hushåll som äger bil utsattes ungefär 0,3 procent per år av bilstöld, och omkring 2,6 procent av stöld ur eller från motordrivnet fordon, enligt NTU under perioden 2012–2015. Andelen hushåll som under den perioden utsattes för någon av de två typerna av brott var 2,8 procent. Det kan jämföras med andelen utsatta i England och Wales, som var 4,1 procent 2014, enligt British Crime Survey.²

Under samma period anmäldes mellan cirka 16 100 och 13 200 biltillgrepp, och mellan 62 300 och 52 100 stöld ur eller från ett motordrivnet fordon. Enligt NTU anmäls omkring 90 procent av alla biltillgrepp under den här perioden, vilket är den högsta siffran bland de brott som tas upp i undersökningen. Det hänger samman med att en bil kan representera ett stort ekonomiskt värde, och att försäkringsbolagen kräver en anmälan för att betala ut ersättning. För stöld ur eller från motordrivnet fordon anmäls enligt NTU ungefär två tredjedelar av brotten. Den höga anmälningsbenägenheten medför att det finns goda möjligheter att tolka utvecklingen för biltillgreppen utifrån både NTU och kriminalstatistiken.

Biltillgreppen ökade från början av 1980-talet till 1990. Efter en tid av minskning började nivån åter att öka från mitten av 1990-talet till 2000. Därefter inleddes en minskning till dagens historiskt låga nivå (se figur 5).

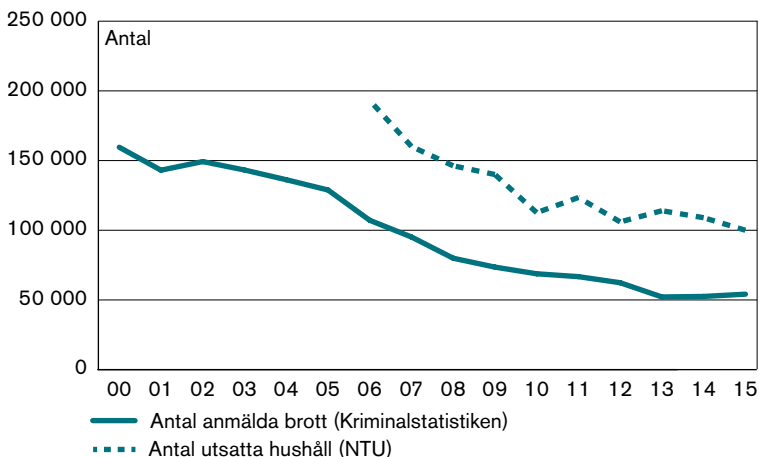
Figur 5. Antal hushåll utsatta för biltillgrepp åren 2000-2015 samt antal anmälda fullbordade tillgrepp av personbilar åren 2000-2015. Källa NTU och Kriminalstatistiken.

² Här bör erinras om att det finns svårigheter att göra jämförelser mellan länder. Se mer om detta i det inledande kapitlet.

Även när det gäller stöld ur eller från ett motordrivet fordon kan man se en markant nedgång, enligt både NTU och kriminalstatistiken över anmälda brott.

Figur 6. Antal hushåll utsatta för stöld ur eller från motordrivet fordon åren 2000-2015 samt antal anmälda fall av stöld ur eller från motordrivet fordon åren 2000-2015. Källa: NTU och Kriminalstatistiken.

Under perioden 2012-2015 har det enligt NTU varit en övervikt av biltillgrepp under vinterhalvåret, men man bör tolka resultatet försiktigt, eftersom antalet svarande som utsatts, uppdelat på delar av året, är ganska litet. Två tredjedelar av brotten sker på vardagar, och det är lika vanligt att brotten sker på dagen som på natten. Drygt hälften av brotten sker i offrets bostadsområde, medan hälften sker när bilen är parkerad någon annanstans. NTU visar också att nästan nio av tio har fått tillbaka bilen, men att den då ofta är helt eller delvis förstörd. En tredjedel av de som fått sin bil stulen får tillbaka bilen i ungefär samma skick som innan den blev stulen. Det är rimligt att anta att en del av de bilar som inte återfinns har förts ut ur landet.

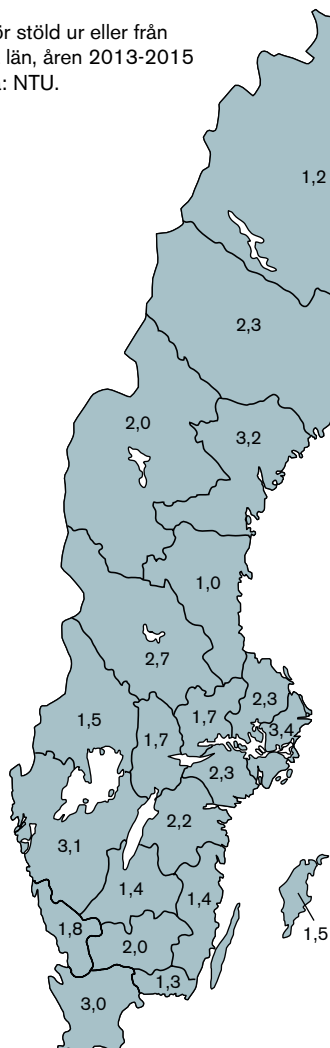
Utvecklingen av stöld ur eller från motordrivet fordon är snarlik den för biltillgrepp, om än inte med lika påtagliga ökning under 1980-talet. Minskningen som inleddes 2000 har fortsatt sedan dess.

De flesta (80 procent) av stölderna ur och från motordrivet fordon gäller stöld ur eller från personbilar. Drygt hälften av den här typen av brott sker i offrets bostadsområde. Sett till fördelningen av brotten över året har december tidigare varit den månad då flest brott begåtts. Det mönstret har brutits de senaste tre åren. Nu är det istället juni, augusti och september som utmärker sig som de månader då mest brott begås.

Flest bilstölder i storstadslänen

Biltillgrepp och stöld ur och från motordrivet fordon uppvisar relativt stora regionala skillnader. Utsattheten för stöld ur och från fordon är enligt NTU högst i storstadslänen och i Västernorrland (figur 7). Lägst är utsattheten i Gävleborg, där andelen utsatta är mindre än en tredjedel så stor som i de ovan nämnda länen. Den regionala fördelningen för biltillgrepp är i huvudsak likartad, med en större koncentration till storstadslänen.

Figur 7. Andel hushåll utsatta för stöld ur eller från motordrivet fordon uppdelat på län, åren 2013-2015 (årsmedelvärde). Procent. Källa: NTU.

Brottsutsatta och gärningspersoner

Boende i socialt utsatta områden utsätts oftare för bostadsinbrott

Det framgår av NTU att hushåll med en utsatt ekonomisk situation i högre grad än andra fått inbrott i bostaden. Forskning visar dock att utsattheten för bostadsinbrott är mycket beroende av boendeområdets karaktär och vilka socioekonomiska förhållanden som råder på områdesnivå, snarare än de socioekonomiska och personliga förhållandena i hushållet (Estrada och Nilsson 2006). Det innebär med andra ord att hushåll som har en svår ekonomisk situation men som bor i ett område där den socioekonomiska statusen är hög, har mindre risk att utsättas för ett inbrott än vad ett liknande hushåll har i ett område med lägre status.

I NTU framgår att hushåll med olika familjeförhållanden utsätts i liknande omfattning av bostadsinbrott. Gruppen ensamstående med barn framträder dock som mer utsatta än andra. Boende i mindre städer och på landsbygden uppger dock i lägre omfattning än andra att de varit utsatta för ett bostadsinbrott, men det finns inte någon större skillnad i utsatthet mellan boende i småhus eller lägenheter. Tidigare analyser tyder på att risken för boende i lägenheter att utsättas för bostadsinbrott är större i ekonomiskt utsatta kommuner, medan risken för inbrott för boende i villor är större i mer välbärgade kommuner. Det här har förklarats med att förövare och offer är ur samma socioekonomiska grupp i ekonomiskt utsatta kommuner, men att det i välbärgade kommuner snarare är objektens attraktionskraft som påverkar brottsligheten (Brå 2008a). Uppgifter från NTU visar dock att anmälningsbenägenheten är högre hos boende i småhus än hos boende i lägenheter, vilket är en delförklaring till skillnader i anmälda brott.

Det är en relativt liten andel av befolkningen som utsatts för inbrott, men det är betydligt fler som oroar sig för att utsättas. Omkring 19 procent av de svarande i NTU 2015 uppgav att de är ganska eller mycket ofta oroliga för bostadsinbrott. Det är en viss ökning sedan 2014; med undantag för 2011 har andelen som oroar sig för bostadsinbrott legat stabilt runt 15 procent. Sammanboende med eller utan barn och ensamstående med barn uppger i högre omfattning att de är oroliga för bostadsinbrott än ensamstående utan barn (Brå 2016). En möjlig förklaring till den lägre oron bland ensamstående utan barn kan vara att det är betydligt fler yngre i den gruppen, med få tillhörigheter av större värde. Yngre personer tenderar också generellt sett att vara mindre oroliga för andra typer av brott och för brottsligheten i samhället i stort.

Unga män överrepresenterade som gärningspersoner

Många personer begår någon gång under sin livstid ett egendomsbrott, om även de lindrigare formerna av stöldbrott inkluderas. Samtidigt finns även grovt kriminellt belastade personer som begår ett stort antal egendomsbrott, såväl lindrigare som grövre. Det är svårt att ge en tillförlitlig bild av hur stor del av brotten som begås av de olika grupperna. Det är ännu svårare att utifrån befintliga datakällor få en tydlig bild av vilka som begår vissa specifika brott som bostadsinbrott och bilbrott.

Det är ont om datakällor som kan beskriva de vuxna personer som begår stöldbrott, eftersom polis och åklagare i en mycket begränsad omfattning lyckas knyta en gärningsperson till egendomsbrott. Brås skolundersökning om brott bland elever i årskurs 9 (SUB)³ kan dock antas ge en bra bild av brottsligheten bland ungdomar. SUB tyder på att ungdomar utgör en stor del av gärningspersonerna för inbrottsstöld. Cirka 7,6 procent av de tillfrågade ungdomarna 2011 uppgav att de begått ett inbrott, men det innefattar även andra typer av inbrott än just inbrott i bostäder (Brå 2013).

I statistiken över skäligen misstänkta personer efter avslutad utredning, är andelen unga förövare i åldern 15 till 20 år överrepresenterade, men överrepresentationen har minskat. Ungdomarna stod under åren 2012–2015 för i genomsnitt 24 procent av det totala antalet personer misstänkta för villainbrott, lägenhetsinbrott samt inbrott i fritidshus, medan de stod för 33 procent under åren 2008–2011. Till en del, men inte helt, förklaras minskningen av att andelen 15–20-åringar av den straffmyndiga befolkningen har minskat, från närmare 10 procent perioden 2008–2011 till drygt 8 procent perioden 2012–2015.

Betydligt fler män än kvinnor begår bostadsinbrott. Ungefär två tredjedelar av dem som uppgav att de varit delaktiga i en inbrottsstöld i den senaste skolundersökningen var pojkar (Brå 2010a). I kriminalstatistiken är skillnaderna ännu större. Under 2012–2015 utgjorde kvinnor drygt nio procent av alla personer som misstänktes för bostadsinbrott eller inbrott i fritidshus.

Pengar utgör den främsta drivkraften för att begå bostadsinbrott, men även spänningsmomentet är ett viktigt motiv. Det framgår bland annat av en undersökning, genomförd av Polismyndigheten i Stockholms län 2008, baserad på intervjuer med 20 personer som tidigare varit eller vid studiens genomförande var aktiva inbrotts-tjuvar (Pira 2008). I studien framgick också att narkotikamissbruk

³ För mer information om SUB, se Brotts bland ungdomar i årskurs nio. Resultat från Skolundersökningen om brott åren 1995–2008 (Brå 2010a) samt Skolundersökningen om brott 1995–2008 (Brå 2010b).

är nära sammankopplat med inbrott. Vad gäller bostadsinbrott finns det även annan forskning som visar på att unga gärningspersoner och personer med missbruksproblem är överrepresenterade bland de som grips (Mawby 2001). Ett stort antal av de tillfrågade i Stockholmspolisens studie uppgav att de begick bostadsinbrott under påverkan av narkotika, att de behövde göra det för att kunna finansiera sitt missbruk samt att de förmodligen skulle upphöra med inbrott om de slutade med droger.

De intervjuade uppgav vidare att de begick inbrott ensamma eller tillsammans med ytterligare en person, men ytterst sällan med fler personer. En del berättade om en betydande aktivitet med upp till mellan 20 till 40 inbrott per år, och flera av de som varit brottsligt aktiva längst uppgav sig vara skyldiga till mer än 500 inbrott under hela sin inbrottskarriär.

Resurssvaga personer utsätts oftare för bilstöld

Risken att utsättas för bilrelaterade brott påverkas delvis av var man bor. De regionala skillnaderna är, som tidigare nämnts, relativt stora och störst är risken att utsättas bland dem som bor i de större tätorterna.

NTU visar att hushåll med små ekonomiska resurser löper större risk än andra att utsättas för biltillgrepp. När det gäller stöld ur och från motordrivet fordon tycks det räcka med att bo i ett område med många resurssvaga hushåll, till exempel där allmännyttans bostadsbestånd dominerar, för att risken att utsättas ska öka (Wikström m.fl. 1997; Dolmén 2002; Estrada och Nilsson 2006). Över huvud taget löper de som bor i lägenhet större risk att råka ut för bilbrott än de som bor i villa eller radhus, och risken för biltillgrepp är särskilt stor bland dem som bor i hyresrätt. Skillnaderna kan hänga samman med att vissa typer av parkeringar, som är särskilt attraktiva för motiverade gärningspersoner, är vanligare i områden med övervägande hyresrätter.

Resurssvaga grupperns högre risk att råka ut för biltillgrepp kan hänga samman med att den gruppen sannolikt generellt sett har äldre bilar. Äldre bilar stjäls nämligen i betydligt större utsträckning än nyare fordon. Statistik från Länsförsäkringar (2011) visar att det är mer än tio gånger vanligare att en bil som är tillverkad före 1998 anmäls som stulen, jämfört med bilar tillverkade 1998 eller senare. Den främsta förklaringen till det är ett EU-direktiv (95/56/EC), som trädde i kraft 1998, som kräver att samtliga nytillverkade bilar ska vara utrustade med elektroniska stöldskydd (på engelska immobilizers). Bland de äldre årsmodellerna verkar stöldrisken vara störst bland bilar av fabriken Ford och Mazda, bilmärken som har legat högt i den här statistiken under åtminstone hela 2000-talet (Brå 2001, 2004, 2008a). Av de nyare modeller-

na var andelen stulna fordon störst bland dyrare bilfabrikat som Porsche, Land Rover och BMW.

Tabell 1. Andel bilar som anmälts stulna uppdelat på bilfabrikat samt om bilen är tillverkad före eller efter årsskiftet 1997/1998, åren 2012–2014. Källa: Länsförsäkringar.⁴

Tillverkade före 1998			
Högst andel anmälda		Lägst andel anmälda	
Jeep	2,9 %	Lexus	0,4 %
Ford	2,0 %	Cadillac	0,4 %
Mazda	1,7 %	Seat	0,3 %
Saab	1,7 %	Rover	0,2 %
BMW	1,4 %	Skoda	0,2 %
Tillverkade 1998 eller senare			
Högst andel anmälda		Lägst andel anmälda	
Land Rover	0,7 %	Subaru	0,1 %
Rover	0,3 %	Skoda	0,1 %
Porsche	0,3 %	Kia	0,1 %
BMW	0,2 %	Citroen	0,1 %
Chrysler	0,2 %	Toyota	0,1 %

NTU visar att barnfamiljer löper större risk än andra att råka ut för stöld ur eller från motordrivet fordon. Eventuellt ligger en del av förklaringen i att det är vanligare att de har fler fordon per hushåll (bilar, husvagn, moped) att stjäla ur eller från. När det gäller bilstölden går det dock inte att se något tydligt mönster i utsatthet mellan olika familjetyper.

Sammantaget 13 procent av alla bilägare oroade sig för bilbrott 2015, vilket är en rejäl minskning jämfört med det första mättilfället 2006, då 22 procent oroade sig för detta. Bilbrott är enligt uppgifter från NTU den enda brottstyp där män oroar sig lika mycket som kvinnor. Personer med utländsk bakgrund, boende i storstäder och boende i flerfamiljshus är grupper som uppger oro i högre grad än andra. Det är alltså i stort sett samma grupper som uppger en högre utsatthet som också är mer oroliga.

En hög andel gärningspersoner återfaller i brott

Män begår i en högre utsträckning bilbrott än kvinnor. Enligt resultaten från SUB (2011) var det 3,6 procent av pojkarna som uppgav att de stulit ur en bil, men bara 1,1 procent av flickorna. Ungefär 1,7 procent av pojkarna uppgav att de stulit en bil och enbart 0,4 procent av flickorna. I statistiken över personer

⁴ Tabellen bygger på uppgifter om samtliga bilar som är eller har varit efterlysta i vägtrafikregistret och omfattar därmed alla stöldanmälda bilar.

som misstänkts för biltillgrepp är den manliga dominansen ännu större, med 91-93 procent av samtliga misstankar under perioden 2012–2015.

Resultaten från SUB tyder på att bilbroten har minskat i de yngre åldersgrupperna under de år undersökningen genomförts. Andelen elever i årskurs nio som uppger att de har stulit en bil har minskat från 2,7 procent till 1 procent mellan första mättillfället (1995) och det senaste året (2011). De som uppger att de stulit ur en bil har under samma period minskat från 5,9 procent till 2,3 procent (SUB 2011). I statistiken över skäligen misstänkta personer efter avslutad utredning, framgår att andelen unga (under 20 år) som misstänkts för bilbrott har varierat mellan 29 och 34 procent mellan åren 2008 och 2011, en nivå som varit i stort sett konstant sedan 1995. Forskning visar att unga personer som lagförts för biltillgrepp har en hög risk för en fortsatt brottskarriär. I en undersökning återfanns en tredjedel av dem som i sin brottsdebut lagförts för biltillgrepp bland personer som under sin brottskarriär lagförs minst nio gånger (Brå 2011). En tänkbar bidragande förklaring till minskningen av bilbrottsligheten – utöver bättre lås och dylikt – är därför en generell trend av minskande ungdomsbrottslighet som åtminstone pågått sedan mitten av 1990-talet, vilket bland annat framgår av SUB.

Även statistik över återfall i brott stöder bilden av bilstölder som något som präglas av kriminellt högaktiva personer. Andelen personer som lagförts för tillgrepp av fortskaffningsmedel enligt 8 kap. 7 § BrB, och som sedan inom tre år återfallit i brott, var för åren 2003 till 2005 cirka 70 procent. Det kan jämföras med stöldbrottslighet som helhet (8 kap. BrB), vilken under samma period uppvisade en återfallsandel på mellan 43 och 47 procent.

Hanteringen i rättsväsendet

Få bostadsinbrott och bilbrott personuppklaras, vilket delvis kan förklaras av att det är brottstyper där det oftast saknas en direktkontakt mellan gärningspersoner och offer. Ibland kan det även gå lång tid innan ett brott upptäcks, vilket ytterligare försvårar möjligheten att utreda och personuppklara brotten.

I avsnittet redogörs enbart för personuppklarade brott, det vill säga brott där åklagaren har kunnat binda en person till brottet och därmed väckt åtal, utfärdat strafföreläggande eller gett åtalsunderlåtelse.

Låg personupplärning vid bostadsinbrott

Personupplärningen för bostadsinbrott har de senaste tio åren varierat mellan 4 och 5 procent. År 2015 var den 4 procent. De låga personupplärningstalen har bland annat uppmärksammats av dåvarande Rikspolisstyrelsen, som 2011 genomförde en utredning av polisens arbete med bostadsinbrott. Utredningen granskade tre polismyndigheter och gav rekommendationer till utveckling av polisens arbete. Rekommendationerna i rapporten rörde i hög grad polisens organisation och bristande samordning, men det gavs också specifika förslag på hur brottsutredningarna skulle förbättras. Behoven av brottsanalys, kriminalteknisk analys, användning av hundpatruller samt godsspaning lyftes fram (Rikspolisstyrelsen 2011).

Inbrottsstölder är ett av flera brott som regleras i 8 kap. 1 § och 4 § BrB (stöld respektive grov stöld). Därför är det inte möjligt att utifrån statistiken för lagföringsbeslut utläsa hur många personer som dömdes för inbrott i bostad, vilken påföljd de fick och i vilken omfattning inbrottsjuvar återfaller i brott.

Få bilstölder personuppläras

År 2015 personupplärades 5 procent av de handlagda⁵ biltillgreppen och 2 procent av stölderna ur och från motordrivet fordon. Det motsvarar 700 biltillgrepp och 870 stölder ur och från motordrivet fordon. Andelen personupplärade biltillgrepp har minskat sedan perioden 2008–2011, då 7 procent av brotten årligen personupplärades. För stölderna ur och från motordrivet fordon har personupplärningen legat på en oförändrat låg nivå, varierande mellan 1 och 2 procent.

Andelen personupplärade bilbrott blir högre om den relateras enbart till de brott som polisen valt att utreda – den så kallade lagföringsprocenten. År 2015 var lagföringsprocenten 16 procent för biltillgreppen och 14 procent för stölderna ur och från motordrivet fordon. Att skillnaden mellan de två måtten är så pass hög hänger samman med att en stor del av bilbrotten som handläggs av polisen direktavskrivs, eftersom brottet bedöms som omöjligt att klara upp. År 2015 bedrevs en utredning för en tredjedel av biltillgreppen⁶ och endast en dryg tiondel av stölderna ur och från motordrivet fordon.

I lagföringsstatistiken ingår biltillgrepp i bestämmelsen avseende tillgrepp av fortskaffningsmedel (8 kap. 7 § BrB). Bestämmelsen innefattar dock även tillgrepp av andra motordrivna fordon, men statistiken kan ändå ge en indikation om påföljderna för dem som

⁵ Begreppet handlagda brott är i princip synonymt med anmälda brott.

⁶ Med detta avses både försöksbrott och fullbordade biltillgrepp.

döms för biltillgrepp. Stöld ur och från motordrivet fordon, liksom inbrottsstöld, redovisas tillsammans med övriga stöldbrott i lagföringsstatistiken, och kan därför inte lyftas fram här.

Mellan 2012 och 2014 minskade antalet lagföringsbeslut för tillgrepp av fortskaffningsmedel från 451 till 315, vilket är en minskning med 30 procent. De vanligaste påföljderna för biltillgrepp⁷ är skyddstillsyn, fängelse, ungdomsvård och ungdomstjänst. Dessa påföljder är ungefär lika vanliga, och står för ungefär tre femtedelar av alla påföljder under perioden.

Brottsförebyggande åtgärder och strategier

Brottsförebyggande arbete mot bostadsinbrott, bilstöld och stöld ur och från motordrivet fordon, kan delas in i olika kategorier, beroende på ur vilket perspektiv problemet ses. För den enskilda bostads- eller bilinnehavaren är frågor om hur man direkt avskräcker från eller stoppar stölder mest intressant. Inom denna kategori ryms grannsamverkanprojekt, förbättrade skalskydd, arbete mot exponering av stöldbegärligt gods, lås, larm etc. I ett större perspektiv, där brottslighetens orsaker belyses, är också frågor kring gärningspersonens motiv viktiga. Här är frågor om samhällets stöd till personer med missbruksproblem viktiga, liksom Kriminalvårdens och Statens institutionsstyrelses förmåga att hjälpa dömda från att återfalla i brott.

I följande genomgång ligger fokus på de åtgärder som har en direkt brottsförebyggande effekt.

Grannsamverkan bedöms effektivt mot bostadsinbrott

Organiserad grannsamverkan har etablerats i Sverige som ett arbetssätt för att förhindra bostadsinbrott sedan mitten av 1980-talet. Aktiviteterna initieras oftast av de boende i ett område, men i samverkan med polis, försäkringsbolag och Svenska stöldskyddsföreningen (Brå 2008b). Polisen lyfter också grannsamverkan som det mest effektivt sättet att förhindra bostadsinbrott.

Brå publicerade 2008 en forskningsgenomgång över grannsamverkans effekter på de faktiska inbrotten, där man kunde dra slutsatsen att grannsamverkan sammanföll med en relativ minskning av brottsligheten med omkring 20 procent (Brå 2008b).

I den tidigare nämnda intervjustudien med erfarna inbrottstjuvar, som genomfördes av Polismyndigheten i Stockholms län, tillfrågades deltagarna om vad som kan avskräcka från att begå in-

⁷ Avser påföljden när bilbrottet är huvudbrott.

brott. De gav då ett högt betyg åt aktiviteter som är relaterade till grannsamverkan, såsom många och frågvisa människor i området (Pira 2008). Andra faktorer som enligt inbrottstjuvarna fungerar avskräckande är vetskap om hund, gallergrind, fönstergaller, vetskap om larm och ej underhållna hus.

Bebyggelseinriktade insatser är ett annat exempel på brottsprevention, som kan bedrivas både inom bostadsområden och i andra typer av bebyggelse. Merparten av de intervjuade inbrottstjuvarna uppgav att det är lockande om bostaden är undanskymd, enligt belägen eller är omgiven av ett högt staket (Pira 2008). I Brås studie över inbrottsstöld i Göteborg framgick också att bostäder som ligger i utkanten av ett område, ofta i anslutning till ett skogs- eller grönområde, varit särskilt utsatta för inbrott (Brå 2012c). Dessa faktorer är också i fokus i en manual upprättad av dåvarande polismyndigheten i Stockholm, vars syfte är att bygga bort brott och att bygga in trygghet i bostadsmiljöer (Polismyndigheten i Stockholms län 2005).

Det tycks vara så att privatpersoner i en allt större omfattning vidtar åtgärder för att skydda sina bostäder. I Statistiska centralbyråns (SCB) undersökning om levnadsförhållanden (ULF) ställs frågor om utsatthet för brott. Enligt ULF 2000–2001 var det 38 procent av hushållen som använde extra lås (såsom sjutillhållarlås eller polislås) för att skydda sin bostad mot inbrott. Cirka 6 procent hade antingen ett inbrottslarm eller en säkerhetsdörr, vilket var en fördubbling jämfört med den föregående undersökningen åren 1992–1993 (SCB 2004).

Den internationella brottsofferstudien ICVS visar en liknande utveckling (van Dijk m.fl. 2008). Uppgifter från ULF och ICVS finns inte att tillgå för senare år, men utvecklingen inom säkerhetsbranschen indikerar att hushåll, företag och andra enskilda aktörer tar på sig ett allt större ansvar för att skydda sin egendom från stöldbrott. Det finns inte någon tillgänglig statistik över försäljningen av stöldskyddsprodukter till privatpersoner, som larm och säkerhetsdörrar, men omsättningen inom branschen som helhet har ökat från ungefär 11,4 miljarder 2006 till 18,3 miljarder 2014 (SCB 2016). Det är dock troligt att lägenhetsinnehavare skyddar sig med hjälp av larm i en betydligt mindre omfattning än de boende i villa eller radhus. I Brås studie över inbrottsstöld i Göteborg framkom att det i cirka 10 procent av inbrotten i villa eller radhus hade varit låst och larmat, medan endast ett enda ärende där en lägenhet hade varit försedd med larm identifierades (Brå 2012c).

Elektroniskt stöldskydd effektivt mot bilbrott

Som nämnts är en viktig förklaring till minskningen av biltillgreppen under senare år det EU-direktiv som kräver att samtliga

nyttillverkade bilar ska vara utrustade med elektroniskt stöldskydd. En studie av det brittiska inrikesministeriet Home Office, där man studerade risken för tillgrepp i förhållande till bilparkens ålder och implementeringen av elektroniska stöldskydd, redovisar resultat som visar att de har en starkt brottsförebyggande effekt (Brown och Thomas 2003). Utvecklingen i England ligger i linje med den minskning som skett i Sverige.

Även om de elektroniska stöldskydden inte omöjliggör biltillgrepp, kräver de hjälpmedel och specialkunskap som få gärningspersoner tycks ha tillgång till. Det faktum att dyra statusbilar är överrepresenterade bland stulna bilar med stöldskydd, samt att andelen unga gärningspersoner tycks minska, talar också för att de gärningspersoner som stjälar nyare bilar är mer avancerade och planerande än den tidigare gängse biltjuven.

Sedan 1998 har anmälningarna om biltillgrepp minskat med 70 procent. Under samma period har anmälningarna om stölder ur motordrivet fordon minskat med nästan 60 procent. Risken att utsättas för stölder ur motordrivet fordon påverkas inte direkt av elektroniska stöldskydd, men indirekt kan minskningen bero på att stöld ur motordrivet fordon ofta sker i samband med biltillgrepp eller försök till biltillgrepp.

En metod som kan vara framgångrik för att förebygga stöld ur och från motordrivet fordon är att se till att inte lämna stöldbegärligt gods i bilen. Under 2000-talet har det förekommit stora informationskampanjer från polisen och försäkringsbranschen med det budskapet. Det finns dock inte någon studie som utvärderat om den sjunkande brottsnivån under samma period hänger samman med kampanjerna.

Under 2000-talet har också kameraövervakningen på bland annat parkeringsplatser ökat markant (Datainspektionen 2004), något som har visat sig ha stor brottsförebyggande effekt för just denna brottstyp i både svenska och brittiska studier (Brå 2007).

Det har också visat sig att rattkryckor är effektiva mot såväl biltillgrepp som stöld ur och från fordon. En tänkbar förklaring är att rattkryckan signalerar en medvetenhet hos bilägaren som gör det osannolikt att det ligger något värdefullt kvarlämnat i bilen. Det verkar dock vara svårt att få bilägare att använda rattkryckor. Trots att man har delat ut kryckorna gratis eller subventionerat dem samt informerat om fördelarna, har användningen varit begränsad (Brå 2005). Ett ytterligare sätt att förebygga biltillgrepp är att märka bilens olika delar och på så sätt göra det mindre intressant att stjäla bilar för att efter demontering sälja dem som delar (Harris och Clarke 1991; Rhodes och Kling 2003).

Avslutningsvis kan det vara värt att lyfta fram att bilbrottsligheten utgör ett särskilt intressant område ur en kriminalpolitisk och brottsförebyggande synvinkel. Tillgrepp av motorfordon begås i stor utsträckning av unga förövare och har därtill visat sig vara ett vanligt ingångsbrott till omfattande och långa brottsbanor. De senaste åren visar på en mycket positiv utveckling, där en vanligt förekommande typ av brott som drabbar många olika grupper i samhället och rör stora ekonomiska värden, effektivt förebyggs med relativt enkla medel. Det är inte orimligt att minskningen av bilbrotten kommer att plana ut och att de gärningspersoner som då fortfarande är aktiva kommer att vara mer planerande och har mer avancerade specialkunskaper.

Referenser

Brottsförebyggande rådet, Brå (2001). *Brottsutvecklingen i Sverige 1998–2000*. Rapport 2002:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2003) *Kameraövervakning i brottsförebyggande syfte*. Rapport 2003:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2004). *Brottsutvecklingen i Sverige 2001–2003*. Rapport 2004:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2005). *Minska bilbrott i bostadsområden. Två praktiska exempel*. Rapport 2005:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2007). *Kameraövervakning och Brottsprevention. En systematisk forskningsgenomgång*. Rapport 2007:29. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2008a). *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007*. Rapport 2008:23. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2008b). *Grannsamverkans effekter på brottsligheten. En systematisk forskningsgenomgång*. Rapport 2008:9. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2011). *Strategiska brott bland unga på 00-talet*. Rapport 2011:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2012a). *Nationella trygghetsundersökningen 2011*. Rapport 2012:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2012b). NTU 2011. *Teknisk rapport. Rapport: 2012:3*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2012c). *Bostadsinbrott i Göteborg, en analys av anmälda bostadsinbrott under tre år. Projektet "Hot spots Göteborg (bostadsinbrott)"*. Brås arkiv. Diarienummer 2012/0093.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2013). *Brott bland ungdomar i årskurs nio. Resultat från Skolundersökningen om brott åren 1995–2011*. Rapport 2013:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2013b). *Skolundersökningen om brott 1995–2008. Teknisk rapport*. Rapport 2010:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå och Rikspolisstyrelsen, rps (2009). *På egna meriter? Den anmälda brottsligheten i Södermanland och Västmanlands län*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brown, R och Thomas, N. (2003). "Aging Vehicles: evidence of the effectiveness of new car security from the Home Office Car Theft Index". I: *Security Journal*, volym 16, nummer3, s. 45–53.

Datainspektionen (2004). *Datainspektionens årsredovisning 2004*. Hämtat 17 april 2012 från <http://www.datainspektionen.se/Documents/arsredovisning-2004.pdf>.

Van Dijk, A Tseloni, G Farrell (2012). *International Crime Drop New Directions in Research*. E-bok 2012.

van Dijk, J. J. M., van Kesteren, J. N. och Smit, P. (2008). *Criminal Victimization in International Perspective, Key findings from the 2004–2005 ICVS and EU ICS*. The Hague: Boom Legal Publishers.

Dolmén, L. (2002). *Brottslighetens geografi. En analys av brottsligheten i Stockholms län*. Akademisk avhandling. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Estrada, F. och Nilsson, A. (2006). *Segregation och utsatthet för egendomsbrott. Betydelsen av bostadsområdets resurser och individuella riskfaktorer*. Arbetsrapport 2006:5. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier.

Estrada, F., Bäckman, O. och Nilsson, A (2015). "The darker side of equality? The declining gender gap in crime: Historical trends and an enhanced analysis of staggered birth cohorts". I: *British Journal of Criminology*. Advance Access published October 30, 2015.

Harris, P. och Clarke, R. V. (1991). "Car chopping, Parts marking and the motor vehicle theft law enforcement act of 1984". I: *Social sciences research* 75, s. 107–116.

von Hofer, H. och Tham, H. (2000). *Theft in Sweden 1831–1998*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Länsförsäkringar (2011). *E-postmeddelande från Mats Green vid Länsförsäkringar skickat 2011-04-04*. Diarienummer F2-0110/2011.

Mawby, R.I. (2001). *Burglary. Crime and Society Series*. Devon: William Publishing.

Pira, K. (2008). *Vad vet vi om bostadsinbrott? 20 gärningspersoners svar*. Stockholm: Polismyndigheten i Stockholms län.

Polismyndigheten i Stockholms län (2005). *Bo tryggt – 05*. Diarienummer aa-484-2036-2003.

Rhodes, W. och Kling, R. (2003). *Evaluation of the effectiveness of automobile parts marking and antitheft devices on preventing theft*. Hämtat den 17 mars 2008 från <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/208800.pdf>.

Rikspolisstyrelsen, RPS (2011). *Polismyndigheternas arbete med tillgrepp genom inbrott med särskild inriktning på bostadsinbrott*. Inspektionsrapport 2011:1. Stockholm: Rikspolisstyrelsen.

Sarnecki, J. (2003). *Introduktion till Kriminologin*. Lund: Studentlitteratur.

Statistiska centralbyrån, SCB (2004). *Offer för våld och egendomsbrott 1978–2002*. Rapport 104. Örebro: Statistiska centralbyrån.

Statistiska centralbyrån, SCB (2016). *Företagens ekonomi (FEK) Statistikdatabasen. Tabell: Basfakta företag enligt Företagens ekonomi efter näringsgren sni2007, 2-siffernivå för sni. Avseende år 2006 till 2014*. Uttag gjort den 16 september 2016.

Statistiska centralbyrån, SCB (2012). *Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF/SILC) 2011. le0106. Beskrivning av statistiken 2012-05-31*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

Wikström, P.-O., Torstensson, M. L. och Dolmén, L. (1997). *Lokala problem, brott och trygghet i Dalarna*. Rapport 1997:3. Stockholm: Polishögskolan.

NARKOTIKABROTT

Thomas Hvitfeldt

Sammanfattning

Narkotikabrott är främst ett spaningsbrott, vilket innebär att omfattningen av den anmälda brottsligheten är beroende av myndighetsprioriteringar. Därför kan kriminalstatistiken leva sitt eget liv visavi missbruksutvecklingen.

Varken självdeklarerade uppgifter bland unga och vuxna, eller uppskattningar av antalet personer med problematiskt missbruk, uppvisar en sådan uppgång som statistiken över anmälda narkotikabrott uppvisar.

Då varje missbrukstillfälle per definition är ett narkotikabrott begås miljontals sådana brott årligen, och endast en bråkdel av dessa kommer till rättsväsendets kännedom och återfinns i brottsstatistiken. Det innebär att omfattning och struktur vad gäller anmälda narkotikabrott inte primärt beskriver brottsligheten, utan i första hand rättsväsendets insatser.

Antalet anmälda narkotikabrott har ökat både i ett kortare och i ett längre tidsperspektiv. Bara mellan 2000 och 2015 har antalet anmälda brott mot narkotikastrafflagen närmast tredubblats. Det är främst innehav och bruk av narkotika som står för den kraftiga ökningen under 2000-talet. År 2015 utgjorde eget bruk grund för 52 procent av alla anmälda narkotikabrott, och innehav var grund för 38 procent.

Av de anmälda narkotikabrotten 2015 härrörde mer än en fjärdedel från polisregion Stockholm. Den klart vanligaste drogen i narkotikalagföringsstatistiken är cannabis.

Sammanfattningsvis är den typiska misstänkta narkotikabrottslingen en man i yngre medelåldern. Med ledning av vad som framkommer av anmälningsstatistiken kan tilläggas att han sannolikt är bosatt i något av de tre storstadslänen.

Inledning

Narkotikabrott – ett spaningsbrott

Sedan 1960-talets slut har narkotikamissbruket¹ betraktats som ett allvarligt samhällsproblem i Sverige. Som en följd av detta har lagstiftningen successivt skärpts, samtidigt som allt större resurser inom rättsväsendet avsatts för narkotikabekämpning.

Narkotikabrott är främst ett spaningsbrott, vilket innebär att det sällan är allmänhet, brottsoffer eller vittnen som anmäler brotten, utan omfattningen av den *anmälda* brottsligheten är beroende av myndighetsprioriteringar. Den *faktiska* brottsligheten är därmed också avsevärt större än den registrerade. Eftersom kriminalstatistiken snarare återspeglar rättssystemets insatser än det faktiska missbruket, måste man även analysera andra källor och indikatorer för att få en mer komplett bild av missbrukets och narkotikabrottslighetens struktur, nivå och utveckling.

Dagens narkotikastrafflag (1968:64) trädde i kraft 1968, och ersatte den tidigare narkotikaförordningen (1962:704). Narkotikastrafflagen reglerar innehav, överlåtelse och framställning av narkotika, samt sedan 1988 även konsumtion av narkotika. Lagen specificerar fyra huvudbrott: normalbrott, ringa narkotikabrott, grovt narkotikabrott och sedan den 1 juli 2016 synnerligen grovt narkotikabrott. Med överlåtelse avses det som i dagligt tal kallas langning, och vid innehavsbrott har narkotikan bedömts vara för egen konsumtion och inte för vidareförsäljning. Oftast rör det sig då om små mängder narkotika. Svårhetsgraden avgörs bland annat med ledning av mängd och typ av narkotika, och i princip är det bara gärningarna eget bruk och innehav som kan betraktas som ringa narkotikabrott. Smuggling av narkotika faller under lagen om straff för smuggling (2000:1225). Om brottet bedöms ha utgjort ett led i en verksamhet som utövats i organiserad form, i syfte att i stor omfattning bedriva handel med narkotika, ska det betraktas som synnerligen grovt narkotikabrott (2016:488).

Vilka preparat som är att betrakta som narkotika avgörs av regering och riksdag, och kungörs bland annat i Läkemedelsverkets föreskrifter (LVFS) om förteckningar över narkotika. Antalet narkotikaklassade preparat utökas kontinuerligt, och därmed utvidgas gradvis vad som är att betrakta som narkotikabrott.

Det finns flera aspekter på vad som kan betraktas som narkotikabrott, utöver de mest typiska brotten som nämnts ovan. Under

¹ Begreppet narkotikamissbruk används här i juridisk mening och åsyftar all icke medicinsk användning av narkotika. Den mer skadeorienterade innebörden av begreppet missbruk, liknande det gällande alkoholmissbruk, kommer att benämnas tungt eller problematiskt missbruk.

1999 ändrades exempelvis lagen (1951:649) om straff för vissa trafikbrott när nollgräns för narkotika infördes i vägtrafiken (med undantag av narkotikaklassade läkemedel som används enligt läkares ordination). Mellan åren 2001 och 2015 ökade antalet anmälda drograttfylleribrott, från cirka 3 800 till 13 100.² Denna brottstyp kommer dock inte att ytterligare beröras här (se kapitlet Rattfylleri). Personer med ett tungt narkotikamissbruk begår ofta andra typer av brott utöver de som rör själva narkotikahandlingen, inte minst olika egendomsbrott i syfte att försörja missbruket. Denna typ av narkotikarelaterad brottslighet behandlas inte heller i detta kapitel, utan fokus ligger på narkotikastrafflagen och smuglingslagen (SFS 2000:1225).

Före resultatredovisningen finns det dock skäl att översiktligt beröra tre angränsande lagar, nämligen lagen om förstörande av vissa hälsofarliga missbrukssubstanser (SFS 2011:111), lagen om förbud mot vissa hälsofarliga varor (SFS 1999:42) och dopningslagen (SFS 1991:1969), som inte kommer att beröras vidare i kapitlet. Syftet med lagen om förbud mot vissa hälsofarliga varor, som trädde i kraft den 1 april 1999, var att snabbt kunna straffbelägga hantering av nyskapade droger redan innan deras effekter är tillräckligt klarlagda för en eventuell narkotikaklassning. Beslut om vilka substanser som ska omfattas av lagen fattas av regeringen. Kraven för klassning som hälsofarlig vara är lägre än för narkotika, liksom straffsatserna. Antalet brott inom det här lagrummet har ökat sedan införandet, men de är ytterst få jämfört med narkotikabrotten, och 2015 uppgick antalet lagförda brott till 219.

Den 1 april 2011 trädde lagen om förstörande av vissa hälsofarliga missbrukssubstanser i kraft. Lagen gör det möjligt för polis och tulltjänstemän att omhänderta och förstöra vissa substanser som kan antas komma att användas i missbrukssyfte, redan innan regeringen har beslutat om att förklara substansen som narkotika eller hälsofarlig vara, eller innan ett sådant beslut har trätt i kraft.

Dopningslagen trädde i kraft 1992 och gäller syntetiska anabola steroider, testosteron och dess derivat, tillväxthormon och kemiska substanser som ökar produktion och frigörelse av testosteron och dess derivat eller av tillväxthormon. Det är viktigt att komma ihåg att dopningslagen endast omfattar en begränsad del av de medel som ur ett idrottsligt perspektiv betraktas som dopning. World Anti Doping Agencys lista omfattar också sådana preparat som regleras i narkotikalagstiftningen men även andra substanser som endast är otillåtna i samband med idrottsutövande, till exempel alkohol eller betablockerare (WADA 2016).

² Eftersom drograttfylleri inte kom att särredovisas i statistiken förrän 2001, går det inte att jämföra med tidigare år.

Antalet beslag av dopningspreparat har ökat kraftigt sedan lagen infördes. År 1993 gjordes totalt 370 beslag av polisen och tullen, vilket kan jämföras med de knappt 1 700 beslag som gjordes 2015. På ett liknande sätt ökade antalet lagföringsbeslut enligt dopningslagen under perioden 2000–2011, från 103 till 460 beslut, men har därefter minskat till 277 beslut 2015. Dock är detta en form av brott vars omfattning är relativt begränsad jämfört med narkotikabrottsligheten.

Omfattning och utveckling

Ökning av problematiskt missbruk

Som redan nämnts är den i kriminalstatistiken registrerade narkotikabrottsligheten i hög grad beroende av myndigheters insatser och prioriteringar. För att få en mer rättvisande bild av den faktiska narkotikabrottsligheten är det därför viktigt att se till andra tillgängliga indikatorer.

Det kan dock vara på sin plats att påpeka att även befolkningsstudier brottas med olika mätproblem. I självrapporteringsstudier kan det antas att socialt icke önskvärda eller illegala handlingar underrapporteras, och ett problem med drogvaneundersökningen i årskurs 9 är att den genomsnittliga åldern för narkotikadebuten generellt sett sker efter 16 års ålder (Guttormsson 2004). Med detta sagt kan man konstatera att självrapporteringsstudier inte kommer att visa den korrekta nivån på missbruket, men dock en miniminivå. Framförallt kan studierna antas spegla utvecklingen relativt väl, åtminstone för den formen av narkotikaanvändning som är mindre omfattande och kan kallas rekreationell.

En sådan studie är de årliga skolundersökningar³ som genomförs av Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN). Från dessa är det känt att en begränsad andel av eleverna i årskurs 9 under 2000-talet rapporterat att de prövat narkotika någon gång (CAN 2015).⁴ I figur 1 kan man se att andelen legat relativt stabilt strax under 10 procent under 2000-talet. Bland gymnasieungdomarna (närmare 18 år) är andelen som provat narkotika dubbelt så hög som i årskurs 9.

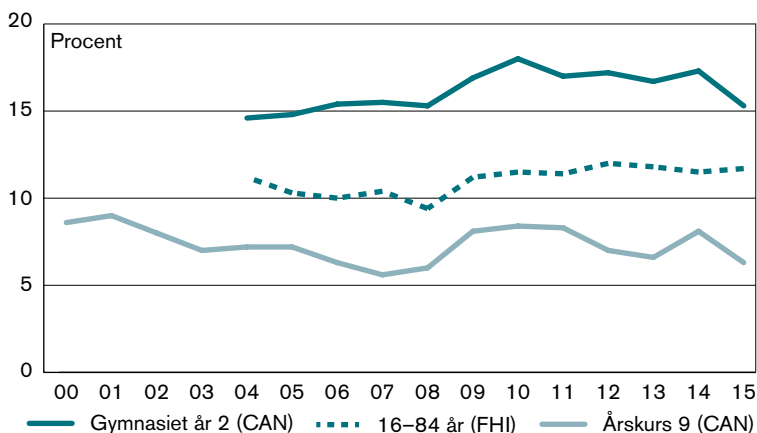
En annan indikator på narkotikamissbrukets omfattning kommer från Folkhälsomyndigheten, vars undersökning Nationella folk-

³ Skolundersökningarna har gjorts i årskurs 9 sedan 1971 och i gymnasiets årskurs 2 sedan 2004. Syftet är att belysa utvecklingen av elevernas drogvvanor över tid. Undersökningarna genomförs som lärarövervakade anonyma gruppenkäter i klassrummen, och årligen deltar cirka 5 000 elever i årskurs 9 och 4 000 i gymnasiets år 2.

⁴ Samma tendens visas även i Brås nationella skolundersökning (Brå, 2013).

hälsoenkäten visar att drygt 11 procent av befolkningen (i åldern 16–84 år) under perioden 2004–2015 svarat att de någon gång använt cannabis. Vidare visar undersökningen att knappt 1 procent av befolkningen gjort det under den senaste månaden, vilket motsvarar runt 77 000 personer i åldern 16–84 år. Såväl livstids- erfarenheten av cannabis som den månadsaktuella konsumtionen har varit relativt stabil under perioden 2004–2015.

Figur 1. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som har uppgett att de någon gång prövat narkotika, samt andel av befolkningen (i åldern 16–84 år) som någon gång använt cannabis. Åren 2000–2015. Källa: CAN och Folkhälsomyndigheten.

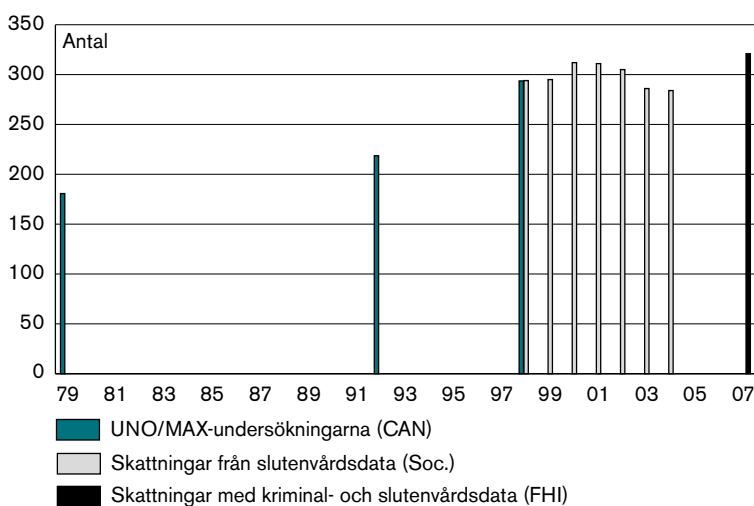

Utvecklingen för anmälda narkotikabrott under 2000-talet, med kontinuerliga ökningar, återspeglas inte i de befintliga befolkningsstudierna över narkotikaerfarenheter. Sannolikt är det dock storkonsumenterna av narkotika som genererar merparten av de anmälda narkotikabrotten, snarare än ungdomar eller vuxna som mer tillfälligt och under mer socialt kontrollerade former använder narkotika. Det beror dels på att storkonsumenterna regelbundet konsumerar, innehar samt i vissa fall även överlåter narkotika, dels på att de löper större upptäcktsrisk eftersom de många gånger utövar annan kriminalitet och ofta är kända av polisen sedan tidigare (Brå 2003). Storkonsumenter av narkotika nås endast i ringa grad av frågeundersökningar, varför andra metoder måste användas för att belysa missbruksutvecklingen inom denna grupp.

I den så kallade UNO-undersökningen genomfördes 1979 en omfattande kartläggning av det tunga narkotikamissbruket, vilken följdes upp 1992, och med den så kallade MAX-undersökningen 1998 (Olsson m.fl. 2001). De två senare kartläggningarna visade att antalet personer med ett tungt narkotikamissbruk ökade från

219 per 100 000 invånare 1992 till 293 personer 1998 (figur 2). Några efterföljande undersökningar av samma typ har inte genomförts, men i gengäld finns en uppskattning som baseras på bearbetningar av slutenvårdsstatistik, vilken utgör den bästa tillgängliga källan för att beskriva den senare utvecklingen av det tunga missbrukets omfattning. Enligt dessa beräkningar fortsatte uppgången fram till och med 2000, då antalet tunga missbrukare uppskattades till 312 per 100 000 invånare. Därefter sjönk antalet något, och 2004 uppskattades det vara 284 personer med tungt missbruk per 100 000 invånare (Socialstyrelsen, 2006).

Figur 2. Skattningar av antalet personer med ett tungt narkotikamissbruk, åren 1979-2007, per 100 000 invånare enligt tre olika undersökningar.
Källa: CAN, Socialstyrelsen och FHI.

Enligt en registerstudie av det tunga narkotikamissbruket som gjorts av Statens folkhälsoinstitut omfattades 321 personer per 100 000 invånare av ett tungt narkotikamissbruk år 2007 (Statens folkhälsoinstitut, 2010). Antalet är något högre än i tidigare skattningar, vilket kan bero på att olika metoder använts, och inte nödvändigtvis på att missbruket ökat i omfattning.

Resultaten från de olika undersökningarna som uppskattar antalet personer med tungt missbruk i Sverige presenteras i figur 2. Det bör dock åter framhållas att dessa sifferserier inte är direkt jämförbara, eftersom olika metoder använts. Likväl går det att konstatera att det tunga missbruket ökade till och med 1990-talet. Därefter är utvecklingen mer osäker. Några skattningar av antalet personer med problematiskt eller tungt missbruk i landet för senare år än 2007 finns tyvärr inte tillgängliga. Dock indikerar andra data – så-

som narkotikarelaterad dödlighet, vårddata, nyttillkomna narkotikavårdade och det faktum att andelen såväl vårdade som dömda främst ökar bland yngre - att det kan ha skett en fortsatt ökning av det problematiska missbruket under 2000-talet.

Anmälda narkotikabrott har tredubblats

Som konstaterades tidigare är sammansättningen, nivån och utvecklingen av den anmälda narkotikabrottsligheten främst ett resultat av polisens och tullens prioriteringar och insatser. Det innebär att de anmälda narkotikabrottens omfattning och struktur inte primärt beskriver brottsligheten, utan i första hand brottsbekämpningen.

Under 2000-talet har antalet anmälda brott mot narkotikastrafflagen nära nog tredubblats. År 2000 anmäldes drygt 32 400 narkotikabrott, jämfört med nära 94 000 brott 2015. Det motsvarar en ökning från 365 anmälda brott per 100 000 invånare 2000 till 960 anmälda brott per 100 000 invånare 2015.⁵ Uppgången från 2000 till 2013 var i stort sett linjär. Eftersom det totala antalet anmälda brott bara ökat måttligt under perioden 2000–2015 har narkotikabrottens andel av samtliga anmälda brott stigit från knappt 3 till drygt 6 procent. Det innebär att narkotikabrotten står för en dryg femtedel av ökningen av samtliga anmälda brott mellan 2000 och 2015.

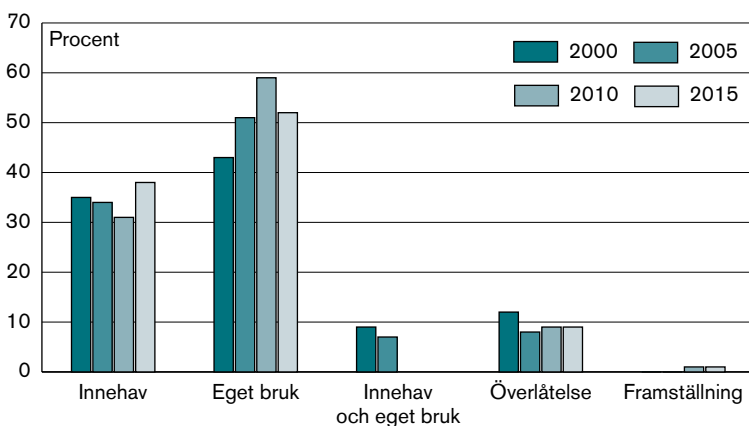
I anmälningsstatistiken delas narkotikabrotten upp i kategorierna framställning, överlåtelse, innehav, eget bruk samt till och med år 2006 kombinationen innehav och eget bruk.⁶ Enbart eget bruk utgjorde grund för 52 procent av alla anmälda narkotikabrott 2015, och innehav var grund för 38 procent. Överlåtelsebrotten⁷ svarade för 9 procent av de anmälda brotten, medan framställningsbrotten bidrog med knappt en procent. Av figur 3 framgår att det framför allt är kategorierna eget bruk och innehav som står för de senare årens ökning av anmälda narkotikabrott.

⁵ Avser medelbefolkningen i åldern 15 år och äldre, respektive år.

⁶ En förändring i instruktionen för hur anmälda narkotikabrott ska kodas infördes under 2006. Ändringen innebar att kombinationskategorin "innehav och eget bruk" upphörde som egen kod. Denna kombination av brott registreras numera som två separata brott: "eget bruk" respektive "innehav".

⁷ Det finns ytterst lite kunskap om omständigheter för överlåtelse av narkotika. En av de få källorna är CAN:s drogvaneundersökningar i årkurs 9 och gymnasiet. Av dem kan man uttyda att den vanligaste källan till narkotika är en "kompis eller pojk-/flickvän". Ytterst få uppger att de fått tag i narkotika via internet. Dock är det vanligare att ha skaffat narkotikan från mera primära källor, såsom langare eller internet, ju mer frekvent respondenterna använt narkotika.

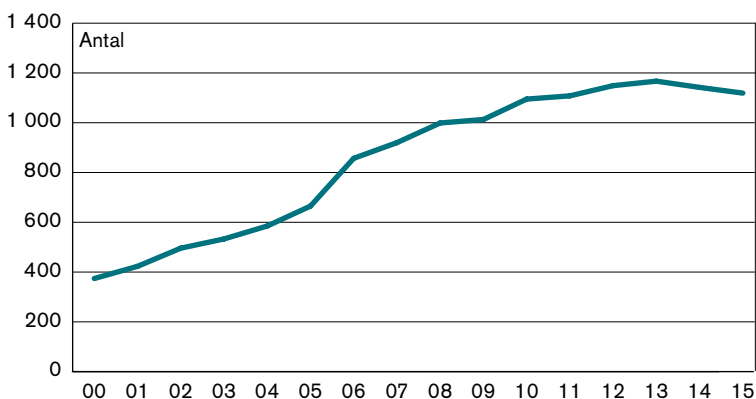
Figur 3. Anmälda brott mot narkotikastrafflagen efter typ av gärning, 2000, 2005, 2010 och 2015. Procent. Källa: Brå.

Antalet anmälda brott mot smugglingslagen som avsåg narkotika uppgick 2015 till drygt 2 520, vilket motsvarar 26 anmälda brott per 100 000 invånare. Jämfört med anmälda narkotikabrott mot narkotikastrafflagen utgör således smugglingsbrotten endast tre procent av brottstyperna tillsammans. Antalet anmälda smugglingsbrott har ökat sedan mitten av 2000-talet, dock har det de senaste två åren skett en viss minskning. De första åren på 2000-talet uppvisar statistiken en viss oregelbundenhet som delvis torde vara av teknisk natur. Även tullens beslagsstatistik pekar på en ökning av den upptäckta narkotikasmugglingen (källa: Tullverket).

Figur 4 visar den sammanlagda utvecklingen av antalet anmälda brott mot narkotikastrafflagen, smuggling av narkotika samt drograttfylleri per 100 000 invånare, från 2000 och framåt.

Figur 4. Antalet anmälda brott mot narkotikastrafflagen, smuggling av narkotika samt drograttfylleri per 100 000 invånare, åren 2000–2015. Källa: Brå.

Utvecklingen av anmälda narkotikabrott kan på det stora hela beskrivas som linjärt ökande mellan 2000 och 2013, men under de två senaste åren kan en utplaning skönjas. Av figur 4 framgår att ökningen av antalet anmälda narkotikabrott tredubblades mellan 2000 och 2013.

Inledningsvis nämndes att antalet narkotikaklassade droger ständigt ökar.⁸ Det är högst sannolikt att utvidgningen av vad som är att betrakta som narkotikabrott har bidragit till den uppgång som figur 4 visar. Ett ytterligare och kanske viktigare skäl till ökningen är dock med all sannolikhet att området prioriterats alltmer av rättsväsendet, där polisens insatser är avgörande. Att så är fallet framgår bland annat av dåvarande Rikspolisstyrelsens redovisningar av antalet årsarbetskrafter som ägnats åt narkotikaarbetet inom polisverksamheten. Enligt dessa ökade antalet förbrukade årsarbetskrafter från cirka 900 i början av 2000-talet till drygt 1 800 år 2013, och de senaste åren har de sjunkit för att 2015 uppgå till drygt 1 300.⁹ Det har konstaterats, bland annat i Brås rapport 2003:12, att uppgifterna om polisens arbetsinsatser inte är helt jämförbara över tid, till följd av statistikomläggningar. Likafullt kan det konstateras att en ökning skett under 2000-talet, liksom att 2013 års nivå oavsett jämförelseproblematiken är väsentligt högre jämfört med nivån år 2000. Att en sådan intensifiering av insatserna inte skulle avspeglas i kriminalstatistiken är mycket osannolikt.

Antalet anmälda narkotikabrott har således ökat, och det är främst de ringa brotten (bruksbrotten) som står för den kraftiga ökningen under 2000-talet. Ökningarna ligger helt i linje med resursökningarna för bekämpningen av narkotikamissbruket.

I sammanhanget måste det åter betonas att den kraftiga ökning som den anmälda narkotikabrottsligheten uppvisar under 2000-talet påtagligt skiljer sig från narkotikamissbrukets utveckling. Varken självdeklarerade uppgifter bland unga och vuxna, eller uppskattningar av antalet personer med problematiskt missbruk och den med detta förknippade narkotikadödligheten, uppvisar en sådan uppgång som kriminalstatistiken uppvisar. Missbruksläget

⁸ Mellan 2000 och 2011 blev cirka 70 nya preparat narkotikaklassade.

⁹ Tidsredovisningen, som bygger på inrapporterade arbetade timmar omräknade till årsarbetskrafter, tar inte hänsyn till i vilken grad narkotikaarbetet utförts av specialutbildade narkotikapoliser, och inte heller till om den ökade tidsåtgången exempelvis påverkats av alltmer omständliga rapporteringsrutiner. En utredning vid Polishögskolan fann att under 2006 arbetade närmare 800 poliser med narkotika åtminstone 40 % av sin arbetstid, varav cirka en fjärdedel uteslutande ägnade sig åt narkotika. Studien visade även att mycket av den tid polisen ägnar åt narkotikaärenden produceras inom ingripandeverksamheten (Holgersson 2007).

förefaller förvisso ha försämrats under 2000-talet, men inte i den omfattningen.

En förklaring till diskrepansen är, som redan nämnts, att alltmer polisresurser ägnats åt narkotikaområdet, varvid fler narkotikabrott upptäckts och rapporteras, och att resurserna i stor utsträckning lagts på att beivra eget bruk. Eftersom varje missbrukstillfälle per definition är ett narkotikabrott, begås sannolikt miljontals brott årligen, och även om de anmälda narkotikabrotten ökat är det således fortfarande endast en bråkdel av dessa som återfinns i brottsstatistiken. Därmed är också utrymmet för ytterligare ökning i anmälningsstatistiken mycket stort, utan att det behöver motsvaras av en ökning av missbruket eller narkotikabrottsligheten.

Fler anmälda narkotikabrott i storstadsregionerna

Knappt 21 700 av de anmälda brotten mot narkotikastrafflagen, eller 23 procent, härrörde från någon av de tre storstadskommunerna 2015.¹⁰ Det innebär en knapp överrepresentation för storstadskommunernas del i narkotikabrottsligheten, eftersom 18 procent av befolkningen är bosatt i någon av dessa kommuner. Att storstäderna är något överrepresenterade stämmer överens med andra indikatorer på narkotikakonsumtionens utbredning, till exempel självdeklarationsstudier och slutenvårdsstatistik, enligt vilka överrepresentationen vanligtvis är ännu större.

År 2015 anmäldes 13 900 narkotikabrott i Stockholms kommun. Om man relaterar anmälda brott till folkmängden kommer Stockholm dock först på trettonde plats, med 1 515 anmälda brott per 100 000 invånare. Flest narkotikabrott per 100 000 invånare hade Enköpings kommun (2 803). I hela landet anmäldes totalt 960 narkotikabrott per 100 000 invånare, och särskilt få anmälda narkotikabrott var det i Arjeplog kommun (35 brott per 100 000 invånare).

Sverige är i huvudsak en avsättningsmarknad för narkotika, vilket innebär att i stort sett all narkotika som konsumeras i Sverige är producerad utomlands och insmugglad i landet (CAN 2012). Förvisso har polisen upptäckt allt fler större cannabisodlingar inom landet de senaste åren, men eftersom marijuana alltjämt är en av de vanligare förekommande narkotikasorterna vid tullbeslag, kan

¹⁰ Till följd av polisens omorganisering går det inte, från och med 2014, att som tidigare redovisa anmälda brott per län. Däremot är det möjligt att med hjälp av uppgifter i anmälningarna härleda dem till kommun. Alla anmälda brott kan dock inte härledas till en kommun, utan detta skiljer sig åt beroende på brotts-typ. För brott mot narkotikastrafflagen gick det dock att identifiera kommun för drygt 88 500 anmälda narkotikabrott, det vill säga en överväldigande majoritet (94 %).

man dra slutsatsen att Sverige inte är självförsörjande ens vad gäller marijuana (Tullverket).

Att narkotikan ofta smugglas in i landet söderifrån är påtagligt, inte minst i statistiken över anmälda narkotikasmugglingsbrott: 2015 härrörde 46 procent av dessa från polisregion Syd. Polisregion Stockholm stod också för en stor andel (41 procent) och tillsammans svarade de två regionerna följaktligen för nära 86 procent av alla anmälda smugglingsbrott.

Rapporten *Provtagning vid misstanke om ringa narkotikabrott* visar att det finns stora skillnader mellan olika län, i antalet blod- eller urinprov som tas per 100 000 personer i befolkningen (Brå 2016). En jämförelse visar också att variationen i antalet prov inte avspeglar skillnader i faktisk narkotikakonsumtion i befolkningen, enligt Folkhälsomyndighetens självdeklarationsstudie Nationella folkhälsoenkäten. Skillnaderna mellan länen innebär att risken för upptäckt vid narkotikabrott i form av eget bruk skiljer sig åt beroende på var i landet brottet begås. Drygt 3,5 gånger så många prov per 100 000 personer i befolkningen togs 2014 i det län där högst antal prov togs (Södermanland), jämfört med det län där lägst antal togs (Dalarna).

Svårt att jämföra narkotikabrottslighet mellan länder

Flera omständigheter gör det svårt att jämföra situationen vad gäller narkotikabrottslighet mellan länder. Lagstiftningen skiljer sig åt, vilket påverkar vilka gärningar som polisen och andra myndigheter ska inrikta sig på, och över huvud taget vilka insatser de vidtar för att beivra narkotikabrottsligheten. I flera andra länder i Europa är det exempelvis inte straffbart med eget bruk, vilket det är i Sverige.

Även missbrukets omfattning och vilka missbrukspreparat som används varierar. Europeiska centrumet för kontroll av narkotika och narkotikamissbruk (EMCDDA) sammanställer årligen en rapport över narkotikasituationen i Europa.¹¹ Där framgår att cannabis är den vanligaste formen av narkotika i samtliga länder. År 2015 har i genomsnitt 23 procent av befolkningen i åldern 15-64 år någon gång använt cannabis. Vanligast är det i Frankrike (41 %) och minst vanligt är det i Rumänien (2 %). I Sverige var det 14 procent i åldersintervallet som 2014 uppgav att de någon gång använt cannabis.

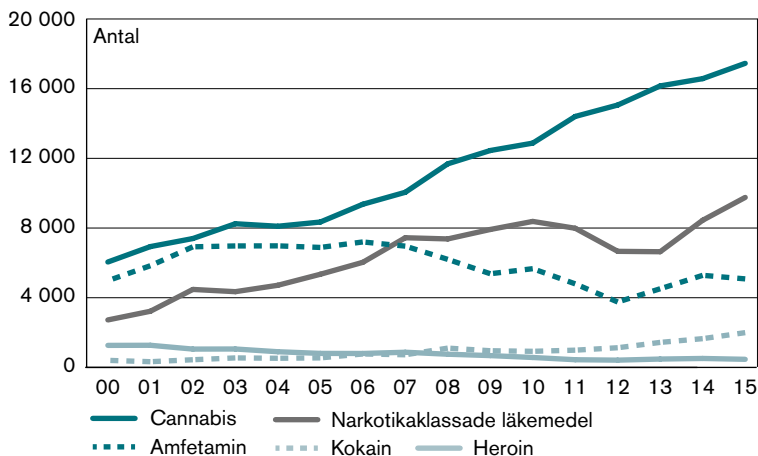
¹¹ De deltagande länderna är Belgien, Bulgarien, Cypern, Danmark, Estland, Finland, Frankrike, Grekland, Irland, Italien, Kroatien, Lettland, Litauen, Luxemburg, Malta, Nederländerna, Norge, Polen, Portugal, Rumänien, Slovakien, Slovenien, Spanien, Storbritannien, Sverige, Tjeckien, Turkiet, Tyskland, Ungern samt Österrike. Sammanlagt handlar det om 30 länder.

EMCDDA skiljer på användnings- och leveransrelaterade narkotikabrott. I en studie från EMCDDA 2009 framgår att användningsrelaterade narkotikabrott i de flesta europeiska länder utgör en majoritet av de narkotikarelaterade brotten. Det är dock relativt stora skillnader mellan länderna, och Sverige är ett av de länder som rapporterar högst andel. Under andra halvan av 00-talet ökade de användningsrelaterade narkotikabrotten i EU med uppskattningsvis 29 procent.

Cannabis har ökat mest

För att få en uppfattning om vilka preparat som förekommer på marknaden och hur detta förändrats över tid kan man använda statistik över narkotikabeslag.¹² I figur 5 visas polisens och tullens samlade beslag av cannabis, amfetamin, narkotikaklassade läkemedel,¹³ heroin och kokain. Dessa är de fem mest frekvent konfiskerade typerna av preparat, och som framgår har beslagen ökat mer eller mindre kontinuerligt, utom för heroin som minskat sedan början av 2000-talet och amfetamin som minskat sedan mitten av 2000-talet (CAN 2014 och EMCDDA). Cannabis och narkotikaklassade läkemedel är de droger som ökat mest de senaste åren.

Figur 5. Antal beslag (av tull och polis) av cannabis, amfetamin, narkotikaklassade läkemedel, heroin och kokain, åren 2000-2015. Källa: CAN 2014 och Folkhälsomyndigheten.

¹² Fram till och med 2014 sammanställdes denna statistik i Rikspolisstyrelsens beslags- och analysregister (BAR), men sedan 2015 är det Folkhälsomyndigheten som ansvarar för att sammanställa statistik över narkotikabeslag.

¹³ Med narkotikaklassade läkemedel menas läkemedel avsedda för icke-medicinskt bruk, främst sömnmedel och lugnande medel men också vissa typer av smärtstillande medel.

Att döma av beslagen förekommer cannabis, narkotikaklassade läkemedel och amfetamin betydligt oftare än kokain och heroin, vilket är samstämmigt med fördelningen i frågeundersökningar. Totalt sett har antalet narkotikabeslag ökat med 50 procent under perioden 2000–2015.

Med hjälp av specialstudier kunde man fram till 2009 utifrån statistiken över personer lagförda för narkotikabrott också få en uppfattning om vilka typer av narkotika som förekommer oftast på narkotikamarknaden. De klart vanligaste drogerna i narkotikalagföringsstatistiken var cannabis och amfetamin. Därefter följde narkotikaklassade läkemedel och sedan kokain respektive heroin. I knappt en tredjedel av lagföringarna 2009 förekom flera narkotikapreparat. Denna andel hade ökat från cirka 20 procent under 1990-talets första hälft. Den största relativa ökningen för något enskilt preparat i lagföringarna återfinns för kokain, som i absoluta tal förekom sex gånger så ofta 2009 som tio år tidigare.

Sedan 1988 finns information från polisen om narkotikapriser i detaljistled (så kallade gatupriser) för cannabis, amfetamin, kokain och heroin. För att möjliggöra jämförelser över tid, justeras uppgifterna enligt SCB:s konsumentprisindex (Guttormsson 2016). Priserna för dessa preparat har grovt sett halverats under perioden, och den stora nedgången skedde under 1990-talet, medan priserna varit oförändrat låga eller ökat något de senaste åren. Det senare gäller bland annat hasch, men i synnerhet marijuana. Det kan konstateras att den svenska prisutvecklingen följer den internationella tämligen väl, så långt jämförelser är möjliga.

Parallellt med rättsväsendets ökade insatser mot narkotika och därpå följande beslagsökningar, sjönk priserna på marknaden under 1990-talet och låg därefter på en relativt sett lägre nivå i några år in på 2000-talet. Runt 2005 började priset på cannabis dock åter att öka. Eftersom samtliga ovan beskrivna undersökningar av missbrukets omfattning visar på en ökad konsumtion under 1990-talet, kan prisnedgången under samma period inte ses som ett resultat av en vikande efterfrågan. Istället ligger det nära till hands att tolka det som att tillgången till narkotika då hade ökat i landet, åtminstone under 1990-talet.

Gärningspersoner

Den typiska misstänkta narkotikabrottslingen:
en man i yngre medelåldern

Vid beskrivningar av andra typer av brottslighet talar man ofta i termer av offer och gärningspersoner. Vid narkotikabrott finns dock inte brottsoffer i vanlig bemärkelse. Dessutom är den typiska

narkotikabrottslingen någon som själv använder narkotika. Men till saken hör förstås att såväl anhöriga som samhället i stort i ett vidare offerperspektiv utgör indirekta offer för narkotikamissbrukets och narkotikabrottslighetens följdverkningar.

År 2015 misstänktes¹⁴ nära 28 500 personer för brott mot narkotikastrafflagen. Jämfört med 2000 är det en uppgång med 138 procent. Antalet misstänkta har därmed ökat något mindre kraftigt än antalet anmälda för brott mot narkotikastrafflagen, som under samma period ökade med 190 procent.

Under 2015 uppgick andelen kvinnor som misstänkts för brott mot narkotikastrafflagen till 13 procent, att jämföra med 20 procent för samtliga brott. Proportionen kvinnor som misstänkts för brott mot narkotikastrafflagen har praktiskt taget varit oförändrad sedan 2000.

I de tidigare omnämnda kartläggningarna av det tunga missbruket från åren 1979, 1992 och 1998 låg andelen kvinnor runt 23 procent (se Olsson m.fl. 2001). Kvinnornas andel av de narkotika-relaterade dödsfallen är likartad, medan andelen kvinnor vårdade för narkotikamissbruk snarare ligger runt en tredjedel (CAN, 2015). Att kvinnliga narkotikamissbrukare är underrepresenterade i kriminalstatistiken kan delvis bero på att de i mindre omfattning ägnar sig åt andra kriminella aktiviteter, och därmed generellt sett har en lägre upptäcktsrisk än män.

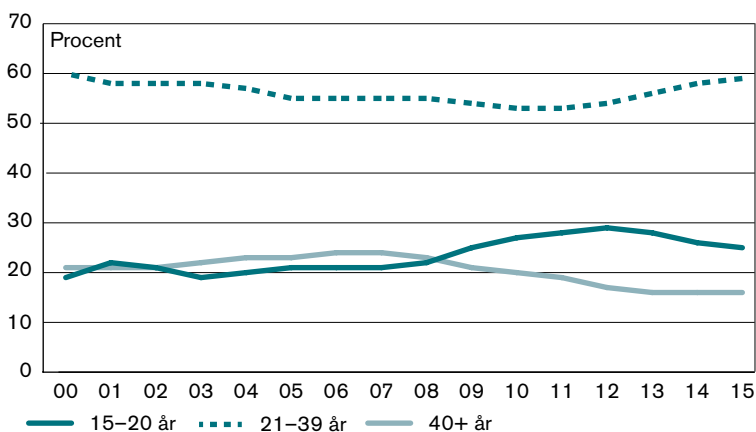
Det är även anmärkningsvärt få kvinnor som avkrävs blod- eller urinprov i samband med misstanke om ringa narkotikabrott i form av eget bruk (Brå 2016). Över tid har andelen kvinnor bland personer som avkrävs ett prov varierat mellan 15 och 17 procent.

Under 2015 var 25 procent av de misstänkta personerna tjugo år eller yngre, 59 procent var 21–39 år och en sjättedel var 40 år eller äldre. Studerar man ålderssammansättningen av misstänkta för brott mot narkotikastrafflagen i ett något längre tidsperspektiv framkommer tydliga variationer. Mellan 2000 och 2012 ökade andelen yngre bland de misstänkta från 19 procent till 29 procent (se figur 6). De två senaste åren har andelen yngre dock minskat något, men utgör fortfarande en fjärdedel av samtliga misstänkta.¹⁵

¹⁴ Med misstänkta menas här personer som efter avslutad utredning bedömts vara skäligen misstänkta för brott.

¹⁵ Dock genomfördes en lagändring 2012 (1964:167) gällande unga lagöverträdare (LUL). Ändringen innebär att polisen fick en ökad behörighet att leda förundersökningar gällande personer mellan 15 och 17 år. Detta har påverkat statistiken och medfört en lägre nivå i redovisningen av misstänkta i åldersgruppen 15-17 år från och med 2012. Enligt en särskild analys av åren 2013-2015 uppskattas nivån på brottsdeltaganden och misstänkta personer i åldern 15-17 år ha varit omkring 10-20 % högre än vad som redovisats.

Figur 6. Andelen personer misstänkta för brott mot narkotikastrafflagen fördelat på åldersgrupper, åren 2000–2015. Källa: Brå.

I kartläggningen av det tunga missbruket från 1998 fann man att medelåldern var 35 år och att över hälften missbrukat narkotika i mer än 10 år. Uppgången av misstänkta i åldersgruppen 15-20 år under 2000-talet är sannolikt ett resultat av (givet resultaten i drogvaneundersökningarna i årskurs 9 och gymnasiets år 2) polisens prioriteringar och inte i huvudsak av andelen narkotikaanvändare ökat i åldersgruppen.

Sammanfattningsvis är den typiska misstänkta narkotikabrottslingen en man i yngre medelåldern. Med ledning av vad som framkommer av statistiken kan tilläggas att han sannolikt är bosatt i något av de tre storstadslänen.

Hantering i rättsväsendet

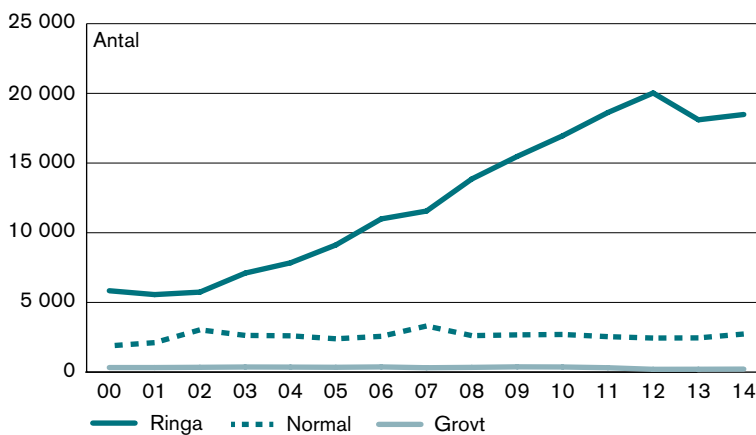
Narkotikalagföringar har mer än fördubblats

Som redan nämnts initieras de allra flesta narkotikaärenden av polisen, även om det exempelvis kan förekomma att andra personer som på något sätt är involverade i narkotikakriminalitet lämnar tips. Följaktligen är det så att det oftast finns en misstänkt person redan när anmälan upprättas, inte minst numera då den absoluta majoriteten av de anmälda narkotikabrotten rör innehav och eget bruk.

Av de knappt 95 700 brott mot narkotikastrafflagen som handlades under 2015 registrerades 53 procent som personupplärade. Det är en mycket hög nivå, inte minst om man beaktar att motsvarande siffra för samtliga brott var 15 procent för samma period.

Med lagföring avses, i statistiken över personer lagförda för brott, antingen fällande dom, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse. Sedan 2000 har antalet lagföringsbeslut för brott mot narkotikastrafflagen som huvudbrott mer än fördubblats (figur 7). Uppgången har pågått sedan 1990-talets början och kan huvudsakligen hänföras till lagföringsbeslut avseende ringa narkotikabrott (dvs. främst innehav och eget bruk). Även lagföringsbeslut avseende narkotikabrott av normalgraden har ökat något sedan 2000. Mellan 2000 och 2011 uppgick lagföringsbesluten avseende grovt narkotikabrott till drygt 300 per år, men under perioden minskade 2012–2014 antalet till drygt 200. Uttryckt i andelar av samtliga lagföringar för brott mot narkotikalagstiftningen har de grova brotten sjunkit från 4 till 1 procent.

Figur 7. Antal personer lagförda för brott mot narkotikastrafflagen (som huvudbrott) efter brottets svårighetsgrad, åren 2000–2014.¹⁶ Källa: Brå.

Böter den vanligaste påföljden

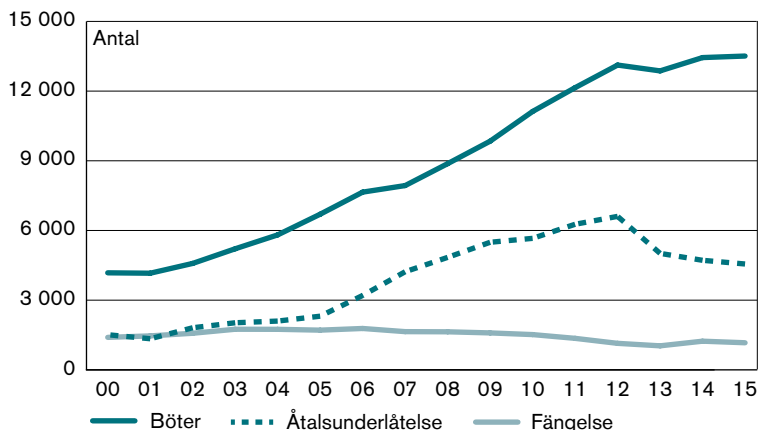
Av samtliga lagföringsbeslut med narkotikabrott som huvudbrott 2015 fick nära två tredjedelar (63 procent) böter som huvudpåföljd. Den näst vanligaste huvudpåföljden var åtalsunderlåtelse (21 procent), medan fängelse utdömdes endast i fem procent av fallen. Därutöver var huvudpåföljden i lagföringsbeslutet andra påföljder, som skyddstillsyn eller någon form av vård, i 10 procent av fallen.

År 2014 var böter den vanligaste huvudpåföljden (72 procent) i lagföringsbeslut där ringa narkotikabrott var huvudbrott. I 25 procent av lagföringsbesluten meddelades åtalsunderlåtelse. Huvudpåföljden för narkotikabrott av normalgraden var i första hand

¹⁶ På grund av vissa brister i indata för 2015, redovisas antalet ringa narkotikabrott och narkotikabrott av normalgraden sammantaget. (Brå 2016)

fängelse (36 procent) eller skyddstillsyn (32 procent). I lagföringsbeslut avseende grovt narkotikabrott som huvudbrott var fängelse den vanligaste huvudpåföljden (99 procent).

Figur 8. Antal personer lagförda efter huvudpåföljderna fängelse, böter (genom dom eller strafföreläggande) samt åtalsunderlåtelse, där narkotikabrottet varit huvudbrott, åren 2000–2015.

En dryg fjärdedel (27 procent) av fängelsedomarna 2015 ledde till högst två månaders fängelse och knappt hälften (48 procent) fick en strafftid mellan två och tolv månader. En fjärdedel (25 procent) fick ett fängelsestraff på över ett år. Mellan åren 2000 och 2011 låg den genomsnittliga utdömda fängelse tiden för narkotikabrott relativt stabilt kring 17 månader, men därefter har genomsnittstiden sjunkit till cirka 12 månader 2015. Minskningen kan i huvudsak förklaras av Högsta domstolens praxisomläggning 2011-2012, vilket dragit ner den genomsnittliga strafftiden.¹⁷

Av samtliga inskrivna i anstalt vid ett givet tillfälle¹⁸ 2015 var det en femtedel som hade brott mot narkotikastrafflagen som huvud-

¹⁷ Under 2011 och 2012 tog Högsta domstolen upp ett antal överklaganden relaterade till nyligen klassade syntetiska preparat och meddelade i flera fall kraftigt sänkta bedömningar av straffvärdet, dels för att tidigare farlighetsbedömningar omvärderats, dels för att man ansåg att narkotikadomarna generellt i för hög grad fokuserat på preparattyp och mängd men för lite på övriga omständigheter vid brotten. Högsta domstolen menade även att den övre delen av straffskalan kommit att utnyttjas allt för ofta, men att denna främst är avsedd för delaktighet i den organiserade och ofta internationella delen av narkotikahandeln. Den nya praxisen innebär att det jämfört med tidigare krävs att mer mängd, mer hänsynslöshet och mer organiserad, helst internationell, brottslighet styrks för att ett narkotikabrott ska bedömas som grovt.

¹⁸ Den 1 oktober 2015.

brott. Brott mot narkotikastrafflagen är det vanligaste huvudbrottet bland inskrivna på anstalt.

Många som döms för narkotikabrott återfaller. Av dem som hade brott mot narkotikastrafflagen som grövsta brott i ingångshändelsen mellan åren 2005 och 2013 hade mellan 34 och 44 % på nytt lagförts för något brott inom ett år. Av dem som lagförts för narkotikabrott 2009 återföll 62 % i ett nytt lagfört brott inom tre år. Av dessa återföll 43 % i ett nytt lagfört brott mot narkotikastrafflagen, jämfört med genomsnittet på 46 procent för samtliga brott. Ingen annan kategori av brott uppvisar en högre återfallsfrekvens än narkotikabrotten, vare sig vid ettårsuppföljningen eller vid den efter tre år.

Brottsförebyggande åtgärder och strategier

Sedan länge är det övergripande målet för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken (ANDT-politiken) ett samhälle fritt från narkotika och dopning, minskade medicinska och sociala skador orsakade av alkohol och ett minskat tobaksbruk. I narkomanvårdskommitténs program från 1968 var de viktigaste förslagen för att komma tillrätta med narkotikan att utveckla drogfri behandling, informera om narkotika, utöka polisen och tullen samt avsevärt öka straffsatserna för grovt narkotikabrott. Programmet bestod alltså av förebyggande åtgärder, kontrollpolitik samt vård och behandling av narkotikamissbrukare. Dessa tre ben har sedan dess legat till grund för Sveriges narkotikapolitik (Björklund, Persson 2002).

I april 2011 beslutade regeringen om en gemensam strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken. I strategin anges sju långsiktiga mål för arbetet, i syfte att skapa ett samhälle fritt från narkotika och dopning, med minskande medicinska och sociala skador orsakade av alkohol och minskat tobaksbruk. Under vart och ett av de sju långsiktiga målen angavs ett antal prioriterade mål och konkreta insatser för att nå målen till och med den 31 december 2015.

Strategin utvärderades 2015 av Statskontoret (Statskontoret 2015). Den övergripande slutsatsen var att strategins utformning i stort sett varit ändamålsenlig för att nå de mål som satts upp för att komma till rätta med problem som orsakas av bruk och missbruk av alkohol, narkotika, dopning och tobak. Därtill ansågs de åtgärder som regeringen finansierat ha förutsättningar att bidra till att målen nås. Statskontoret ser dock behov av att utveckla vissa delar av strategin om regeringen fortsätter att driva ANDT-arbetet med liknande inriktning även efter 2015.

I februari 2016 gav regeringen Folkhälsomyndigheten i uppdrag att stödja genomförandet av ANDT-strategin 2016–2020 (skr. 2015/16:86). I uppdraget ingår att inom ANDT-området verka för nationell samordning, verka för ett effektivt och kunskapsbaserat arbete, ansvara för en samlad verksamhetsrapportering liksom förvaltning och vidareutveckling av de uppföljningssystem som behövs. Myndigheten ska även ta initiativ och utforma insatser inom ramen för uppdraget utifrån de prioriteringar som myndigheten bedömer som angelägna för att uppnå strategins mål. Arbetet ska ha som utgångspunkt att främja jämlikhet och jämställdhet, liksom att skydda barn och unga mot eget och andras skadliga bruk av ANDT. Uppdraget ska genomföras i nära dialog med länsstyrelserna samt i samverkan med Socialstyrelsen inom de insatsområden som rör myndighetens ansvarsområden. Likaså ska samråd ske med de övriga myndigheter som omfattas av detta beslut, bland annat Brottsförebyggande rådet, Kriminalvården, Polismyndigheten samt Tullverket, liksom med andra myndigheter och organisationer som Folkhälsomyndigheten finner relevanta.

Den 18 maj 2016 antog riksdagen lagförslaget om att utöka narkotikastrafflagen (1968:64) med brottet synnerligen grovt narkotikabrott och om att utöka straffet för narkotikasmuggling. Detta gäller bland annat gärningar som avsett hantering av synnerligen stora mängder narkotika. Dessa gärningar är enligt förslagets mening så allvarliga att de bör straffmätas på den övre delen av de nuvarande straffskalorna för grovt narkotikabrott och grov narkotikasmuggling. Straffet för grovt narkotikabrott och grov narkotikasmuggling ska vara fängelse i lägst två och högst sju år. För synnerligen grovt narkotikabrott och synnerligen grov narkotikasmuggling döms till fängelse i lägst sex och högst tio år. Avsikten är inte att generellt påverka straffnivåerna. Däremot innebär förslagen att straffen skärps för gärningar som avsett hantering av synnerligen stora mängder narkotika. Lagändringarna trädde i kraft den 1 juli 2016.

Referenser

Björklund, M. och Persson, D. (2002). *Narkotika – Ett socialt problem – En undersökning av debatten kring kriminaliserande av narkotikabruk*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2003). *Polisens insatser mot narkotikabrottsligheten. Omfattning, karaktär och effekter*. Rapport 2003:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2013). *Brott bland ungdomar i årskurs nio. Resultat från skolundersökningen om brott åren 1995–2011*. Rapport 2013:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Personer lagförda för brott. Slutlig statistik 2015*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Statens folkhälsoinstitut (2010). *Narkotikabruket i Sverige*. www.fhi.se.

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN (2014). *Drogutvecklingen i Sverige 2014*. Rapportserie nr 144. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

EMCDDA (2016). *Europeisk narkotikarapport. Trender och utveckling*. Luxemburg: Europeiska unionens publikationsbyrå.

Guttormsson, U., Andersson, A. och Hibell, B. (2004). *Ungdomars drogvänor 1994–2003. Intervjuer med 16–24-åringar*. Rapportserie nr 75. Stockholm: Centralförbundet för alkohol och narkotikaupplysning.

Guttormsson, U. (2011). *Narkotikaprisutvecklingen i Sverige 1988–2015*. Rapportserie nr 156. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Holgersson, S. (2007). *Kartläggning av svenska polisens narkotikabekämpning. Mobilisering mot narkotika*. Rapport 23. Stockholm: Mobilisering mot narkotika.

Olsson, B., Adamsson Wahren, C. och Byqvist, S. (2001). *Det tunga narkotikamissbrukets omfattning i Sverige 1998*. MAX-projektet, delrapport 3. Rapportserie nr 61. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Statskontoret (2015). *Utvärdering av regeringens strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken*. Rapport 2015:9. Stockholm.

Tullverket (2016) Nationell beslagsstatistik [<http://www.tullverket.se/press/beslagsstatistik/nationellbeslagsstatistik.4.16f3ec5a144fd-16b2f4262.html>]

WADA (2016). The world anti-doping code. International standard Prohibited List Januari 2017. World anti-doping agency. [<http://www.wada-ama.org>]

RATTFYLLERI

Jack Molin och Stina Holmberg

Sammanfattning

Detta kapitel behandlar rattfylleri under påverkan av alkohol eller narkotika, med fokus på utvecklingen under perioden 2000–2015.

Vad gäller rattfylleri under påverkan av alkohol tyder flera indikatorer på att det skedde en viss minskning från 00-talets mitt fram till åren runt 2010. Bland annat minskade den totala alkoholkonsumtionen under denna period, och mätningar visar att andelen nykter trafik ökade något. De efterföljande åren var den nedåtgående trenden mindre tydlig. Några av de studerade indikatorerna tyder på en stabiliserad nivå.

Vad gäller rattfylleri under påverkan av narkotika, som är ett mindre utforskat område, är det svårare att bedöma utvecklingen. De indikatorer som finns att tillgå tyder på att utvecklingen har varit relativt stabil. Det går dock inte dra några säkra slutsatser kring detta, då det behövs fler studier inom området.

Ungefär nio av tio som misstänks för rattfylleri är män. Åldersfördelningen skiljer sig beroende på om det rör sig om påverkan av narkotika eller påverkan av alkohol. Vid rattfylleri under påverkan av narkotika är det en större grupp yngre människor bland de misstänkta, medan åldersfördelningen är mer utspridd vid rattfylleri under påverkan av alkohol (eller både alkohol och narkotika).

Den vanligaste påföljden vid rattfylleribrott är böter, genom strafföreläggande utfärdad av åklagare eller utdömt av domstol. För grovt rattfylleri är fängelse den vanligaste påföljden, med 1,5 månad som genomsnittlig strafftid.

Det förebyggande arbetet mot rattfylleri bedrivs bland annat genom Nollvisionen, möjlighet till att använda alkohol samt tidigt stöd till personer som stoppas för rattfylleri.

Inledning

Den som kör rattfull utsätter inte bara sig själv, utan även andra, oskyldiga medtrafikanter, för stora risker. Statistik över olyckor i trafiken visar att en betydande andel av de som omkommer i trafiken förolyckas i alkohol- eller narkotikarelaterade olyckor (Trafikverket 2016a). Mot ovanstående bakgrund är det olagligt att framföra ett motorfordon under påverkan av en viss alkoholkoncentration eller av narkotika.

Rattfylleribrott regleras under paragraf 4 och paragraf 4a i lagen om straff för vissa trafikbrott (1951:649). Lagen säger att den som framför ett motorfordon och under eller efter färden har en alkoholkoncentration som uppgår till minst 0,2 promille i blodet (eller 0,10 milligram per liter i utandningsluften) kan dömas för rattfylleri. Det gäller även förare av motorfordon som intagit narkotika i en så stor mängd att de under eller efter färden har kvar narkotiska ämnen i blodet.¹ Vid bedömning om brottet är grovt beaktas om föraren haft en alkoholkoncentration om minst 1,0 promille i blodet (eller 0,50 milligram per liter i utandningsluften), om föraren annars varit avsevärt påverkad av alkohol (eller annat medel) eller om framförande av fordonet inneburit stor fara för trafiksäkerheten. Straffet för rattfylleri är i dagsläget böter eller fängelse i högst sex månader. Anses brottet vara grovt ska gärningspersonen dömas till fängelse i högst två år.

Under första hälften av 1990-talet genomfördes två omfattande reformer av rattfyllerilagstiftningen (se prop. 1989/90:2; prop. 1993/94:44). Reformerna innebar bland annat att rattfylleri blev gradindelad, rattfylleri och grovt rattfylleri, och straffbarhetsgränserna för rattfylleri sänktes till de nu gällande värden. Den 1 juli 1999 utvidgades rattfyllerilagstiftning till att också inkludera påverkan av narkotika (prop. 1998/99:43).

Omfattning och utveckling

Bilden av hur vanligt det är med rattfylleri varierar beroende på vilken datakälla man använder sig av. Nedan redovisas först brottslighetens nivå och utveckling utifrån kriminalstatistiken om anmälda brott. Därefter analyseras bristerna i denna statistik när det gäller rattfylleri och andra kunskapskällor presenteras och diskuteras.

¹ Fall där narkotika intagits i enlighet med läkares ordination är undantagna.

26 100 anmälda rattfylleribrott år 2015

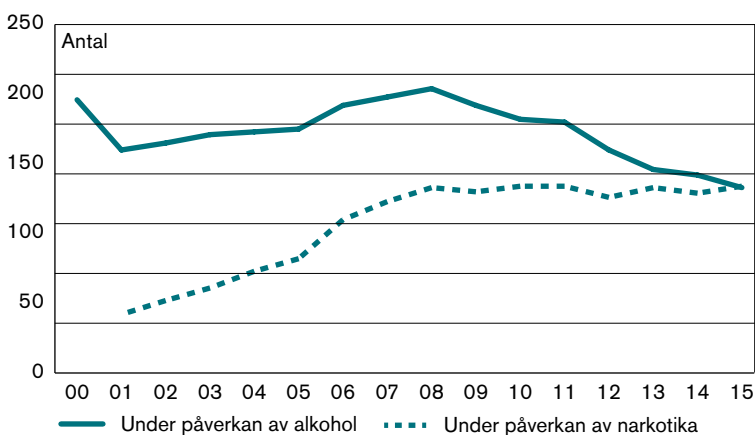
År 2015 anmäldes omkring 26 100 rattfylleribrott. Ungefär hälften av dem avsåg rattfylleri under påverkan av alkohol² och andra hälften avsåg rattfylleri under påverkan av narkotika.³

När det gäller rattfylleri under påverkan av alkohol ökade antalet anmälda brott under perioden 2001-2008, upp till 204 anmälda brott per 100 000 invånare 2008. Sedan 2008 har antalet kontinuerligt minskat till 133 anmälda brott per 100 000 invånare 2015.

Anmälda brott gällande rattfylleri under påverkan av narkotika har utvecklats på ett något annorlunda sätt. Sedan rattfyllerilagstiftningen utvidgades 1999, till att även inkludera rattfylleri under påverkan av narkotika, har antalet anmälda brott av detta slag ökat gradvis fram till och med 2008, och därefter stabiliserats något. Räknat per 100 000 invånare var det 134 anmälda brott 2015, vilket i princip är lika många som antalet anmälda brott av rattfylleri under påverkan av alkohol.

Hur antalet anmälda brott per 100 000 invånare har utvecklats, uppdelat på de två kategorierna av rattfylleri, framgår av figur 1.

Figur 1. Antal anmälda rattfylleribrott per 100 000 invånare åren 2000-2015. Observera att tidsserien för anmälda rattfylleribrott under påverkan av narkotika redovisas fr.o.m. 2001. Källa: Kriminalstatistiken.

² Benämningen *rattfylleri under påverkan av alkohol* omfattar även de anmälda rattfylleribrott där föraren varit påverkad av både alkohol och narkotika. I kriminalstatistiken särredovisas inte dessa rattfylleribrott, som utgör en mindre delmängd, utan redovisas ihop med rattfylleribrott under påverkan av enbart alkohol.

³ Här avses anmälda rattfylleribrott där föraren varit påverkad av enbart narkotika. Liksom i kriminalstatistiken används sålunda även i detta kapitel benämningen *rattfylleri under påverkan av narkotika* vid redovisningen av rattfylleri under påverkan av enbart narkotika.

Kriminalstatistiken har brister som kunskapskälla

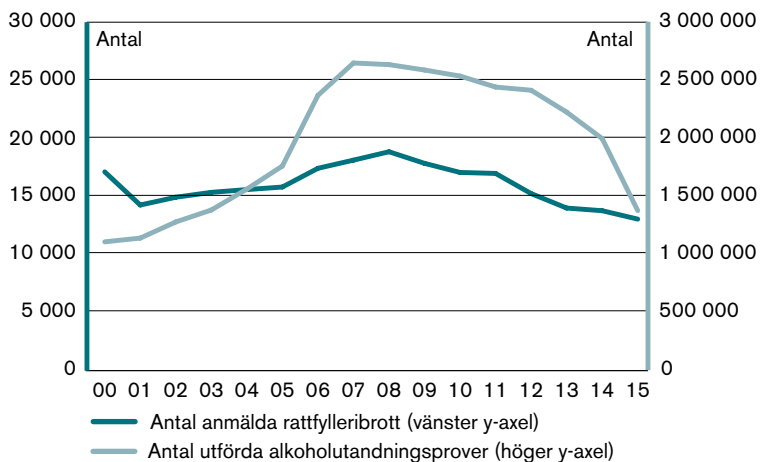
Kan man då av ovanstående dra slutsatsen att rattfylleri under påverkan av narkotika har blivit lika vanligt som rattfylleri under påverkan av alkohol? Nej, kriminalstatistiken har för stora brister som kunskapskälla för att man ska kunna använda den för sådana slutsatser. Den är inget bra underlag när man vill bedöma den faktiska nivån och utvecklingen av rattfylleribrottsligheten. Främst beror det på två faktorer. För det första, som redan nämnts, finns det ett stort mörkertal, eftersom en stor mängd rattfylleribrott inte kommer till rättsväsendets kännedom. Så är fallet för de flesta typer av brott, men vid rattfylleri tillkommer en andra faktor: komplikationen att det är ett så kallat spanings- och ingripandebrott. Detta innebär att antalet anmälda rattfylleribrott till stor del beror på polisens insatser för att bekämpa brottet. Eftersom polisens insatser mot rattfylleri förändras över tid är relationen mellan den dolda respektive anmälda rattfylleribrottsligheten inte konstant över tid. De två faktorerna gör att kriminalstatistiken rörande rattfylleri främst speglar rättsväsendets insatser för att upptäcka, utreda och lagföra brotten.

De två typerna av rattfylleri upptäcks på olika sätt

Polisens sätt att arbeta med att upptäcka rattfylleri, och resurserna för detta, påverkar alltså antalet anmälda brott. När det gäller rattfylleri under påverkan av alkohol har polisen rätt att göra slumpmässiga kontroller med utandningsprov utan någon direkt misstanke om brott. Eftersom många fall av rattfylleri under påverkan av alkohol upptäcks genom dessa kontroller, kan en minskning i antalet utförda alkoholutandningsprov leda till ett mindre antal anmälda rattfylleribrott. I figur 2 visas att antalet utförda alkoholutandningsprov var som störst 2007–2008, vilket också är de år det anmäldes flest brott om rattfylleri under påverkan av alkohol. Under de senare åren av perioden har polisen tagit färre alkoholutandningsprov, vilket troligtvis bidragit till en minskning av antalet anmälda rattfylleribrott under påverkan av alkohol.

När det gäller rattfylleri under påverkan av narkotika krävs en misstanke om brott innan polisen får kontrollera om föraren är narkotikapåverkad. I praktiken fattar polisen vanligen misstanke om detta i samband med att föraren stoppats av något annat skäl. Det kan vara att någon stoppats för fortkörning, för misstanke om olovlig körning, på grund av ett tips om narkotika- eller annat brott, eller på grund av ”dålig körning”. Den bild Polismyndigheten har är att poliser blivit bättre på att i dessa sammanhang identifiera förare som visar tecken på narkotikapåverkan och se till att de testas. Detta ses av polisen som en förklaring till att antalet anmälningar om rattfylleri under påverkan av narkotika har ökat.

Figur 2. Antalet anmälda rattfyllerbrott under påverkan av alkohol samt antalet utförda alkoholutandningsprov, åren 2000-2015. Källa: Kriminalstatistiken och Polismyndigheten.⁴

Något som också kan ha bidragit till ökningen av antalet anmälda rattfyllerbrott under påverkan av narkotika är att polisen generellt sett ökat sina insatser för att bekämpa narkotikabrottslighet. Antalet anmälda narkotikabrott som avser bruk och innehav 2015 är nästan tre gånger större än 2001.

Mot bakgrund av ovanstående är det viktigt att även använda andra källor än statistiken över antalet anmälda rattfyllerbrott, när man vill bedöma den faktiska utvecklingen av rattfyllerbrottsligheten.

Att stoppas flera gånger samma år är vanligare för drograttfylleri än för alkohorrattfylleri

Rattfylleri under påverkan av alkohol och rattfylleri under påverkan av narkotika upptäcks vanligen på lite olika sätt av polisen. Kriminalstatistiken över misstänkta personer indikerar att drograttfylleri i större utsträckning än alkohorrattfylleri stoppas och ertappas av polisen vid flera tillfällen under ett och samma kalenderår. År 2015 var det genomsnittligen 1,52 misstankar om drograttfylleri per misstänkt drograttfylleri. Motsvarande siffra för alkohorrattfylleri var 1,08. Det tyder på att polisens kontroll av rattfylleri under påverkan av narkotika är mer riktad än kontrollen av rattfylleri under påverkan av alkohol.

⁴ För perioden 2000-2011 redovisas tidigare insamlade uppgifter. Uppgifter från 2012-2015 har inhämtats via mejlkorrespondens med Polismyndigheten.

Andra indikatorer på alkoholrattfylleri

Vilka andra underlag kan då användas för att bedöma hur vanligt det är med rattfylleri under påverkan av alkohol, och hur utvecklingen sett ut? I detta avsnitt redovisas följande fyra kunskapskällor:

- Uppgifter om utvecklingen av den totala alkoholkonsumtionen i landet.
- Trafikverkets årliga enkät om trafiksäkerhet.
- Resultat från polisens fasta kontroller av trafiknykterhet.
- Statistik om utvecklingen av antalet alkoholpåverkade personbilsförare som omkommit i trafiken.

Minskad alkoholkonsumtion 2004–2012, och därefter en mer stabiliserad nivå

Det finns studier som visar på samband mellan en ökad totalkonsumtion av alkohol och fler rattfylleribrott (Norström och Rossow 2013). Mot den bakgrunden kan utvecklingen av befolkningens alkoholkonsumtion vara en indikator för att bedöma den faktiska utvecklingen av rattfylleri under påverkan av alkohol.

Sett över perioden 2001–2015 ökade alkoholkonsumtionen från 8,82 liter ren alkohol per person (15 år eller äldre) till 9,17 liter (CAN 2016). Under denna period nådde alkoholkonsumtionen sin högsta nivå 2004 (10,56 liter). Därefter minskade den i stort sett varje år fram till och med 2012 (9,08 liter). De efterföljande tre årens resultat (9,74, 9,28 respektive 9,17 liter) talar dock för att den nedåtgående trenden nu har avstannat något och stabiliserats.

Resultat från Nationella folkhälsoenkäten, gällande självrapporterade alkoholvanor i befolkningen (16-84 år), visar att andelen män med en riskkonsumtion⁵ av alkohol har minskat från 23 procent till 18 procent under perioden 2004-2015 (Folkhälsomyndigheten 2016). Andelen kvinnor med en riskkonsumtion av alkohol var 12 procent 2015 – en andel som legat stabilt under samma period.

Trafikverkets enkät tyder på minskat alkoholrattfylleri

I Trafikverkets årliga enkät⁶ om trafiksäkerhet uppgav omkring 5 procent av de tillfrågade 2015 att de, under de senaste 12 månaderna, kört bil i samband med att ha druckit alkoholhaltiga drycker starkare än lättöl (Trafikverket 2015). Från att denna andel legat på 8,6 procent 2000, minskade den till 5,2 procent 2007,

⁵ Riskkonsumtion definieras som "konsumtion av alkohol som medför ökad risk för fysiska, psykiska och sociala skadeverkningar" (Folkhälsomyndigheten 2016, s. 64).

⁶ Enkäten har genomförts årligen sedan 2000, med undantag för 2004.

för att sedan ligga relativt stabil runt 5 procent därefter. Resultaten ska dock tolkas med försiktighet, eftersom svarsfrekvensen under perioden har minskat från cirka 71 procent till 49 procent.

Även polisens kontroller tyder på en minskning

Sedan 2007 följer Trafikverket utvecklingen av trafiknykterhet genom en mätserie som bygger på data från polisens kontroller.⁷ Resultat från denna mätserie visar att andelen så kallad nykter trafik har ökat från 99,71 procent 2007 till 99,77 procent 2015 (Trafikverket 2016a). Dock har nivån i stort sett varit oförändrad sedan 2012.

Färre alkoholpåverkade dör i trafiken

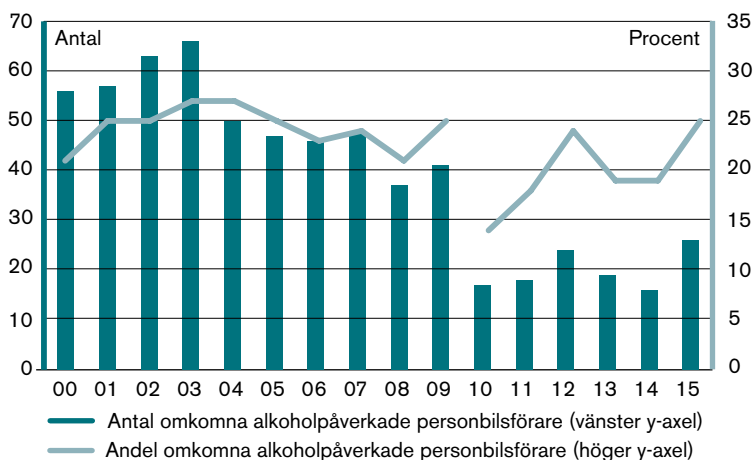
– men även färre döda i trafiken generellt

Det är känt att det finns ett samband mellan att köra rattfull och en förhöjd risk för att råka ut för en trafikolycka (se bland annat Hels m.fl. 2011). Utvecklingen av trafikolyckor där alkohol är involverat kan därför användas som en indikator för den faktiska utvecklingen av rattfylleribrott. Figur 3 visar att antalet alkoholpåverkade personbilsförare (med minst 0,2 promille i blodet) som omkom i trafiken under perioden 2000–2015 var som högst 2003 (66 personer), och att det sedan 2010 varit färre fall, mellan 16–26 per år (Trafikverket 2016a).⁸ Det minskade antalet behöver dock inte förklaras av att antalet rattfylleribrott minskat. Det kan även tänkas vara generella förbättringar i trafiksäkerheten som bidrar till att färre personbilsförare överlag omkommer i trafiken – även om de skulle vara påverkade av alkohol eller narkotika. Därför är det relevant att titta på antalet alkoholpåverkade omkomna personbilsförare i relation till samtliga omkomna personbilsförare generellt, vilket också visas i figur 3 (höger y-axel). Där framgår att andelen alkoholpåverkade omkomna personbilsförare (av samtliga omkomna personbilsförare) minskade under perioden 2003–2008. Under de senaste sex åren har andelen alkoholpåverkade omkomna personbilsförare varierat mellan 14 procent (2010) och 25 procent (2015), samtidigt som antalet omkomna personbilsförare generellt har varit relativt lågt. På grund av dessa variationer är det svårt att se någon tydlig trend i utvecklingen för perioden 2010–2015.

⁷ Mätserien, som ska spegla utvecklingen av nykter trafik, är konstruerad på ett sådant sätt att förändringar i polisens metoder för att upptäcka rattfylleri till så liten del som möjligt ska påverka mätningarna.

⁸ Till en viss del torde minskningen bero på att fall av självmord inte räknas sedan 2010, men det anses inte förklara hela förändringen.

Figur 3. Antal alkoholpåverkade (alkoholkoncentration $\geq 0,2$ promille) personbilsförare omkomna i trafiken (vänster y-axel) samt andelen alkoholpåverkade personbilsförare av alla personbilsförare omkomna i trafiken (höger y-axel), åren 2000–2015. Källa: Trafikverkets djupstudier.

Anmärkning: Exklusive självmord fr.o.m. 2010.

Andra indikatorer på rattfylleri under påverkan av narkotika

Även när det gäller utvecklingen av drograttfylleri behöver man söka kunskap från andra underlag än kriminalstatistiken, eftersom mörkertalet är stort och påverkas av förändringar i polisens arbetssätt. Till skillnad från rattfylleri under påverkan av alkohol är drograttfylleri under påverkan av narkotika ett relativt lite utforskat område i Sverige. En anledning till detta kan vara att den gällande lagtexten om drograttfylleri inte kom förrän sommaren 1999. Det gör att det finns färre källor till kunskap än när det gäller alkoholrattfylleri. Här nedan redovisas följande studier:

- Uppgifter om utvecklingen av narkotikamissbruket i landet.
- Studier om förekomsten av droger och läkemedel bland förare i trafiken.
- Studier om antalet narkotikapåverkade förare som omkommit i trafiken.

Narkotikamissbruket i landet ligger troligen relativt stabilt. Eftersom icke medicinskt bruk av narkotika är kriminaliserat är det svårt att bedöma den faktiska omfattningen och utvecklingen av narkotikamissbruket. Det finns dock några frågeundersökningar kring narkotikavanor som kan användas för att bedöma utvecklingen. En sådan är den årliga undersökning som genomförs av

Centralförbundet för alkohol- och narkotika upplysning (CAN), om drogvanor bland elever i årskurs 9 och andra året på gymnasiet. En annan årlig undersökning är Folkhälsomyndighetens nationella folkhälsoenkät *Hälsa på lika villkor*, som innehåller frågor om cannabisanvändning.⁹ När det gäller tungt missbruk har Socialstyrelsen gjort skattningar av utvecklingen utifrån slutenvårdsstatistik, och den narkotikarelaterade dödligheten belyses i dödsorsaksstatistiken. När alla dessa källor vägs samman framträder en bild av att narkotikamissbruket i befolkningen har legat relativt stabilt sen millennieskiftet. Använder man resonemanget om att missbruksutvecklingen generellt ger avtryck i antalet drograttfylleriinsor, innebär detta att utvecklingen av rattfylleri brott under påverkan av narkotika bör varit relativt stabil under perioden 2000–2015.

Det är dock svårt att göra en säker bedömning av utvecklingen av narkotikamissbruket, särskilt vad gäller det tunga missbruket. Exempelvis visar Socialstyrelsens statistik över narkotikarelaterade dödsfall en ökning sedan 2006, som i huvudsak kan förklaras av metodförändringar i mätningarna (Socialstyrelsen 2016). En faktisk ökning av narkotikarelaterade dödsfall går dock inte att utesluta.

Studie om drograttfylleri i tre län

I en studie om förekomsten av droger och läkemedel bland förare i trafiken i tre län fann man förekomst av illegala droger hos 0,4 procent av förarna (Forsman m.fl. 2011). Studien bygger på ett material där polisen slumpmässigt stoppade drygt 10 000 förare, varav drygt 6 000 valde att delta i studien. Det visade sig att 25 personer då hade någon illegal drog i kroppen: amfetamin hos något fler än hälften av dem, cannabis hos ungefär en tredjedel och kokain hos några enstaka personer.

Resultatet från denna studie är något högre än vad som skattats i en tidigare studie (Forsman 2007) gällande alkoholorattfylleriets omfattning (0,24 procent). Dock kan siffrorna inte jämföras rakt av, och bör tolkas med försiktighet. Dels rör det sig om resultat från endast tre län, dels finns det skillnader i hur länge alkohol och narkotika kan spåras i kroppen. För alkohol handlar det om några timmar, medan narkotika kan spåras i flera dagar. Därtill kommer att all förekomst av narkotika i kroppen vid bilkörning är olaglig,¹⁰ medan det vid alkoholorattfylleri krävs en alkoholkoncentration som uppgår till minst 0,2 promille i blodet.

⁹ Sedan 2014 har enkäten utökats till att även innehålla frågor om andra typer av narkotika än cannabis.

¹⁰ Fall där narkotika intagits i enlighet med läkares ordination är undantagna.

Studier om drogrelaterade trafikolyckor

Genom en studie av omkomna personbilsförare fann man att illegala droger förekom hos 6,1 procent av 1 143 personbilsförare som omkommit i trafiken under åren 2005–2013 (Forsman 2015). I samma studie visades att 21,8 procent av förarna hade alkohol i kroppen. Resultaten tyder på att det är fler alkoholpåverkade än drogpåverkade som dör i trafiken. Om detta är ett tecken på att drograttfylleri, trots anmälningssstatistiken, är mindre vanligt än alkoholrattfylleri, eller på att drograttfylleristerna totalt sett utgör en mindre risk i trafiken än de som är påverkade av alkohol, går inte att uttala sig om. När det gäller droger torde risken också variera en del beroende på typ av drog. Den vanligast förekommande illegala drogen bland de omkomna personbilsförarna var amfetamin (4,3 procent), följt av THC (cannabis) och kokain (2,4 respektive 0,4 procent). Studien visar även att det finns en viss indikation på att andelen kan ha minskat över tid, men att det är svårt att fastställa en tydlig trend.

Trafikverkets djupstudier visar att 21 personer omkommit i drogrelaterade trafikolyckor under 2015, vilket är samma antal som 2014 (Trafikverket 2016a). Med drogrelaterade trafikolyckor menas olyckor där droger kan påvisas i någon av de inblandade personerna, vilket också inkluderar fotgängare. Antalet har legat relativt stabilt, mellan 19 och 28 personer, under perioden 2008–2015.¹¹

Rattfylleri i samband med vållande till annans död, kroppskada eller sjukdom

En ytterligare indikator på utvecklingen av rattfylleri är statistik över anmälda rattfylleribrott i samband med vållande till annans död. Eftersom sådant rattfylleri inte är ett spanings- och ingripande brott, utan vanligen upptäcks genom trafikolyckor, påverkas denna statistik inte lika mycket av polisens sätt att arbeta (exempelvis praxis för trafikkontroller) som anmälningarna om rattfylleri generellt. Mörkertalet är också mindre. Därför kan statistik över dessa fall av rattfylleri bättre spegla den faktiska utvecklingen än statistiken över anmälda rattfylleribrott generellt.

Antalet anmälda fall har troligen inte ökat sedan 2000

Antalet anmälda brott gällande vållande till annans död i samband med trafikolycka har under perioden 2000–2015 haft en svag nedåtgående trend, från 1,8 anmälda brott per 100 000 invånare 2000 till 1,1 brott per 100 000 invånare 2015. I flera av dessa an-

¹¹ Exklusive fall av självmord från och med 2010.

mälningar¹² har man även registrerat rattfylleribrott, enligt statistik som Brå tagit fram. Statistiken visar att under åren 2000–2015 har andelen anmälningar av vållande till annans död i samband med trafikolycka som även innehåller något anmält rattfylleribrott (under påverkan av alkohol och/eller narkotika) i genomsnitt varit 19 procent. Andelen fluktuerar ganska kraftigt från år till år (mellan 11 och 28 procent) vilket hänger samman med att antalet anmälda brott gällande vållande till annans död i samband med trafikolycka är relativt lågt.

En samlad bedömning skulle utifrån detta vara att det sedan 2000 inte blivit vanligare att någon som kör bil under påverkan av alkohol och/eller droger vållar någons död i trafiken. Det handlar dock om en försiktig bedömning, eftersom det ändå kan finnas ett slags mörkertal i så motto att brott som skett vid samma tillfälle inte nödvändigtvis behöver registreras under samma diarienummer.

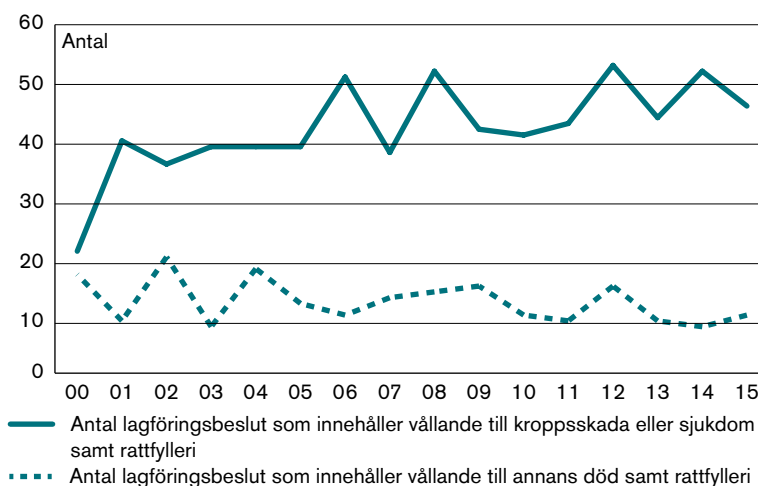
Det är också viktigt att påpeka att statistiken avser anmälda brott gällande vållande till annans död i samband med trafikolycka, vilket är registrerade uppgifter från ett tidigt skede i rättskedjan. Kriteriet om vållande kan vara svårt att fastställa vid anmälnings-tillfället, vilket bidrar till osäkerhet i statistiken. Det kan därför vara relevant att även studera antalet lagförda vållandebrott i samband med rattfylleri.

I en studie om rattfylleri vid vållandebrotten i trafiken fann man att var femte av de som dömdes i tingsrätten för vållande till annans död respektive vållande av kroppsskada eller sjukdom var onyktra (Yahya och Hammarström 2011). Vidare visar ett specialuttag från Brås lagföringsregister att antalet lagföringsbeslut innehållande både vållande till annans död och något rattfylleribrott inte har ökat över tid, utan varierat mellan 8 och 20 per år (figur 4).¹³ Däremot har det skett en viss ökning av antalet lagföringsbeslut innehållande både vållande till annans kroppsskada eller sjukdom samt rattfylleribrott.

¹² I det här fallet definieras en anmälan som ett unikt diarienummer.

¹³ Även denna statistik bör dock tolkas med försiktighet. Det faktum att de två brotten lagförts genom samma beslut behöver inte innebära att vållandebrottet skett i samband med trafikolycka eller i trafiken. Det innebär alltså en risk för att antalet lagföringar som rör att en rattfull som vållar någons död eller skada kan överskattas. Det är också möjligt att det kan finnas fall där brotten hamnat under separata lagföringsbeslut.

Figur 4. Antal lagföringsbeslut som innehåller både vållandebrott och rattfyllerbrott åren 2000–2015. Källa: Specialuttag från Brås lagföringsregister.

En samlad bedömning av utvecklingen

När det gäller rattfylleri under påverkan av alkohol pekar flera av de presenterade indikatorerna på att det kan ha skett en viss minskning från mitten av 00-talet fram till åren runt 2010. För de senare åren under perioden tycks dock den nedåtgående trenden ha avstannat. Bland annat verkar alkoholkonsumtionen ha minskat från 00-talets mitt fram till och med 2012. En liknande trend uppvisas i andelen alkoholpåverkade omkomna personbilsförare av samtliga omkomna personbilsförare. Andelen minskade i stort sett varje år mellan 2003 och 2010, för att de efterföljande åren variera i olika riktningar. Det ska dock påminnas om att det totala årliga antalet omkomna personbilsförare har minskat de senare åren, vilket gör andelen mer känslig från år till år. Därmed blir det svårare att urskilja en trend. Andelen nykter trafik har, enligt den mätserie som Trafikverket tagit fram, ökat under perioden 2007–2012, för att sedan stabilisera sig kring 99,77–99,78 procent de efterföljande åren. Resultatet från Trafiksäkerhetsenkäten visar att andelen som uppgett att de någon gång kört bil alkoholpåverkade under de senaste 12 månaderna har minskat fram till 2007, för att sedan ligga relativt stabilt.

Rattfylleri under påverkan av narkotika är inte lika utforskat som rattfylleri under påverkan av alkohol, och därmed är den faktiska utvecklingen av detta brott svårare att bedöma. Sammanvägt med andra källor än kriminalstatistiken, bland annat mätningar av narkotikavanor i befolkningen, blir bilden att nivån legat relativt stabilt. Detta då det inte finns några entydiga indikatorer på att

narkotikamissbruket har ökat under perioden 2000–2015. Det behövs dock fler studier för att kunna göra säkrare bedömningar av den faktiska utvecklingen av rattfylleri under påverkan av narkotika.

En ytterligare fråga som väcks av redovisningen ovan är hur vanligt det är med rattfylleri under påverkan av narkotika jämfört med rattfylleri under påverkan av alkohol. Det är svårt att ge något entydigt svar på detta. Antalet anmälda brott rörande de två olika typerna av rattfylleri är i dag ungefär lika stort, och det finns studier som antyder att andelen förare som är påverkade av droger är högre än andelen alkoholpåverkade förare. Mot detta kan ställas det faktum att det är mycket vanligare med alkoholmissbruk än narkotikamissbruk i Sverige. Innan man kan uttala sig säkrare kring vilken typ av rattfylleri som är vanligast, behöver man veta mer om hur skillnader i polisens sätt att upptäcka drograttfylleri jämfört med alkoholrattfylleri spelar in, och vilken betydelse det har för mätningarna att narkotika kan spåras i kroppen under längre tid än alkohol.

Gärningspersoner

Mycket tyder på att det är fler män än kvinnor som kör rattfulla. I Trafiksäkerhetsenkäten 2015 var det fler män än kvinnor (7 respektive 3 procent) som uppgav att de någon gång under de senaste 12 månaderna kört bil efter att ha druckit alkoholhaltiga drycker starkare än lättöl (Trafikverket 2015).

90 procent av de misstänkta är män

Omkring 90 procent av samtliga personer misstänkta för rattfylleri under påverkan av alkohol under perioden 2000–2015 var män. År 2015 misstänktes 8 459 män och 1 089 kvinnor för rattfylleri under påverkan av alkohol. Ställs antalet i relation till medelfolkmängden under året var det 210 män och 27 kvinnor per 100 000 invånare.

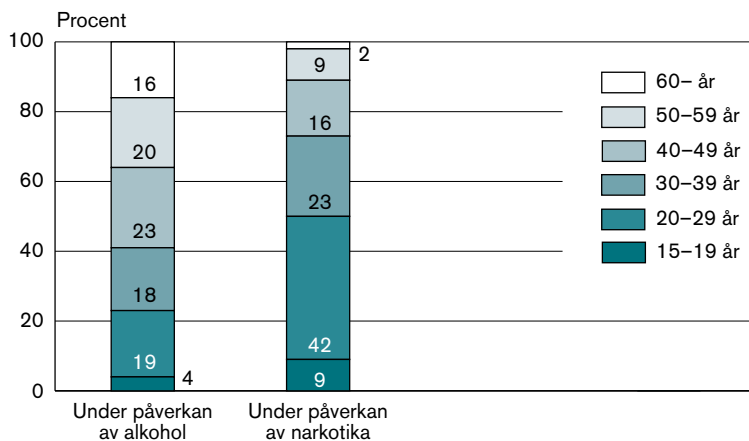
Även när det gäller personer som misstänks för rattfylleri under påverkan av narkotika dominerar männen. Av samtliga personer misstänkta för rattfylleri under påverkan av narkotika under perioden 2001–2015 var 89 procent män. År 2015 misstänktes 5 210 män och 557 kvinnor för detta brott. Det motsvarar 129 män och 14 kvinnor per 100 000 invånare.

Hälften av de drogpåverkade förarna är under 30 år

En jämförelse av den genomsnittliga åldersfördelningen bland misstänkta för de två brottskategorierna åren 2012–2015 visas i figur 5. Bland personer misstänkta för alkoholrattfylleri är ålders-

fördelningen jämnare än bland personer misstänkta för drograttfylleri. Det är också en större andel yngre bland de som misstänks för drograttfylleri; ungefär hälften (51 procent) av dessa är under 30 år. Åldersfördelningen är ungefär densamma bland de som lagförs för rattfylleri.

Figur 5. Genomsnittlig åldersfördelning åren 2012-2015 för personer misstänkta för rattfylleri. Källa: Kriminalstatistiken.

En dryg femtedel återfaller inom fem år

En stor del av rattfylleri brotten hänger samman med ett alkoholberoende (Brå 1998), vilket torde öka risken för att gärningspersonerna återfaller i rattfylleri. Det finns studier som visar att av dem som lagförs för rattfylleri blir 20-22 procent återlagförda för rattfylleri inom fem år, och 29 procent inom nio år (Brå 1998, Wiklund 2006). Det bör ses som minimiskattningar av de faktiska återfallen, eftersom långt ifrån alla rattfylleri fall i trafiken upptäcks och blir lagförda.

Hanteringen i rättsväsendet

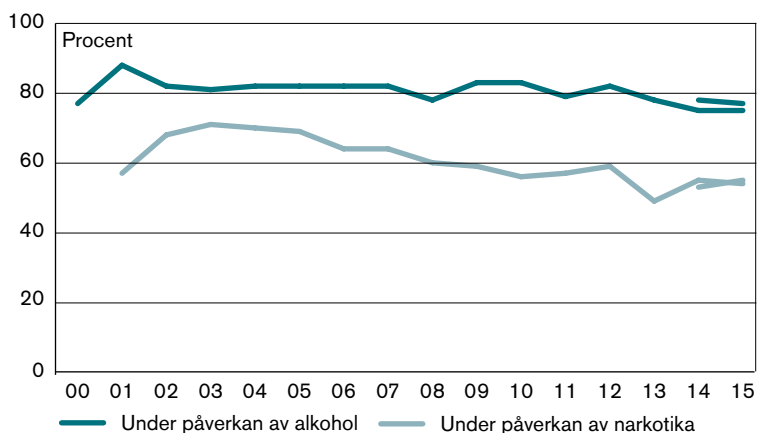
Hög andel personupplärade brott

I jämförelse med andra brottstyper klaras en hög andel av rattfylleri brotten upp. Personuppläringsprocenten för rattfylleri under påverkan av alkohol har under perioden 2000-2015 legat runt 80 procent. För rattfylleri under påverkan av narkotika är upplärningen något lägre – runt 60 procent. Att personupplärningen är så hög beror på att rattfylleri är ett spanings- och ingripande brott. Förutsättningarna för att kunna koppla en misstänkt person till rattfylleri under påverkan av alkohol är goda, eftersom polisen vid rutinmässiga kontroller i trafiken direkt får ett resultat från ut-

andningsproven om föraren är påverkad av alkohol. Visar provet ett positivt resultat, upprättas en anmälan där man redan har en misstänkt person.

När det gäller rattfylleri under påverkan av narkotika krävs det en misstanke om brott innan kontroll av narkotikapåverkan kan utföras. Det betyder att en anmälan med en misstänkt person måste upprättas i ett tidigare skede än när det gäller rattfylleri under påverkan av alkohol – innan någon faktisk mätning gjorts. Det skulle till viss del kunna förklara varför personupplklaringsprocenten är lägre vid rattfylleri under påverkan av narkotika än vid rattfylleri under påverkan av alkohol. Personupplklaringsprocenten för rattfylleri under påverkan av narkotika har även minskat något över tid. Orsaken till denna minskning är svår att uttala sig om; troligtvis är det flera olika faktorer som spelar in. En möjlig förklaring skulle kunna vara att polisen fram till 2008 allt oftare tog narkotikaprov när de stoppade någon i trafiken. Det tycks å ena sidan ha lett till att fler misstänkta fall av drograttfylleri då upptäcktes, men kan också ha medfört att även antalet negativa prov ökade.¹⁴

Figur 6. Personupplklaringsprocent för rattfylleri brottsligheten, åren 2000–2015. För åren 2014-2015 redovisas även personupplklaringsprocenten från statistikprodukten Handlagda brott. Källa: Kriminalstatistiken.

Utvecklingen av lagförda brott skiljer sig beroende på typ av rattfylleri brott

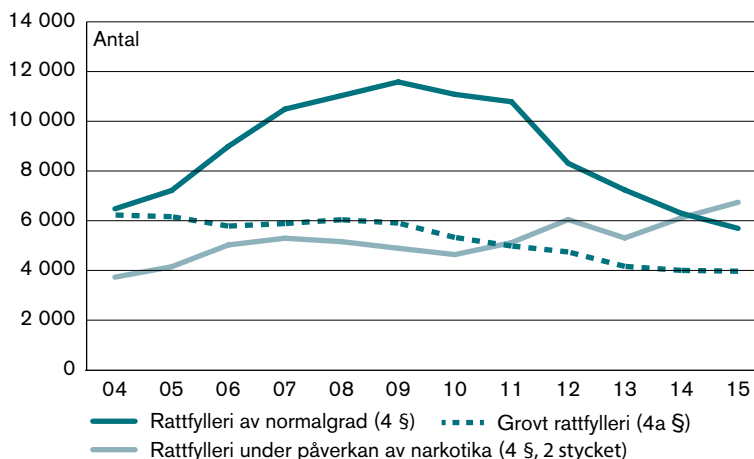
Utvecklingen av antalet lagförda rattfylleri brott ser olika ut beroende på vilket lagrum som gäller för brotten: rattfylleri av

¹⁴ En sådan utveckling kan iakttas när det gäller innehav av narkotika. Där har både anmälningarna om innehav ökat och andelen negativa drogtest (Brå 2014).

normalgraden, grovt rattfylleri¹⁵ eller rattfylleri under påverkan av narkotika. Figur 7 visar att lagförda brott som avser rattfylleri av normalgraden under perioden 2004–2015¹⁶ nådde sin högsta nivå 2009, för att sedan kontinuerligt minska till 5 701 lagförda brott 2015, vilket är den lägsta siffran under perioden. Denna utveckling återspeglar i stort sett utvecklingen av anmälda rattfylleribrott under påverkan av alkohol.

Även lagförda brott som avser grovt rattfylleri är som lägst 2015 (3 980 brott). Till skillnad från utvecklingen av lagförda rattfylleribrott av normalgraden, har utvecklingen av grovt rattfylleri haft en nedåtgående trend under i stort sett hela perioden. När det slutligen gäller lagförda brott avseende rattfylleri under påverkan av narkotika så har det varit en uppåtgående trend under perioden. År 2015 lagfördes 6 750 brott gällande rattfylleri under påverkan av narkotika, vilket är cirka 3 000 brott mer än 2004.

Figur 7. Antal lagförda brott år 2004-2015. Källa: Kriminalstatistiken.

Böter vanligaste påföljden

Påföljdsstrukturen har varit relativt stabil under perioden 2000–2015. Störst förändring har skett för grovt rattfylleri som huvudbrott, där andelen av samtliga huvudpåföljder som utgjordes av fängelsestraff ökade från 44 procent till 51 procent. Andelen påföljder som utgjordes av skyddstillsyn minskade från 25 procent till 19 procent. Det är dock andelar som fluktuerat från år till år.

¹⁵ Här ingår även grovt rattfylleri under påverkan av narkotika.

¹⁶ Det är först med start 2004 som kriminalstatistiken särredovisar lagförda brott.

Tabell 1 visar den genomsnittliga påföljdsstrukturen¹⁷ åren 2012–2015 för lagföringsbeslut där rattfylleri är huvudbrott. Huvudpåföljden för rattfylleri av normalgraden som huvudbrott har bestått nästan uteslutande av böter, antingen i form av straffförelägganden (74 procent) eller böter utfärdade av domstol (24 procent).

När det gäller rattfylleri under påverkan av narkotika som huvudbrott var också böter (som straffföreläggande eller utfärdade av domstol) den vanligaste påföljden (31 procent respektive 52 procent). För detta huvudbrott var åtalsunderlåtelse inte helt ovanligt (13 procent).

För grovt rattfylleri som huvudbrott var fängelse den vanligaste påföljden (49 procent). För det här huvudbrottet var den genomsnittliga strafftiden för de fängelsedomda 1,5 månad. Andra vanliga huvudpåföljder var villkorlig dom (26 procent) och skyddstillsyn (22 procent).

Tabell 1. Lagföringsbeslut för rattfylleri som huvudbrott, i genomsnitt per år, åren 2012–2015. Källa: Kriminalstatistiken

	Rattfylleri		Grovt rattfylleri		Rattfylleri under påverkan av narkotika	
	Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)
Domar totalt	1 331	24,5	3 746	99,2	526	56,0
Av dessa:						
Fängelse	6	0,1	1 843	48,8	13	1,4
Skyddstillsyn	5	0,1	825	21,9	7	0,7
Villkorlig dom	3	0,1	996	26,4	1	0,1
Böter	1 291	23,7	5	0,1	488	51,9
Övriga domar	26	0,5	77	2,0	17	1,8
Straffförelägganden	4 016	73,9	4	0,1	291	31,0
Åtalsunderlåtelse	89	1,6	25	0,7	123	13,1
Totalt	5 436	100	3 775	100	940	100

Brottsförebyggande åtgärder och strategier

Riksdagen beslutade 1997 om att anta Nollvisionen, som är en långsiktig vision om att ingen människa ska dödas eller skadas allvarligt i vägtrafiken. För att uppnå Nollvisionen är förebyggandet av rattfylleri en viktig del, eftersom en betydande andel av dem

¹⁷ Avser endast huvudpåföljd.

som dör i vägtrafikolyckor (29 procent 2015) förolyckas i alkohol- eller narkotikarelaterade vägtrafikolyckor (Trafikverket 2016a).¹⁸

Program för att förebygga rattfylleri

Det finns flera olika verksamheter och program i Sverige med syfte att förebygga rattfylleri. En verksamhet av primärpreventiv¹⁹ karaktär, som riktar sig brett till ungdomar, är *Don't Drink and Drive*. Det är en nationell verksamhet riktad mot ungdomar mellan 15 och 24 år (Trafikverket 2016b). Aktiviteterna, som sker i samverkan med bland annat räddningstjänst, polis, skolor och idrottsföreningar, ska leda till att ungdomar aldrig kör alkohol- eller drogpåverkade, aldrig åker med alkohol- eller drogpåverkade förare och hindrar andra från att köra onyktra.

Smadit – ett snabbt erbjudande om hjälp

Som tidigare framgått återfaller en relativt stor andel av dem som lagförts för rattfylleri i nya rattfylleribrott (en dryg femtedel inom fem år). Det finns därför en rad program som riktar in sig på denna grupp.

En nationell metod som syftar till att minska återfallen är *Samverkan mot alkohol och droger i trafiken* (Smadit), som bygger på samverkan mellan Trafikverket, Polismyndigheten, Kustbevakningen, Tullverket, kommunerna, landstingen, Transportstyrelsen och Kriminalvården (frivården). Metoden finns över hela landet, med vissa regionala och lokala skillnader²⁰, och sätts in direkt vid upptäckt rattfylleri (oavsett om det avser påverkan av alkohol eller narkotika). Den ertappade ska snabbt, helst inom 24 timmar, erbjudas hjälp i form av kontakt med socialtjänst eller beroendevård för att behandla eventuella missbruksproblem. Tackar den misstänkta rattfylleristen ja sker ett första samtal med berörd institution, och sedan avgörs eventuell vidarebehandling. I en uppföljande intervjustudie med misstänkta rattfyllerister var informanterna positivt inställda till Smadit-metoden; bland annat uppgav flera att de kraftigt minskat sin alkoholkonsumtion (Gustafsson 2014).

Alkolås som villkor för fortsatt körkort

Det nationella programmet *Alkolås efter rattfylleri* inleddes som en försöksverksamhet 1999, och blev permanent den 1 januari 2012.

¹⁸ I juni 2009 beslutade riksdagen om ett etappmål där målsättningen är att antalet dödade i vägtrafikolyckor ska minska till 220 personer 2020. År 2015 var det 259 personer som omkom i vägtrafikolyckor (Trafikverket 2016a).

¹⁹ Primärpreventiva insatser är sådana som riktar sig till en hel befolkningsgrupp, oavsett om de har de problem som man vill förebygga eller inte.

²⁰ Programmet kan ha vissa regionala/lokala skillnader, som i Örebro, där även personer misstänkta för ringa narkotikabrott och dopningsbrott kan delta (Kjellin m.fl. 2015).

Systemet med alkolås efter rattfylleri innebär att den som blivit stoppad för rattfylleri kan ansöka hos Transportstyrelsen om körkort med villkor om alkolås för att kunna fortsätta köra sitt fordon. Transportstyrelsen granskar den sökandes personliga och medicinska förhållanden för att avgöra om personen uppfyller kriterierna för att få ett sådant villkorat körkort (Transportstyrelsen 2016a). Ett personligt alkolås, som är godkänt av Transportstyrelsen, installeras och hindrar föraren från att köra alkoholpåverkad. Villkorstiden varar i ett eller två år med läkarkontroller och provtagningar av alkohol- och narkotika. Personer som använder narkotika får inte delta. Ett villkorat körkort kan dras in om en deltagare inte längre uppfyller kraven, exempelvis vid misskötsamhet.

Företag och andra organisationer kan också införa alkolås i sina fordon, för att säkra att transporter utförs av nyktra förare. I förordningen om miljö- och trafiksäkerhetskrav för myndigheters bilar och bilresor står det att ”myndigheterna ska sträva efter att minst 75 procent av de bilar som en myndighet äger eller leasar ska vara utrustade med alkolås från och med den 1 januari 2012”, med undantag för exempelvis utryckningsfordon (SFS 2009:1 § 16). Statistik från Transportstyrelsen visar dock att det är en bit kvar till målet; 2015 var endast en tredjedel av myndigheternas bilar utrustade med alkolås (Transportstyrelsen 2016b).

Poliskontroller kan ha avskräckande effekt

Polisens slumpmässiga utandningsprover antas ha en preventiv inverkan på rattfylleri brottsligheten. I en litteraturstudie om effektiv trafikövervakning fann man att en hög objektiv upptäcktsrisk minskar rattfylleriet (Larsson och Gustafsson 2005). Väl synliga trafikövervakningsaktiviteter, som är oförutsägbara gällande val av tidpunkt och plats, ses i studien som en viktig del i en effektiv övervakning av rattnykterhet. Det finns också studier som visar att utandningsprover påverkar den subjektiva upptäcktsrisken, det vill säga att personer med erfarenhet av utandningsprov också upplever en större risk att bli upptäckta jämfört med dem som inte blivit utsatta för proverna (Törnros 1995). Till och med de som känner någon som blivit testad upplever en större risk att bli upptäckt.

Som tidigare framgått har antalet utförda alkoholutandningsprov minskat under perioden 2012–2015. En liknande minskning visas även i Trafiksäkerhetsenkäten, där allt färre angav att de blivit stoppade av polisen i en nykterhetskontroll under de senaste tolv månaderna (Trafikverket 2015). Studier visar att övervakningen av trafiken i större utsträckning borde baseras på olycksstatistik istället för att enkom fokusera på kvantitativa mål som antal utförda utandningsprov (Woxblom m.fl. 2008, Holgersson 2014). Man menar också att det krävs mer planering för att utandningsproven

ska kunna utföras slumpmässigt med avseende på tid på dygnet, olycksrisk och avvägningar mellan brottsförebyggande och brottsbekämpande. Polisens samarbete med andra aktörer inom området lyfts också fram som särskilt viktigt.

Referenser

Brottsförebyggande rådet, Brå (1998). *Rattfylleri. Utvärdering av 1994 års reform av trafiknykterhetslagstiftningen*. Rapport 1998:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2014). *Varför gav fler poliser inte ökad personupplärning?* Rapport 2014:17. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN (2016). *Alkoholkonsumtionen i Sverige 2015*. CAN rapport 160. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Folkhälsomyndigheten (2016). *Folkhälsan i Sverige 2016. Årlig rapportering*. Artikelnummer 16005. Solna: Folkhälsomyndigheten.

Forsman, Å. m.fl. (2007). *Rattfylleriets omfattning. En metodstudie i Södermanlands, Örebro och Östergötlands län*. VTI Rapport 599. Linköping: Statens väg- och transportforskningsinstitut VTI.

Forsman, Å. m.fl. (2011). *Förekomst av droger och läkemedel i trafik i Sverige. Resultat från EU-projektet DRUID*. VTI notat 23-2011. Linköping: Statens väg- och transportforskningsinstitut VTI.

Forsman, Å. (2015). *Alkohol, droger och läkemedel hos omkomna personbilsförare år 2005–2013*. VTI notat 11-2015. Linköping: Statens väg- och transportforskningsinstitut VTI.

Gustafsson, S. (2014). *Smadit-metodens nytta och effekter. En uppföljande intervjustudie med misstänkta rattfylleriister*. VTI notat 2-2014. Linköping: Statens väg- och transportforskningsinstitut VTI.

Hels, T. m.fl. (2011). *Risk of injury by driving with alcohol and other drugs*. DRUID deliverable 2.3.5 project no. TREN-05-FP-6TR-S07.61320-518404-DRUID.

Holgersson, S. (2014). *Polisens trafiksäkerhetsarbete*. Rikspolisstyrelsens utvärderingsfunktion, rapport 2014:1. Stockholm: Rikspolisstyrelsen.

Kjelin, L. m.fl. (2015). *En möjlighet att få hjälp. En studie av Samverkan mot alkohol och droger i trafiken (SMADIT) i Örebro län*. Örebro: Region Örebro län.

Larsson, J. och Gustafsson, S. (2005). *Vad är en effektiv trafikövervakning? En litteraturstudie*. VTI notat 42-2005. Linköping: Statens väg- och transportforskningsinstitut VTI.

Norström, T. och Rossow, I. (2013). "Population drinking and drink driving in Norway and Sweden: an analysis of historical data 1957-89". *Addiction*. Volym 108, utgåva 6, s. 1 051-1 058.

Proposition 1989/90:2. *Om trafiknykterhetsbrotten m.m.*

Proposition 1993/94:44. *Grovt rattfylleri m.m.*

Proposition 1998/99:43. *Drogfylleri och sjöfylleri*.

Socialstyrelsen (2016). *Narkotikarelaterade dödsfall. En analys av 2014 års dödsfall och utveckling av den officiella statistiken*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Trafikverket (2015). *Trafiksäkerhet. Resultat från trafiksäkerhetsenkäten 2015*. Borlänge: Trafikverket.

Trafikverket (2016a). *Analys av trafiksäkerhetsutvecklingen 2015. Målstyrning av trafiksäkerhetsarbetet mot etappmålen 2020*. Borlänge: Trafikverket.

Trafikverket (2016b). *Om Don't drink & drive*. Hämtat från Trafikverkets webbplats <http://www.trafikverket.se/DDD/Dont-Drink-and-Drive/Om-Dont-Drink-and-Drive/>. Hämtat den 28 juni 2016.

Transportstyrelsen (2016a). *Alkolås efter rattfylleri*. Utgåva 4 artikelnummer TS201628. Norrköping: Transportstyrelsen.

Transportstyrelsen (2016b). *Transportstyrelsens uppföljning enligt förordning (2009:1) om miljö- och trafiksäkerhetskrav för myndigheters bilar och bilresor*. Rapporteringsår 2015. Beteckning TSG 2016-933. Norrköping: Transportstyrelsen.

Törnros, J. (1995). *Effects of a Random Breath Testing Campaign in Southern Sweden* (stencil). Linköping: Statens väg- och transportforskningsinstitut, VTI.

Wiklund, M. (2006). *Trafiksäkerhetseffekter av alkolås. En registerstudie*. VTI Rapport 552. Linköping: Statens väg- och transportforskningsinstitut, VTI.

Woxblom, C. m.fl. (2008). *Polisens sätt att genomföra och redovisa LAU-tester*. Solna: Polishögskolan.

Yahya, M.-R. och Hammarström, U. (2011). *Rattfylleri vid vållandebrott i trafiken. Analys av uppgifter i lagföringsregistret*. VTI Rapport 710. Linköping: Statens väg- och transportforskningsinstitut, VTI.

Jupning

Fördjupning

SKJUTVAPENRELATERAD BROTTSLIGHET

Jonas Öberg och Daniel Vesterhav

Sammanfattning

Dödligt våld där skjutvapen använts, *dödligt skjutvapenvåld*, har haft tydliga både upp- och nedgångar under de senaste 25 åren, och i dag är nivån ungefär densamma som i slutet av 90-talet. En tydlig skillnad är dock att dödligt skjutvapenvåld med män som offer har ökat över tid, samtidigt som sådant våld med kvinnor som offer har minskat. Det hör samman med att kriminella konflikter blivit vanligare som bakomliggande orsak till våldet, samtidigt som dödligt skjutvapenvåld i familjesammanhang minskat.

Sjukvårdsdata visar att antalet personer som vårdats (skrivits in) på sjukhus för skottskada genom övergrepp av annan har ökat under de senaste tio åren. Enligt en Brå-studie om skjutningar i polisanmälningar skedde också fler skjutningar 2014 än 2006. Resultatet från den studien visar också på fler skottskadade 2014 än 2006. Enligt polisens egna genomgångar har antalet skjutningar i Stockholms län, polisområde Stor-Göteborg och polisområde Malmö inte ökat under perioden 2011–2015.

Vad gäller indikatorer på andra former av skjutvapenrelaterad brottslighet, har det inte skett någon ökad skjutvapen användning vid personrån. Anmälda vapenbrott inom kategorierna *olaga innehav av pistol, revolver, kulsprutepistol, olaga innehav av jaktvapen* och *olaga innehav av annat vapen* har inte ökat sedan 90-talet, utan i stället minskat eller legat relativt stabilt. Kategorin *annat brott mot vapenlagen* har dock ökat stadigt sedan slutet av 80-talet. Det är inte ovanligt att anmälningar om annat brott mot vapenlagen rör personer under 18 år som hanterar soft air-guns och andra typer av ej licenspliktiga luftvapen, eller fynd av ammunition eller tomhylsor.¹

Lagförda brott mot vapenlagen har minskat sedan 2004.

¹ Tomhylsor omfattas inte av vapenlagen men vid fynd av sådana förekommer det att anmälningar om vapenbrott upprättas, rimligtvis för att tomhylsan indikerar att skott avlossats.

Inledning

Brott som inbegriper skjutvapen får ofta stort genomslag i nyhetsrapporteringen. Till exempel extrema händelser som skottlossningar, eller så kallade skjutningar, som sker på allmän plats i storstäderna och som ofta knyts till olika uppgörelser i den undre världen. Andra exempel är fall av dödligt våld, där någon skjuts ihjäl, eller grova rån, där förövaren tilltvingar sig pengar eller något annat värdefullt under hot med skjutvapen. Samtidigt visar olika undersökningar att våldsbrottsligheten generellt minskat över tid. Såväl Nationella trygghetsundersökningen (NTU) som undersökningarna om levnadsförhållanden (ULF/SILC) visar en minskning av utsattheten för misshandel under de senaste tio åren, och färre personer är inskrivna på sjukhus till följd av våld i dag.² Det dödliga våldet har minskat under en längre tid, såväl i Sverige som i flera andra länder.³ Utsattheten för rån har inte minskat, men heller inte ökat under de senaste tio åren, utan legat på en stabil nivå.⁴

Detta kan tyckas stå i märklig kontrast till den bild av brottsligheten som ges genom nyhetsrapporteringen och samhällsdebatten. Detta kapitel tar ett samlat grepp om den skjutvapenrelaterade brottsligheten och vad vi vet om dess omfattning och utveckling. Förutom den illegala skjutvapenhanteringen finns det också en legal sådan, bland jägare och sportskyttar. Detta kapitel handlar dock inte om denna legala skjutvapenhantering, utan om den brottsliga hanteringen och användningen av skjutvapen.

De källor som används i kapitlet är Brås studier om dödligt skjutvapenvåld och skjutningar, Brås studie om kriminella nätverk och grupperingar, uppgifter från Socialstyrelsens dödsorsaksregister och patientregister (slutenvård), polisens lokala genomgångar av skjutningar i Stockholm, Göteborg och Malmö, den officiella kriminalstatistiken i form av statistik över anmälda brott, misstänkta personer och lagförda brott, samt beslagsstatistik från Tullverket och Polismyndigheten.

Brås studier om dödligt våld

En viktig källa för att beskriva utvecklingen av den skjutvapenrelaterade brottsligheten är Brås särskilda studier om dödligt våld. Dödligt våld är en central brottstyp vid studier av brottsutvecklingen i Sverige och i andra länder. Utvecklingen av det grävsta

² Se kapitlet om misshandel.

³ Se kapitlet om dödligt våld.

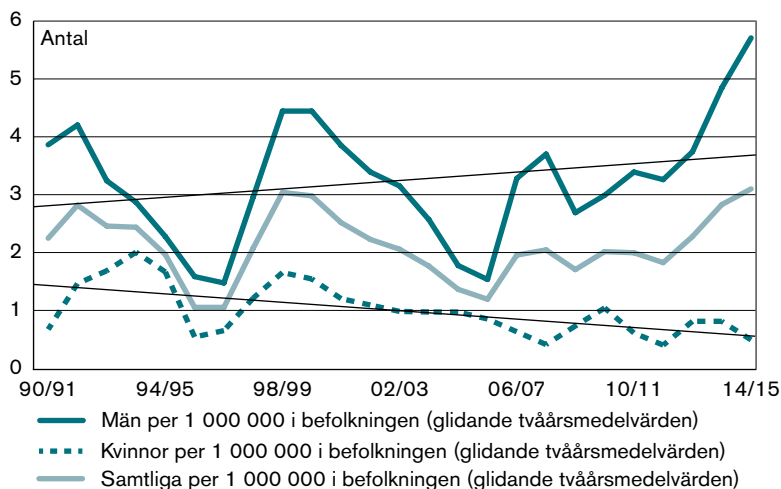
⁴ Se kapitlet om rån.

våldet är en indikator på utvecklingen av det mindre allvarliga våldet i samhället. För det dödliga våldet finns också mycket tillförlitliga uppgifter, vilket gör det förhållandevis enkelt att studera utvecklingen för den brottstypen jämfört med andra. Brå har därför byggt upp en forskningsdatabas med uppgifter om alla fall av mord, dråp och misshandel med dödlig utgång sedan 1990. Den senaste av Brås studier om dödligt våld har ett särskilt fokus på dödligt våld där skjutvapen använts som våldsmetod - dödligt skjutvapenvåld (Brå 2015a).

Bland män ökar det dödliga skjutvapenvåldet

Som framgår av figur 1 har det dödliga skjutvapenvåldet haft tydliga både upp- och nedgångar mellan 90-talets början och mitten av 00-talet, och någon sammantagen trend går inte att urskilja. Det är en ovanlig brottstyp, vilket innebär att den årliga variationen kan vara förhållandevis stor. Från 2008 har det dock skett en ökning till dagens nivå på drygt 3 personer per 1 000 000 i befolkningen, vilket är samma nivå som 1998/99. En tydlig skillnad mot då är dock att det i dag är mycket större skillnad mellan män och kvinnor som offer. Numera är det elva gånger vanligare med män som offer för dödligt skjutvapenvåld än med kvinnor som offer, medan det 1998/99 endast var tre gånger vanligare. Dödligt skjutvapenvåld med män som offer har ökat över tid, medan kvinnor som offer tydligt har minskat. I figur 1 har trendlinjer beräknats för att underlätta tolkningen av tidsserierna.

Figur 1. Antal kvinnor och män bland offer för dödligt skjutvapenvåld per 1 000 000 i befolkningen åren 1990-2015, glidande tvåårsmedelvärden. Källa: Brås forskningsdatabas över dödligt våld (1990-2013) samt Konstaterade fall av dödligt våld 2014 och 2015.

Geografisk sett är det i två län som det dödliga skjutvapenvåldet har ökat – Skåne och Västra Götaland. I många av de övriga länen, inklusive Stockholms län, har det i stället minskat.

Kriminella konflikter vanligare i dag

Den skilda utvecklingen för män och kvinnor hänger samman med att dödligt skjutvapenvåld blivit vanligare i samband med kriminella konflikter, samtidigt som det blivit ovanligare i samband med relationsvåld. Nära hälften (48 %) av alla offer för dödligt skjutvapenvåld i landet mellan 2008–2013 rörde kriminella konflikter. Motsvarande för perioden 1990–1995 var mindre än en femtedel (18 %). Samtidigt har familje- och partnervåldet minskat, från att utgöra 30 procent av samtliga fall av dödligt skjutvapenvåld 1990–1995, till 20 procent 2008–2013. Spontanbråk och dispyter minskade mellan 1990–1995 och 1996–2001, men har sedan ökat något. Rån- eller inbrottsmord med dödligt skjutvapenvåld har i stället minskat.

Tabell 1. Offer för dödligt skjutvapenvåld i Sverige, utifrån de sammanhang som brotten skett i. Antalsmässigt och procentuell fördelning 1990–1995, 1996–2001, 2002–2007 respektive 2008–2013.

Källa: Brås forskningsdatabas över dödligt våld.

	1990–1995	1996–2001	2002–2007	2008–2013
Familje- och partnervåld	35 (30 %)	34 (29 %)	25 (26 %)	22 (20 %)
Kriminella konflikter	21 (18 %)	33 (27 %)	39 (40 %)	53 (48 %)
Spontanbråk och dispyter	28 (24 %)	13 (11 %)	15 (15 %)	19 (17 %)
Rån- eller inbrottsmord	5 (5 %)	8 (7 %)	4 (4 %)	2 (2 %)
Övrigt eller okänt	27 (23 %)	30 (25 %)	15 (15 %)	15 (13 %)
Totalt	117 (100 %)	118 (100 %)	98 (100 %)	111 (100 %)

Oftare utomhus och med illegala enhandsvapen

Den andel av det dödliga skjutvapenvåldet som sker utomhus på gator, vägar, torg eller allmänna kommunikationsmedel har ökat över tid, samtidigt som privata hem som brottsplats har minskat. En annan förändring är att illegala⁵ enhandsvapen blivit vanligare som skjutvapentyp vid dödligt skjutvapenvåld. Jämfört med annat dödligt våld är offren också yngre och i högre utsträckning arbetslösa vid dödligt skjutvapenvåld.

⁵ Med *illegalt* menas här att gärningspersonen inte hade licens för vapnet.

Brås studie av dödligt skjutvapenvåld visar också att våldet ofta sker i områden som kännetecknas av utanförskap. Åren 2011-2013 skedde omkring 40 procent av det dödliga skjutvapenvåldet i storstadslänen i något av de så kallade URBAN15- eller LUA-områdena.⁶ Oftast handlade det om såväl att brottet skedde i ett sådant område som att offret vid tiden för brottet bodde i området. Majoriteten av dessa fall tycks också ha skett inom ramen för kriminella konflikter.

Brås studie om kriminella nätverk och grupperingar

Brå har inom ramen för en undersökning om kriminella nätverk och grupperingar i Stockholm, Göteborg och Malmö studerat konflikter i den kriminella miljön. Datamaterialet är kvalitativt till sin karaktär och består av ett sextiototal intervjuer med anställda inom polisen och en genomgång av ett sextiototal underrättelserapporter. En svaghet är att det endast är polisens beskrivningar av läget som redovisas, och endast ger en bild av de former av brottsligheten som rättsväsendet har upptäckt och känner till. Ett annat problem är att de intervjuade kan vara måna om att berätta om just de fall som framställer dem själva på bästa möjliga sätt (Dorn, Murji och South, 1992). Det finns därför en risk att en del av beskrivningarna inte helt stämmer överens med hur det faktiskt ser ut, utan är ett utslag av selekterad information, missförstånd, felaktiga antaganden, över- och underdrifter samt förutfattade meningar. I detta avsnitt används emellertid även tidigare forskning, för att göra jämförelser med polisernas och underrättelserapporternas beskrivningar samt för att fördjupa bilden.

De kriminella konflikterna är ofta individrelaterade

Vad ligger då bakom de kriminella konflikter som leder till dödligt skjutvapenvåld? I medier kopplas många gånger dessa händelser till gängkrig om marknadsandelar, ofta på narkotikamarknaden. Brås undersökningar ger emellertid en delvis annorlunda bild.

I de domar och polisutredningar som studerades i Brås undersökning om dödligt skjutvapenvåld (Brå 2015a) skymtar visserligen motiv som oförrätter och konkurrens i samband med narkotikaförsäljning, utpressningsverksamhet eller illegal indrivning av skulder, men också reaktioner på mer personliga och till synes bagatellartade förolämpningar och hot, där gärningspersonen fått sin status i det kriminella umgänget ifrågasatt.

⁶ Ett antal områden med låg förvärvsfrekvens, långvarigt försörjningsstöd, låg behörighet till gymnasieskolan och en befolkningensmängd på minst 4 000 personer (för mer information, se Brå 2015b).

En liknande bild ges i Brås undersökning om kriminella nätverk och grupperingar i storstäderna (Brå 2016a). En stor del av intervjupersonerna i den studien är av uppfattningen att det är mycket ovanligt med strider om marknadsandelar. De skjutningar som sker inom den kriminella miljön bedöms till stor del handla om individrelaterade konflikter som uppstår till följd av upplevda kränkningar och oförrätter. En polis kallar det för ”klassiska förolämpningsskjutningar”.

Konflikterna uppstår med andra ord ofta som en följd av en tvist mellan två parter som ingår i ett större sammanhang – medbrottslingar eller en gruppering. Eftersom dessa personer befinner sig i en kriminell miljö förstärker personer i omgivningen konflikten. Oförrätten blir svår att bära (Brå 2016a). För att behålla sin heder inför andra blir någon form av motreaktion emot antagonisten nödvändig, exempelvis en våldsaktion eller en ”bötning” (jfr Brå 2012a). Den person som blir attackerad måste i sin tur upprätthålla sin status och heder, vilket kan leda till en vedergällningsaktion. Sedan är karusellen av personliga vendettor igång. Till följd av att dessa individer ofta är en del av kriminella nätverk och grupper kan fler personer dras in i konflikten. En konflikt som från början handlade om osämja mellan två individer kan på detta sätt växa till att bli en angelägenhet för ett helt nätverk eller en grupp (Brå 2016a).

Sju olika typer av skjutningar

I samband med analysen av intervjuerna och underrättelserapporterna skapade Brå fyra kategorier av skjutningar som kan kopplas till konflikter. Utöver dessa kategorier tillkommer tre kategorier som inte är relaterade till konflikter.

Affektskjutningar

Affektskjutningar karaktäriseras av att de inte föregås av någon som helst planering, utan sker i stridens hetta. De uppstår plötsligt och är en konsekvens av impulsiva individer i kombination med snabbt tillgängliga skjutvapen. Individen hamnar i en kritisk situation som får bågaren att rinna över, och i vredesmod tillgrips våld. Den utlösande situationen kan, för en utomstående betraktare, vara av trivial karaktär.

Taktisk misshandel

Vid *taktisk misshandel* syftar skjutningen till att enbart skada. Istället för att misshandla med slag, sparkar eller tillhygge används skjutvapen.

Skjutningen är en form av kraftigt påtryckningsmedel för att markera, varna, påminna eller skrämja. Karaktäristiskt för

denna typ av skjutningar är att de oftast sker i mjukdelar, som ett lår. Skjutningen sker på nära håll, ibland genom så kallade påliggande skott, där pistolpipan hålls tryckt mot benet.

Semi-planerade skjutningar

Semi-planerade skjutningar är en form av händelsestyrda skjutningar som uppstår framför allt under pågående konflikt. Det finns ett uppsåt att skjuta, men det är inte planerat när detta ska ske i tid och rum. I stället sker skjutningen mer eller mindre spontant när tillfälle ges, exempelvis genom att individerna stöter på varandra ute på gatan eller i ett bostadsområde. Ibland kan konfrontationen – med påföljande skjutning – ha föregåtts av ett aktivt sökande efter den andre.

Intervjuade poliser berättar att denna typ av skjutningar ofta sker på kvällen eller natten och att gärningspersonerna är uppstressade, påtända och skjuter på långt håll i mörkret. Det är ovanligt att denna typ av skjutningar får en dödlig utgång, även om det förekommer att någon eller några blir träffade.

Planlagt mord

Planlagt mord är ett attentat som förberetts i syfte att döda. Gärningspersonen eller gärningspersonerna söker strategiskt upp en specifik person för att utföra en likvidation. Offrets rörelsemönster kan ha kartlagts i förväg. Offret kan också ha lurats in i en fälla. Enligt flera intervjupersoner förekommer det att denna typ av mord lejs ut på andra individer än den person som vill se offret död (kontraktsmord).

Vådaskjutningar

Vådaskjutningar är skott som avlossas oavsiktligt. Ofta beror det på ett felaktigt hanterande av vapnet. Vådaskott kan leda till personskador och i värsta fall dödsfall.

Övningsskjutningar

Övningsskjutningar är när man skjuter i övningssyfte eller när ett vapen testas.

Glädjeskjutningar

Glädjeskjutningar innebär att skjutvapen används för att skjuta salut vid högtider och fest.

Ett visst mått av planering bakom dåden i kriminella konflikter

Det finns inga statistiska uppgifter om vilken typ av skjutning som är den vanligaste. Baserat på de polisutredningar som studerades i

Brås undersökning om dödligt skjutvapenvåld tycks emellertid en gemensam nämnare för mycket av det dödliga skjutvapenvåldet inom ramen för kriminella konflikter vara att det föregåtts av någon form av planering. Det är sällan som det dödliga våldet utförs omedelbart i den situation där den kriminella konflikten uppstår, det vill säga *affektskjutningar*. I stället söker gärningspersonen upp offret vid ett senare tillfälle.

En möjlig förklaring till detta kan vara den bild som förmedlas av många intervjupersoner i Brås studie om kriminella nätverk, om att personer i den kriminella miljön sällan bär skjutvapen på sig (Brå 2016a). Däremot kan de ha vapen tillgängliga i olika gömställen. Konsekvensen blir att en eventuell attack eller vederläggning fördröjs, vilket minskar risken för omedelbart skjutvapenvåld.

Många skjutvapen har sitt ursprung i forna Jugoslavien
Enligt intervjupersoner och underrättelserapporter är en stor del av de synliga skjutvapen som cirkulerar i den kriminella miljön producerade i Tjeckien och forna Jugoslavien. En majoritet av dessa vapen bedöms ha sitt ursprung i militära förråd från när östblocket föll eller från inbördeskrigen i forna Jugoslavien. På olika sätt skingrades vapenförråden, och vapnen finns nu utspridda över i stort sett hela världen.

Svenska skjutvapen, som jaktvapen och militära vapen, spelar idag en undanskymd roll i den kriminella miljön. Förr förekom hagelgevär och svenska militära skjutvapen. I dag rör det sig främst om utländska skjutvapen av ett slag som det inte finns någon legal marknad för i Sverige, vilket innebär att de smugglats in i landet. Det förekommer även en viss inhemsk produktion av skjutvapen i Sverige. Det kan ske genom att delar importerats och vapnet byggs ihop på plats, eller genom att kolsyrevapen och kasserade vapen byggs om till skarpa vapen.

En genomgång av skjutvapen som använts vid mord, dråp och bankrån som lett till åtal, visar också att drygt tre fjärdedelar av de skjutvapen som användes och togs i beslag inte kunde kopplas till någon vapenlicens (Hagelin 2012).

Skottskadade och avlidna i Socialstyrelsens register

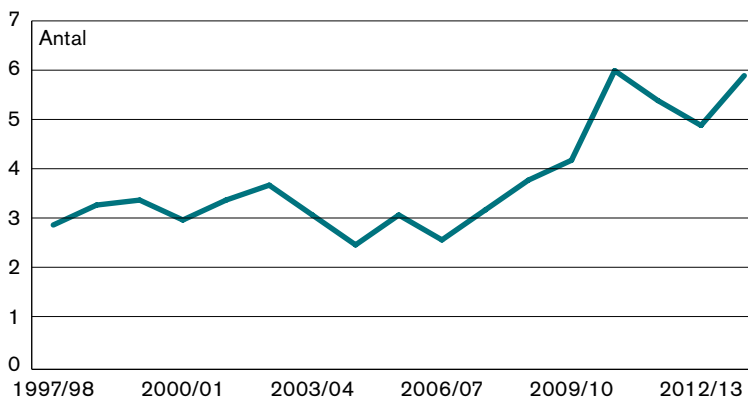
En annan användbar källa för att studera utvecklingen av den skjutvapenrelaterade brottsligheten är Socialstyrelsens patientregister och dödsorsaksregister. I det fall någon skottskadas genom övergrepp av annan och behöver behandling i slutenvård (det vill

säga skrivs in på en sjukhusavdelning) registreras det i patientregistret. I det fall någon avlider av en skottskada orsakad genom övergrepp av annan registreras det i dödsorsaksregistret.

Ökning av vårdade för skottskador

Figur 2 visar att personer som behandlats i slutenvård för skottskador har ökat markant sedan mitten av 00-talet. Här ska dock påminnas om att det i reella tal rör sig om ganska få personer per år (totalt 28 personer 1997; 61 personer 2014).

Figur 2. Vårdade i slutenvård för skottskada per 1 000 000 i befolkningen 1997–2014, glidande tvåårsmedelvärden. Källa: Socialstyrelsens patientregister.

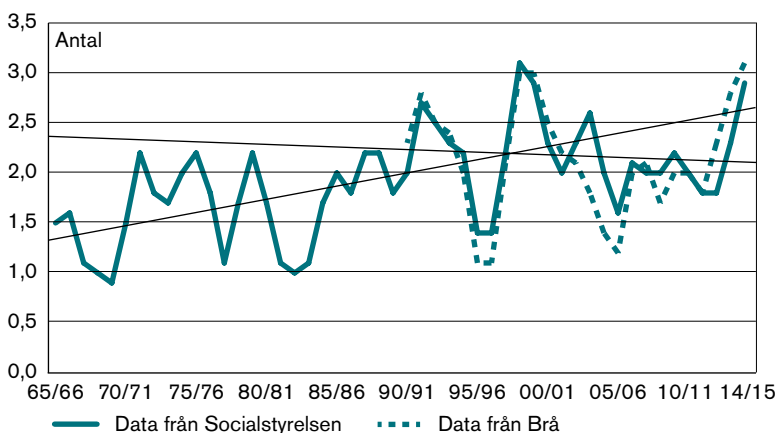
En del skottskador kommer inte så långt som till slutenvård, eftersom de tas om hand på akutmottagningar och liknande och patienten därför inte skrivs in i slutenvård. Av dem som vårdades för skottskada på akutmottagningen på Södersjukhuset i Stockholm, under perioden 1995–2005, gick omkring två tredjedelar vidare till att skrivas in i slutenvård när de lämnade akutmottagningen (Brå 2011). Någon senare uppgift finns ej, och det är inte omöjligt att andelen ökat under senare år, något som i så fall skulle påverka ökningen i figur 2.

Antalet dödade tillbaka till nivån från början av 00-talet

Figur 3 visar antalet personer per 1 000 000 i befolkningen som enligt dödsorsaksstatistiken fallit offer för dödligt våld med skjutvapen de senaste 50 åren (heldragen linje). I ett längre tidsperspektiv har antalet offer ökat, men sedan 00-talets början har det i stället skett en minskning. De senaste två åren har antalet ökat kraftigt. Den streckade linjen är uppgifter från Brås forskningsdatabas över dödligt våld (1990–2013) samt Brås publikation Konstaterade fall av dödligt våld (2014–2015) som lagts till för att illustrera den goda överensstämmelsen mellan de båda källorna.

Skillnaderna mellan de båda tidsserierna beror på att Brås statistik innefattar dödligt våld som sker i Sverige, medan dödsorsaksstatistiken även omfattar svenska medborgare som faller offer för dödligt våld utomlands. Brås statistik omfattar också alla fall där den polisiära bedömningen är att det rör sig om dödligt våld, medan dödsorsaksstatistiken exkluderar fall där den exakta dödsorsaken inte har kunnat fastställas.

Figur 3. Dödligt skjutvapenvåld per 1 000 000 i befolkningen 1965–2015, glidande tvåårsmedelvärden. Källa: Socialstyrelsens dödsorsaksstatistik och Brås forskningsdatabas över dödligt våld (1990–2013) samt Konstaterade fall av dödligt våld (2014–2015).

Brås studie om skjutningar

Studier om dödligt skjutvapenvåld och uppgifter från dödsorsaks- och slutenvårdsregistren speglar en förhållandevis liten del av den skjutvapenrelaterade brottsligheten, den allra grövsta delen som resulterar i att människor skotts-kadas eller avlider.

Den samlade kunskapen om *användningen* av skjutvapen i brottsliga sammanhang, så kallade skjutningar, och dess utveckling över tid är ganska bristfällig. En orsak till detta är att den officiella kriminalstatistiken redovisas efter olika brottstyper som exempelvis misshandel eller skadegörelse. En skjutning är inte en brottstyp i sig, utan varierar beroende på omständigheterna kring händelsen. För de flesta brottstyper finns det inte några separata brottskoder för särredovisning av händelser där skjutvapen använts, exempelvis grov misshandel, skadegörelse eller framkallande av fara för annan. För ett fåtal, som *fullbordat mord, dråp samt misshandel med dödlig utgång och försök till mord eller dråp* och *rån*, finns det sådana separata brottskoder. Brå gör dock årliga genomgång-

ar av fullbordat mord, dråp och misshandel med dödlig utgång, som visar att informationen håller en för låg kvalitet för att vara särskilt tillförlitlig (Brå 2016b, s. 3).

Med anledning av den bristfälliga kunskapen kring skjutningar genomförde Brå en studie på området 2015 (Brå 2015b). I studien gjordes en genomgång av anmälningar från två enskilda år, 2006 och 2014, i syfte att beräkna antalet skjutningar de båda åren och se om de ökat. Förutom antalsberäkningen studerades också omfattningen av skador som orsakades av skjutningarna, samt skjutningarnas geografiska fördelning.

Fler skjutningar 2014 än 2006

Enligt resultatet av genomgången inträffade totalt 365 bekräftade eller sannolika skjutningar under 2014.⁷ Det motsvarar 3,7 skjutningar per 100 000 i befolkningen. Motsvarande siffra för 2006 var 306 skjutningar, vilket motsvarar 3,4 skjutningar per 100 000 i befolkningen. Skillnaden mellan de båda åren motsvarar en ökning med 20 procent. Studien är dock avgränsad till att endast omfatta två undersökningsår, vilket innebär att det inte går att tala i termer av trend över tid. Det är möjligt att antalet skjutningar var ovanligt litet 2006, alternativt ovanligt stort 2014, och för att kunna säga något om utvecklingen bör man replikera studien för flera år. Sammantaget ger studien dock ett visst stöd för att det skett en ökning av skjutningar i landet.

Skjutningar vanligare i områden som kännetecknas av utanförskap

Studien visar också att skjutningarna oftast äger rum i storstäderna; två tredjedelar av de bekräftade eller sannolika skjutningarna härrör från de tre storstads länen, och inom dessa län härrör de främst från storstadskommunerna. I Västra Götaland är skjutningarna främst koncentrerade till Göteborgs kommun (65 procent), och i Skåne län främst till Malmö kommun (61 procent). I Stockholms län är skjutningarna dock något mindre koncentrerade till Stockholms kommun (40 procent).

En ytterligare analys av var skjutningarna äger rum visar att de är betydligt vanligare i områden som kännetecknas av utanförskap. I så kallade URBAN15- och LUA-områden⁸ var antalet skjutningar per 100 000 i befolkningen fem gånger vanligare än i övriga delar

⁷ I studien används en kategorisering där en bekräftad skjutning styrks av skottskador, tomhylsor, kulfragment och liknande, medan en sannolik skjutning endast styrks av ögonvittnen.

⁸ Ett antal områden med låg förvärvsfrekvens, långvarigt försörjningsstöd, låg behörighet till gymnasieskolan och en befolkningsmängd på minst 4 000 personer (för mer information, se Brå 2015b).

av landet 2014. En jämförelse mellan de båda undersökningsåren visade också att ökningen skett i just sådana områden, och att skjutningar i övriga landet per 100 000 i befolkningen ligger på ungefär samma nivå de båda åren. Även om skillnaderna är påtagliga är det ändå värt att komma ihåg att URBAN15- och LUA-områden är mycket små områden, och att den absoluta majoriteten av skjutningarna inträffar någon annanstans än i sådana områden (94 procent 2006 respektive 84 procent 2014).

Vanligare med skottskador 2014 än 2006

Enligt Brås studie fanns skottskador på någon person i totalt 75 fall 2006 och 111 fall 2014. Skillnaden motsvarar en ökning på nära 50 procent. Skottskadorna rör allt från fullbordade fall av dödligt våld till mycket lindriga skador.

Anmälningarna rör både fall där skotten riktats mot personer och där man skjutit mot någons bostad eller fordon. Bland anmälningarna finns också exempel på vådaskott vid skjutbanor eller under jakt, liksom fall av skadegörelse där någon skjuter sönder trafikskyltar, busskurer och liknande.

Utifrån undersökningsmaterialet går det inte att närmare studera och kvantifiera de bakomliggande motiven till skjutningarna. Vid en genomgång framträder dock både sådant som framstår som överlagda mord i kriminella kretsar och händelser av en annan karaktär, såsom relationsbråk, jaktolyckor och befarade självmord.

Polisens lokala genomgångar av skjutningar

Lokalt har polisen i Stockholm, Göteborg och Malmö gjort sammanställningar av skjutningar under ett antal år.⁹ Uppgifterna är dock inte direkt jämförbara mellan städerna, eftersom Stockholms sammanställning omfattar hela länet¹⁰ med mer än 2 000 000 invånare, medan Göteborgs sammanställning omfattar polisområde Stor-Göteborg¹¹ med omkring 800 000 invånare, och Malmös sammanställning endast omfattar polisområde Malmö¹² med mindre än 350 000 invånare. I tabell 2 anges därför, vid sidan av antalet skjutningar i respektive område, även antalet skjutningar per 100 000 i befolkningen respektive år (siffror inom parentes).

⁹ Vad gäller resten av landet gör polisen inga sammanställningar av skjutningar.

¹⁰ Kommunerna Botkyrka, Danderyd, Ekerö, Haninge, Huddinge, Järfälla, Lidingö, Nacka, Norrtälje, Nykvarn, Nynäshamn, Salem, Sigtuna, Sollentuna, Solna, Stockholm, Sundbyberg, Södertälje, Tyresö, Täby, Upplands-Bro, Upplands Väsby, Vallentuna, Vaxholm, Värmdö och Österåker.

¹¹ Kommunerna Ale, Göteborg, Härryda, Kungälv, Mölndal, Orust, Partille, Steungsund, Tjörn och Öckerö.

¹² Kommunerna Malmö och Burlöv.

Tabell 2. Antalet skjutningar, samt antalet skjutningar per 100 000 i befolkningen, i Stockholms län, polisområde Stor-Göteborg samt polisområde Malmö 2011–2015, enligt polisens lokala sammanställningar.

	2011	2012	2013	2014	2015
Stockholms län	97 (5)	46 (2)	90 (4)	88 (4)	97 (4)
PO Stor-Göteborg	48 (6)	46 (6)	56 (7)	50 (6)	32 (4)
PO Malmö	140 (44)	97 (30)	114 (35)	122 (36)	107 (32)
Summa	285	189	260	260	236

Som framgår av uppgifterna i tabell 2 registrerar polisen i Malmö nära 10 gånger så många skjutningar per 100 000 i befolkningen som polisen i Stockholm. Skillnaden förklaras främst av olikheter i vad som räknas som en skjutning. Polisen i Stockholm och Göteborg räknar endast krutladdade skjutvapen, medan Malmös uppgifter även omfattar luft- och kolsyrevapen, soft airguns och liknande. I Stockholm och Göteborg ställs också krav på stödbekräftelse som styrker att en skjutning verkligen ägt rum, något som inte krävs i Malmö.

Inom ramen för Brås tidigare beskrivna studie om skjutningar (Brå 2015b) analyserades även samtliga 260 anmälningar i polisens sammanställningar för 2013. Analysen visade att anmälningar från Malmö i stor utsträckning omfattade skjutningar med så kallade soft airguns och andra luftvapen. Det förekom också bland skjutningarna skadegörelser på fönster, där inget styrkte att en skjutning ägt rum annat än att skadan på fönstret av anmälaren beskrevs se ut som ett skotthål. Sådana skjutningar förekom inte bland anmälningarna från Stockholm och Göteborg. När de sorterats bort i Brås analys återstod 29 av 114 skjutningar i Malmö för 2013. Det motsvarar 9 skjutningar per 100 000 i befolkningen, vilket ändå var något fler än i både Stockholm (4 skjutningar) och Göteborg (7 skjutningar) det året.

Stabila nivåer över tid i varje område

Även om polisens lokala sammanställningar inte är direkt jämförbara med varandra, är de användbara i den meningen att de belyser utvecklingen på samma sätt över tid, för vart och ett av områdena Stockholms län, polisområde Stor-Göteborg och polisområde Malmö. Uppgifterna i tabell 2 visar inte på någon ökning av skjutningar under perioden 2011-2015, utan i stället relativt stabila nivåer.

Brås studie om personrån

Brå genomförde 2015 en studie om personrån (Brå 2015c). I studien användes uppgifter från Nationella trygghetsundersökningen, Skolundersökningen om brott och ett urval anmälningar om personrån, för att skapa en bild av rånens karaktär och utveckling över tid.

Studien visar att de flesta personrån utförs utan vapen eller andra tillhyggen. Vad gäller skjutvapen visar studien att sådana är relativt sällsynta. I fyra procent av händelserna, såväl i NTU som i det granskade urvalet av anmälningar, förekommer skjutvapen. Uppgifterna från NTU har också analyserats över tid.

Tabell 3. Förekomst av vapen och andra tillhyggen vid rånhandlingar rapporterade i NTU. Andel i procent av totalt antal händelser.

	2005–2007 (n = 255)	2008–2010 (n = 262)	2011–2013 (n = 244)	Totalt (n = 761)
Inget vapen/ tillhygge	71 %	66 %	65 %	67 %
Kniv	19 %	17 %	23 %	20 %
Skjutvapen	2 %	5 %	5 %	4 %
Annat tillhygge	10 %	14 %	9 %	11 %

Kolumnerna summerar inte till 100 %, eftersom flera typer av vapen kan förekomma vid en och samma händelse

Tabell 3 visar att förekomsten av skjutvapen är densamma för perioderna 2008–2011 och 2011–2013, i 5 procent av händelserna har skjutvapen förekommit. Under den första perioden 2005–2007 var andelen 2 procent. Enligt NTU är personrån generellt ett förhållandevis ovanligt brott och antalet händelser som analysen bygger på är totalt 761 stycken för samtliga undersökningsår.

Brås studie visar också att vapen i allmänhet och skjutvapen i synnerhet främst används för att hota. Inte i något fall av de granskade anmälningarna hade en målsägande skottskadats.

Vapenbrott i kriminalstatistiken

I Sverige regleras hanteringen av skjutvapen av vapenlagen (SFS 1996:67, tidigare SFS 1973:1176, SFS 1949:340, SFS 1934:315.) Förutom regler kring tillstånd att inneha skjutvapen och ammunition, tillstånd kring handel med skjutvapen och import av skjutvapen och ammunition, omfattar vapenlagen andra regler kring skjutvapen, såsom regler om polisens vapenregister, förvaring och transport av skjutvapen och ammunition, märkning av skjutvapen och skrotning av skjutvapen.

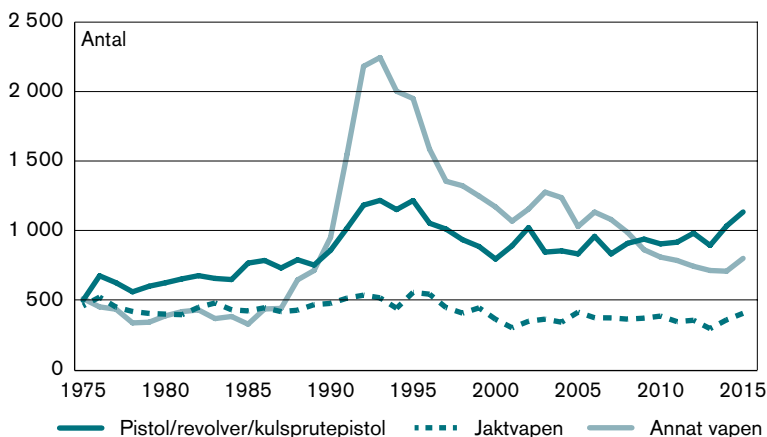
I kriminalstatistiken finns uppgifter om anmälda vapenbrott, om personer misstänkta för vapenbrott och om lagförda vapenbrott.

Olaga innehav av vapen

I den officiella kriminalstatistiken redovisas anmälda brott efter olika brottstyper som har sin grund i de brottskoder polisen anger vid upptagandet av en brottsanmälan. För brott mot vapenlagen finns brottskoder för särredovisning av *olaga innehav av pistol/revolver/kulsprutepistol*, *olaga innehav av jaktvapen*, *olaga innehav av annat vapen* och *annat brott mot vapenlagen*.

Figur 4 visar utvecklingen över tid för anmälda brott mot vapenlagen särredovisat efter de brottskoder som omfattar vapeninnehav.

Figur 4. Anmälda brott mot vapenlagen i form av olaga innehav av pistol/revolver/kulsprutepistol, olaga innehav av jaktvapen och olaga innehav av annat vapen. 1975–2015. Källa: Brås statistik över anmälda brott.

De anmälda fallen av olaga innehav av pistol/revolver/kulsprutepistol ökade något fram till slutet av 80-talet (i genomsnitt 674 anmälda brott per år under perioden 1975–89). Under 90-talets första hälft skedde en kraftigare ökning, som sedan övergick i en minskning under andra halvan av 90-talet. Nivån var som högst 1993–95 (i genomsnitt 1 200 anmälda brott per år). Under 00-talet och framåt har nivån legat relativt stabil (i genomsnitt 903 anmälda brott per år 2000–2013). De senaste två åren har det åter skett en ökning, och 2015 anmäldes 1 140 brott.

För olaga innehav av jaktvapen låg nivån relativt stabil fram till millennieskiftet (i genomsnitt 464 anmälda brott per år 1975–1999) för att sedan minska till en något lägre nivå (i genomsnitt 362 anmälda brott per år 2000–2014). Det senaste året skedde en ökning till 411 anmälda brott.

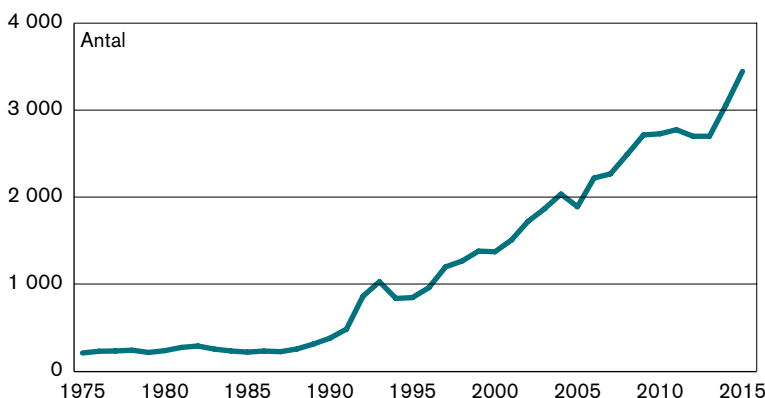
Olaga innehav av annat vapen låg på en relativt jämn nivå fram till slutet av 80-talet (i genomsnitt 410 anmälda brott per år 1975–1987). Sedan skedde en kraftig ökning under några år, mot en toppnotering 1993 med 2 250 anmälda brott. Därefter har det skett en succesiv minskning fram till 2014, då antalet anmälda brott var 713. Den senaste noteringen 2015 omfattade 805 brott.

Vapenlagen har reviderats ett flertal gånger sedan 1975, för att täcka in allt fler vapen. Bland annat omfattar vapenlagen harpungevär från och med 1982 (SFS 1981:1360, prop. 1981/82:1), så kallade el-pistoler från och med 1987 (SFS 1986:909, prop. 1985/86:176), startpistoler och signalpistoler från och med 1988 (SFS 1987/1008, prop. 1986/87:154), och armborst och anordningar för att avfyra tårgas från och med 1992 (SFS 1991:1181, prop. 1990/91:130). Den ökning av anmälningar om olaga innehav av annat vapen och olaga innehav av pistol/revolver/kulsprutepistol som skedde i slutet av 80-talet hänger rimligtvis ihop med att lagstiftningen succesivt kom att omfatta allt fler vapen.

Inte sällan fråga om luftvapen vid annat brott mot vapenlagen

Figur 5 visar utvecklingen över tid för anmälda fall av annat brott mot vapenlagen. Antalet sådana brott låg på en jämn nivå fram till 1988 (i genomsnitt 243 anmälda brott per år 1975–1988), då det årliga antalet började öka. Ökningen har hållit i sig över tid, med några få år som undantag, och den senaste noteringen 2015 omfattade 3 450 anmälda brott.

Figur 5. Annat brott mot vapenlagen. 1975–2015. Källa: Brås statistik över anmälda brott.

Inom ramen för en särskild genomgång på Brå, av anmälningar om skjutningar 2006 och 2014, analyserades fritexterna i närmare 200 anmälningar om vapenbrott 2006 och drygt 400 anmälningar om vapenbrott 2014 (Brå 2015a). Anmälningarna utgjorde inte slumpmässiga urval av anmälningar om vapenbrott respektive år, utan var resultatet av en fritextsökning med sökord vars syfte var att fånga anmälningar som omfattade just skjutningar. Genomgången visade att anmälningar som kodats som *annat brott mot vapenlagen* utgör en ganska heterogen samling händelser som är svåra att kategorisera. I ganska många fall rör det sig om att personer under 18 år hanterat soft airguns och andra typer av luftvapen, som i sig inte är licenspliktiga om personen är över 18 år, men där hanteringen är olaglig om personen är yngre. Beslag av olika typer av licenspliktig ammunition eller tomhylsor är också ganska vanliga händelser i sådana anmälningar, liksom fall där en anmälare uppger sig ha hört smällar men inget ytterligare styrker vapenbrott.

Resultatet i analysen visar också att brottskoden i viss utsträckning även används i fall som tydligt rör någon av de andra brottskoderna för vapenbrott, exempelvis händelser där det av fritexten framgår att någon hanterat ett jaktvapen eller en pistol.

Genomgången visar även att det 2014, jämfört med 2006, är vanligare att man anger brottskoden för vapenbrott även i anmälningar gällande andra brott där skjutvapen använts, exempelvis skadegörelse eller dödligt våld (såväl fullbordade fall som försöksbrott). Förändringar i polisens registreringsrutiner vid anmälan kan därför till viss del förklara att det förekommer fler anmälningar än tidigare.

Förutom detta har även flera ändringar gjorts i vapenlagen. Det gäller vilka vapendelar som ska omfattas av tillståndsplikt, andra former av tillstånd för skjutvapen, regler om förvaring och transport av skjutvapen, regler om ammunition till skjutvapen, och handel och transport samt märkning av skjutvapen. Det innebär stora svårigheter att tolka den stadiga ökningen av anmälningar om annat brott mot vapenlagen som skett sedan slutet av 80-talet.

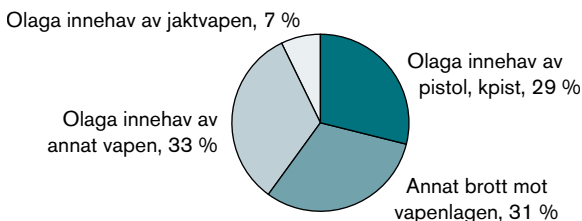
Sammantaget visar genomgången av anmälda vapenbrott att utvecklingen av sådana brott över tid påverkas av en rad olika faktorer, och att det därmed inte går att få en bild av den faktiska skjutvapenrelaterade brottsligheten i landet utifrån anmälningsstatistiken.

Personer misstänkta för vapenbrott

År 2015 misstänktes 2 500 personer för vapenbrott (vapenlagen 9 kap. 1–3§). Misstankarna fördelade sig enligt cirkeldiagrammet i figur 6.

Av de misstänkta för vapenbrott var 91 procent män och 9 procent kvinnor. En särredovisning efter typ av vapenbrott visar att andelen kvinnor är lägre vid olaga innehav av pistol eller k-pist (5 %), jaktvapen (5 %) och annat brott mot vapenlagen (7 %), men högre vid olaga innehav av annat vapen (13 %). Förutom olika former av luftvapen som nämnts ovan kan kategorin annat vapen även omfatta tårgas och pepparsprej.

Figur 6. Personer misstänkta för brott mot vapenlagen 2015.
Källa: Brås statistik över anmälda brott.

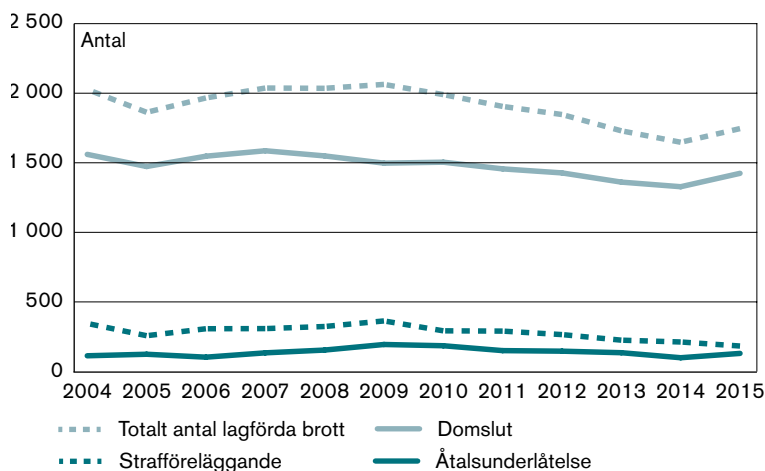
Vad gäller ålder utgör 21–29-åringar den största åldersgruppen bland misstänkta för vapenbrott (31 %). Tillsammans med 30–39-åringarna (23 %) utgör de drygt hälften av alla misstänkta 2015, medan 40–49-åringar utgör 13 procent. Åldersgruppen 18–20 år utgör 10 procent, följd av 50–59-åringar respektive 60 år och äldre, som utgör 8 procent vardera, och slutligen 15–17-åringar, som utgör 7 procent. En särredovisning efter typ av vapenbrott visar en liknande fördelning över samtliga typer, förutom för olaga innehav av jaktvapen, där gruppen 60 år och äldre står för nära en tredjedel av misstankarna (32 %).

Ingen ökning över tid av lagförda vapenbrott

Från och med 2004 omfattar den officiella kriminalstatistiken även uppgifter om lagförda brott. I kriminalstatistiken innebär begreppet lagföring åtalsunderlåtelse, strafföreläggande eller domslut i tingsrätt.

Antalet lagförda brott mot vapenlagen/vapenförordningen har minskat sedan 2010 (se figur 7). Det senaste året 2015 skedde dock en ökning. Antalet lagförda brott genom domslut, som i sammanhanget får anses omfatta de något grövre vapenbrotten eftersom de lett till domstolsförhandling, har följt ungefär samma utveckling över tid, förutom att minskningen började ett par år tidigare. Utvecklingen för lagförda vapenbrott motsvarar alltså inte den för anmälda vapenbrott. ’

Figur 7. Antal lagförda brott mot vapenlagen/vapenförordningen. Åren 2004-2015.
Källa: Brås statistik över lagförda personer.

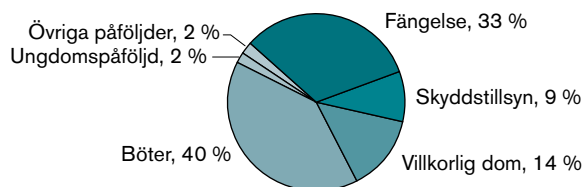

Fängelse och böter de vanligaste påföljderna 2015

För de vapenbrott där gärningen begåtts av oaktsamhet eller som betraktas som ringa brott är straffskalan böter eller fängelse i högst sex månader. För vapenbrott av normalgraden är straffskalan fängelse i högst 1 år, för *grovt* vapenbrott fängelse i lägst 1 och högst 4 år, och för *synnerligen grovt* vapenbrott fängelse i lägst 3 och högst 6 år.

Figur 8 visar fördelningen av utdömda påföljder bland de domslut 2015 där vapenbrott utgör huvudbrottet (totalt 509 stycken). Fängelse och böter utgör de vanligaste utdömda påföljderna. I en knapp fjärdedel utdöms i stället villkorlig dom eller skyddstillsyn. I resterande fall utdöms ungdomspåföljderna ungdomsvård eller ungdomstjänst (2 %) och övrigt (2 %).

Figur 8. Fördelningen av huvudpåföljder i domslut med vapenbrott som huvudbrott 2015.

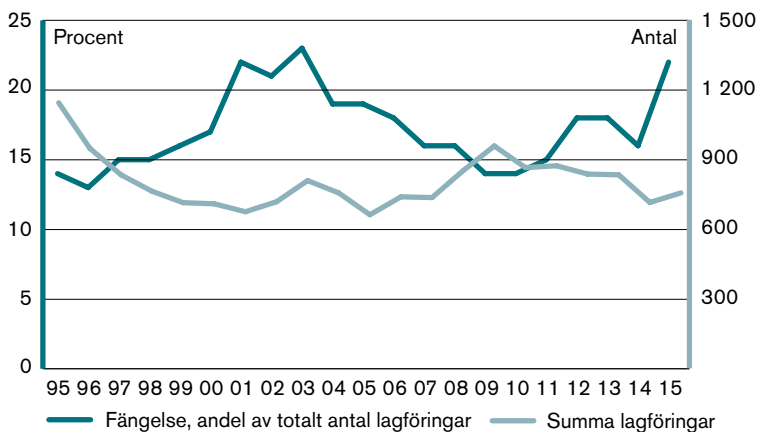
Av samtliga domslut utgör fängelse den utdömda påföljden i endast 18 procent, medan det vid domslut med vapenbrott som huvudbrott utdöms fängelse i betydligt större utsträckning. En an-

ledning till detta är att vapenbrott som omfattar olaga innehav av skjutvapen är så kallade artbrott, det vill säga brott där påföljden normalt ska utgöras av fängelse (NJA 2002 s. 256). För brott som inte utgör artbrott gäller i stället som grundläggande princip att fängelse så långt möjligt ska undvikas, och vid val av fängelse som påföljd kan hänsyn tas till om straffvärdet anses överstiga ett års fängelse (prop. 1987/88:120, s. 100).

Förändringar över tid främst bland lindrigare brott

I redovisningen av kriminalstatistiken görs ingen indelning i ringa vapenbrott, vapenbrott av normalgraden, grovt vapenbrott och synnerligen grovt vapenbrott. Straffskalorna för vapenbrott har dock varit oförändrade mellan 1993, då den särskilda straffskalan för grovt vapenbrott infördes, och 2014, då straffskalans nedre gräns för grovt vapenbrott höjdes från 6 månader till 1 år samtidigt som den särskilda straffskalan för synnerligen grovt vapenbrott infördes. I och med att straffskalorna varit oförändrade mellan 1993 och 2014 kan man studera utvecklingen av fängelsedomar i relation till det totala antalet lagföringar för vapenbrott under tidsperioden, för att få en fingervisning om utvecklingen av allvarlighetsgraden i den lagförda brottsligheten.¹³

Figur 9. Totalt antal lagföringar med vapenbrott som huvudbrott, samt andel lagföringar med vapenbrott som huvudbrott och fängelse som huvudpåföljd av totalt antal lagföringar med vapenbrott som huvudbrott, åren 1995-2015. Källa: Brås statistik över lagförda personer.

¹³ Om antalet lagföringar ökar samtidigt som andelen fängelsedomar minskar indikerar det en ökning av de mindre allvarliga vapenbrotten bland lagförda brott. En minskning av antalet lagföringar och en samtidig ökning av fängelseandelen indikerar i stället en minskning av de mindre allvarliga vapenbrotten. En ökning av antalet lagföringar tillsammans med en ökning av fängelseandelen indikerar en ökning av de grövre vapenbrotten, och en minskning av antalet lagföringar tillsammans med en minskning av fängelseandelen indikerar en minskning av de grövre vapenbrotten.

Som framgår av figur 9 minskade antalet lagföringar med vapenbrott som huvudbrott från mitten av 90-talet till början av 00-talet. Av dessa lagföringar ökade samtidigt andelen med huvudpåföljden fängelse. Det antyder att minskningen av vapenbrotten främst rörde mindre grova vapenbrott. Under andra halvan av 00-talet ökade sedan antalet lagföringar med vapenbrott som huvudbrott, och av dessa minskade samtidigt andelen där huvudpåföljden var fängelse, vilket tyder på att vapenbrotten även under denna period främst rörde mindre grova vapenbrott. I slutet av 00-talet vände antalet lagföringar åter ned, samtidigt som andelen med fängelse som huvudpåföljd vände upp, vilket åter antyder att minskningen av lagföringar främst gällde mindre grova brott. Det senaste året har dock andelen lagföringar med vapenbrott som huvudbrott och fängelse som huvudpåföljd ökat, från 16 till 22 procent, samtidigt som även antalet lagföringar med vapenbrott som huvudbrott överlag ökat något. Det antyder en ökning av de grövre vapenbrotten 2015. Ökningen sammanfaller också i tid med straffskärpningen av grovt vapenbrott och införandet av brottsrubriceringen synnerligen grovt vapenbrott. Straffskärpningen i sig borde inte medföra att fler döms till fängelse, eftersom vapenbrott som innefattar olaga innehav av skjutvapen utgör artbrott och fängelse därmed var presumtion redan med den tidigare straffskalan. Det ökade fokus på vapenbrott som en straffskärpning innebär kan dock ändå tänkas påverka andelen som döms till fängelse, och det är därför svårt att tolka ökningen det senaste året.

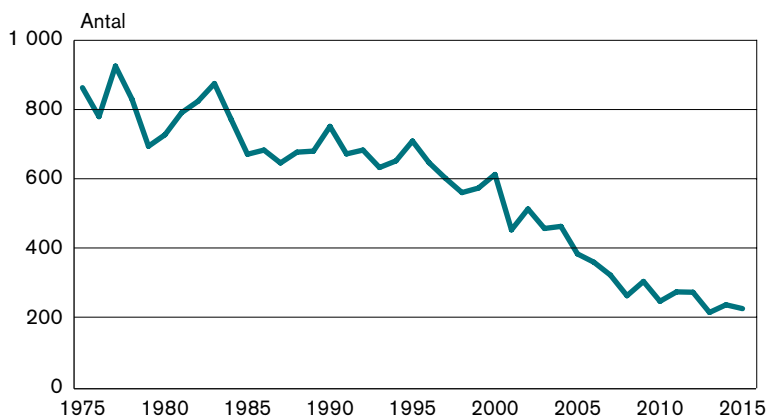
Allt färre anmälda stölder av skjutvapen under lång tid

Som nämnts tidigare framgår det av underrättelserapporter och intervjuer med poliser att en stor del av de synliga skjutvapen som cirkulerar i den kriminella miljön är insmugglade, medan skjutvapen som har sitt ursprung i Sverige (exempelvis stulna jaktvapen, sportskyttevapen och militära vapen) förekommer i mindre utsträckning.

Figur 10 visar att anmälda stölder av skjutvapen, ammunition och sprängämnen minskat över tid, från 926 anmälda brott 1977 till dagens betydligt lägre nivå (i genomsnitt 230 anmälda brott per år 2013-2015).¹⁴ Vad gäller stölder av skjutvapen visar också en genomgång av samtliga anmälda sådana stölder i landet mellan 2003 och 2010 att 16 procent av dem inte omfattade licenspliktiga skjutvapen, utan i stället rörde ej licenspliktiga skjutvapen, vapendelar, rena felkodningar och liknande (Lakomaa 2015).

¹⁴ Förutom skjutvapen omfattar brottskoderna 0831-0839 även stöld av ammunition och sprängämnen. Någon ytterligare särredovisning är inte möjlig i statistiken.

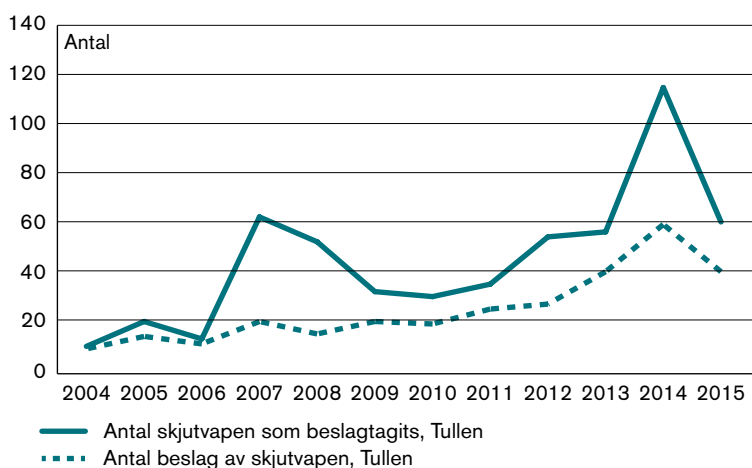
Figur 10. Anmälda stölder av skjutvapen, ammunition och sprängämnen åren 1975–2015. Källa: Brås statistik över anmälda brott.

Statistik över beslag av skjutvapen

Tullen och polisen för statistik över olika typer av beslag av skjutvapen. Figur 11 visar antalet beslagtagna skjutvapen samt antalet beslag tullen gjort, åren 2004 till 2015. Antalet beslag och antalet skjutvapen som beslagtogs har ökat kontinuerligt under de tio år som det finns statistik tillgänglig för, från 11 skjutvapen fördelade på 10 beslag 2004, till 115 skjutvapen fördelade på 60 beslag 2014. Den senaste noteringen från 2015 visar dock en nedgång till 61 skjutvapen fördelade på 41 beslag.

Figur 11. Antal beslagtagna vapen och antal vapenbeslag åren 2004-2015. Källa: Tullverket.

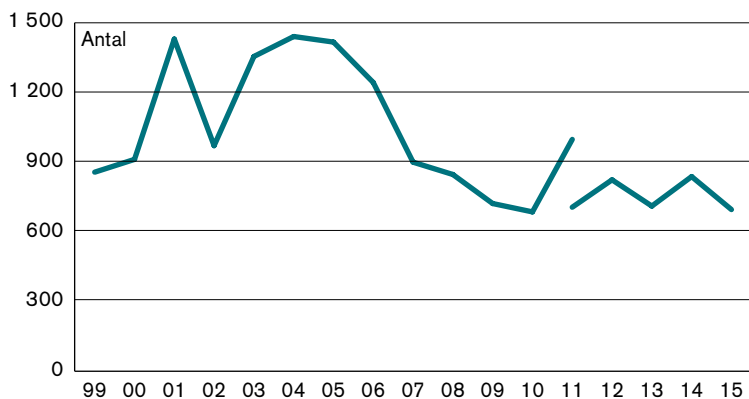

År 2011 gav regeringen dåvarande Rikspolisstyrelsen och Tullverket i gemensamt uppdrag att minska införseln av illegala skjutvapen till Sverige. Uppdraget förnyades i slutet av 2012 och slutredovisades i oktober 2014 (RKP diarienummer 060-7828/12, Tullens diarienummer STY 2013-3). Under uppdraget genomfördes gemensamma kontrollinsatser vid gränspassager, samarbete i ett antal förundersökningar och en rad gemensamma inspektioner och revisioner hos vapenhandlare. Tullen har också gjort egna satsningar på utbildning av vapensökhundar och kontrollgrupper i vapenkännedom, samt deltagit i två internationella kontrolloperationer mot vapensmuggling i post- och kurirtrafiken (Tullverkets årsredovisning 2014). Utifrån figur 11 är det därför inte möjligt att dra några slutsatser om den faktiska införseln av illegala vapen i landet över tid, och den ökning av beslagtagna skjutvapen som kan ses efter 2010 påverkas rimligtvis av intensifieringen i arbetet med att minska införseln av illegala skjutvapen.

Färre skjutvapen i beslag av polisen

Sammanställningar över polisens beslag av skjutvapen görs sedan 2011 av Nationellt forensiskt centrum (NFC). Sammanställningarna omfattar skjutvapen som är verifierade och bedömda som tillståndspliktiga enligt vapenlagen efter vapenundersökning. Tidigare gjordes lokala sammanställningar av de tekniska rotlarna i varje polismyndighet som sedan rapporterade in uppgifterna till en nationell sammanställning. Beslagsstatistiken är därför inte direkt jämförbar före och efter 2011; därav brottet i tidsserien i figur 12.

Figur 12. Antal beslagtagna skjutvapen åren 1999-2015. Källa: Polisen.

Figur 12 visar att antalet skjutvapen som tagits i beslag av polisen minskat sedan första halvan av 00-talet, då nivån låg strax under 1 500 skjutvapen per år, till dagens nivå runt 700 till 800 skjutvapen.

Strategier för att motverka skjutvapenrelaterad brottslighet

Skjutvapenrelaterad brottslighet är generellt sett svårutredd (SOU 2012:85). Många gånger inleds utredningar om grovt vapenbrott som en följd av att ett illegalt vapen påträffas av en polis eller tulltjänsteman (SOU 2012:85). En framgångsfaktor för att hitta och beslagta skjutvapen är att agera snabbt på tips och underrättelser samt en hög polisiär närvaro i kriminella miljöer (RPS och Tullverket 2014). Utredningarna präglas dock ofta av att det är få personer som anmäler, eller vill vittna (SOU 2012:85). Konsekvensen blir att det är ovanligt att utredningen lyckas bevisa varifrån vapnet kommer eller vem det tillhör (SOU 2012:85). Även skjutningar i den kriminella miljön anses av poliser vara svårutredda (Brå 2016a).

En avslutande fråga är därför vilka strategier som kan användas för att motverka skjutvapenrelaterad brottslighet. I det följande redovisas ett antal förslag som har tagits upp i tidigare studier.

Vapenamnesti

En metod som har använts i Sverige vid tre tillfällen tidigare (1993, 2007 och 2013) är tidsbegränsad vapenamnesti. En vapenamnesti beslutas av riksdagen utifrån regeringens förslag och innebär att illegala skjutvapen eller ammunition under en given tidsperiod kan lämnas in till Polismyndigheten helt anonymt utan att inlämnaren riskerar åtal eller straff för det olovliga innehavet. Syftet är att minska tillgången på illegala vapen, och därmed den brottslighet där skjutvapen används.

Den senast genomförda vapenamnestin, 1 mars–31 maj 2013, resulterade i att 14 524 illegala skjutvapen, 608 tillståndspliktiga vapendelar och 36 ton ammunition lämnades in (RPS 2014). En stor del av vapnen var gamla (tillverkade före 1940-talet) och inte av de typer som brukar användas eller påträffas i den kriminella miljön.

En rimlig slutsats är därför att vapenamnestin har en mycket begränsad inverkan på vapentillgången i den kriminella miljön och de skjutningar som sker där. Däremot minskar vapenamnestin antalet okontrollerade vapen i samhället, och därmed även risken för att något av dessa vapen används vid någon form av eventuellt våldsdåd.

Internationell samverkan

En viktig komponent i att kunna både förebygga och utreda vapensmuggling är att samverka med rättsväsendet i andra länder, i utredningar angående vapen (SOU 2012:85). År 2014 hade polisen

och tullen ett regeringsuppdrag som syftade till att minska införseln av illegala skjutvapen till Sverige. En framgångsfaktor som pekades ut i projektet var en utökad nationell och internationell underrättelsesamverkan (RPS och Tullverket 2014).

Insatser mot kriminella nätverk generellt

Som framgått ovan är det svårt att genomföra insatser som är specifikt inriktade mot vapen i den kriminella miljön. En strategi är därför att arbeta intensivt med att utreda andra brott kopplade till kriminella individer och nätverk, och låta vapenbeslag bli en positiv bieffekt. Skälet är att vapen inte finns för sin egen skull i den kriminella miljön, utan är kopplade till den kriminalitet som bedrivs och det skrämselfkapital som är viktigt i många kriminella kretsar (Brå 2016a). När man gör kontroller, husrannsakan och visitationer i samband med andra brott påträffas även vapen.

Vapen synligare vid nyetablering

När nya självmarkerande kriminella grupper med namn försöker etablera sig bär medlemmarna ofta vapen (Brå 2016a). Detta beror på att de vill bygga upp ett skrämselfkapital (Brå 2012b, Brå 2016a).

Riktade insatser mot nya gäng kan därför skapa tillfällen för polisen att ta vapen i beslag och därmed minska risken för skjutningar (Brå 2016a).

En ökad vapenkontroll från myndigheternas sida borde rimligtvis även leda till att kriminella individer drar sig för att bära vapen. På det sättet kan antalet spontana skjutningar minska till följd av att vapnen blir mindre tillgängliga (Brå 2016a).

Vapnen kommer fram vid konflikter

Eftersom individerna i den kriminella miljön är medvetna om att de kontrolleras av polisen med jämna mellanrum, är det inte ovanligt att de undviker att bära vapen i onödan. Istället används gömställen som exempelvis bostäder, källar- och vindsförråd samt fordon. Ibland används yngre personer som har i uppgift att transportera vapen. De använder framför allt mopeder för både förvaring och transport av vapen och narkotika (Brå 2016a).

När det uppstår konflikter mellan kriminella individer och grupper kommer vapen emellertid ofta fram, och då ökar myndigheternas förutsättningar att ta illegala vapen i beslag. Ibland kan även informatörer och avhoppare lämna information om var vapen finns (Brå 2016a).

Ett viktigt skäl för polisen att prioritera och nå framgång när man utreder skjutningar är att det annars finns en risk för att perso-

nerna i den kriminella miljön upplever att det är riskfritt att begå denna typ av brott (Brå 2016a).

Referenser

Brottsförebyggande rådet, Brå (2011). *Det dödliga våldets utveckling. Fullbordat och försök till dödligt våld i Sverige på 1990- och 00-talet*. Rapport 2011:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2012a). *Utpressning i Sverige. Tvistelösning, bestraffning och affärsidé*. Rapport 2012:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2012b). *Otillåten påverkan mot företag. En undersökning om utpressning*. Rapport 2012:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015a). *Det dödliga våldet i Sverige 1990–2014. En beskrivning av utvecklingen med särskilt fokus på skjutvapenvåld*. Rapport 2015:24. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015b). *Skjutningar 2006 och 2014 – omfattning, spridning och skador*. Kortanalys 7/2015. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015c). *Personrån. En studie om vilka som utsätts, om brotten samt om riskfaktorer för rån bland unga*. Rapport 2016:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016a). *Kriminella nätverk och grupperingar*. Rapport 2016:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016b). *Konstaterade fall av dödligt våld – en genomgång av anmäld dödligt våld 2015*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Dorn, N., Murji, K. och South, N. (1992). *Traffickers. Drug Markets and Law Enforcement*. London: Routledge.

Hagelin, B. (2012). *Skjutvapen använda i brott i Sverige 2000-2010*. Nedladdad från Svenska vapensamlarföreningens webbplats http://www.svevap.se/images/stories/skjutvapen_vid_brott_2.pdf (2016-11-10)

Lakomaa, E. (2015). "Safe storage and Thefts of Firearms in Sweden: An Empirical Study". *European Journal of Criminology*, Januari 2015, volym 12(1), s. 3-16.

Proposition 1981/82:1 om ändring i vapenlagen (1973:1176).

Proposition 1985/86:176 om ändring i vapenlagen (1973:1176).

Proposition 1986/87:154 om ändring i vapenlagen (1973:1176).

Proposition 1987/88:120 om ändring i brottsbalken m.m.
(straffmätning och påföljdsval m.m.)

Proposition 1990/91:130 om ändringar i vapenlagen (1973:1176)
m.m.

Rikspolisstyrelsen och Tullverket (2014). *Minska införseln av illegala skjutvapen. Redovisning av regeringsuppdrag.*
RKP 060-7828/12, Tullverket, dnr STY 2013-3.

Rikspolisstyrelsen, rättsavdelningen (2014). *Vapenammestäm 2013. Redovisning och utvärdering.* RA001.976/2013.

SOU 2012:85. *Avlyssning mot grova vapenbrott?* Betänkande av utredningen om vissa hemliga tvångsmedel.

UNGDOMSBROTTLIGHETEN I SVERIGE

Olle Westlund och Anna Frenzel

Sammanfattning

I detta kapitel redogörs för hur vanligt det är att ungdomar i Sverige begår brott och blir utsatta för brott, samt vad reaktionerna blir från rättsväsendets sida för de ungdomar som begår brott. Tidigare studier har visat på att brottsligheten bland ungdomar totalt sett minskat mellan 1990- och 2000-talet. Detta hänger huvudsakligen samman med att allt färre unga begår stöldrelaterade brott. Även delaktighet i grövre våld verkar ha minskat bland ungdomar. Resultaten visar även på bibehållna nivåer av andelen personer i åldern 15–20 år som misstänkts för deltagande i skadegörelse- och våldsbrott, medan en ökning skett gällande narkotikabrott.

Även utsattheten för brott bland ungdomar har enligt olika självrapporteringsstudier minskat. Enligt NTU minskade andelen personer i åldern 16–19 år som utsatts för brott mot person under perioden 2005–2015. Minskningen gäller framför allt utsatthet för misshandel. En minskning av utsatthet för våld syns även i Statistiska centralbyråns undersökningar av levnadsförhållanden (ULF), som pekar på att utsattheten för hot eller våld på allmänna platser minskat sedan 2007.

Antalet lagföringar för brott mot förmögenhet har i förhållande till ungdomspopulationens storlek mer än halverats sedan 1995. Bland ungdomar i åldern 18–20 år låg den totala lagföringsnivån på en relativt stabil nivå under perioden 2000–2012, för att därefter minska något. Samtidigt har lagföringar avseende förmögenhetsbrott minskat kraftigt i förhållande till antalet ungdomar i denna åldersgrupp. Ifråga om narkotikabrott pekar statistiken emellertid på en ökning av lagförda 18–20-åringar sedan 1995, och av 15–17-åringar sedan mitten av 2000-talet.

Bland 15–17-åringar som döms i domstol har påföljden ungdomsvård ökat successivt sedan ungdomspåföljdsreformen 2007, medan ungdomstjänst som då infördes som enskild påföljd har minskat. Dessa två påföljder är nu lika vanliga och utgör också de vanligaste påföljderna vid domslut. Användningen av böter (genom dom eller strafföreläggande) och åtalsunderlåtelse har legat oförändrad sedan 2007 för denna åldersgrupp. Bland 18–20-åringar har förändringarna sedan

2007 istället bestått i en ökad användning av böter och en minskning av påföljdstyperna skyddstillsyn och villkorlig dom. Dessa är också de två dominerande påföljderna vid domslut.

Med strategiska brott avses vissa brott som indikerar särskilt hög risk för återfall i brottslighet. År 2013 utgjordes de strategiska brotten av rån, tillgrepp av fortskaffningsmedel samt brott mot allmän verksamhet (främst i form av övergrepp i rättsak samt hot och våld mot tjänsteman). Bland 15–17 åringar som i sin debut lagförs för rån återfaller mer än hälften i tre eller fler nya lagföringar under de kommande sju åren. Efter att ha legat oförändrade mellan åren 2005 och 2010 har antalet lagföringar för strategiska brott, i förhållande till ungdomspopulationens storlek, minskat. Jämfört med 2000 har det skett förändringar i de strategiska brotten, som åtminstone delvis sammanhänger med en generell och kraftig minskning av biltillgrepp under 2000-talet.

Inledning

Hur vanligt är det att unga personer begår brott, och vilka brott är de vanligaste att begå? Vilka straff ges unga lagöverträdare? Detta kapitel innehåller även en redogörelse för hur vanligt det är att unga personer utsätts för brott. Brott som begås av ungdomar tenderar nämligen att i hög utsträckning drabba andra ungdomar (Estrada 1999, Sarnecki 2001, Granath 2007).

I kapitlet används uppgifter både från olika frågeundersökningar¹ och från kriminalstatistiken, med fokus på ungdomar i åldern 15–20 år. De frågeundersökningar som används är Nationella trygghetsundersökningen² (NTU), Skolundersökningen om brott³

¹ Studier som bygger på så kallade självdeklarationsundersökningar av brott används vanligen för att undersöka både utvecklingen av delaktighet i brott över tid och samband mellan olika riskfaktorer och brott. Denna typ av undersökningar används också för att jämföra ungdomsbrottsligheten i olika länder (se till exempel Kivivuori och Bernburg 2011; Zauberman 2009; Junger-Tas m.fl. 2010).

² För mer information om NTU, se NTU 2016 – om utsatthet, trygghet och förtroende (Brå 2017).

³ Skolundersökningen om brott genomförs med hjälp av ett riksrepresentativt urval av elever i årskurs nio. Eleverna får anonymt fylla i en enkät under skoltid, med frågor om bland annat utsatthet för brott samt delaktighet i brott och andra riskbeteenden. Den senaste datainsamlingen skedde 2015. Då medverkade totalt 4 659 elever, och bortfallet på elevnivå låg på 16,2 procent (Brå 2016c). Inför datainsamlingen 2015 gjordes flera större förändringar i frågeformuläret, och urvalsmetoden ändrades. Mer information om detta återfinns i den tekniska rapporten (Brå 2016b).

(SUB), Stockholmsenkäten från Stockholms stad, undersökningen Skolelevers drogvapor, som genomförs av Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN), och Statistiska centralbyråns undersökningar av levnadsförhållanden (ULF). För en närmare redogörelse för frågeundersökningars begränsningar, se introduktionskapitlet i denna publikation.

Eftersom olika datakällor ibland använder olika åldersindelningar i sina redovisningar, eller endast täcker vissa åldrar, varierar de studerade åldersgrupperna en del mellan olika avsnitt. Utvecklingen beskrivs med betoning på perioden efter 2005.⁴ I den del av kapitlet som gäller påföljder för unga lagöverträdare är startpunkten 2007, eftersom en reform av ungdomspåföljderna trädde i kraft detta år. I avsnittet om ungdomsbrottslighetens utveckling enligt kriminalstatistiken används (för att underlätta jämförelser över tid) åldersstandardiserade siffror, till exempel antal misstänkta 15–17-åringar per 1 000 invånare i åldersgruppen. Anledning till detta är att antalet ungdomar i befolkningen varierar mellan olika tidsperioder, vilket i sig påverkar hur många som registreras för brott.

Kapitlet är disponerat på följande sätt: inledningsvis beskrivs egen delaktighet i brott bland ungdomar i årskurs nio utifrån SUB. Därefter följer en redovisning av utsatthet för brott bland elever i årskurs nio samt äldre ungdomar (16–19 år). Sedan redovisas ungdomsbrottslighetens utveckling enligt kriminalstatistiken, utifrån antal misstänkta personer, brottsdeltaganden och lagföringar. Det därpå följande avsnittet behandlar påföljderna för de ungdomar som blir lagförda. Kapitlet avslutas med en kort diskussion.

Ungas delaktighet i olika former av brott

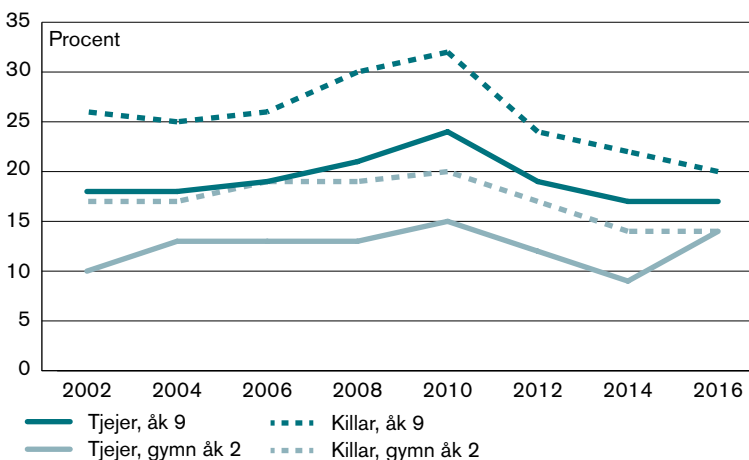
I detta avsnitt används data från Stockholmsenkäten och från undersökningen Skolelevers drogvapor, som genomförs av Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN). Stockholmsenkäten genomförs vart annat år bland samtliga elever i grundskolans årskurs nio och gymnasiets år 2, boende i Stockholms stad (Stockholms stad 2016). CAN:s undersökning genomförs årligen bland elever i grundskolans årskurs nio och gymnasiets år 2, i ett urval skolor i hela landet (CAN 2015b). De indikatorer på delaktighet i brott som används här är att ha snattat, begått något grövre stöldbrott eller begått grövre våld under de senaste tolv månaderna, eller att någon gång ha använt narkotika.

⁴ När det gäller lagföringsstatistiken och statistiken över misstänkta personer redovisas utvecklingen sedan 2000. Uppgifterna från NTU gäller från 2005, eftersom den första undersökningen genomfördes 2006.

Snatteri

Snatteri är en form av brott som är relativt vanlig bland ungdomar, och då främst bland elever i årskurs nio, jämfört med gymnasieelever (se figur 1). Sett över tid visar statistik från Stockholmsenkäten att andelen elever som uppger att de snattat någon gång under de senaste tolv månaderna ökade under perioden 2002–2010 (Stockholms stad 2016). Ökningen skedde både bland tjejer och killar, och både bland elever i årskurs nio och bland elever i gymnasiets år 2.

Figur 1. Andel elever som uppger att de snattat under de senaste tolv månaderna, åren 2002–2016. Särredovisning för kön och årskurs. Procent.
Källa: Stockholmsenkäten.

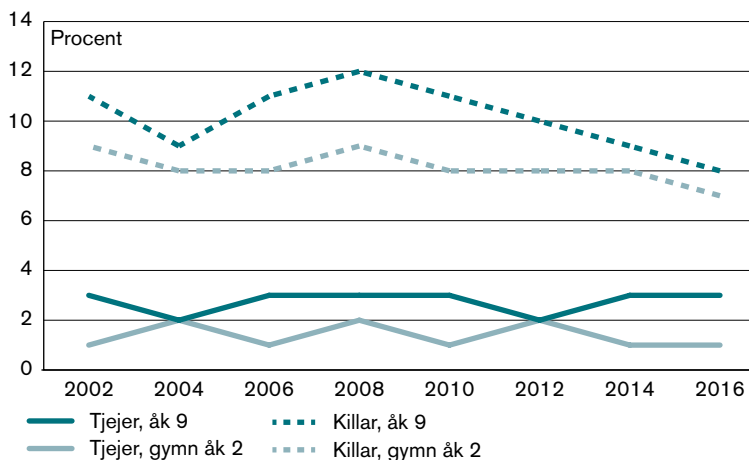
Sedan 2010 har andelen elever som uppger att de snattat dock minskat. För tjejer i årskurs nio och killar i gymnasiets år 2 ligger nivåerna nu på ungefär samma som de gjorde när mätningarna startade 2002. För killar i årskurs nio har andelen dock fortsatt sjunka, och ligger nu på den lägsta nivån hittills. När det gäller tjejer i gymnasiets år 2 minskade andelen som uppger att de snattat mellan 2010–2014, för att därefter öka något i den senaste mätningen 2016.

Grövre stöldbrott

I kategorin grövre stöldbrott ingår de elever som uppger att de stulit en moped, motorcykel eller bil, eller gjort inbrott i en bil, affär, kiosk eller annan byggnad under de senaste tolv månaderna (Stockholms stad 2016). Som framgår i figur 2 är det en större andel av killarna (både i årskurs nio och gymnasiets år 2) som uppger att de begått grövre stöldbrott jämfört med motsvarande andel bland tjejerna. Mönstret är likartat under hela mätperioden.

För killar ökade andelen under perioden 2004–2008, för att därefter minska, och minskningen var tydligast bland killar i årskurs nio. Sett över hela perioden 2002–2016 minskade andelen killar totalt sett som uppgav delaktighet i grövre stöldbrott.

Figur 2. Andel elever som uppger att de har begått något grövre stöldbrott under de senaste tolv månaderna, åren 2002–2016. Särredovisning för kön och årskurs. Procent. Källa: Stockholmsenkäten.

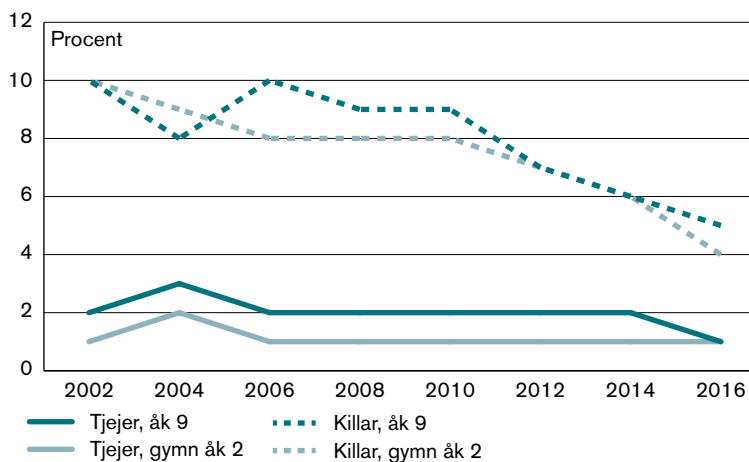
För tjejer ser mönstret lite annorlunda ut under perioden, jämfört med mönstret för killar. Både i årskurs nio och i gymnasiets år 2 varierade andelen som uppgav delaktighet i grövre stöldbrott, kring en relativt stabil nivå under hela perioden 2002–2016. För tjejer i årskurs nio har nivån varierat mellan 2–3 procent, medan den legat på 1–2 procent för tjejer i gymnasiets år 2.

Grövre våld

Delaktighet i grövre våld definieras här som att med avsikt ha slagit någon så att man tror eller vet att den som blev slagen behövde sjukvård (Stockholms stad 2016). Precis som för delaktighet i grövre stöldbrott är det en större andel killar som uppger att de begått grövre våld under de senaste tolv månaderna, jämfört med andelen tjejer som uppger detta (figur 3).

Bland killarna har den andel som uppger att de begått grövre våldsbrott under de senaste tolv månaderna minskat under perioden 2002–2016. Detta gäller både för killar i årskurs 9 och i gymnasiets år 2. Minskningen har varit tydligast för killar i gymnasiets år 2, där 10 procent uppgav delaktighet i grövre våldsbrott 2002, medan motsvarande andel 2016 ligger på 4 procent.

Figur 3. Andel elever som uppger att de har begått grövre våldsbrott under de senaste tolv månaderna, åren 2002–2016. Särredovisning för kön och årskurs. Procent. Källa: Stockholmsenkäten.

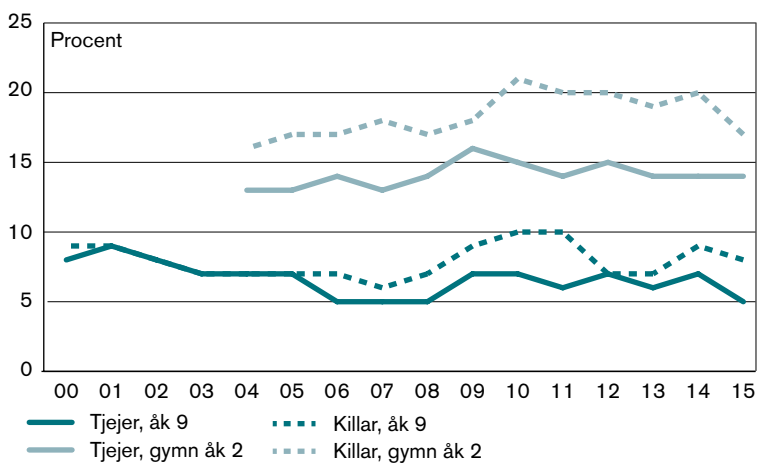
För tjejer är minskningen inte lika tydlig som bland killar. För tjejer i gymnasiet år 2 har nivån legat stabil under hela perioden, bortsett från en ökning 2004. Mönstret ser likartat ut för tjejer i årskurs 9, men andelen minskade 2016.

Användning av narkotika

Andelen elever som uppger att de någon gång använt narkotika har legat relativt stabilt under perioden 2000–2015, både för elever i gymnasiet år 2 och för elever i årskurs 9 (CAN 2015b). När man studerar eleverna i gymnasiet år 2 uppger en större andel killar att de någon gång provat narkotika, jämfört med andelen tjejer (figur 4).

För elever i årskurs 9 är det en ungefär lika stor andel tjejer som killar som uppger att de någon gång provat narkotika under perioden 2000–2015. Att det är en större andel elever i gymnasiet år 2 som uppger att de någon gång provat narkotika får stöd även i annan forskning, som visat att narkotikadebuten generellt sett sker efter 16 års ålder (Guttormsson m.fl. 2004).

Figur 4. Andel elever som uppger att de har använt narkotika någon gång, åren 2000–2015. Särredovisning för kön och årskurs. Procent. Källa: CAN.

Delaktigheten i brott bland elever i årskurs nio har minskat även enligt Skolundersökningen om brott

I Brås skolundersökning om brott får elever i årskurs nio besvara flera frågor om hur många gånger de begått olika brottshandlingar under de senaste tolv månaderna (Brå 2016a och Brå 2016b). Då flera större förändringar gjorts av enkäten sedan den förra undersökningen, kan jämförelser bakåt i tiden inte göras på samtliga variabler.⁵ Däremot bedöms resultaten från Skolundersökningen 1995–2011 vara jämförbara, vilket innebär att de jämförelser över tid som görs i detta avsnitt handlar om denna tidsperiod (se även Brå 2013).

Resultaten från Skolundersökningen om brott som genomfördes mellan åren 1995 och 2011 visar, i likhet med resultaten från Stockholmsenkäten, att andelen elever som uppger att de begått brott minskat (Brå 2013). Minskningen var större för killar än för tjejer och gäller framför allt för stöldrelaterade handlingar, men även delaktighet i våld och skadegörelse har minskat. Däremot har delaktigheten i narkotikabrott inte minskat på samma tydliga sätt; där har nivån legat på en relativt jämn nivå, vilket är i linje med resultaten från CAN:s undersökning.

Resultaten visar också att attityder kring vissa typer av brott och andra problembeteenden blivit mer avståndstagande sedan 1990-talet. Ett exempel på detta är att andelen elever som anger att de skulle tycka att det var ganska eller helt okej om kompisar-

⁵ I rapportens avslutande kapitel görs dock vissa analyser och jämförelser med tidigare resultat och andra studier (se Brå 2016a).

na skulle snatta något i en affär har minskat från 27 procent 1997 till 17 procent 2011. Andelen elever som tar avstånd från att röka hasch eller marijuana har dock varit oförändrad fram till 2011.

Även skoltrivseln och att eleverna är nöjda med de flesta av sina lärare ökade fram till 2011, samtidigt som andelen elever som skolkat vid minst ett tillfälle har minskat. Andelen elever som uppgav att de alltid trivs bra i skolan ökade från 15 procent 1995 till 28 procent 2011.

Det är också fler elever som uppger att föräldrarna alltid vet var de är och vilka de träffar om de går ut på kvällen (denna andel ökade från 22 procent 1995 till 34 procent 2011).

Det har också skett vissa förändringar vad gäller umgängesvanor. Andelen ungdomar som uppger att de brukar träffa kompisar på kvällarna har minskat från 31 procent 1995 till 18 procent 2011. Även andelen elever som brukar besöka exempelvis fritidsgårdar, disco eller fester minskade fram till 2011. Detta kan sannolikt kopplas samman med att ungdomar numera i högre utsträckning umgås via internet och sociala medier.

Andelen unga som uppger att de har någon kompis som snattat, förstört någonting, brutit sig in någonstans respektive slagit ner någon har också minskat mellan 1995 och 2011, och det är färre som uppger att de druckit sig berusade. Andelen elever som uppger att de vid minst ett tillfälle druckit alkohol så att de känt sig berusade var 65 procent 1995 och 43 procent 2011. I CAN:s undersökning om skolelevs alkohol- och drogvänor syns också en långsiktigt minskande trend vad gäller andelen elever som druckit alkohol, och en minskning av den genomsnittliga årskonsumtionen under 2000-talet (CAN 2015b). Berusningsdrickande har tydliga samband med våldsutövande (se exempelvis Felson m.fl. 2011), men det kan även i vissa fall antas ha påverkan på benägenheten att begå andra typer av brott. Sammantaget tyder alltså forskningen på att det skett förändringar som troligtvis har bidragit till att brottsligheten totalt sett minskat över tid bland ungdomar i denna åldersgrupp.

Delaktigheten i brott har minskat även i andra nordiska länder

Även i andra nordiska länder genomförs regelbundna självdeklarationsundersökningar bland elever. I exempelvis Finland genomförs vart fjärde år en riksrepresentativ studie som på många sätt liknar Skolundersökningen om brott. Den finska studien visar att det skett en allmän minskning av delaktighet i brott bland ungdomar under åren 1995–2012. Den främsta minskningen skedde fram till 2008 gällande stöldbrott och skadegörelse. Stöldbrott i form

av snatteri ligger på en stabil nivå sedan dess, medan skadegörelse verkar ha ökat mellan 2008 och 2012. Delaktighet i våldsbrott ligger dock fortsatt relativt stabilt under perioden (Salmi 2012).

Även i danska studier har man kunnat se att andelen ungdomar som begått mindre allvarliga stöldbrott minskat, samtidigt som andelen laglydiga ungdomar har ökat över tid (Balvig 2006, Balvig 2011). Detta sätts i samband med att utbildning blivit viktigare för dagens ungdomar för att få jobb, och att det idag är en ökad konkurrens på arbetsmarknaden. Dessa faktorer medför att ungdomar i dag i större utsträckning avstår från att begå brott för att inte riskera sin framtid (Balvig 2011).

Sverige, Finland och Danmark har dessutom, utöver ovan nämnda studier, även deltagit i *International self-report delinquency study* (ISRD) tillsammans med ett flertal andra länder i världen. ISRD har genomförts i tre omgångar, den första 1992–1993, den andra 2005–2007 och den tredje 2012–2016.⁶ Även i ISRD-studierna ser man ett tydligt mönster, där brottsligheten bland ungdomar minskat i de nordiska länderna (se t.ex. Elonheimo 2014, Libak Pedersen 2013, Kivivuori 2007). Den senaste ISRD-undersökningen i Finland visar att både andelen ungdomar som begår våldsbrott och egendomsbrott har minskat över tid, medan användningen av narkotika ökat något (Elonheimo 2014). Även i Danmark ser man i den senaste ISRD-undersökningen en generell minskning av andelen ungdomar som begår brott (Libak Pedersen 2013). Finland har medverkat i samtliga tre omgångar av datainsamling, medan Danmark medverkat i de två senaste omgångarna.

Utsatthet för brott bland unga

Minskad utsatthet för brott bland 16–19-åringar

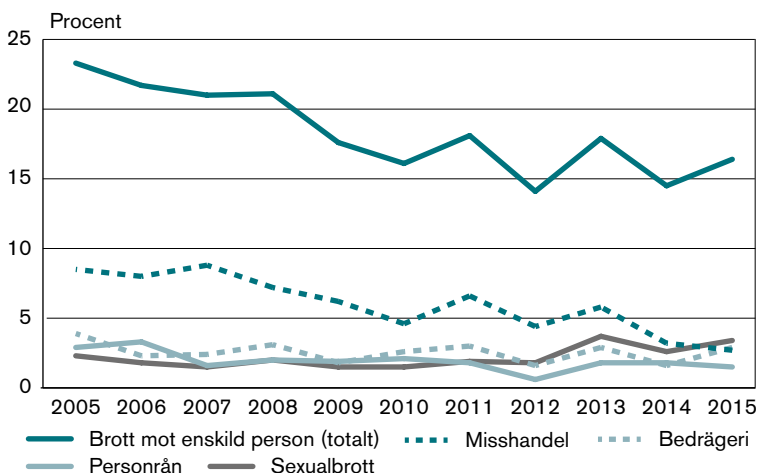
I Nationella trygghetsundersökningen får intervjupersonerna svara på frågor om utsatthet för en rad olika brott. Andelen personer i åldern 16–19 år som uppger att de utsatts för något brott mot enskild person (misshandel, hot, sexualbrott, personrån, trakasserier eller bedrägeri) har minskat under perioden 2005–2015, från drygt 23 procent utsatta 2005 till drygt 16 procent utsatta 2015 (se figur 5).⁷ Den tydligaste minskningen skedde 2005–2010. Andelen utsatta för personrån, sexualbrott och bedrägeri bland personer i åldern 16–19 år har legat på en relativt stabil nivå runt 2 procent

⁶ De länder som deltar ska ha avslutat sin datainsamling under 2016. Vissa länder har avslutat den tidigare under perioden.

⁷ Att andelen utsatta personer i åldern 16-19 år inte särredovisas på kön för respektive brottstyp beror på att det handlar om för få individer som uppger att de utsatts.

under åren 2005–2015. Minskningen i utsatthet för brott mot person förklaras i första hand av en minskning av andelen ungdomar utsatta för misshandel. År 2005 uppgav drygt 8 procent att de utsatts för misshandel, medan motsvarande andel 2015 är knappt 3 procent. Andelen utsatta 2015 är den lägsta uppmätta nivån hittills.

Figur 5. Andel personer 16–19 år som utsatts för något brott mot enskild person totalt, respektive misshandel personrån, bedrägeri och sexualbrott, åren 2005–2015. Procent. Källa: NTU.

Utsatthet för brott av en ung gärningsperson vanligare bland unga

I NTU tillfrågas de intervjupersoner som utsatts för brott mot person (förutom bedrägeri)⁸ om de vet eller kan uppskatta gärningspersonens ålder. Av samtliga tillfrågade (16–79 år) uppgav i genomsnitt ungefär en procent att de utsatts av en gärningsperson som bedömdes vara 17 år eller yngre, under perioden 2008–2015.⁹

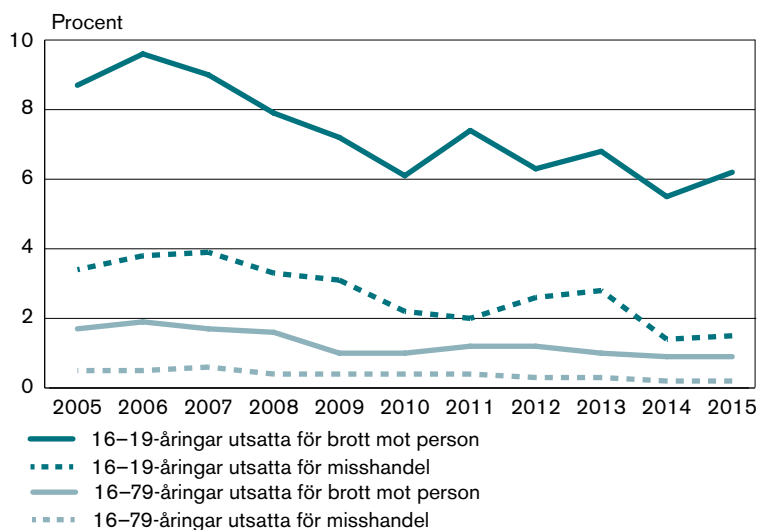
Då det är vanligt att ungdomar begår våldsbrott mot personer i ungefär samma ålder kan man förvänta sig att en större andel unga (16–19 år) uppger att de utsatts för misshandel av en ung gärningsperson, jämfört med samtliga tillfrågade (16–79 år) som uppger att de utsatts för misshandel. Detta bekräftas av NTU, där det framgår att den yngsta åldersgruppen som tillfrågats (personer

⁸ När det gäller bedrägeri efterfrågas inte gärningspersonens ålder, eftersom detta brott inte behöver innebära att man fysiskt träffat gärningspersonen.

⁹ Majoriteten av de utsatta kan lämna en åldersuppgift om gärningspersonen. I knappt 14 procent av händelserna 2005–2015 har den utsatta personen inte kunnat bedöma gärningspersonens ålder.

i åldern 16–19 år) oftare blir utsatta av personer i samma ålder (se figur 4). Andelen 16–19-åringar som uppger att de utsatts för något av de aktuella brotten av en person som bedömdes vara 17 år eller yngre uppgick i genomsnitt till 7,1 procent under perioden 2008–2010 och 6,5 procent under perioden 2011–2015. Andelen unga som uppger att de utsatts för misshandel av en ung gärningsperson minskade från i genomsnitt 2,9 procent under perioden 2008–2010 till i genomsnitt 2,2 procent under perioden 2011–2015.

Figur 6. Andelen personer i åldern 16–19 respektive 16–79 år som utsatts av en gärningsperson som bedömdes vara 17 år eller yngre, avseende brott mot enskild person (ej bedrägerier) samt misshandel. Procent. Källa: NTU.

Sammanfattningsvis visar alltså NTU att andelen ungdomar i åldrarna 16–19 år som utsatts för något brott mot person (misshandel, hot, trakasserier, rån eller sexualbrott) minskade under åren 2005–2010, för att därefter ligga på en relativt stabil nivå (även om nivåerna varierar en del mellan åren).

Andelen ungdomar som uppger att de utsatts för misshandel av en gärningsperson som bedömdes vara 17 år eller yngre minskade också under åren 2005–2010, och låg därefter relativt stabilt mellan 2010–2013. Därefter har ytterligare en minskning skett.

Andelen personer 16–19 år som uppger att de utsatts för misshandel av en ung gärningsperson är ungefär densamma som andelen 16–79-åringar. Samtidigt uppger alltså en avsevärt större andel unga att de utsatts för brott mot person av en ung gärningsperson jämfört med personer i åldern 16–79 år. Skillnaden består i första

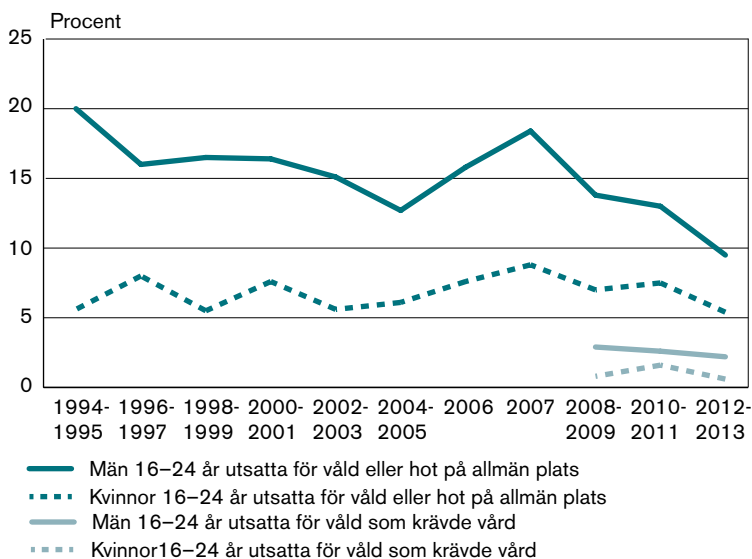
hand av att personer i åldern 16–19 år oftare utsätts för rån jämfört med äldre personer.

Minskad utsatthet för våld eller hot på allmän plats

Genom Statistiska centralbyråns (SCB) undersökningar av levnadsförhållanden (ULF)¹⁰ är det möjligt att följa utvecklingen av 16–24-åringars utsatthet för våld eller hot över ett längre tids-
spann än vad som är möjligt i NTU. Under hela perioden är det en större andel män som uppger att de blivit utsatta för våld eller hot på allmän plats jämfört med andelen kvinnor.

Vid en jämförelse över tid framgår att andelen män i åldern 16–24 år som uppger att de utsatts för något hot eller våld på allmän plats (till exempel på gatan) minskade fram till 2005, för att sedan öka fram till 2007 (se figur 7). För kvinnor varierade andelen utsatta i åldern 16–24 år mellan drygt 5 och 8 procent fram till 2005. Därefter skedde en ökning fram till 2007, dock inte lika kraftig som ökningen för männen. Efter 2007 har det skett en tydlig minskning i andelen utsatta, bland både män och kvinnor.

Figur 7. Andel män och kvinnor 16–24 år utsatta för något våld eller hot på allmän plats samt våld som krävde vård enligt SCB:s offerundersökningar, åren 1994–2013. Procent. Källa: ULF.¹¹

¹⁰ För mer information om ULF, se <http://www.scb.se/LE0101>.

¹¹ Fram till och med 2006 baseras uppgifterna på besöksintervjuer, och från och med 2007 på telefonintervjuer (SCB 2010). Därför redovisas inte dessa år som dubbelår.

Från och med 2008 ställs också en fråga om huruvida våldet man utsatts för krävde vård.¹² Det är inte specificerat var våldet skett, vilket innebär att det inte enbart handlar om våld på allmän plats. Andelen män i åldern 16–24 år som uppger att de utsatts för denna typ av grövre våld har minskat något, från 2,9 procent utsatta åren 2008–2009 till 2,2 procent utsatta åren 2012–2013. Motsvarande andel kvinnor har under perioden legat på en lägre nivå

Straffrättsliga reaktioner på ungdomars brottslighet

Hög brottsaktivitet under tonåren

I figur 8 visas antalet misstänkta personer i olika åldrar per 1 000 invånare i respektive ålder under åren 2005, 2010 och 2015. År 2015 misstänktes omkring 20 800 personer i åldern 15–20 år för brott. Detta antal är emellertid påverkat av en förändring i lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser gällande unga lagöverträdare (LUL) 2012. Förändringen innebar att polisen fick en ökad behörighet att leda förundersökning avseende personer mellan 15 och 17 år. Möjligheten att redovisa statistik avseende misstänkta personer handlagda av polisen är emellertid begränsad, vilket har påverkat statistiken i form av en lägre nivå i redovisningen. En uppskattning visar att det rör sig om en underredovisning på 10–20 procent av de misstänkta (se figur 8).¹³

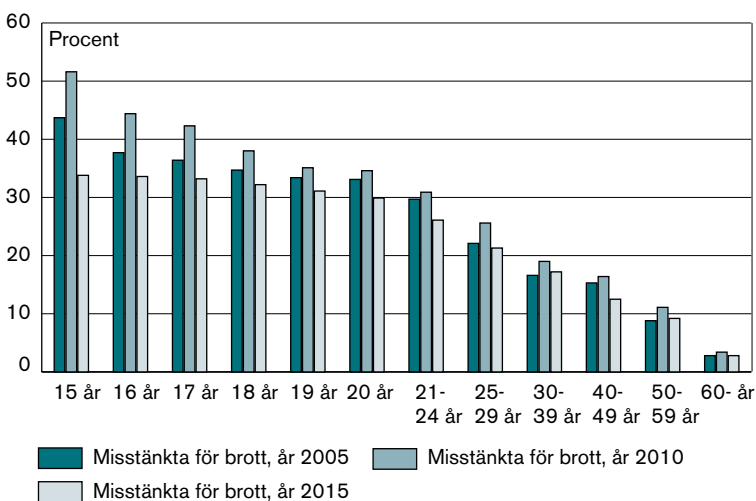
Figur 8 visar på ett långvarigt och tydligt mönster, nämligen att den registrerade brottsaktiviteten är som högst under de mellersta tonåren (15–17 år). Därefter avtar antalet misstänkta personer gradvis, vilket pekar mot att brottslig aktivitet för majoriteten ungdomar kan ses som en övergående fas. Ungdomsbrottsligheten är sedan länge prioriterad av rättsväsendet, och detta bidrar i viss mån till mönstret med högre andelar misstänkta bland de yngsta.

En mindre grupp ungdomar börjar dock begå normöverträdelser redan före 15 års ålder, och registreras därefter för ytterligare brott under ungdomsåren. Dessa löper också en förhöjd risk att hamna i mer långvarig kriminalitet (se till exempel Brå 2013, Loeber och Farrington 2012, Brå 2011 samt Bergman och Andershed 2009).

¹² En liknande fråga har funnits med även tidigare år, men dessa resultat redovisas inte här, eftersom den frågan även inkluderade våld som ledde till synliga märken eller kroppsskada utan läkarbesök.

¹³ Underregistreringen ser ut att vara som störst för 15-åringar (15–20 procent) och som minst för 17-åringar (cirka 10 procent).

Figur 8. Antal misstänkta personer per 1 000 invånare i respektive åldersgrupp 2005, 2010 samt 2015. Samtliga brott. Källa: Kriminalstatistiken.

Ungdomars överrepresentation innebär inte att de flesta brott i samhället begås av ungdomar. Vuxna (personer äldre än 20 år) utgör sammantaget en större andel av befolkningen, och svarar i kraft av detta för fler brott. Vidare bör det påpekas att de vuxnas andel av brottsligheten tenderar att öka med brottslighetens allvarlighetsgrad. Personrånen utgör emellertid ett undantag från detta mönster, där en majoritet av de misstänkta gärningspersonerna är 15–20 år gamla (se vidare kapitlet Rån).

Stabila misstankenivåer gällande 18–20-åringar men större variation bland 15–17-åringar

Som tidigare framgått i detta kapitel skiljer sig killars och tjejers delaktighet i brott från varandra. Antalet killar som misstänks för brott är också avsevärt högre än antalet tjejer.

Bland killar 15–17 år har antalet misstänkta per 1 000 killar i åldersgruppen under åren 2005–2015 varierat mellan 48 och 66 per år. Antalet misstänkta killar 18–20 år har varit något mer stabilt och lägre, mellan 49 och 56 per år. Även bland tjejer 15–17 år har nivåerna fluktuerat något, om än på en lägre nivå jämfört med killarna (mellan 16 och 28 misstänkta tjejer per 1 000 tjejer i åldersgruppen). Skillnaderna mellan könen ökar i åldern 18–20 år, där tjejerna legat relativt stabilt mellan 11 och 15 misstänkta per 1 000 tjejer och år.

Unga misstänks oftast för brottsdeltagande vid stöld, narkotika, våld, trafikbrott och skadegörelse

I detta sammanhang är det även viktigt att studera hur antalet brottsdeltaganden¹⁴ i olika brott ser ut, speciellt för de brott där ungdomar ofta misstänks. Brottsstyper där unga personer (15–20 år) misstänks för en hög andel brottsdeltaganden är stöldbrott, narkotikabrott, misshandel, brott mot trafikbrottslagen (där olovlig körning utgör drygt hälften av samtliga brottsdeltaganden)¹⁵ samt skadegörelsebrott.

Den historiskt sett dominerande brottstypen stöldbrott har mer än halverats sedan mitten på 1990-talet, vilket överensstämmer med resultaten i Skolundersökningen om brott 1995–2011.¹⁶ Samtidigt har antalet misstänkta narkotikabrott ökat kontinuerligt, så att brottsdeltagandena för narkotikabrott nu har passerat stöldbrotten. Det kan förklaras av framförallt två omständigheter. För det första har lagstiftningen ändrats, så att polis och åklagare har större möjlighet att knyta såväl ungdomar som vuxna till lindrigare narkotikabrott. För det andra påverkas antalet brottsdeltaganden i narkotikabrott i viss mån av de insatser som rättsväsendet gör på området.

Mot bakgrund av tidigare resultat från de skolundersökningar om brott som Brå genomförde 1995–2011 och andra undersökningar som mäter narkotikabruk bland ungdomar (CAN 2015a, CAN 2015b) är det sannolikt att narkotikabrottslighetens utveckling i kriminalstatistiken snarare har påverkats av en ökad ingripandenivå från rättsväsendets sida (Guttormsson 2008) än ett kraftigt ökat narkotikamissbruk (se vidare kapitlet Narkotikabrott).

Figur 9 redovisar antalet brottsdeltaganden. Med anledning av tidigare nämnda förändring i LUL, som lett till en underredovisning av brottsdeltaganden från 2012, bör utvecklingen efter 2012 tolkas med stor försiktighet.¹⁷

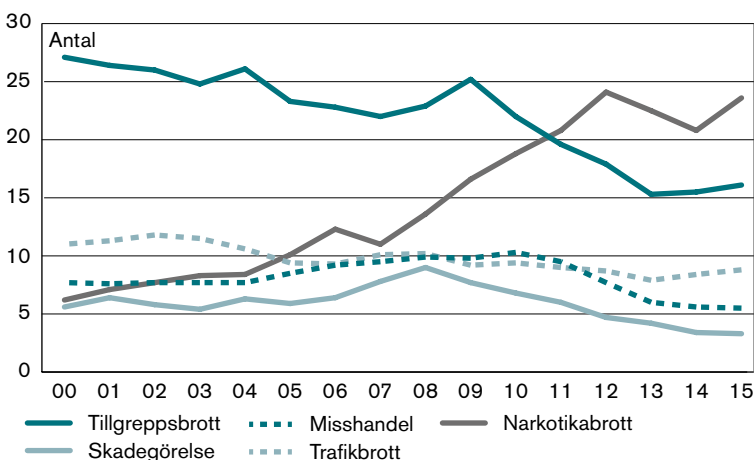
¹⁴ Med *brottsdeltagande* menas varje gång en gärningsperson utsätter en annan person för brott. Om en person exempelvis misstänks ha misshandlat två personer vid ett och samma tillfälle, räknas det som två brottsdeltaganden. Om det istället är två gärningspersoner som misstänks för att medverkat tillsammans vid misshandeln av de två utsatta personerna, räknas det som fyra brottsdeltaganden. Det bör även nämnas att den registrerade brottslighetens struktur inte behöver överensstämma med den faktiska brottsstrukturen.

¹⁵ Lindrigare trafikbrott, exempelvis sådan fortkörning som ger ordningsbot, ingår inte i redovisningen.

¹⁶ Jämförelser bakåt i tiden görs inte mellan den senaste Skolundersökningen om brott 2015 och tidigare år, eftersom flera större förändringar gjorts av enkäten sedan den förra undersökningen. Däremot bedöms resultaten vara jämförbara under perioden 1995–2011.

¹⁷ Minskningen i de registrerade brottsdeltagandena i tillgreppsbrott under perioden 2000–2015 rör främst inbrottsstölder och tillgrepp av fortskaffningsmedel.

Figur 9. Antal misstänkta brottsdeltaganden för personer i åldern 15–20 år per 1 000 i åldersgruppen, åren 2000–2015. Källa: Kriminalstatistiken.

Färre 15–17-åringar lagförda för stöld

Redovisningen ovan har rört ungdomar som misstänkts för brott. I detta avsnitt redovisas utvecklingen av antalet lagföringsbeslut gällande ungdomar. Att lagföras innebär att man konstaterats vara skyldig, genom fällande dom, godkänt strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse utfärdad av åklagare. Denna statistik påverkas därför inte av de tidigare nämnda förändringarna i LUL.

Figur 10 och 11 visar antalet lagföringar totalt samt antalet lagföringar där huvudbrottet¹⁸ avser brott mot förmögenhet (innefattar stöldbrott, bedrägeribrott av olika slag samt skadegörelse), brott mot person (innefattar våldsbrott som misshandel, olaga hot och sexualbrott) samt brott mot trafikbrottslagen respektive narkotikastrafflagen. För att undersöka om utvecklingen ser annorlunda ut för yngre respektive äldre ungdomar (dessa åldersgrupper hanteras något annorlunda i fråga om påföljder för brott), särredovisas lagföringarna för ungdomar i åldern 15–17 år respektive 18–20 år. En person kan lagföras vid flera tillfällen under samma år. I figur 8 och 9 redovisas antalet lagföringar per 1 000 personer i åldern 15–17 år respektive 18–20 år, för att på så sätt teckna utvecklingen oberoende av ungdomskullarnas storlek.

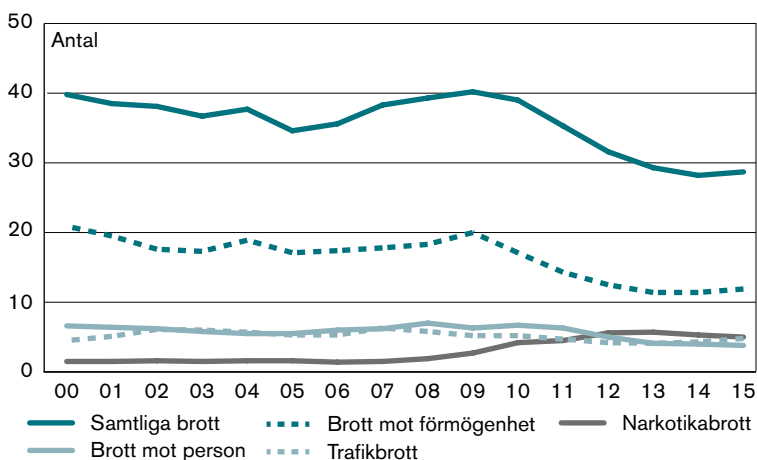
När det gäller 15–17-åringar minskade det totala antalet lagföringar fram till 2005 (se figur 10). En uppgång skedde från 2005, men sedan 2009 har lagföringarna åter minskat. Detta främst till följd

¹⁸ En lagföring kan innehålla flera olika brott. I sådana fall är huvudbrottet det brott som har den strängaste påföljden.

av ett minskat antal lagföringar för brott mot förmögenhet. Lagföringarna för brott mot person samt brott mot trafikbrottslagen har legat relativt konstant under det senaste decenniet. Lagföringarna för narkotikabrott har legat på en jämförelsevis lägre nivå, men har ökat i antal under de senaste tio åren.

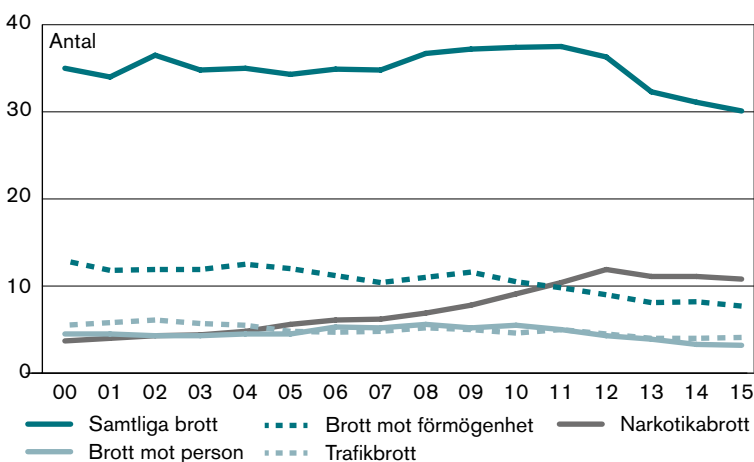
I absoluta tal skedde en tydlig ökning av antalet lagföringar åren 2005–2008 (från cirka 12 600 till 15 200). Därefter har det skett en minskning till cirka 8 800 lagföringar 2015. Denna utveckling kan delvis förklaras av att ungdomskullarnas storlek ökade kraftigt under 2000-talets senare hälft, för att sedan minska. Den enskilt viktigaste förklaringen till det minskande antalet lagföringar hör dock samman med den halvering av förmögenhetsbrotten som skett sedan 2009.

Figur 10. Lagföringarbeslut för olika typer av brott för personer i åldern 15–17 år per 1 000 i åldersgruppen, åren 2000–2015. Källa: Kriminalstatistiken.

Bilden ser delvis annorlunda ut när det gäller ungdomar i åldern 18–20 år (se figur 11). Lagföringarna i denna åldersgrupp låg relativt stabilt under perioden 2000–2012, och har därefter minskat något. Lagföringar gällande brott mot förmögenhet har totalt sett minskat något under perioden. Lagföringar för trafikbrott och brott mot person har legat på relativt stabila nivåer den senaste tioårsperioden. Däremot har lagföringar för narkotikabrott ökat stadigt sett över en längre tid. Även bland 18–20-åringar har det skett en minskning av antalet lagföringar för förmögenhetsbrott, om än inte lika kraftigt som bland 15–17-åringarna.

Figur 11. Lagföringsbeslut för olika typer av brott för personer i åldern 18–20 år per 1 000 i åldersgruppen, åren 2000–2015. Källa: Kriminalstatistiken.

Påföljder vid ungdomsbrott

I Sverige finns en lång tradition av att särbehandla ungdomar som begått brott jämfört med vuxna. Till grund för detta ligger dels uppfattningen att ungdomar inte har en tillräcklig mognad för att fullt ut ställas till svars för sina handlingar, dels att unga som begår brott anses ha ett särskilt behov av vård och stöd. I brottsbalken anges därför att personer under 21 år inte ska dömas lika hårt som vuxna.¹⁹ I praktiken innebär det att ungdomar mellan 15 och 17 år i första hand döms till så kallade ungdomspåföljder (ungdomsvård, ungdomstjänst och sluten ungdomsvård), medan ungdomar mellan 18 och 20 år i första hand döms till frivårdspåföljder (skyddstillsyn och villkorlig dom).

Ungdomsvård innebär att personen ges vårdinsatser via socialtjänsten. Det kan röra sig om exempelvis samtalskontakter och behandlingsprogram, men också om mer ingripande insatser som placeringar på öppna eller låsta institutioner (så kallade § 12-hem) enligt lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). Ungdomsvårdens omfattning avgörs av personens vårdbehov.

Vid ungdomstjänst är det i stället den begångna brottslighetens straffvärde som styr påföljdens omfattning. Ungdomstjänst kan utdömas mellan 20 och 150 timmar, och består främst av oavlönat arbete, men kan också innehålla påverkansprogram. Sluten ungdomsvård är en frihetsberövande påföljd som används i stället för

¹⁹ 29 kap. 7 § BrB.

fängelse, exempelvis i samband med grov misshandel, narkotikabrott och sexualbrott. Till skillnad från fängelse frigges man inte villkorligt efter två tredjedelar av strafftiden, utan avtjänar hela straffet (upp till 4 år). Dömda till sluten ungdomsvård avtjänar straffet på särskilda ungdomshem som drivs av Statens institutionsstyrelse.

Frivårdspåföljderna är konstruerade så att skyddstillsyn utdöms om personen bedöms ha ett behov av övervakning. Om ett sådant behov inte föreligger ska istället villkorlig dom utdömas.²⁰ Skyddstillsyn omfattar övervakning, men kan också bestå av olika behandlingsprogram eller andra vårdinsatser. Villkorlig dom innebär att den som dömts har en prøvotid om två år, då det gäller att visa skötsamhet, försöka försörja sig och betala eventuellt skadestånd till den brottsutsatta. Såväl skyddstillsyn som villkorlig dom kan förenas med en föreskrift om samhällstjänst. Samhällstjänst innebär att den som dömts ska utföra oavlönat arbete om mellan 40 och 240 timmar. Vid sidan om påföljder som utdöms i domstol kan åklagaren i vissa fall, istället för att väcka åtal, meddela gärningspersonen åtalsunderlåtelse eller utfärda strafföreläggande genom böter. En förutsättning för att tillämpa dessa typer av lagföringar är att den begångna brottsligheten inte är allvarlig och att gärningspersonen erkänt brottet.

Ungdomstjänst och ungdomsvård vanligaste påföljderna för 15–17-åringar

Innan ungdomspåföljdsreformen trädde i kraft 2007 dömdes drygt hälften av ungdomarna till ungdomsvård, och drygt fyra av tio dömdes till böter. När ungdomstjänst infördes som enskild påföljd fick den ett stort genomslag och redan första året hade det blivit den vanligaste påföljden när unga döms i domstol (se tabell 1). Samtidigt nära nog halverades ungdomsvårdspåföljderna, och böterna minskade med en dryg fjärdedel. Även användningen av frivårdspåföljder minskade i samband med reformen.

Efter reformens initiala förändringar i påföljdsvärdet har användningen av ungdomsvård ökat kontinuerligt, samtidigt som ungdomstjänstpåföljderna minskat. År 2015 var dessa två påföljder lika vanliga. En möjlig förklaring till detta kan vara att allt färre unga begår stöldbrott, samtidigt som det skett en ökning av den registrerade narkotikabrottsligheten bland unga.

²⁰ Eftersom det är övervakningsbehovet och inte straffrättsliga aspekter som påverkar valet mellan skyddstillsyn och villkorlig dom, redovisas dessa på samma rad i tabell 1 och 2.

Tabell 1. Fördelningen av lagföringstyper och domstolspåföljder för 15–17-åringar som lagförts 2007–2015. Andelar i procent av samtliga lagföringsbeslut.
Källa: Kriminalstatistiken.

Typ av lagföring	2007–2009	2010–2012	2013–2015
Åtalsunderlåtelse	38,5	37,3	37,2
Strafföreläggande	23,0	19,4	20,0
Domslut	38,5	43,4	42,8
därav			
Ungdomsvård	25,3	28,7	34,0
Ungdomstjänst	42,2	39,4	33,5
Böter	28,9	29,2	29,5
Skyddstillsyn/villkorlig dom	1,6	1,1	1,4
Fängelse*	0,0	0,1	0,1
Sluten ungdomsvård	1,3	1,1	0,9
Övriga påföljder	0,7	0,4	0,5

* En person får dömas till fängelse före 18 års ålder endast om det föreligger synnerliga skäl. Rätten ska i första hand bestämma påföljden till sluten ungdomsvård (BrB 30:5).

Utöver dessa förändringar över tid har påföljdsvälen varit relativt stabila sedan 2007. Användningen av sluten ungdomsvård förändrades inte av reformen, vilket sannolikt beror på att de som döms till denna påföljd har begått allvarigare brott, och att det inte varit möjligt att utdöma ungdomstjänst. Även åtalsunderlåtelse, strafföreläggande och böter har varit oförändrade över tid.

Skyddstillsyn/villkorlig dom samt böter vanligast för 18–20-åringar

I jämförelse med 15–17-åringar meddelas 18–20-åringar åtalsunderlåtelse i lägre utsträckning (se tabell 2). I stället får de böter i form av strafföreläggande, och en något större andel döms också i domstol. För de särskilda ungdomspåföljderna ungdomsvård och ungdomstjänst gäller att de kan utdömas till personer under 21 år.²¹

Som framgår av tabell 2 är det förhållandevis ovanligt att 18–20-åringar döms till någon av ungdomspåföljderna. De vanligaste påföljderna bland dömda är istället böter och skyddstillsyn/villkorlig dom. Medan böter blivit en vanligare påföljd har skyddstillsyn/villkorlig dom minskat under perioden 2007–2015. Mindre än fem procent av 18–20-åringarna döms till ungdomstjänst efter att den infördes som påföljd.

²¹ 32 kap. 1–2 §§ BrB.

Tabell 2. Fördelningen av lagföringstyper och domstolspåföljder för 18–20-åringar som lagförts åren 2007–2015. Andelar i procent av samtliga lagföringsbeslut. Källa: Kriminalstatistiken.

Typ av lagföring	2007–2009	2010–2012	2013–2015
Åtalsunderlåtelse	14,4 %	15,2 %	13,7 %
Strafföreläggande	34,5 %	33,4 %	34,6 %
Domslut	51,1 %	51,4 %	51,7 %
därav			
Ungdomsvård	2,6 %	2,4 %	2,7 %
Ungdomstjänst	4,7 %	3,8 %	2,9 %
Böter	36,8 %	43,0 %	48,6 %
Skyddstillsyn/villkorlig dom	40,3 %	37,4 %	33,0 %
Fängelse	10,3 %	8,4 %	8,3 %
Sluten ungdomsvård	0,3 %	0,2 %	0,2 %
Övriga påföljder	5,0 %	4,8 %	4,3 %

Minskat antal lagföringar för strategiska brott

Brå har vid två tillfällen studerat huruvida det bland unga lagförda finns brottstyper som tydligare än andra signalerar en högre risk för fortsatta lagföringar, så kallade strategiska brott (Brå 2000, Brå 2011). Den tidigare rapporten påvisade att ungdomar som i sin första lagföring lagfördes för biltillgrepp, rån och stöld (ej snatteri) återföll oftare än andra unga lagförda. Brå kunde då också konstatera att den relativt lilla gruppen unga som hade lagförts nio gånger eller fler stod för hälften av samtliga lagföringar som individerna i deras födelsekohort blev föremål för under uppföljningsperioden.

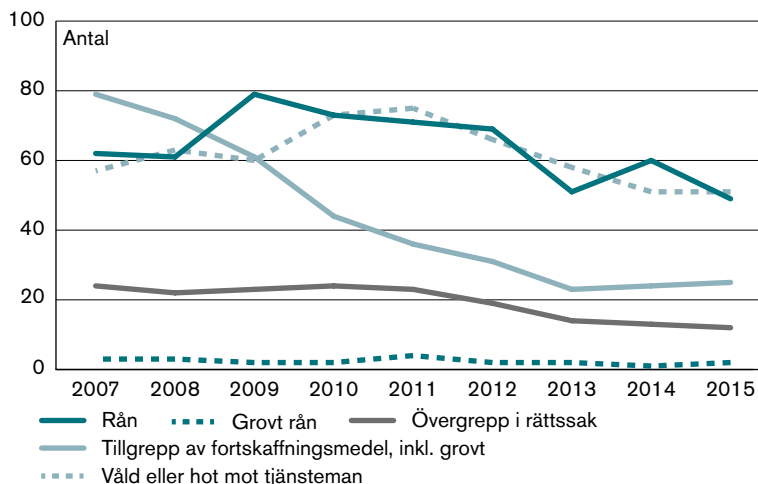
I den senare rapporten redovisades vissa förändringar i de strategiska brotten. De strategiska brotten under 2000-talet var rån, tillgrepp av fortskaffningsmedel och brott mot allmän verksamhet (våld och hot mot tjänsteman och övergrepp i rättssak).

Som framgår av figur 12 har antalet lagföringar minskat bland 15–20-åringar avseende de strategiska brotten (detta gäller även grova rån, från drygt 3 till knappt 2 per 100 000 invånare). Den största minskningen står tillgrepp av fortskaffningsmedel för. Detta kan förklaras av att biltillgrepp numera i huvudsak är möjliga att genomföra endast på äldre årsmodeller som saknar rattlås, och att denna del av bilparken successivt har minskat.

Vid samtliga strategiska brott består lagföringen vanligen i ett domslut (till skillnad från åtalsunderlåtelse och strafföreläggande). Vid rån är detta så gott som alltid fallet, medan domsluten vid våld och hot mot tjänsteman samt övergrepp i rättssak utgör drygt 95 procent av lagföringarna, och cirka 90 procent vid tillgrepp

av fortskaffningsmedel. Dessa andelar har varit stabila under perioden 2005–2015, även om det finns en tendens till ökning av domslut gällande tillgrepp av fortskaffningsmedel (från 85 procent till drygt 90 procent).

Figur 12. Antal lagföringar för 15–20-åringar avseende strategiska brottstyper, åren 2007–2015. Antal per 100 000 invånare. Källa: Kriminalstatistiken.

Vid rån av normalgraden har andelen fängelsepåföljder legat stabilt kring 20 procent av domarna. När det gäller grovt rån har andelen fängelsepåföljder varierat kraftigt mellan åren 2007–2015. Som lägst har andelen fängelsepåföljder legat på 33 procent av domarna (2009) och som högst har andelen legat på 80 procent av domarna (2015). Att denna andel varierar kraftigt mellan åren beror sannolikt främst på det låga antalet lagföringar gällande grovt rån.

Gällande tillgrepp av fortskaffningsmedel har andelen fängelsepåföljder samtidigt minskat från fem procent av domarna till omkring en procent. En tendens till minskning av andelen fängelsepåföljder antyds även i fråga om domar gällande våld och hot mot tjänsteman och övergrepp i rättssak.

Avslutande diskussion

I detta kapitel har material analyserats med särskilt fokus på utvecklingen sedan 2005, det år då NTU genomfördes för första gången. NTU visar en tydlig minskning i andelen ungdomar i åldern 16–19 år som under perioden 2005–2015 uppger att de utsatts för något brott mot person. Den kraftigaste minskningen skedde under åren 2005–2010. Utsattheten verkar dock inte ha

minskat för samtliga brottstyper bland brotten mot person, utan främst för misshandel.

Även ULF uppvisar en minskning i andelen 16–24-åringar som uppger att de utsatts för något hot eller våld på allmänna platser, i första hand under perioden 1994–2005. Efter att ha ökat något under åren 2006–2007, har andelen som uppger utsatthet återigen minskat något fram till den senaste mätningen 2013.

Samtidigt som utsattheten bland ungdomar tycks ha minskat, visar resultaten från Stockholmsenkäten att även andelen elever som uppger att de begått brott minskat (Stockholms stad 2016). Minskningen gäller framför allt andelen killar som uppger att de begått brott, och det tycks gälla både stöldrelaterade brott och grövre våldsbrott. CAN:s undersökning visar dock att andelen elever som uppger att de provat narkotika har legat på en relativt jämn nivå under perioden 2000–2015.

Olika källor visar att ungdomar är en utsatt grupp när det gäller stöld- och våldsbrott (se till exempel Brå 2013), och det är vanligt att dessa brott också begås av personer som är i samma ålder som de utsatta. Av dem som 2015 misstänktes för misshandel mot en person i åldern 15–17 år, var drygt sex av tio personer själva i åldern 15–20 år, enligt kriminalstatistiken.

Lagföringsstatistiken ger en förhållandevis likartad bild. Statistiken visar en uppgång av antalet lagföringar av 15–17-åringar fram till 2008, som sedan följdes av en minskning. Samma mönster återfinns även när hänsyn tas till befolkningsutvecklingen under samma period. Det har inom forskningen ibland framhållits att ungdomskohorternas storlek kan spela roll för brottsnivån, dels då stora ungdomskullar innebär att det finns fler individer i de mest brottsaktiva åldrarna, dels genom att fenomenet stora ungdomskullar i sig kan innebära ett förhöjt brottsdeltagande (Shannon och Granath 2012). Om denna hypotes stämmer kan man förvänta sig en ökad ungdomsbrottslighet när ungdomskullarna åter blir större.

Flera självdeklarationsundersökningar visar alltså att stöldbrottsligheten minskat bland ungdomar. Samma mönster återfinns även i lagföringsstatistiken. Sedan 2000 har antalet lagföringsbeslut per 1 000 invånare i åldersgrupperna 15–17 år respektive 18–20 år nästan halverats. Medan minskningen har varit kontinuerlig bland 18–20-åringar, har minskningen bland 15–17-åringar framför allt skett sedan 2011. Liknande resultat återfinns även i andra nordiska länder (Elonheimo 2014, Libak Pedersen 2013, Kivivuori 2007). I Danmark har minskningen bland annat förklarats av en allt hårdare konkurrens på arbetsmarknaden, vilket kan bidra till att ungdomar i högre grad prioriterar utbildning och av det skälet

avstår från handlingar som försämrar deras framtida möjligheter på arbetsmarknaden (Balvig 2011). I linje med detta visar Brås skolundersökning 1995–2011 att ungas attityder till stöldbrott blivit mer avståndstagande sedan 1990-talet, att skoltrivseln ökat och att andelen elever som skolkat har minskat (Brå 2013). Samtidigt uppger också allt fler elever att föräldrarna vet var de är och vilka de träffar om de går ut på kvällen, och att det skett förändringar i ungas umgängesvanor. Andelen elever som uppger att de brukar träffa kompisar på kvällarna utanför hemmet har minskat, liksom andelen elever som uppger att de vid minst ett tillfälle druckit alkohol så att de känt sig berusade.

När det gäller narkotikabrott har det skett en markant ökning av lagföringsbesluten, både för 15–17-åringar och för 18–20-åringar, sedan 2000. För 15–17-åringar har ökningen främst skett sedan 2008, medan ökningen har varit kontinuerlig fram till 2012 för 18–20-åringar, för att därefter stabiliseras. Resultaten tyder på att ökningen av lagföringar för narkotikabrott beror på rättsväsendets aktivitet snarare än en faktisk ökning av narkotikabrottsligheten bland unga.

Vad gäller de strategiska brotten (rån, tillgrepp av fortskaffningsmedel, våld och hot mot tjänsteman samt övergrepp i rättsak) har lagföringarna minskat, även i förhållande till ungdomspopulationen som helhet. Den största minskningen har skett gällande tillgrepp av fortskaffningsmedel. Tydliga minskningar av antalet lagföringar har även skett gällande våld eller hot mot tjänsteman och rån. Däremot har antalet lagföringar avseende grovt rån varit oförändrat.

Referenser

Balvig F. (2006). *Den ungdom. Om den stadigt mereomsig-gribende lovlydighed blandt unge i Danmark*. Glostrup: Det Kriminalpræventive Råd.

Balvig, F. (2011). *Lovlydig ungdom*. Glostrup: Det Kriminalpræventive Råd.

Bergman, L. R. och Andershed, A.-K. (2009). ”Predictors and outcomes of persistent or age-limited registered criminal behaviour: a 30-year longitudinal study of a Swedish urban population”. I: *Aggressive Behavior*, 35, s. 150–163.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2000) *Strategiska brott*. Rapport 2000:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2011). *Strategiska brott bland unga på 00-talet*. Rapport 2011:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2013). *Brott bland ungdomar i årskurs nio*. Rapport 2013:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2016a). *Skolundersökningen om brott 2015*. Rapport 2016:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2016b). *Skolundersökningen om brott 2015. Teknisk rapport*. Rapport 2016:22. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2017). *Nationella trygghetsundersökningen 2016*. Rapport 2017:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN (2015a). *Drogutvecklingen i Sverige 2014*. CAN rapport 144. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN (2015b). *Skolelevers drogvänor 2015*. CAN rapport 154. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Elonheimo, H. (2014). "Evidence for the crime drop: survey findings from two Finnish cities between 1992 and 2013". I: *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 15:2, s. 209–217.
- Estrada, F. (1999). *Ungdomsbrottslighet som samhällsproblem*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Felson, R.B. m.fl. (2011). "The cultural context of adolescent drinking and violence in 30 European countries". I: *Criminology*, volym 49(3), s. 699–728.
- Granath, S. (2007). *Rättsliga reaktioner på ungdomsbrott 1980–2005. Påföljdsval, uppsåtsbedömningar och kriminalpolitik*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Guttormsson, U., Andersson, A., och Hibell, B. (2004). *Ungdomars drogvänor 1994–2003*. Intervjuer med 16–24-åringar. Rapportserie nr 75. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

- Guttormsson, U. (2008). ”Drogbrott”. I: Brå: *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007*. Rapport 2008:23. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Junger-Tas, J. m.fl. (2010). *Juvenile Delinquency in Europe and Beyond*. New York: Springer.
- Kivivuori, J. (2007). *Delinquent Behaviour in Nordic Capital Cities*. Publication no. 227. Helsinki: Scandinavian Research Council for Criminology and National Research Institute of Legal Policy.
- Kivivuori, J. och Bernburg, J.G. (2011). ”Delinquency Research in the Nordic Countries”. I: Tonry, M. och Lappi-Seppälä, T. (red.), *Crime and Justice in Scandinavia. Crime and Justice. A Review of Research*, volym 40, s. 109–198. Chicago: The University of Chicago Press.
- Libak Pedersen, M. (2013). *Selvrappporteret kriminalitet. En sammenligning mellem Odense og Storkøbenhavn 2012 og Storkøbenhavn 2006 og 2012*. København: Justitieministeriets forskningskontor.
- Loeber, R. och Farrington, D. P. (2012). *From Juvenile Delinquency to Adult Crime: Criminal Careers, Justice Policy and Prevention*. New York: Oxford University Press.
- Salmi, V. (2012). *Nuorten rikoskäyttäytyminen ja uhrikokemukset 2012*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 113. Helsinki: National Research Institute of Legal Policy. Research Communications.
- Sarnecki, J. (2001). *Delinquent Networks: Youth Co-offending in Stockholm*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shannon, D. och Granath, S. (2012). ”Ungdomsbrottslighetens utveckling sedan mitten av 1990-talet”. I: SOU 2012:34 *Nya påföljder* (del 4), bilaga 11. Stockholm: Fritzes.
- Statistiska centralbyrån, SCB (2010). Bakgrundsfakta, Befolknings- och välfärdsstatistik 2010:4. *Förändringar i Undersökningarna av levnadsförhållandena 2006–2008*. Statistiska centralbyrån.
- Stockholms stad (2016). *Stockholmsenkäten 2016*. Hämtad från <http://www.stockholm.se/stockholmsenkaten> 2016-10-28.
- Zauberman, R. (red.) (2009). *Self-reported crime and deviance studies in Europe*, s. 51–76. Brussel: Vubpress.

BROTTLIGHET OCH OTRYGGHET I STAD OCH PÅ LANDSBYGD

Jonas Öberg och Charlotta Gustafsson

Sammanfattning

I detta kapitel jämförs utsatthet för ett antal brottstyper mellan olika kommungrupper, samt skillnader i otrygghet och oro att utsättas för brott. Resultatet av analysen ställs mot det lokala brottsförebyggande arbetets inriktning och utveckling. Kapitlet avslutas med en fallstudie från Malmö högskola om de boendes upplevelse av trygghet och brottslighet i Malmö.

Analysen visar att utsattheten för samtliga studerade brottstyper är störst i storstäder och större städer, och minst på landsbygden. Personrån är den brottstyp där skillnaden i utsatthet är störst och för bilstöld är skillnaden minst.

För brottstyperna misshandel, rån och bilstöld är det tydligt att skillnaderna i utsatthet har blivit mindre, mellan å ena sidan storstäder och större städer och å andra sidan landsbygden, under de senaste tio åren. Minskningen beror främst på att utsattheten minskat i städerna, och därigenom närmat sig landsbygdens genomgående lägre nivåer. Utsattheten för sexualbrott har i stället ökat under perioden. Tydligast har ökningen varit i storstäder. Utsattheten för bedrägeri är störst i storstäder, men över tid har den ökat mest på landsbygden. Utsattheten för bostadsinbrott är minst på landsbygden.

Analysen visar också att otrygghet och oro att utsättas för brott är störst i storstäder och större städer, och minst på landsbygden. Skillnaderna har dock minskat över tid, och i dag är de mindre än i början av den studerade perioden.

Brå har kartlagt det brottsförebyggande arbetet i Sveriges kommuner vid flera tillfällen. Kartläggningarna visar att arbetet har ökat under den senaste tioårsperioden, och i dag har de flesta kommuner någon sorts funktion som hanterar brottsförebyggande frågor. Större och mindre städer har ett större fokus mot brottslighet än storstäder och landsbygdskommuner. Landsbygdskommuner verkar i stället arbeta med brottsförebyggande frågor ur ett livs-kvalitetsperspektiv, medan det brottsförebyggande arbetet i storstäderna är en del av ett trygghetsskapande arbete.

Inledning

Betydelsen av lokala förutsättningar och behov har lyfts fram allt mer i diskussioner om samhällets hantering av brottslighet och otrygghet. Det finns en höjd ambition hos polisen och regeringen att förstärka och utveckla det brottsförebyggande arbetet. Målet är att det över hela landet ska finnas ett strukturerat arbete som är strategiskt utformat och genomförs utifrån lokala förutsättningar och behov (proposition 2015/16:1).

Hittills i denna publikation har den svenska brottsutvecklingen i huvudsak diskuterats utan åtskillnad mellan stad och landsbygd. På goda grunder kan man dock anta att brottsligheten kan se olika ut beroende på om det gäller en storstads- eller en landsbygdskommun. Det finns därför anledning att närmare studera skillnader och likheter mellan stad och landsbygd. I kapitlet jämförs brottslighetens sammansättning, brottsnivåer och struktur mellan olika kommuntyper. I kapitlet beskrivs också skillnader i upplevelsen av otrygghet, liksom förhållandet mellan brottslighet och trygghet. Resultaten ställs mot det lokala brottsförebyggande arbetets inriktning och utveckling.

Precis som att brottslighet och otrygghet förknippas med större städer finns det stadsdelar inom städerna där brottsligheten är högre än i andra stadsdelar. Kapitlet innehåller därför även en fallstudie från Malmö högskola om de boendes upplevelse av trygghet och brottslighet i olika stadsområden i Malmö.

Syftet med kapitlet är att beskriva skillnader i brottsligheten och dess struktur, och att inspirera lokala aktörer att ta fram egna lägesbeskrivningar.

Kommungruppsindelning

Kapitlets titel, *Brottslighet och otrygghet i stad och på landsbygd*, antyder en dikotom indelning av landet, i stad eller landsbygd. Det är dock ett ganska trubbigt sätt att dela in Sveriges 290 kommuner, från Bjurholm med en befolkning på knappt 2 500 personer till Stockholm med en befolkning på drygt 900 000. För att belysa skillnader i brottslighet och otrygghet mellan stad och landsbygd används därför i stället fyra olika kommungrupper: *storstäder*, *större städer*, *mindre städer* och *landsbygd*. Gruppindelningen baseras på Statistiska centralbyråns H-regionindelning, där H står för homogena med avseende på befolkningsunderlag. SCB:s H-regioner har slagits samman enligt följande:

- *Storstäder* är en hopslagning av SCB:s H-regioner Stockholm/Södertälje, Göteborg samt Malmö/Lund/Trelleborg A-regioner.¹ Gruppen består av 47 kommuner och utgör 16 procent av Sveriges kommuner.
- *Större städer* motsvarar kommuner med mer än 90 000 invånare inom 30 km radie från kommuncentrum.² Gruppen utgörs av 88 kommuner och utgör 30 procent av kommunerna.
- *Mindre städer* är en hopslagning av SCB:s H-regioner Mellanbygden och Tätbygden. Gruppen omfattar kommuner med 27 000 till 90 000 invånare inom 30 km radie från kommuncentrum och utgörs av 101 kommuner, vilket motsvarar 35 procent av landet kommuner.
- *Landsbygd* utgörs av SCB:s H-region Glesbygden. Gruppen omfattar kommuner med mindre än 27 000 invånare inom 30 km radie från kommuncentrum. I gruppen ingår 54 kommuner, vilket utgör 19 procent av Sveriges kommuner.

Källor och data

Analysen av brottslighet och otrygghet i städer och på landsbygden bygger på data från två olika källor: Nationella trygghetsundersökningen (NTU) och statistiken över anmälda brott. Dessutom används data från kartläggningar av det brottsförebyggande arbetet som Brå genomfört åren 2004 (Brå 2005) och 2012 (Brå 2013) samt den målgruppsundersökning i lokalt brottsförebyggande arbete som Brå genomförde sommaren 2015.

NTU är en självdeklarationsundersökning som har genomförts årligen sedan 2006. Undersökningen mäter befolkningens otrygghet, oro och utsatthet för en rad olika brottstyper, däribland misshandel, personrån, sexualbrott, bedrägeri, bostadsinbrott och bilstöld. De svarande ombeds redogöra för händelser som de utsattes för under *föregående* år. Det innebär att de tidigaste uppgifterna som finns gäller undersökningsåret 2005 och de senaste uppgifterna gäller undersökningsåret 2015. En närmare beskrivning av NTU finns i det inledande kapitlet av Brottsutvecklingen i Sverige. Det totala antalet svarande i NTU över hela perioden 2005-2015 fördelar sig i kommungrupperna enligt följande: storstäder 45 200 personer, större städer 52 300 personer, mindre städer 35 800 personer och landsbygd 8 400 personer. Den årsvisa fördelningen av

¹ A-region (arbetsmarknadsregion) är ett svenskt statistiskt begrepp som beskriver näringsgeografiskt sammanhängande områden som omfattar en eller flera arbetsmarknader. Exempelvis ingår kommuner runt storstäderna vars befolkning pendlar in för arbete i gruppen Storstäder.

² En kommuns kommuncentrum utgörs av mittpunkten i den folkrikaste församlingen.

svarande mellan de olika kommungrupperna har legat stabil under undersökningsperioden.

Förutom uppgifter från NTU redovisas statistik om anmälda brott per 100 000 i befolkningen. Det är viktigt att komma ihåg att sådan statistik inte speglar den faktiska brottsutvecklingen, eftersom många olika faktorer påverkar om ett brott anmäls, faktorer som varierar över tid. Statistiken över anmälda brott ger således inte en bild av den faktiska brottsligheten, men väl en bild av den brottslighet som kommer till rättsväsendets kännedom.

Statistiken över anmälda brott i kommunerna är behäftad med ett bortfall i form av de brott där det saknas uppgift om i vilken kommun brottet begåtts. Det går däremot alltid att härleda brottet till ett län (till och med 2014) eller en region (från och med 2015), vilket gör det möjligt att beräkna bortfallets storlek. Bortfallet varierar mellan länen/regionerna, och även mellan olika brottstyper. För bedrägerier är bortfallet i vissa län/regioner mycket stort (över 80 procent) vissa år. Även vad gäller sexualbrott och personrån är bortfallet i vissa län/regioner stort vissa år. För sexualbrott och bedrägerier ökar också bortfallet under den studerade perioden. I den följande redovisningen redovisas inte uppgifter om anmälda brott på kommunnivå i de fall bortfallet är mycket stort; detta gäller brottstyperna bedrägeri, sexualbrott och personrån. År 2015 gjordes en förändring i framtagandet av uppgifter om brottsplatskommun, vilket ger ett lägre bortfall och därmed en förbättrad kvalitet från och med detta år. Det innebär dock att förändringar i statistiken över anmälda brott i kommunerna 2015 jämfört med tidigare år bör tolkas med försiktighet, eftersom de kan ha påverkats av det minskade bortfallet. En närmare beskrivning av statistiken över anmälda brott finns i det inledande kapitlet.

Den målgruppsundersökning om lokalt brottsförebyggande arbete som Brå genomförde sommaren 2015 var en enkätstudie som sedan kompletterades med telefonintervjuer med de kommuner som inte besvarat enkäten. Totalt deltog 231 av landets 290 kommuner.

Utsatthet för olika typer av brott

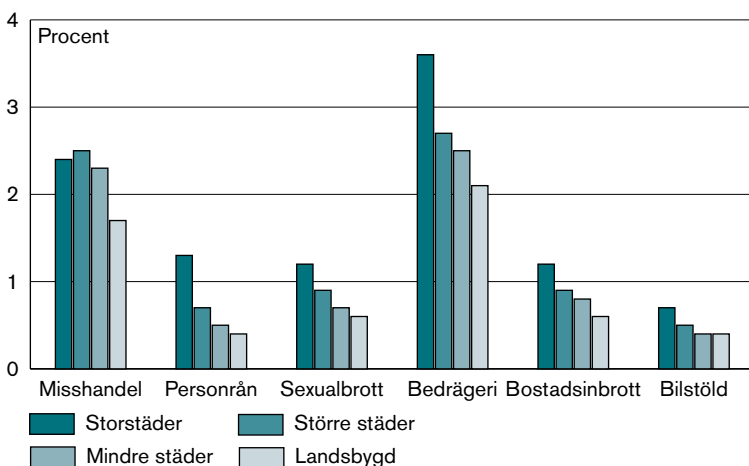
De brottstyper som studeras närmare i detta kapitel är misshandel, personrån, sexualbrott, bedrägeri, bostadsinbrott och bilstöld, det vill säga de brottstyper som ingår i NTU. En närmare beskrivning av den generella utsattheten i befolkningen för dessa brottstyper finns i kapitlet om brottsligheten generellt.

Utsattheten störst i storstäder

Som framgår av figur 1 är utsattheten för de olika studerade brottstyperna – förutom misshandel – genomgående högst i storstäder, följt av större städer och mindre städer, och lägst på landsbygden. För misshandel är utsattheten något högre i större städer än i storstäder.

De största relativa skillnaderna mellan olika kommuntyper återfinns bland bedrägerier, rån och misshandel. Vad gäller bedrägeri är skillnaden i utsatthet nära en procentenhet högre i storstäder än i större städer, även om den inte är så stor mellan större och mindre städer. Däremot är den och en dryg halv procentenhet lägre på landsbygden än i mindre städer. Också personrån är ett tydligt storstadsfenomen; figur 1 visar att skillnaderna i utsatthet för personrån inte är så stora i större och mindre städer eller på landsbygden, medan den är drygt en halv procent större i storstäder än i större städer. Även utsattheten för misshandel är tydligt lägre på landsbygden än i de övriga kommuntyperna.

Figur 1. Utsatthet i befolkningen (16-79 år) för olika brott, efter kommunstorlek, totalt för åren 2005-2015 (misshandel, personrån, sexualbrott och bedrägeri) och 2006-2015 (bostadsinbrott och bilstöld). Källa: NTU.

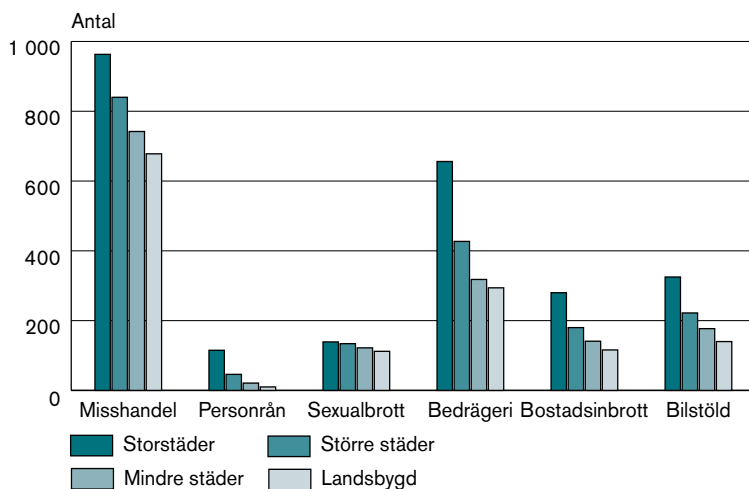
Brott som anmäls till polisen

Som tidigare nämnts speglar statistiken över polisanmälda brott inte den faktiska brottsutvecklingen, utan endast de brott som kommer till rättsväsendets kännedom.

Figur 2 visar att även brott som polisanmäls generellt är vanligare i storstäder och ovanligare på landsbygden, i relation till befolkningen. Polisanmälda sexualbrott är för övrigt jämnt

fördelade mellan olika kommuntyper. Den jämna fördelningen antyder att mörkertalet för sexualbrott är större i storstäder.

Figur 2. Polisanmälda brott per 100 000 i befolkningen efter kommunstorlek, totalt för åren 2005–2015. Källa: Statistiken över anmälda brott.

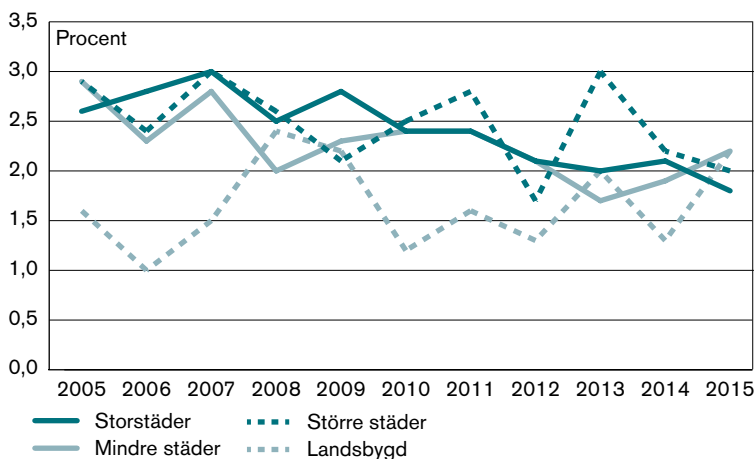
Tydlig minskning över tid av misshandel i storstäder och mindre städer

Utsattheten för misshandel har enligt NTU generellt minskat i befolkningen under de år som undersökningen genomförts. Figur 3 visar att över tid har utsattheten tydligast minskat i storstäder, större städer och mindre städer, medan den legat stabilt på en lägre nivå på landsbygden, med ett par år som undantag. Generellt är skillnaderna mellan de olika grupperna i dag också mindre än i början av undersökningsperioden. Det senaste årets ökning på landsbygden och i mindre städer innebär att utsattheten i dag är något högre där än i storstäder och större städer.

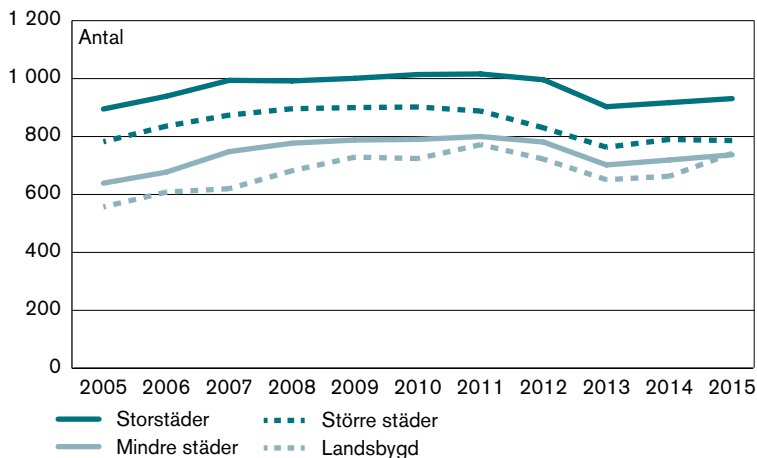
Figur 4 visar utvecklingen av misshandelsbrott som kommer till rättsväsendets kännedom. Sådana brott har ökat under den första halvan av den studerade perioden, och sedan minskat något. Utvecklingen har sett likadan ut i samtliga kommuntyper, men skillnaderna mellan storstäder och landsbygd har minskat något över tid.

Såväl utsattheten enligt NTU som statistiken över brott som hanteras av rättsväsendet visar alltså på minskande skillnader mellan stad och landsbygd. I NTU beror detta dock på en minskning av utsattheten i städer, medan det i statistiken över anmälda brott beror på en ökning av polisanmälda fall av misshandel på landsbygden.

Figur 3. Utsatthet i befolkningen (16–79 år) för misshandel, efter kommunstorlek, 2005–2015. Källa: NTU.

Figur 4. Polisanmälda fall av misshandel (inkluderat grov) per 100 000 i befolkningen efter kommunstorlek, 2005–2015. Källa: Statistiken över anmälda brott.

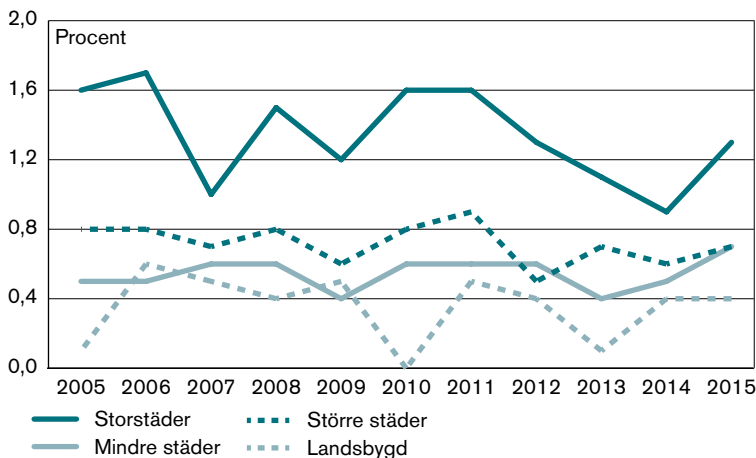

Personrån har minskat i storstäder

Utsattheten för personrån har enligt NTU minskat sedan undersökningens första mätning (2005). Figur 5 visar att utsattheten är störst i storstäderna och lägst på landsbygden. Sedan 2011 har minskningen främst skett i storstäder och större städer. Det har inneburit att skillnaderna mellan de olika kommuntyperna har minskat över tid.

Vad gäller personrån som anmäls till polisen redovisas inte uppgifterna uppdelat efter kommuntyp, eftersom bortfallet för brottsplatskommun är mycket stort.

Figur 5. Utsatthet i befolkningen (16–79 år) för personrån, efter kommunstorlek, 2005–2015. Källa: NTU.

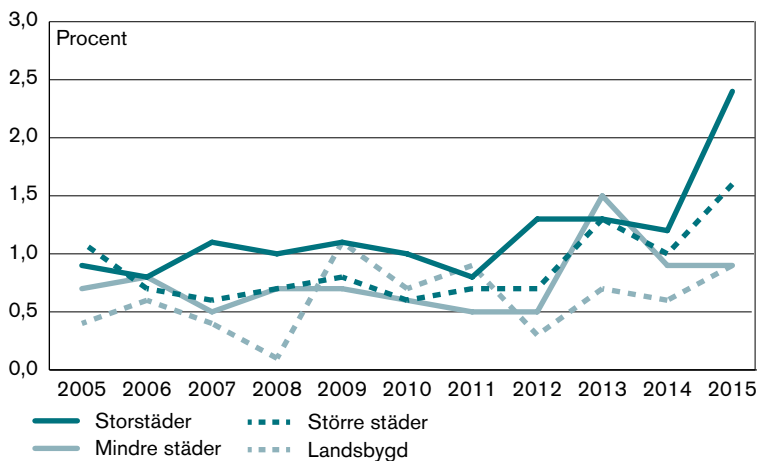

Ökning av sexualbrott – främst i storstäder

Utsattheten för sexualbrott har enligt NTU ökat sedan undersökningens första mätning. Sexualbrott är förhållandevis ovanliga, och generellt rör det sig om små andelar som över tid förändrats på decimalnivå. För en urvalsundersökning som NTU innebär det en osäkerhet, eftersom utrymmet för slumpvis variation är förhållandevis stort. Det är också tydligt i figur 6, där andelen utsatta i de olika kommungrupperna varierar mycket mellan olika år och det är svårt att uttyda någon tydlig trend. Sett till hela den studerade perioden har utsattheten dock ökat i samtliga kommungrupper. Tydligast är ökningen i storstäder.

Inte heller sexualbrott som anmäls till polisen redovisas, eftersom bortfallet för brottsplatskommun är mycket stort.

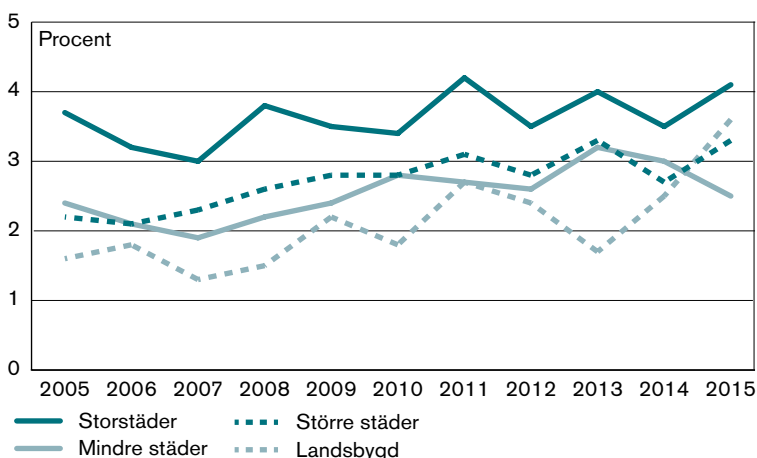
Figur 6. Utsatthet i befolkningen (16–79 år) för sexualbrott, efter kommunstorlek, 2005–2015. Källa: NTU.

Bedrägerier vanligast iorstäder, men ökar mest på landsbygden

Utsattheten för bedrägeri har enligt NTU ökat sedan undersökningens första mätning. Som framgår av figur 7 har utsattheten utvecklats ganska likartat i samtliga kommungrupper under den tidsperiod som det finns uppgifter för, men nivån har genomgående varit högst iorstäder och lägst på landsbygden. Vid den senaste mätningen har utsattheten för bedrägeri dock ökat på landsbygden, och är större där än i större och mindre städer.

Figur 7. Utsatthet i befolkningen (16–79 år) för bedrägeri, efter kommunstorlek, 2005–2015. Källa: NTU.

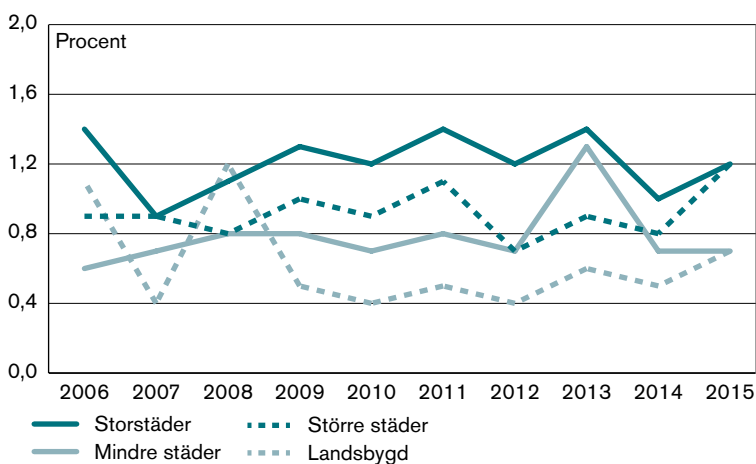

Inte heller bedrägerier som anmäls till polisen redovisas, eftersom bortfallet för brottsplatskommun är mycket stort.

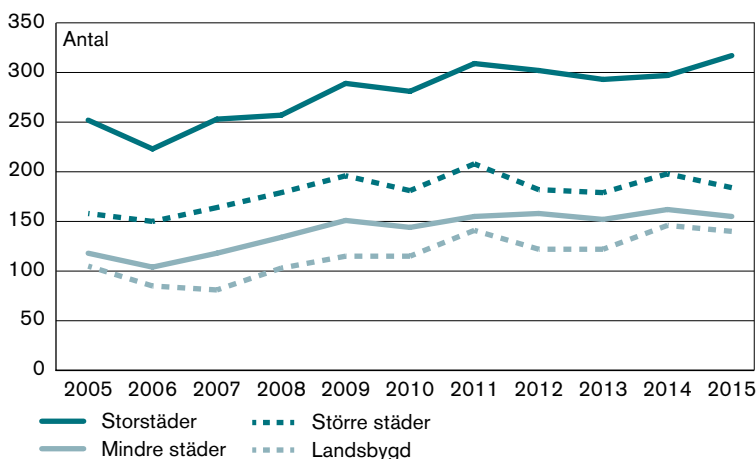
Bostadsinbrott mindre vanligt på landsbygden

Utsattheten för bostadsinbrott har enligt NTU legat relativt stabil sedan undersökningens första mätning. Figur 8 visar att utsattheten är störst i storstäder och minst på landsbygden. Under den studerade tidsperioden har utsattheten inledningsvis ökat i storstäder för att sedan minska igen.

Figur 8. Utsatthet för bostadsinbrott bland landets hushåll, efter kommunstorlek, 2006–2015. Källa: NTU.

Figur 9. Polisanmälda bostadsinbrott per 100 000 i befolkningen efter kommunstorlek, 2005–2015. Källa: Statistiken över anmälda brott.

I resterande kommuntyper har nivån legat relativt stabil med undantag för några kraftiga årsvisa svängningar. Vid den senaste mätningen ökade utsattheten i större städer till samma nivå som i storstäder.

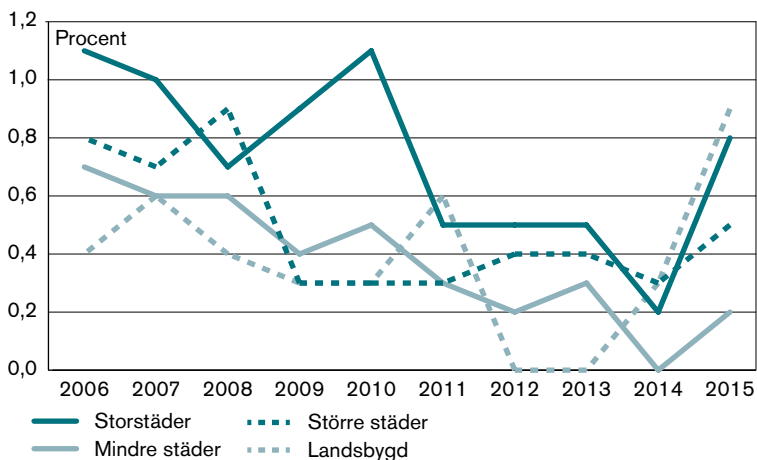
Bostadsinbrott som hanteras av rättsväsendet är vanligare i storstäder följt av större städer, och mindre vanligt i mindre städer och på landsbygden. Bland sådana bostadsinbrott har det inledningsvis skett en ökning i alla kommuntyper under den studerade perioden. Ökningen har sedan 2011 övergått till en jämnare nivå.

Bilstölderna har minskat i samtliga kommuntyper

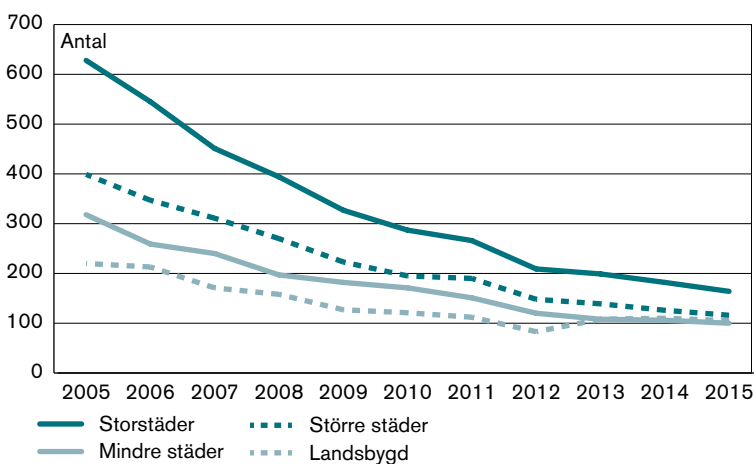
Utsattheten för bilstöld har enligt NTU minskat i samtliga kommuntyper under hela den studerade perioden, sedan undersökningens första mätning. Utsattheten är störst i storstäder och minst på landsbygden, även om skillnaderna minskat. Vid den senaste mätningen visade NTU en ökning i utsattheten i samtliga kommuntyper, som störst i storstäder och på landsbygden.

Bilstölder som polisanmäls har minskat under hela den studerade perioden. Sådana bilstölder har genomgående varit vanligare i storstäder, följt av större och mindre städer, och minst vanliga har de varit på landsbygden. Skillnaderna mellan de olika kommuntyperna har dock blivit mindre över tid.

Figur 10. Utsatthet för bilstöld bland landets hushåll, efter kommunstorlek, 2006–2015 (endast hushåll med bil). Källa: NTU.

Figur 11. Polisanmälda bilstölder per 100 000 i befolkningen efter kommunstorlek, 2005–2015. Källa: Statistiken över anmälda brott.

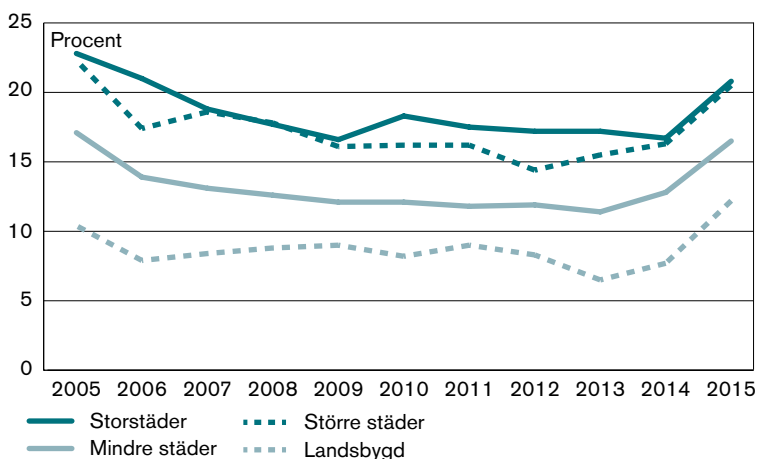
Otrygghet och oro att utsättas för brott

I NTU ställs också en rad frågor kring den upplevda otryggheten och oron över att utsättas för olika typer av brott. En sådan fråga är hur otrygg man skulle känna sig om man gick ut ensam en sen kväll i det egna bostadsområdet. Sedan första mätningen minskade andelen som känner sådan otrygghet³ i befolkningen totalt, från 21 procent 2005 till 15 procent 2015. Vid den senaste mätningen 2016 har andelen dock ökat igen, till 19 procent. Om ökningen är ett trendbrott eller en tillfällig avvikelse är för tidigt att säga.

Figur 12 visar att otryggheten enligt NTU är störst i storstäder och större städer, och lägst på landsbygden. Figuren visar också att otryggheten över tid minskat inom samtliga kommungrupper, men att den under de senaste åren ökat igen.

³ De som svarat att de antingen känner sig *ganska otrygga*, *mycket otrygga* eller *att de inte går ut ensamma i det egna bostadsområdet sent på kvällen på grund av otrygghet*.

Figur 12. Andel i befolkningen (16–79 år) som känner otrygghet om de går ut ensamma en sen kväll efter kommunstorlek, 2005–2015. Källa: NTU.

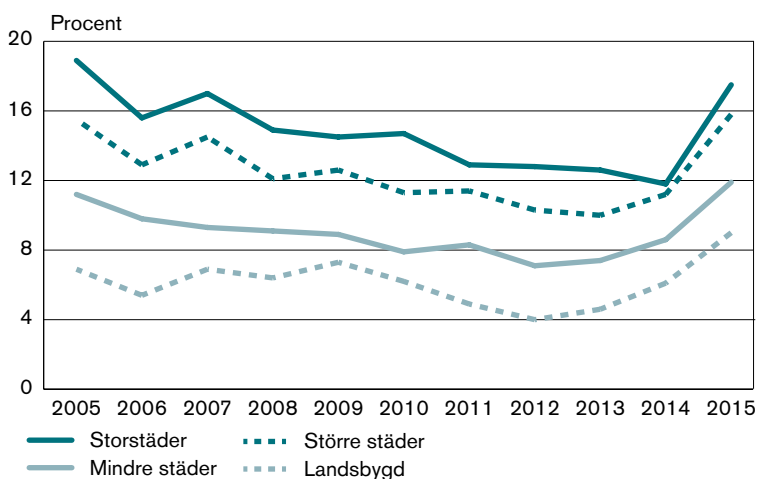

Oro för våldsbrott

Den andel i befolkningen totalt som känner mycket eller ganska stor oro för att utsättas för våldsbrott minskade från 15 procent vid NTU:s första mätning 2005 till 11 procent 2014. Vid den senaste mätningen hade andelen dock ökat igen, till samma nivå som 2005.

Oron över att utsättas för våldsbrott är störst i storstäder och större städer, och minst på landsbygden. Den har också minskat i samtliga kommungrupper, men ökat igen under de senaste åren.

Figur 13. Andel i befolkningen (16–79 år) som känner mycket eller ganska stor oro för att utsättas för våldsbrott efter kommunstorlek, 2005–2015. Källa: NTU.

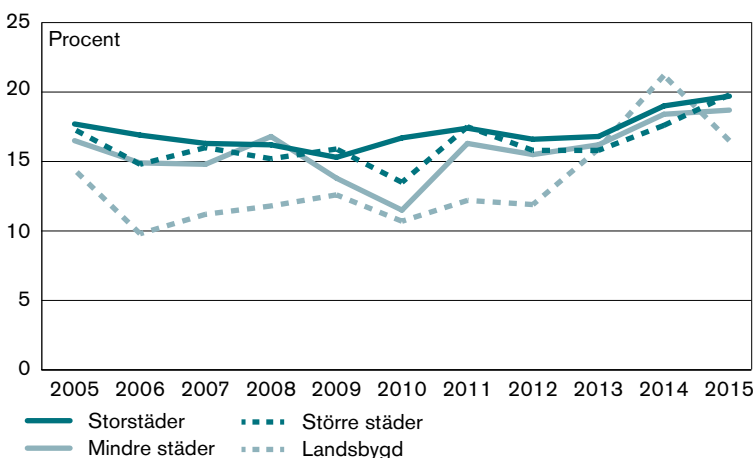

Oro för bostadsinbrott

Oron att utsättas för bostadsinbrott låg ganska stabilt runt 15 procent i landet, till och med 2011. Efter det har den ökat något, och låg vid den senaste mätningen 2015 på nära 20 procent.

Figur 14 visar att det främst är på landsbygden som oron att utsättas för bostadsinbrott ökat.

Figur 14. Andel i befolkningen (16–79 år) som känner mycket eller ganska stor oro för att utsättas för bostadsinbrott efter kommunstorlek, 2005–2015. Källa: NTU.

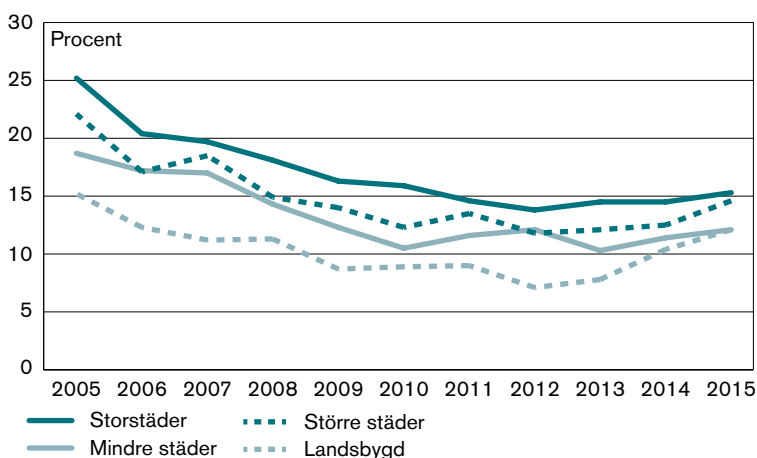
Oro för bilbrott

Oron för att utsättas för bilbrott har stadigt minskat i landet under de elva år som NTU genomförts, från drygt 20 till under 15 procent.

Figur 15 visar att sådan oro har minskat över tid i alla kommuntyper. Minskningen är dock störst i storstäder och minst på landsbygden. Det har inneburit att skillnaden mellan de olika kommuntyperna i dag är betydligt mindre än för elva år sedan. På landsbygden har oron ökat något de senaste två åren.

Sammantaget visar genomgången av uppgifter från NTU att otrygghet och oro att utsättas för olika brott är störst i storstäder och minst på landsbygden. Skillnaderna har dock minskat över tid, och i dag är de mindre än vid första mätningen för tio år sedan.

Figur 15. Andel i befolkningen (16–79 år) som känner mycket eller ganska stor oro för att utsättas för bilbrott efter kommunstorlek, 2005–2015. Källa: NTU.

Hög brottslighet, fler otrygga?

Vad gäller utsatthet för misshandel och personrån, och oro för att utsättas för våldsbrott, visar analysen (figur 3, figur 5 och figur 13) att såväl utsattheten som oron att utsättas är störst i storstäder och minst på landsbygden. Vidare har såväl utsattheten för misshandel och personrån som oron att utsättas för våldsbrott minskat över tid, främst i storstäderna, och skillnaderna mellan de olika kommuntyperna är mindre i dag än för tio år sedan. Denna utveckling har konstaterats även i undersökningar från andra länder (Ceccato 2016).

Samma mönster går också att se för utsatthet för bilstöld och oro att utsättas för bilrelaterad brottslighet. Vad gäller sådan brottslighet har utsattheten minskat kontinuerligt sedan slutet av 90-talet, då ett EU-direktiv infördes som innebär att alla nytillverkade bilar måste förses med ett elektroniskt stöldskydd. I takt med att bilparken byts ut finns det allt färre äldre bilar som saknar detta stöldskydd och som alltså kan stjälas utan särskild utrustning och kunskap. Denna förklaring får också stöd av statistik från försäkringsbolag som visar att bilar som tillverkats före 1998 anmäls stulna i högre grad än sådana som tillverkats senare (se vidare kapitlet om Stöldbrottslighet). Brås genomgång av det lokala brottsförebyggande arbetet i kommunerna 2004 visade att bilbrott var i fokus för många lokala brottsförebyggande råd, något som i dag inte alls är lika vanligt.

För bostadsinbrott är relationen delvis annorlunda mellan utsatthet och oro för att utsättas. Där har den faktiska utsattheten legat

relativt stabil på landsbygden och i mindre städer, samtidigt som oron för att utsättas ökat mest i dessa kommuntyper.

Vad gäller sexualbrott och bedrägeri omfattar NTU inte några frågor om oro att utsättas.

Exemplet Malmö: lokala variationer i trygghet

Anna-Karin Ivert, Caroline Mellgren
och Marie Torstensson Levander

Det här avsnittet fördjupar diskussionen om lokala variationer i upplevd trygghet utifrån exemplet Malmö. Analysen bygger på uppgifter från ett specialuttag ur NTU, från Malmö områdesundersökning⁴ samt från kriminalstatistiken. Inledningsvis ges en kort beskrivning av otrygghet och utsatthet för brott i Malmö i relation till riket, närliggande kommuner samt Stockholm och Göteborg. Därefter diskuteras lokala variationer inom Malmö med fokus på polariseringen mellan olika delar av staden.

Färre är trygga i Malmö än i övriga landet

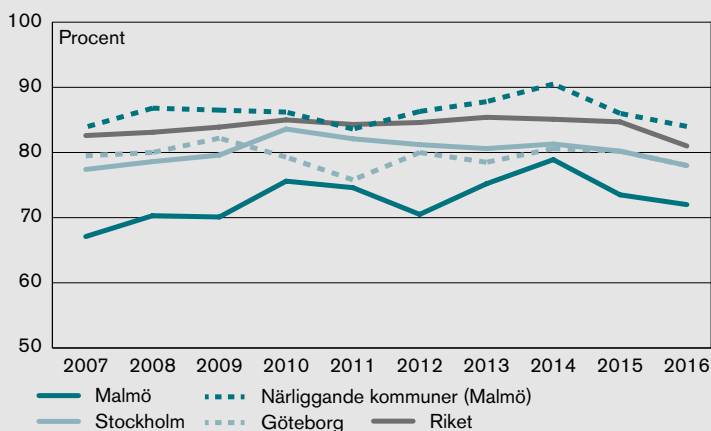
Malmö är en av Europas snabbast växande städer och har en ung, välutbildad och heterogen befolkning. Samtidigt är arbetslösheten hög, och precis som de flesta storstäder är Malmö en segregerad stad med allt fler socioekonomiskt homogena områden (Salonen 2012). Den polisanmälda brottsligheten är förhållandevis hög och har under de senaste årtiondena legat över riksgenomsnittet. Enligt Brottsförebyggande rådets statistik över anmälda brott sticker Malmö inte ut i jämförelse med Stockholm och Göteborg. Under perioden 2010 till 2015 ligger den anmälda brottsligheten (per 100 000 invånare) på en lägre nivå i Malmö än vad den gör i Stockholm, och (med undantag för 2015) på en högre nivå än i Göteborg. För vissa brottstyper finns dock stora variationer mellan de olika städerna. Vad gäller självrapporterad utsatthet för personbrott enligt NTU finns inte några större skillnader mellan de tre storstäderna i de senaste årens mätningar. När det gäller självrapporterad utsatthet för egendomsbrott ligger Malmö dock på en högre nivå än både Stockholm och Göteborg.

En jämförelse av andelen som i NTU svarat att de känner sig trygga om de går ut ensamma sent på kvällen i sitt bostadsom-

⁴ En lokal trygghetsundersökning som genomförts åren 1998, 2012 och 2015.

råde visar att färre Malmöbor känner sig trygga i sina bostadsområden än boende i närliggande kommuner, Stockholm och Göteborg. År 2016 svarade 72 procent i Malmö att de kände sig trygga i sitt bostadsområde, vilket kan jämföras med 78 procent i Stockholm och Göteborg. Genomsnittet för hela riket låg 2016 på 81 procent. Även om den senaste trygghetsmätningen visar på en nedgång av andelen trygga i Malmö och närliggande kommuner, har tryggheten i Malmö ökat under den senaste tioårsperioden, och följer den generella utvecklingen i Sverige (figur 1).

Figur 1. Andel som känner sig (mycket eller ganska) trygga om de går ut ensamma sent på kvällen i sitt bostadsområde. Källa: NTU, 2007–2016.

Stora variationer i trygghetsupplevelse inom Malmö

Resultaten från NTU ger tillsammans med uppgifter om anmälda brott i kriminalstatistiken en genomsnittlig bild av situationen i Malmö gällande trygghet och utsatthet för brott. Den bilden säger dock ganska lite om hur det ser ut i olika delar inom staden. Malmö har drygt 300 000 invånare och deras upplevelser och erfarenheter av otrygghet och oro för brott skiljer sig åt beroende på vilka de är och var i staden de bor. I följande avsnitt ges en beskrivning av hur otrygghet och oro för brott varierar mellan olika områden i Malmö. De resultat som presenteras i det här avsnittet bygger på Malmö områdesundersökning 2015, som omfattar drygt 3 000 personer fördelade på 105 delområden. Malmö stad var vid undersökningens genomförande organiserad i fem stadsområden, Norr, Öster, Söder, Väster & Innerstaden, och dessa stadsområden är i sin tur indelade i mindre delområden. Malmös centrumområden

återfinns i Stadsområde Norr och Innerstaden. Inom alla fem stadsområdena finns stor variation avseende både bebyggelse och befolkningssammansättning.

Precis som i NTU finns i Malmö områdesundersökning en fråga som avser att mäta känslan av trygghet vid utevistelse i det egna bostadsområdet sena kvällar. I Malmö svarade 63 procent att de känner sig trygga⁵ när de går ut ensamma sent på kvällen i sitt bostadsområde, 15 procent svarade att de känner sig otrygga och 20 procent att de inte går ut ensamma sent på kvällen. Andelen som svarade att de känner sig trygga varierar mellan stadens olika delar, och skillnaderna är stora även inom de fem stadsområdena. Den genomsnittliga andelen trygga är lägst i stadsområde Söder (49 %) och högst i stadsområde Väster (72 %). Även inom stadsområdena finns stora variationer (se tabell 1). Inom till exempel stadsområde Söder finns delområden där nio av tio respondenter svarade att de känner sig trygga om de går ut ensamma sent på kvällen i sitt bostadsområde, men i stadsområde Söder finns också delområden där endast var tionde svarade att de känner sig trygga.

Tabell 1. Andel som känner sig trygga om de går ut ensamma sent på kvällen i sitt bostadsområde. Genomsnitt för respektive stadsområde samt andelen trygga i de delområden i stadsområdet som har högst respektive lägst nivå av trygghet. Källa: Malmö områdesundersökning 2015.

	Genomsnitt	Högst	Lägst
Malmö	63	94	10
Stadsområde Norr	70	93	50
Stadsområde Öster	58	83	29
Stadsområde Söder	49	88	10
Stadsområde Väster	72	94	34
Stadsområde Innerstaden	63	88	36

Utöver upplevd trygghet i bostadsområdet ställdes ett antal frågor som specifikt handlar om oro att utsättas för olika typer av brott i bostadsområdet. De svarande tillfrågades om, och hur ofta, de oroar sig för att bli utsatta för inbrott, skadegörelse eller stöld av fordon, överfall eller misshandel, hot eller trakasseri. Svaren på frågorna sammanställdes sedan till ett samlat mått över respondenternas oro att utsättas för brott. Måttet varierar mellan 0 och 3, ett högt värde indikerar en hög nivå av oro. Tabell 2 visar att oron att utsättas för brott generellt sett är låg i Malmö.

⁵ Att den här siffran skiljer sig från NTU samma år beror sannolikt på att svarsalternativen skiljer sig åt mellan de båda undersökningarna.

Högst är oron i stadsområde Söder och lägst i stadsområde Väster. Precis som när det gällde upplevd trygghet finns det stor variation även inom de olika stadsområdena. I vissa delområden oroar sig de svarande nästan aldrig för att utsättas för något av de efterfrågade brotten, medan de svarande i andra delområden oftare oroar sig för att utsättas för brott. De svarande oroar sig i störst utsträckning över att deras cykel ska bli stulen eller utsatt för skadegörelse (knappt 30 %). I lägst utsträckning oroar sig de svarande för att bli hotade eller trakasserade i bostadsområdet (drygt 5 %).

Tabell 2. Oro att utsättas för brott. Genomsnitt för respektive stadsområde samt nivå av oro i de delområden i stadsområdet som har högst respektive lägst nivå av oro. Källa: Malmö områdesundersökning 2015.

	Genomsnitt	Högst	Lägst
Malmö	0,8	1,4	0,3
Stadsområde Norr	0,8	1,4	0,5
Stadsområde Öster	0,8	1,4	0,5
Stadsområde Söder	0,9	1,3	0,5
Stadsområde Väster	0,6	1,1	0,3
Stadsområde Innerstaden	0,9	1,4	0,6

Det finns alltså tydliga skillnader i trygghetsupplevelsen; i vissa områden känner sig en majoritet trygga, medan andelen trygga i andra områden är betydligt mindre. Tidigare forskning om varför otryggheten varierar mellan olika områden har pekat på flera olika förklaringar till de observerade skillnaderna.

Till exempel kan en del av förklaringen ligga i att det i vissa områden bor fler individer som av olika anledningar antas ha högre benägenhet att känna sig otrygga, oavsett i vilken typ av område de bor (se t.ex. Caccato & Bamzar 2016, som menar att äldre tenderar att känna sig mer otrygga än yngre oavsett var de bor, vilket kan tänkas få till följd att otryggheten är högre i områden där det bor många äldre). En annan förklaring är att det finns något i den omgivande miljön som påverkar (nästan) alla boendes trygghetsupplevelse, oavsett deras individuella egenskaper. Förhållanden som ofta lyfts fram som förklaring till variationer i trygghet (och brottslighet) är den lokala problemnivån i form av fysiska och sociala ordningsstörningar (Wilson & Kelling 1982) och områdets nivå av kollektiv styrka (den beredskap och förmåga som finns hos de boende i området att upprätthålla gemensamma normer, hantera problem samt ingripa för "områdets bästa")

(Sampson m.fl. 1997; Sampson 2012). Den lokala problemnivån antas påverka den upplevda tryggheten genom att olika sociala och fysiska ordningstörningar signalerar fara, en brist på kontroll och att ingen bryr sig om området. I de områden där befolkningen upplever att problemnivån är hög finns ofta uppfattningen att den informella sociala kontrollen och sammanhållningen och tilliten mellan de boende är låg. Bristen på tydliga regler och gemensamma normer antas påverka den upplevda tryggheten genom att det finns en osäkerhet i huruvida andra boende i området skulle ingripa om exempelvis någon klottrade på en vägg eller försökte göra inbrott i en bil. Malmö områdesundersökning innehåller frågor som avser att mäta just dessa fenomen. För att få en bild av hur respondenterna upplevde problemnivån i sitt bostadsområde fick de ta ställning till huruvida de ansåg att olika typer av ordningstörningar (t.ex. nedskräpning, skadegörelse, berusade personer utomhus) utgjorde ett stort, litet eller inget problem i deras bostadsområde. För att mäta kollektiv styrka fick respondenterna ta ställning till hur sannolikt de trodde det vara att deras grannar skulle ingripa i olika situationer (t.ex. om någon klottrade på husväggarna) och i vilken utsträckning de upplevde att de boende i området kom överens och var hjälpsamma mot varandra. Analyser av sambandet mellan oro att utsättas för brott och lokal problemnivå visar att i de delområden där de boende upplever att problemnivån är hög är också den upplevda oron att utsättas för brott hög, och i de områden där problemnivån är lägre är också oron lägre. På motsvarande sätt finns det ett tydligt samband mellan bostadsområdets nivå av kollektiv styrka och oro att utsättas för brott – där den kollektiva styrkan är hög är oron låg (jmf. Brå 2008:16). Liknande samband finns också mellan lokal problemnivå respektive kollektiv styrka och andelen som känner sig otrygga om de går ut ensamma sent på kvällen i sitt bostadsområde.

Otryggheten minskar men skillnaderna inom staden ökar

En jämförelse av resultaten från 2012 års områdesundersökning med en liknande undersökning 1998 visar att det i de flesta delområden skett en positiv utveckling av den upplevda tryggheten.⁶ Även om det finns en positiv trend, visar resul-

⁶ Malmö områdesundersökning 1998 omfattar knappt 5 000 respondenter, och Malmö områdesundersökning 2012 omfattar drygt 4 000 respondenter. För mer utförliga beskrivningar av respektive undersökning, se Torstensson (1999) och Ivert m.fl. (2013).

taten att det på delområdesnivå finns en stabilitet avseende upplevd trygghet och oro. I de områden där oron relativt sett var hög 1998 upplevde de boende fortfarande en hög nivå av otrygghet 2012. I en del av dessa områden var otryggheten till och med högre 2012 än vad den var 1998 (Ivert, Torstensson Levander och Mellgren 2015). Över tid tenderar oron att minska för de allra flesta Malmöbor, men samtidigt verkar skillnaderna mellan stadens olika delar ha förstärkts och trygghetspolariseringen ökat under den senaste 15 årsperioden. Det finns en generell trend av ökad trygghet i Sverige, men skillnaden kvarstår mellan Malmö och riksgenomsnittet, närliggande kommuner samt övriga storstäder.

Vad kan vi ta med oss av Exemplet Malmö?

Exemplet Malmö visar att trygghetsupplevelserna kan variera stort inom en stad. Vi ser också att en generell positiv utveckling av trygghet inte nödvändigtvis innebär att tryggheten ökar lika mycket i alla områden. Snarare ser skillnaderna ut att öka mellan de mest trygga och de mest otrygga områdena. När en generell positiv utveckling inte gagnar alla delar av samhället lika mycket kallas det distributiv orättvisa. En sådan orättvisa är svårare att upptäcka när analyser av trygghetsutvecklingen baseras på större enheter som städer, län eller regioner, eller när enskilda år studeras.

Det här avsnittet har också visat att det är viktigt att studera hur stadens olika delar utvecklas i förhållande till varandra, eftersom resultaten tyder på att områdenas relativa positioner inte förändras. För att trygghetsskapande insatser ska kunna riktas mot de områden där behovet är som störst, och för att insatsernas effektivitet ska kunna utvärderas, är det därför viktigt att identifiera lokala variationer.

Referenser till Exemplet Malmö

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009). *Otrygghet och segregation* (Rapport 2008:16). Stockholm: Fritzes.

Ceccato, V., & Bamzar, R. (2016). "Elderly Victimization and Fear of Crime in Public Spaces". *International Criminal Justice Review*, 26(2), s. 115–133.

Ivert, A.-K. m.fl. (2013). *Malmö områdesundersökning 2012. Lokala problem, brott och trygghet*. Malmö: Malmö högskola, institutionen för kriminologi.

Ivert, A-K., Torstensson Levander, M. och Mellgren, C. (2015). Den ojämlika otryggheten – stabilitet och förändring i bostadsområden över tid. *Socialvetenskaplig tidskrift* 3–4, s. 211–229.

Salonen, T. (2012). *Befolkningsrörelser, försörjningsvillkor och boendesegregation. En sociodynamisk analys av Malmö*. (Diskussionsunderlag för kommission för ett socialt hållbart Malmö). Hämtad den 30 augusti 2016 från http://malmo.se/download/18.d8bc6b31373089f7d9800059627/1383647137957/Det+dolda+Malmö_Tapio+Salonen_Malmökommissionen_final.pdf

Sampson, R. J. (2012). *Great American city. Chicago and the enduring neighborhood effect*. Chicago: University of Chicago press.

Sampson, R. J., Raudenbush, S.W. och Earls, F. (1997). "Neighborhoods and violent crime: a multilevel study of collective efficacy". *Science*, 277(5328), s. 918–924.

Torstensson, M. (1999). *Lokala problem, brott och trygghet i polisområde Malmö -1998 års trygghetsmätning*. Polishögskolan och avdelningen för psykiatri, Malmö, Lunds universitet.

Wilson, J. Q. och Kelling, G. (1982). "Broken windows". *Atlantic monthly*, 249(3), s. 29–38.

Det lokala brottsförebyggande arbetet

Genomgången visar att brottsligheten och otryggheten kan se olika ut beroende på boendekommunens storlek. Det innebär rimligtvis att även det lokala brottsförebyggande arbetet kan se olika ut beroende på var det bedrivs. Brå har följt upp och kartlagt det brottsförebyggande arbetet i Sveriges kommuner vid flera tillfällen. Till exempel i rapporterna *Ett steg på väg* (Brå 2005) och *Samverkan mellan polis och kommun* (Brå 2013). Sedan dess har Brå också genomfört en målgruppsundersökning bland landets kommuner. Undersökningen utgjordes av en enkätstudie som kompletterades med telefonintervjuer. Sammanlagt deltog 231 av landets 290 kommuner i undersökningen. I följande avsnitt redovisas en analys av resultat från undersökningen. Den ska dock tolkas med en viss försiktighet, eftersom olika insamlingsmetoder använts för olika kommuner och varje kommungrupp representeras av få kommuner.

De flesta kommuner har brottsförebyggande råd

Det lokala engagemanget för att hantera brott och brottslighet har ökat över en tioårsperiod. I dag har mellan 80 och 90 procent av Sveriges kommuner någon form av strategisk organisation som hanterar brottsförebyggande frågor. De kallas ofta lokala brottsförebyggande råd, men ibland något annat, som till exempel trygghetsråd eller folkhälsoråd (Brå 2015b). Dessa siffror kan jämföras med läget 2004, då endast två tredjedelar av Sveriges kommuner hade ett lokalt brottsförebyggande råd eller motsvarande samverkansform. Fördelningen över landet var också ojämn. Små kommuner uppgav mer sällan att de hade lokala råd. Län som hade få råd var då Jämtland, Västerbotten, Norrbotten, Värmland, Södermanland och Uppsala. (Brå 2005 samt Brå 2006).

Enligt målgruppsundersökningen verkar det fortfarande vara mer vanligt med lokala råd i storstäder, men andelen kommuner som har brottsförebyggande råd i de andra kommungrupperna är nästan lika stor. Det är till och med något vanligare bland mindre städer att kommunen har en samverkansöverenskommelse om brottsförebyggande arbete med polisen.

Råden varierar i storlek och sammansättning beroende på kommunens storlek och struktur. De lokala råden kan vara en liten grupp bestående av endast lokal polischef, kommunchef eller kommunalråd och en samordnare, men i vissa kommuner rör det sig om större organisationer med ett stort antal deltagare. Det finns också ofta andra, mer operativa, samverkansgrupper som arbetar delvis brottsförebyggande. De lokala rådets fokus och inriktning på arbetet påverkas av de representanter som sitter med i råden. (Brå 2015b, Ceccato och Dolmen 2013).

Olika fokus för det brottsförebyggande arbetet

Det lokala brottsförebyggande arbetets huvudfokus har traditionellt varit ungdomar, och då särskilt ungdomar som riskerar en kriminell livsstil. Parallellt med det brottsförebyggande arbetet driver de allra flesta kommuner också ett alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobaksförebyggandearbete (så kallat ANDT-arbete), enligt den nationella ANDT-strategin. Det är inte ovanligt att de förebyggande verksamheterna slås samman eller åtminstone samordnas. Det alkohol- och drogförebyggande arbetet är ofta riktat mot ungdomar, och de förebyggande insatserna handlar om att minska bruket av alkohol och narkotika (Brå 2005 s. 24ff, Brå 2013 s. 51, Länsstyrelserna 2016).

I Brås målgruppsundersökning framstår det som vanligt att landsbygdskommuner samordnar det brottsförebyggande arbetet med det ANDT-förebyggande. Flera av de personer som deltog i målgruppsundersökningen från mindre städer eller landsorts-

kommuner hade exempelvis titlar som folkhälsosamordnare eller drogförebyggare. Att det brottsförebyggande arbetet i landsbygdskommuner slås samman med annan prevention, som folkhälsa eller drogförebyggande, kan bland annat bero på att begränsade resurser innebär att man inte specifikt avsätter resurser till brottsförebyggande insatser, utan att arbetet i stället bedrivs utifrån ett livskvalitetsperspektiv.

Storstäderna har genomgående högre brottsnivåer än landsbygden för alla studerade brottstyper. I målgruppsundersökningen uttryckte storstäderna ett fokus på att skapa trygghet, vid sidan om alkohol, narkotika och ungdomar. Begreppet trygghet rymmer många aspekter av ett brottsförebyggande arbete. Sett till konkreta insatser rör det sig om såväl trygghetsvandringar eller förändringar av den fysiska miljön som att bygga relationer med ungdomar. Ungefär en fjärdedel av storstädernas kommuner uppgav också i målgruppsanalysen att bostadsinbrott var ett problem eller ett fokusområde för arbetet.

I målgruppsundersökningen beskriver de svarande från större och mindre städer generellt ett större fokus på brott och brottslighet än svarande från storstäder och landsbygd. I mindre städer uppger man att bostadsinbrott är ett problem man arbetar mot. Dessutom arbetar man i såväl större som mindre städer mot skadegörelse. Ett inte lika vanligt men förekommande fokus för det brottsförebyggande arbetet för de mellanstora kommungrupperna är våldsbrotten.

Sammanfattningsvis finns det tendenser i Brås målgruppsundersökning att större och mindre städer har ett större fokus mot brottslighet än storstäder och landsbygdskommuner. Landsbygdskommuner verkar i stället arbeta med brottsförebyggande frågor ur ett livskvalitetsperspektiv, och i storstäderna förfaller det brottsförebyggande arbetet vara en del av ett trygghetsskapande arbete.

Inriktningen på det brottsförebyggande arbetet följer i viss mån brottsutvecklingen

Det finns exempel på brottstyper där brottsutvecklingen och det brottsförebyggande arbetets fokus följer varandra. Ett sådant exempel är bilstölder, som stadigt har minskat över hela landet under en längre tid. För tio år sedan var det ett av de lokala brottsförebyggande arbetets huvudfokus (Brå 2005). Idag är det knappt vart tionde råd som lyfter bilstölder som ett angeläget lokalt problem eller som ett fokus för samverkan med polisen (Brå 2013). Det är rimligt att anta att förändringar i brottsstrukturen kommer att gå hand i hand med inriktningen av det lokala brottsförebyggande arbetet, och det är inte omöjligt att framtidens brottsförebyggande

insatser i högre grad kommer att riktas mot exempelvis bedrägerier som sker med hjälp av internet.

Ett brottsförebyggande arbete som riktas mot angelägna brottsproblem förutsätter att det lokalt finns funktioner och verktyg som samlar in och analyserar statistik och andra data för att skapa lokala nulägesbilder. Dessa bilder ligger till grund för resurstilldelning och prioritet av arbetet. Den lokala lägesbilden behöver därför hålla hög kvalitet. Den bör omfatta en analys som vid sidan av antalet brott också beskriver brottslighetens sammansättning och förväntade utveckling.

Referenser

Brottsförebyggande rådet, Brå (2005). *Ett steg på väg*. Rapport 2005:15. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2006). *Redovisning av uppdraget att analysera vilka samarbets- och arbetsformer som skapar förutsättningar för goda resultat i lokalt brottsförebyggande arbete*. E 3-0275/2006. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2013). *Samverkan mellan polis och kommun med hjälp av samverkansöverenskommelser*. Rapport 2013:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015a). *Brottsutvecklingen för vissa brott mot person fram till 2014*. Kortanalys 3/2015. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015b). *Förstärkt stöd till – och samordning av – det brottsförebyggande arbetet. Redovisning av ett regeringsuppdrag*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Ceccato, V. och Dolmen, L. (2013). "Crime prevention in rural Sweden". *European Journal of Criminology*, januari 2013, volym 10 nummer 1, s. 89–112.

Ceccato, V. (2016). *Rural Crime and Community Safety*. Abingdon-on-Thames: Routledge.

Länsstyrelserna (2016). *Lägesrapport ANDT 2015*. Länsstyrelserna rapport 2016:15. Länsstyrelserna.

Sveriges Kommuner och Landsting, SKL (2010). *Kommungruppsindelning 2011. Revidering av Sveriges kommuner och landstings kommungruppsindelning*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting.

Proposition 2015/16:1. *Budgetpropositionen 2016 – Förslag till statens budget för 2016, finansplan och skattefrågor*.

EKONOMISK BROTTSLIGHET

Lars Korsell¹

Sammanfattning

Organiserad brottslighet har, jämfört med ekobrotten, fått stor uppmärksamhet under de senaste tio till femton åren. Gängkriminalitet, skjutningar på öppen gata och en rad mord har riktat det mesta av medialt och kriminalpolitiskt sökarljus på organiserad brottslighet. Även om ekobrottsligheten hamnat i skymundan finns den alltid med i bakgrunden, inte sällan just i samband med organiserad brottslighet. Visserligen brukar det beskrivas som ett ”nytt” fenomen att ekobrottslingar och personer med hemvist i organiserad brottslighet börjat samarbeta, eller att de senare tagit steget mot ekobrott (som innebär liten risk, låga straff och stora brottsvinster). Samtidigt är det väldokumenterat hur denna tendens fanns redan under 1970-talet.

Det totala skattefelet, det vill säga de skatter som inte redovisas, bland annat till följd av brott, har enligt Skatteverkets bedömning minskat. Samtidigt tyder utvecklingen på en mer förslagen skattebrottslighet. En förklaring kan vara att det på många sätt skett en utveckling mot mer ordning och reda, genom att kontrolluppgifter spelar en allt större roll och att kontrollsystemen förbättrats. Sedan sker en parallell utveckling som går åt motsatt håll. Ett led i denna parallella utveckling är mer avancerade brott – en kriminalitet som rubbar gränsen mellan ekonomisk brottslighet (brott inom ramen för en legal verksamhet) och organiserad brottslighet (där själva verksamheten är illegal).

En förklaring är samhällsutvecklingen; under de senaste tjugo åren har företag blivit nödvändiga redskap eller plattformar för brott, inte minst till följd av olika regleringar. Klassisk smuggling av cigaretter och alkohol har delvis ersatts av att företag tar in partier fullt lagligt.

Sedan länge är företag också ett nödvändigt inslag i det storskaliga svartarbetet. Köpare av byggtjänster eller lokalvård måste ha en part att sluta avtal med, få fakturor från och ha som kontomottagare. Gärningspersonerna använder sedan

¹ Tack till chefsåklagare Stefan Lundberg och analytiker Carin Sundhage, EBM, för värdefull hjälp.

företag för att slussa pengar, skriva fakturor och andra åtgärder för att dölja brotten.

I de högre sfärerna hålls skenet uppe genom avancerad bokföring som går över gränsen till grovt svindleri och grovt bokföringsbrott. Lockelsen av höga vinster göder inte enbart en spekulationsekonomi, utan också frestelsen att begå ekobrott.

Vari ligger då utmaningen vad gäller ekobrott i framtiden? Det rör sig främst om den allt otydligare gränsen mellan ekobrott och annan brottslighet. Samarbeten i nätverksstrukturer, mellan organiserad brottslighet och ekonomisk brottslighet, utmanar rättsväsendets förmåga att på bred front identifiera och bekämpa kriminell verksamhet. När brottsligheten blir mer komplex, företag används och regleringar missbrukas, ökar också gärningspersonernas behov av hjälp inifrån myndigheter och verksamheter. I spåren följer korruption och andra former av otillåten påverkan för att rekrytera insider.

Ett område som borde uppmärksammas mer är också arbetskraftsexploatering med omgivande brottslighet, som skattebrott. Vid sidan av arbetskraftsexploatering och ekobrott kan annan brottslighet utvecklas.

En stor del av ekobrottsligheten handlar om vad som i allmänna ordalag kan beskrivas som vilseledande: momsengar återbetalas på oriktig grund, bokföringen är missvisande, deklARATIONER stämmer inte, felaktiga ekonomiska uppgifter sprids på nätet och i andra sammanhang. Denna utveckling accentueras när företag missbrukas och regleringar utnyttjas.

Två slutsatser bör därför dras om framtidens åtgärder mot brott. Den ena är att lagstiftningen i högre grad bör formuleras så att den försvårar ekonomisk brottslighet och gör det lättare att handla rätt. Det andra är att säkerställa ett sätt att slå vakt om olika intyg och andra handlingars autenticitet, från arbetsgivarintyg till ID-handlingar av olika slag. Likaså att årsbokslut och registeruppgifter visar korrekta uppgifter. Kanske våras det för brottsförebyggande åtgärder, med ekobrottsprofil.

Inledning

Det typiska för ekobrott är att dessa många gånger sker mot regler som inte är allmängiltiga, utan under ständig förändring och utveckling (som skatteregler), även om det också finns bestämmelser som är av betydligt stabilare och mer allmängiltig natur (som

bedrägeri: vilseledande för egen vinning). Det betyder att lagstiftningens innehåll och utformning är en viktig faktor för att förklara hur ekobrottsligheten utvecklats.

Vilka brott som synliggörs och vilka som selekteras bort på vägen avgörs av en rad faktorer, t.ex. hur kontrollfunktioner som konkursförvaltare och skatterevisorer arbetar, hur utredande åklagare väljer att rikta in sina utredningar och formulera åtal, liksom vilka resurser som sätts in för att upptäcka och utreda ekobrott (Korsell 2003). Med andra ord är stora delar av brottsutvecklingen ett resultat av dessa kontrollmässigt administrativa faktorer. Givetvis spelar en rad andra faktorer också en roll för brottsutvecklingen som ny teknik, internationalisering och uppkomsten av nätverkssamhället.

Det finns många definitioner på ekonomisk brottslighet, men för svenska förhållanden har kärnan varit brott som sker inom ramen för en lagligt bedriven rörelse (Bergqvist 2007, Lindgren 2000, Träskman 1977, JuU 1980/81:21). Själva verksamheten är alltså laglig – exempelvis att bygga hus eller driva taxirörelse – och brottsligheten består av brott mot olika bestämmelser gällande företagandet (AMOB 1977). Näringsverksamhet är i hög grad reglerad, och ofta innebär det inbesparade kostnader att bryta mot dessa bestämmelser: tänk alla säkerhetsföreskrifter i samband med byggverksamhet och vilotidsregler, och andra bestämmelser för anställda chaufförer i en taxirörelse. En vid definition av ekobrott omfattar därför väldigt många brott. Ekobrottens fokus på näringsverksamhet innebär att bredden är stor, med vitt skilda gärningspersoner – från storföretagare med måttbeställd skjorta och manschettknappar i guld till rörmokare i blå overall och med enskild firma (jfr Axberger 1988).

Merparten av den ekobrottslighet som hittills nämnts, så kallad *corporate crime*, begås i företagets och dess ägares intresse (Clinard och Yeager 1973, Friedrichs 1996, Slapper och Tombs 1999). Det finns även ekobrott som, även de inom ramen för en näringsverksamhet, ofta riktar sig mot arbetsgivaren, det vill säga mot företaget och dess ägare, vilket kallas *occupational crime*. Det är brott där anställda – ofta högre upp i hierarkin – missbrukar sin ställning, exempelvis genom förskingring, trolöshet mot huvudman, vissa bedrägerier och tagande av muta (Clinard och Quinney 1973, Mars 2001).

I svensk ekobrottsbekämpning har *occupational crime* fått mindre uppmärksamhet än i exempelvis USA (Lindgren, 1999, Korsell 2015). Det är tydligt att sådana brott riktar sig mot enskilda intressen, medan *corporate crime* i Sverige i hög grad tar sikte på allmänna intressen, som skattebrottslighet. Likaså har regelöver-

trädelser som drabbar (den kapitalistiska) ekonomins funktions-sätt, exempelvis olagliga karteller och marknadsstörande åtgärder, spelat en underordnad roll i Sverige. Förklaringen ligger i skillnaden mellan en välfärdsstat och länder med en tydligare ideologisk marknadsorientering (Korsell 2015). På senare tid har dock ett mer marknadsinriktat synsätt kommit i dagen, genom att finansmarknadsbrotten fått större uppmärksamhet. En förklaring är att delar av det allmänna pensionssystemet numera finns på börsen (PPM-systemet). Dessutom har sparande i aktiefonder med tiden blivit en folkrörelse.

En ökad marknadsorientering kan även härledas till regeringens strategi mot ekonomisk brottslighet, som lanserades 1995 (Brå 2016). I den betonades vikten av att bekämpa ekobrott för att upprätthålla konkurrensen i näringslivet. Denna omsorg om lojala företag och strävan att motverka illojal konkurrens har dock framför allt gällt på skattebrottslighetens område. Det vill säga samma brottslighet som ”alltid” betonats. Sant är dock att den politiska konflikten kring ekobrott minskat, och att näringslivet har väsentligt mer positiv attityd till ekobrottsbekämpning än under det tidiga 1980-talet (Lindgren 1999).

Sedan Ekobrottsmyndigheten (EBM) bildades 1998 är det inte ovanligt att ekobrott – bland politiker och myndighetspersoner – börjat beskrivas som sådana brott som handläggs av denna specialistmyndighet. De stora volymer som EBM hanterar är skattebrott och bokföringsbrott (EBM 2016a). Andra, väsentligt mindre vanliga brott, gäller konkursrelaterad brottslighet i 11 kap. brottsbalken (oredlighet mot borgenärer m.fl.), bedrägerier mot EU-bidrag (bl.a. subventionsmissbruk) och brott mot aktiebolagslagen (brott mot låneförbudet, att utse eller vara målvakt). EBM kan också handlägga andra brott där hänsyn tas till myndighetens expertkunskap kring företag och finansiella system (till exempel svindleri).

EBM:s målområde är tämligen snävt, sett till ekobrottslighetens hela vidd. I allt väsentligt hanteras förskingring, trolöshet mot huvudman och korruptionsbrott utanför myndigheten. Detsamma gäller bedrägerier samt merparten av brotten mot de många specialförfattningar som reglerar näringsverksamhet. Trots det kommer detta kapitel i huvudsak begränsas till EBM-brotten. Motivering- en är att flera av dessa brottstyper har mycket stor ekonomisk betydelse (skattebrott), tillhör ekobrottslighetens vardagsbrott (bokföringsbrott), fått stor uppmärksamhet (finansmarknadsbrott och svindleri) samt förklaras av omvärldsförändringar och lagstiftningsreformer (exempelvis subventionsmissbruk).

Genom denna avgränsning fångar kapitlet följaktligen inte upp den på senare år uppmärksammade korruptionsbrottsligheten. Denna brottsutveckling, speglad i anmälningar och skrivelser till Åklagarmyndighetens riksenhet mot korruption, är dock väl belyst i två tidigare Brå-rapporter (Brå 2007:21, Brå 2013:15). Avgränsningen till brott (i juridisk mening) gör också att regelöverträdelser som beivras genom administrativa sanktioner inte heller redovisas. Läsaren bör dock vara medveten om att administrativa sanktioner, som skattetillägg, miljöstraffavgift och konkurrensskadeavgift, spelar en allt större roll för att sanktionera regelöverträdelser, och på viktiga områden helt ersatt det straffrättsliga systemet (Korsell 2015). Inte bara i Sverige utan även utomlands (EU-rätten) har svenska företag tvingats betala mycket stora belopp på grund av olagliga kartellbildningar. Vi återkommer dock till administrativa sanktioner längre fram i kapitlet, men från perspektivet att sådana sanktioner är särskilt intressanta för att sanktionera företag ekonomiskt kraftfullare än vad det straffrättsliga systemet erbjuder.

Vid sidan av en litteraturgenomgång bygger avsnittet på tjugio intervjuer med åklagare, poliser, ekonomer, analytiker, skattetjänstemän och konkursförvaltare. Genom att intervjua olika yrkesgrupper, och därmed roller inom kontroll- och rättskedjan, belyses ekobrottslighetens utveckling mer allsidigt. Många intervjupersoner har mer än trettio års erfarenhet av ekobrottsbekämpning. Mot den bakgrunden beskrivs ekobrotten företrädesvis ur myndighetspersonernas perspektiv.

Vid valet av intervjupersoner har strävan varit att täcka in centrala delar av ekobrottsfältet. Det är ingen överdrift att påstå att ett flertal intervjupersoner kan sägas representera den svenska ekobrottsbekämpningen under ett längre tidsspänn. Vid sidan av intervjuerna används i huvudsak domar och tidningsartiklar.

I stora drag beskrivs ekobrotten med fokus på 2000-talet. Ett antal särskilt uppmärksammade fall belyses, eftersom de i hög grad speglar den allmänna bilden av den ekobrottslighet som EBM utreder, eller mer korrekt påstådd ekobrottslighet. Flera av dessa mål med ikonstatus har EBM förlorat. För myndigheter har profilmål den egenskapen att de skänker en något överdriven glans åt den egna förmågan, om man vinner. Omvänt är domen lika obarmhärtig i medier och den allmänna debatten, om myndigheten pekas ut som förlorare. Det orättvisa är att det dagliga arbetet hamnar i medieskuggan.

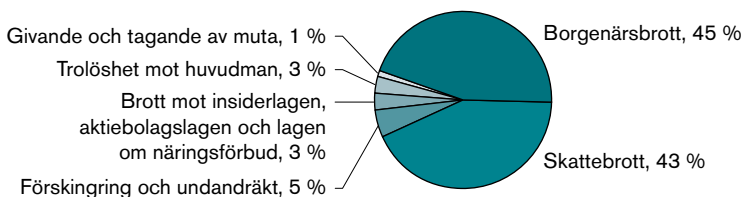
Statistik om ekonomisk brottslighet

Den ekonomiska brottsligheten saknar i många fall målsägare, och det finns ett stort mörkertal av oupptäckt brottslighet. Historiskt sett kallas åtskilliga ekobrott för spanings- eller utredningsbrott. Det innebär att antalet anmälda brott och andra delar av den offentliga kriminalstatistiken mer illustrerar myndigheters kontrollverksamhet än den faktiska brottsligheten (Brå 2008:23, Korsell 2003, Korsell 2015).

Struktur

Den anmälda ekonomiska brottsligheten domineras av brottstyperna borgenärsbrott (som till stor del består av bokföringsbrott) och skattebrott. För 2015 utgjorde dessa brottstyper 45 respektive 43 procent av alla brott inom kategorin ekonomiska brott.

Figur 1. Anmälda ekonomiska brott 2015 utifrån typ av ekobrott. Uppgifterna är hämtade från den officiella kriminalstatistiken.

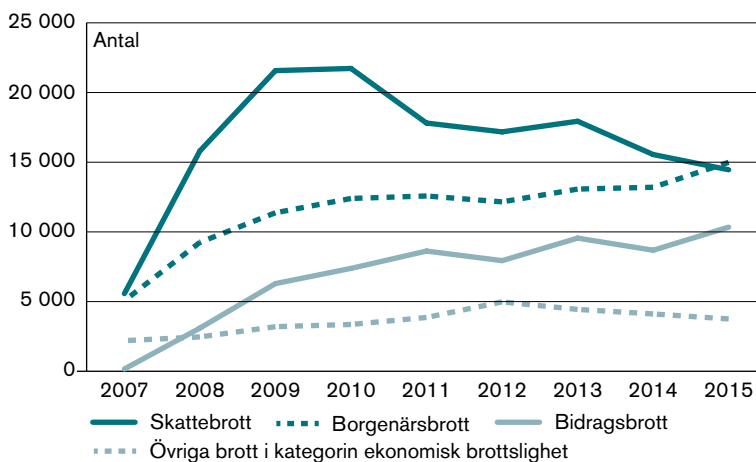

Brottsutveckling

I slutet av 1970 låg antalet anmälda ekobrott på omkring 5 000–6 000 per år. I slutet av 1970-talet genomfördes satsningar mot ekobrott; exempelvis infördes ekorotlar hos polisen. I början av 1980-talet hade antalet anmälda brott dubblerats till omkring 12 000 per år. Den nivån var ganska stabil fram till mitten av 1990-talet, då finanskrisen ledde till många konkurser i vilka konkursförvaltare upptäckte ekobrott. Flera skalbolagshärvor från början av 1990-talet hade även satt fokus på ekobrott. År 1995 anmäldes cirka 16 000 brott. Statistiken från 1998 till och med 2006 är dock inte jämförbar, eftersom organisationsförändringar medförde att brott räknades på olika sätt hos polisen, Ekobrottsmyndigheten och Åklagarmyndigheten (Brå 2008:23).

De anmälda skattebrotten visar en minskning från 2010 och framåt. Denna nedåtgående trend har bland annat påverkat hur stor del av Ekobrottsmyndighetens ärenden som utreds vid Skatteverkets skattebrottsenheter (EBM 2016a). Skatteverkets anmälningar till Ekobrottsmyndigheten har också minskat i flera år (EBM 2016b). Brottsanmälningar från konkursförvaltare ökar, vilket syns tydligt i kurvan över anmälda borgenärsbrott.

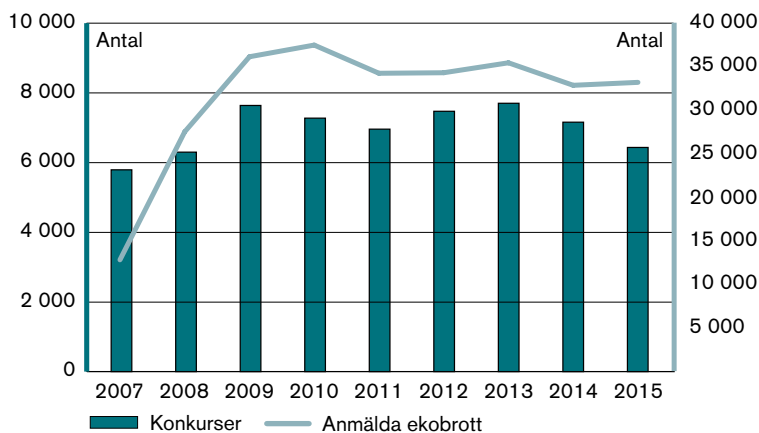
Figur 2. Antal anmälda ekonomiska brott 2007–2015.² Uppgifterna är hämtade från den officiella kriminalstatistiken.

Vad påverkar de anmälda ekobrottens utveckling?

De flesta ekonomiska brott upptäcks genom myndighetskontroll eller av konkursförvaltare.

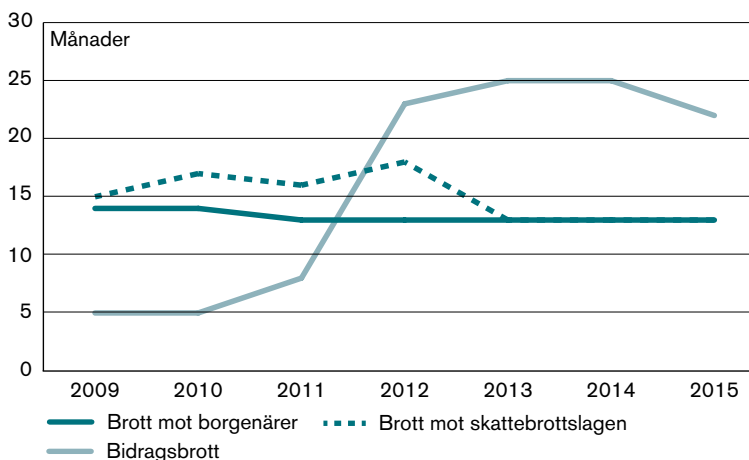
Figur 3. Utvecklingen för anmälda ekobrott och antalet konkurser i ett kombinationsdiagram. Observera att värdena på axlarna är olika. Uppgifterna är hämtade från den officiella kriminalstatistiken och Statistiska centralbyrån.

² På grund av förändringar i statistikföringen är siffror från före och efter 2007 inte jämförbara med varandra; därför redovisas enbart en kortare tidsperiod (Brå 2008). I övriga brott ingår förskingring, trolöshet mot huvudman, insiderbrott, aktiebolagsbrott, tagande och givande av muta samt överträdelse av näringsförbud.

I figur 3 illustreras hur antalet konkurser och antalet anmälda ekobrott följer samma kurva. Detta samband beror på att konkursförvaltarna vid konkurs upptäcker brott som anmäls (Korsell 2003). Det innebär att ju fler konkurser som inträffar desto fler brott anmäls.

Figur 4. Genomsnittligt fängelsestraff i månader 2009-2015 för brott mot borgenärer, brott mot skattebrottslagen samt bidragsbrott.³ Uppgifterna är hämtade från den officiella kriminalstatistiken.

Även myndigheters prioriteringar och organisationsförändringar påverkar i vilken mån ekobrott upptäcks och anmäls. I figur 4 ovan illustreras hur utvecklingen ser ut för genomsnittliga fängelsestraff som döms ut för vissa brott. I figuren kan man se hur bidragsbrott oftare får längre straff, medan skattebrotten får kortare straff 2015 jämfört med 2009. En hypotes är att detta beror på att de skattebrott som upptäcks och utreds inte är lika grova som tidigare, samt att de bidragsbrott som upptäcks och utreds i större utsträckning är grövre än tidigare. En tänkbar anledning till den stabila kurvan för bokföringsbrott är att vissa av dessa egentligen är ett slags förtäckta skattebrott; åklagare har valt att förundersökningsbegränsa bort det grova skattebrottet och enbart åtalat för grovt bokföringsbrott. Syftet är att förenkla utredningen och därigenom även minska genomströmningstiden och i slutändan öka möjligheten till att få bifall till åtalet i domstol genom att renodla målet.

³ I brott mot borgenärer ingår alla brott i 11 kapitlet (brottsbalken) där bokföringsbrott ingår. I brott mot skattebrottslagen ingår alla brott mot skattebrottslagen. I bidragsbrott ingår alla brott mot bidragsbrottslagen.

Ekonomisk och organiserad brottslighet

Det finns tidiga exempel på att ekobrott och våldskapital följs åt. Redan under 1970-talet beskriver en intervjuad polis, hur gränsen mellan ekonomisk och organiserad brottslighet i vissa fall var flortunn. Det leder till blandbrottslighet, som EBM menar har ökat på senare år (EBM 2004:1, EBM 2013). Storskaligt svartarbete är i hög grad organiserat, och personer med våldskapital finns med i bilden vid sidan av traditionella ekobrottslingar med mer kameral inriktning.

En annan intervjuad polis är inne på samma spår och omtalar att blandbrottslighet förekommer även i anslutning till socialt accepterade företagare och personer med tydlig koppling till organiserad brottslighet. Han har under 2000-talet sett exempel på företagare som varit politiskt engagerade, haft styrelseposter i banker och ordförandeposter i etablerade idrottsföreningar. Det är en trend som han inte sett tidigare.

Frågan är vad som är gammalt och vad som är nytt? Det är möjligt att uppdelningen mellan ekonomisk och organiserad brottslighet gjorts för skarp, även om idealtyperna ligger långt ifrån varandra: företagaren med konventionell livsstil, som ändå begår brott i verksamheten å ena sidan, respektive personen med kriminell livsstil utanför företagssektorn å den andra. Ett sätt att uttrycka denna distinktion är att, som en intervjuad konkursförvaltare, skilja mellan "etablissemang" och "rövare". Det finns dock forskare som alltid varit skeptiska till att dra en skiljelinje mellan ekonomisk och organiserad brottslighet (Ruggiero 1996).

Utvecklingen mot en mer organiserad ekonomisk brottslighet har dock varit särskild tydlig de senaste femton åren, menar en intervjuad polis. Han får medhåll av en annan intervjuad polis som anser att "tidigare var man rånare, ekobrottsling eller narkotikabrottsling. Man höll sig inom sitt skrå. Nu jobbar man med allt." Tidigare arbetade inte ekobrottslingar tillsammans. De var företagare, och begick brotten på egen hand. Ofta var det bara en misstänkt.

Idag är det mycket samarbete mellan gärningspersoner, organisationsgraden har ökat och ett enda ärende kan ha tjugo misstänkta. Gärningspersonerna har sällan överblick över hela operationen, utan kan sin del. Målvakter, bulvaner och möjliggörare är viktiga för att utföra brotten (EBM 2013).

Ytterligare ett tecken på ökad organiseringsgrad hos den ekonomiska brottsligheten är, enligt en intervjuad polis, att det idag är vanligt att piketen och den lokala insatsstyrkan säkrar även vid ekobrottstillslag. Det var knappast aktuellt tidigare. En delförkla-

ring till denna förändring i polistaktik skulle vara att personer med koppling till organiserad brottslighet – och därmed våldskapital – är involverade i ekobrott.

Samtidigt har myndigheterna blivit skickligare på att kartlägga kriminaliteten. På ekobrottsområdet är kriminalunderrättelsetjänst en tämligen ny företeelse, och utvecklingen med myndighets-samverkan har haft stor betydelse. En intervjuad åklagare är också inne på att underrättelseverksamheten spelat en stor roll för att detektera allvarlig ekonomisk brottslighet. Om förundersökning syftar till att utreda redan upptäckta brott går underrättelseverk-samhet ut på att upptäcka brott genom ett omfattande kartlägg-ningsarbete. Ibland kan underrättelseverksamhet upptäcka brotts-lighet som enbart befinner sig på planeringsstadiet. Som så många andra intervjupersoner menar den intervjuade åklagaren dock att det ändå var enklare förr; den storskaliga kriminaliteten fanns inte riktigt på samma sätt tidigare.

Cigaretter, sprit och olja

Smuggling och illegal handel med tobak, sprit och olja har länge varit en viktig nisch inom organiserad brottslighet. Till stor del handlar det dock om ekonomisk brottslighet, att inte betala de höga punktskatterna. För dessa varor svarar punktskatterna för merparten av priset till konsumenterna. En intervjuad åklagare berättar att det under tidigt 1990-tal handlade om smuggling av porslinsföremål, klockor, smycken, trådlösa telefoner och givetvis cigaretter och alkohol. Cigaretterna kom ofta från Östeuropa och smugglades till Sverige av uppfinningsrika och resursstarka ligor.

En tydlig utveckling av denna typ av brottslighet är att den gått från klassisk smuggling till ekobrott, där företag med anstånd att betala punktskatt utnyttjas för brotten. Det är en utveckling som återkommer; företag används för brotten eftersom det underlättar, eller är nödvändigt, för att sätta brottsplanerna i verket. Alkohol och tobak köps lagligt utanför Sverige, och transporteras likaledes lagligt till ett så kallat punktskatteupplag som företaget har rätt att inneha (Brå 2015:15). När väl varorna lämnar lagret, typiskt sett för transport till detaljistledet, inträder skattskyldigheten för punktskatterna. Det är alltså dessa skatter som inte betalas, och inte heller moms.

Ekobrottsprofilen förstärks när det gäller framför allt cigaretter, eftersom det legala detaljistledet med kvarters- och tobaksbutiker svarar för försäljningen till konsumenterna (Brå 2011:7). Eftersom detaljisterna köper cigaretterna svart förutsätts att försäljningen i butik också kan ske utan redovisning. Alkohol har inte samma tydliga distributionsnät, utan säljs via arbetsplatser, olika nätverk

och genom ”rullande systembolag”. En del av svartspirten hamnar dock på restauranger och barer.

Svartarbete

Svartarbete är den ekobrottslighet som genom åren fått störst uppmärksamhet. Det är också en vanligt förekommande brottslighet. Skatteverket gör regelbundet mätningar av medborgarnas och företagens syn på skattefusk. Bland annat mäts hur många som personligen känner någon som arbetar ”svart”. Mätningarna visar att andelen som inte känner någon som arbetat svart ökat från 33 procent till 53 procent mellan 2006 och 2012. Frågan om skattefusk visar samma utveckling. Andelen som personligen inte känner någon som skattefusk har ökat från 42 procent till 58 procent (Skatteverket 2012). För många som jobbar svart står vita beskattade inkomster för merparten av inkomsterna (RRV 1998:29). Men även om det svarta arbetet svarar för en mindre del av de totala inkomsterna från arbete gör det stora antalet deltagare i den svarta ekonomin att det sammantaget handlar om en stor mängd obeskattade pengar (Skatteverket 2011).

Svartarbetet står för närmare hälften av skattefelet enligt Skatteverket, eller 66 miljarder kronor (Skatteverket 2008). Den största delen av svartarbetet äger rum i mindre företag. Det svartarbete som hamnar under EBM:s lupp tar sikte på organiserade upplägg, där många personer är involverade och med stora belopp i omsättning.

Före mitten av 1990-talet var det vanligt att det fanns något enstaka fakturaskrivande bolag vars enda uppgift var att skicka fakturor för påstådda utförda arbeten. Meningen var att det företag som faktiskt hade utfört arbetet, helt eller delvis med hjälp av svart arbetskraft, genom fakturan kunde föra pengarna vidare samtidigt som de påstods vara en avdragsgill kostnad i rörelsen. Via faktureringsbolaget kunde pengarna sedan genom olika manövrar tas ut som kontanter för att användas till svarta löner. Sedan har organisationsgraden utvecklats genom att factoringbolag ingår i kedjan av företag – och faktura- och betalningsströmmar dem emellan – allt för att försvåra utredningarna. Växlingskontor används också för att omvandla kontomedel till kontanter (Brå 2015:22).

För åtskilliga gärningspersoner är det fortfarande kontanter som gäller i slutändan. En intervjuad analytiker menar att den striktare regleringen mot penningtvätt och rapporteringssystemet av misstänkta transaktioner gör att kriminella söker sig till kontantbranscher ännu mer än tidigare, samt till företag som erbjuder bankliknande tjänster, till exempel växlingskontor och factoringföretag. Dessa företag används bland annat för att omvandla kontomedel till kontanter.

Underentreprenörer och offentlig upphandling

I flera branscher, inte minst inom bygg och anläggning, är det vanligt att många företag deltar i ett och samma projekt. Byggbranschen har under lång tid genomgått en strukturomvandling, och inga byggbolag vill sitta med för mycket arbetskraft (SOU 1997:111). Förr hade förvaltningar och företag egen anställd personal för städning, men som ett led i privatiseringsvågen anlitas i stället företag på entreprenad. Upphandlingar driver på med lägsta pris, och därmed skapas en grogrund för illojal konkurrens genom framför allt svartarbete. På detta sätt hänvisar en intervjuad ekonom till tidsandan som en viktig förklaring till det storskaliga svartarbetet.

Ett särskilt problem med svartarbete inom bygg- och anläggningsbranschen är att branschen är en motor i svensk ekonomi och sysselsätter omkring tolv procent av den yrkesarbetande befolkningen (EBM 1999). En intervjuad forensisk expert beskriver det starka konjunkturtrycket på bygg- och anläggningsbranschen samt den närliggande åkerinäringen i samband med stora projekt som Globen, Arlandabanan och Södra länken. Högkonjunktur och stora projekt innebär också ofta stora ekobrott. Långa kedjor av underentreprenörer är vanligt förekommande, och det är i dessa led som svartarbetet äger rum.

Utnyttjande av arbetskraftsinvandring

Förr var det främst svenskar och finnar som förekom i svartarbetshärvorna, bevisningen fanns också i Sverige eller Finland. Enligt en intervjuad skattedirektör, nyligen pensionerad, kan det finska inslaget förklaras med tidig arbetskraftsinvandring i kombination med att kvalificerad finsk arbetskraft rekryterades till branscher med problem med svartarbete. Det handlade om bygg- och anläggning samt den numera utdöda varvsnäringen. EU-inträdet och den fria arbetsmarknaden har i grunden förändrat spelplanen. Bemanningföretag tillhandahåller utländsk arbetskraft. Numera är Baltikum vanligt förekommande i utredningarna. En förklaring är att svenska banker tidigt etablerade sig där efter östblockets fall, samtidigt som baltisk arbetskraft sökt sig till Sverige. I stället för kontanter förekommer det att svartarbetare får in medel på baltiska konton, kopplade till i Sverige gångbara bankkort.

Det utländska inflytandet är också stort inom åkerinäringen, berättar en pensionerad polis. På 1960-talet var svartåkare ett begrepp, men med åren har branschen sanerats. På 2000-talet började dock branschen få problem med utländska åkerier, och han ser en tillbakagång mot de problem han upplevde vid trafikpolisen med överlast, trafikfarliga fordon och ekobrott.

Möjliggörare till den svarta ekonomin

En yrkesgrupp med stor betydelse för den svarta ekonomin, och som tidigare sällan hamnade i förundersökningar och knappast aldrig inför skranket, är de som hanterar de finansiella sidorna kring svartarbetet, som dess administratörer och kamrerer. Dessa personer med juridisk och ekonomisk kompetens har nog alltid funnits, men kunde tidigare hålla sig i bakgrunden och därför sällan upptäckas. Det är dessa ”möjliggörare” som registrerar bolag, ser till att fakturor skrivs i syfte att skapa avdrag och kanalisera kontomedel, öppnar bankkonton, rekryterar målvakter till dessa och ordnar så att kontanter tas ut på banker eller växlingskontor utan att det rapporteras till Finanspolisen (Brå 2007:27).

Dessa möjliggörare uppmärksammades dock när Ekobrottsmyndigheten började använda telefonavlyssning. Detta hemliga tvångsmedel – numera benämnt hemlig avlyssning av elektronisk kommunikation – hade traditionellt använts inom kontraspionaget och sedan mot organiserad narkotikabrottslighet, men knappast mot ekobrott. Genom att avlyssning nu kan sättas in mot brott som bedöms ge ett straff på minst två års fängelse (straffvärdesventilen), finns möjligheten att använda hemliga tvångsmedel även mot ekobrott, av allvarligare slag. Till en början talades det vitt och brett i telefon, men i takt med att det blev känt att polisen lyssnar även på ekobrottslingar, har gärningspersonerna blivit försiktigare. Numera är samtalen ofta kortfattade och kodord används. Därför har fysisk spaning blivit ett viktigt komplement till avlyssning. I dag har avlyssning använts i omkring tio år, och har lett till en ökad insikt om det organiserade svartarbetets logistik och funktioner, vilket i sin tur har medfört att ”nya” kategorier av gärningspersoner, som t.ex. möjliggörare, har kunnat dömas.

ROT- och RUT-bedrägerier

De nya förmånerna RUT- och ROT-avdrag illustrerar hur nya förmåner ofta medför nya brottsupplägg. År 2004 infördes ROT-avdrag för byggnadsarbeten i privatbostäder (Skatteverket 2011:1). Det innebär att villa- eller bostadsrättsinnehavaren får en skattereduktion för arbetskostnaderna. Med den nya lagstiftningen började bedrägerier ganska snart att dyka upp – en ödets ironi, eftersom syftet med ROT-avdraget inte bara var att sätta fart på byggsektorn, utan också att göra fler tjänster vita. Brotten underlättades dessutom när ROT-avdraget reformerades genom att det inte längre var nödvändigt att ansöka om skattereduktionen i efterhand, utan fakturabeloppet istället minskades med den beräknade skattereduktionen. Sedan ansöker företaget om att få det i fakturan reducerade beloppet utbetalt av Skatteverket. Just direkta utbetalningar är särskilt känsliga för bedrägerier.

Med ROT-avdraget som mall vidgades skattereduktionen 2007 till att omfatta även hushållsnära tjänster som t.ex. städning, med beteckningen RUT-avdrag. Inte heller dessa förmåner fick vara ifred för bedragare.

Numera underrättas den som fått ROT- eller RUT-avdrag av Skatteverket när en sådan ansökan getts in av den som utfört arbetet. Tanken är att mottagaren av underrättelsen ska slå larm om ansökan inte stämmer. Det förekommer därför att brevlådor vittjas av kriminella, som vill stoppa underrättelser från Skatteverket, för att kunna fortsätta med bedrägerierna.

Finansmarknadsbrotten

Trustor

Under det sena 1990-talet och tidiga 2000-talet likställdes avancerad ekobrottslighet med bolagsnamnet Trustor. Det är också ett namn som i hög grad förknippas med EBM:s tidiga år. Det var ett investmentbolag som enligt åklagaren hade köpts av bolagets egna pengar, vilket är olagligt enligt aktiebolagslagen. Köparen hade fått anstånd med fem dagar för att erlægga köpeskillingen, vilket möjliggjorde att bolagets kassa blev disponibel för köparen.

Härvan är som hämtad ur en film: Excentrisk brittisk lord som påstods vara god för åtskilliga miljarder, men som i själva verket var luspank. Historien inkluderar en herrgård i England, en konservativ brittisk klubb, affärsmän från Londons finansvärld, ekobrottslingar i två generationer, kopplingar till Göteborgs societet, en släkt med storföretagsledare och kontor på fin adress (Lindstedt 2000). Både Liechtenstein och Gibraltar figurerar i målet, liksom advokatbyrå Mossack Fonseca i Panama (nu högaktuellt i samband med omfattande skatteundrandraganden). En känd svensk PR-byrå anlätades också för att putsa upp den affärsmässiga fasaden.

Det var journalisten Gunnar Lindstedt (2000) som i Svenska Dagbladet avslöjade tureerna kring Trustor, vilket ledde till att EBM gjorde tillslag. Utfallet för EBM blev dock magert. Enbart en gärningsperson fälldes till ansvar. Den utpekade huvudmannen, Joakim Posener (2004), valde att hålla sig undan och efterlystes internationellt. Den tiden har han skildrat i en bok (Posener 2004). Enligt en intervjuad polis som medverkade i förundersökningen, hade det varit en ”annan sits” om även Posener hade kunnat höras i målet: ”Felar en länk, så håller det inte.” De tilltalade hänvisade nämligen till Posener. Dessutom hade åklagaren ett tufft arbete, ensam mot sju advokater.

Trustor illustrerar ett dilemma som EBM mött i flera högprofilfall, varav några redovisas nedan. Om man inte åttalar blir kritiken kompakt: "Manschettbrottslighet lönar sig medan småfolket åker fast. Vi är inte lika inför lagen". Och om EBM:s åklagare åttalar men förlorar låter kritiken inte heller vänta på sig. Myndigheten uppfattas som inkompetent och utsätter de tilltalade för en svår prövning. Det anknyter till diskussionen ovan, om att utgången i profilmålen oförtjänt kan avgöra betyget för hela myndighetens verksamhet.

Utfallet för aktieägarna i Trustor-affären blev dock bättre. En förlikning träffades med banker, och pengar som hade frusits av myndigheterna återlämnades innan de blivit oåtkomliga för konkursförvaltare och fordringsägare. När bolaget delades upp fick aktieägarna bättre betalt än vad aktierna hade varit värda när Trustorhärvan började rullas upp.

Prosolvias

"Det tar fem år att bli en skicklig ekoåklagare och tio år att bli en utbränd ekoåklagare". En åklagare citerar en kollega som försökte sätta ord på sina känslor efter att ha drivit ett stort ekomål på 1980-talet. Själv var intervjupersonen en av åklagarna i ett av Sveriges största mål som gällde påstått svindleri, Prosovia, med 70 rättegångsdagar och 100 miljoner kronor i processkostnader.

Börsraketen Prosovia var tidigt ute med att ta fram program för datorstödd visuell simulering. Det samlade börsvärdet på företaget hade en toppnotering i mars 1998 på 4,8 miljarder kronor (Svensson 2014). Kursen hade då gått upp 237 procent sedan börsintroduktionen. Prosovia var något av en folkaktie samtidigt som bolaget behövde mer pengar för att utveckla sina produkter. Dessa befann sig fortfarande på pionjärstadiet. En tolkning är att det gällde att hålla bolaget flytande och aktieägarna på gott humör; när väl produkterna var utvecklade skulle pengarna flyta in.

Prosovia försattes i konkurs i december 1999. Året därpå polis-anmälde konkursförvaltaren fyra personer i bolagets ledning. I januari 2003 väckte åklagare på EBM åttal för grovt svindleri och grovt bokföringsbrott. Åklagarna påstod att Prosovia hade blåst upp omsättningen genom bokföra försäljningar (128 miljoner kronor) som inte var färdiga för intäktsföring. En förlust på 36 miljoner kronor förvandlades därmed till en vinst på 80 miljoner kronor. Inga reservationer eller kommentarer gjordes i årsredovisningen trots att det var känt att affärerna inte hade utvecklats som planerat. Någon betalning hade inte heller erlagts.

Åklagarna utsattes för skarp kritik från försvararna, som menade att åttalet hade väckts på felaktiga grunder. I en närmare 900 sidor

lång dom friades 2005 de åtalade, eftersom åklagarna inte kunde visa att brott hade begåtts uppsåtligt. Till följd av den 1,5 år långa rättegången och företagets höga börsvärde räknas Prosolvias till ett av de största målen av sitt slag.

Även internt inom EBM fanns synpunkter på det egna åtalet. En EBM-promemoria (2009) reflekterar över åklagarnas taktik i Prosolvias fallet. Den uppfattning som förs fram är att åklagare har lättare att påvisa formella brister i bokföringen än att bevisa kriminellt vilseledande svindleri. Det är en linje som blivit alltmer gällande; rättegången förvandlas från ett dramatiskt skådespel kring skuld, girighet och konspiration, till rena teknikaliteter.

Prosolvias uppgång och fall utspelade sig under den värsta börs-
syran; det rådde högkonjunktur och optimism. ”Prosolvias var ett ärende av sin tid”, kommenterar en av åklagarna som drev målet. Också datautvecklingen med simuleringsteknik var en bidragande orsak till intresset för aktierna. Prosolvias uppfattades som ett företag ”på väg”, och som såg mycket lovande ut. Det var spännande med nya revolutionerande produkter och det ena dataföretaget efter det andra med avancerad teknik dök upp på marknaden. Många var nyfikna och ville satsa pengar.

Prosolviamålet följdes av ett tvistemål, med helt andra beviskrav än i det tidigare brottmålet.⁴ Tvistemålet pågick i tretton år och slutade med att Hovrätten för Västra Sverige i augusti 2013 ålade revisionsföretaget Öhrlings PricewaterhouseCoopers att betala 980 miljoner kronor i skadestånd till konkursboet efter det börsnoterade aktieföretaget Prosolvias (Svensson 2014). Med dröjsmålsränta uppgick skadeståndet till två miljarder kronor och ökade med 250 000 kronor om dagen. Detta var ett av de högsta skadestånden som någon svensk domstol dömt ut. Hovrättens dom har dock utsatts för kritik av Bo Svensson (2014), tidigare ordförande i Högsta domstolen.

HQ Bank

Det dröjde till 2010-talet innan EBM:s åklagare drev nästa högprofilerade mål om grovt bokföringsbrott och grovt svindleri. Denna gång mot huvudmännen bakom HQ Bank, några av dem landets mest kända finansmän (Cederblad 2016). Målet gällde om banken hade använt rätt värderingsmetod för optioner i dess tradingverksamhet. Det ansåg tingsrätten, och menade på objektiva grunder att något brott inte ens hade begåtts. Med ett sådant slut

⁴ Liksom i brottmålet var kärnfrågan när 128 miljoner kronor i intäkter från femton affärshändelser rörande försäljningar skulle tas upp. Hovrätten fann att revisorn borde ha anmärkt på periodiseringen av dessa intäkter. Hans underlåtenhet ansågs ha orsakat Prosolvias konkurs.

och mot bakgrund av att både åklagaren och Finansinspektionen (som stött EBM med ekonomisk expertis) utsatts för massiv kritik som går ut på att banken hade gjort en korrekt redovisning, valde EBM att göra en egen utvärdering av förundersökningens struktur, resursanvändning och liknande frågor (Gustavsson 2016). Med HQ-bank har EBM ännu en gång förlorat ett profilmål. I den avslutande diskussionen återkommer vi till vad det kan betyda för EBM-åklagarnas val av framtida åtal.

Med ett fyrtiotal advokater på försvararsidan hade åklagaren en tuff uppgift framför sig (Hellekant 2016). Även i Prosolviamålet fick åklagarna erfarra ett hårdnande samtalsklimat i rättegångssalen. En av åklagarna berättar:

Vi satt i sal 5 med träfärgade väggar och hade egen duk och projektor med oss. Vi var två åklagare, två ekonomer var med ibland liksom några poliser. Sedan var det fem åtalade, med minst en advokat vardera, en hade tre. De fyllde upp den andra sidan. Det jobbiga är att hålla linjen när de hela tiden "kastar äpplen". Det var svårt för domstolen att ta till sig allt. Advokaterna protesterade. Det var mycket störande och en del av psykologin.

Många åklagare vittnar om att försvararsidan riktar in sig på rena procedurfrågor i stället för det åtalet egentligen handlar om. Fortsätter denna form av fokusförskjutning i stora profilmål, särskilt där måltavlan är åklagarsidan, "kommer vi inte att ha så många åklagare kvar", konstaterar åklagaren i HQ-målet torrt (Hellekant 2016). Det ska tilläggas att försvararsidan rimligtvis har en annan uppfattning om hur processer ska drivas; i allt väsentligt är det myndighetspersonernas bild som återges i denna beskrivning.

Likt Prosolviamålet har även brottmålet om HQ Bank följts upp av ett tvistemål där de aktieägarna som förlorade på bankens konkurs begär fem miljarder kronor i skadestånd. Visserligen friades huvudmännen i brottmålet (åklagaren har inte överklagat till hovrätten), men riskerar alltså skadestånd och bör därför "hushålla med segerchampagnen", enligt en kommentar av en ledande ekonomi-reporter (Neurath 2016).

Marknadsmanipulation

En intervjuad åklagare ger ett exempel på marknadsmanipulation: handeln kan vara riggad genom att några personer kommer överens om volym och pris för aktieaffärer (*match trade*). Om priset är avvikande, ger det en signal till marknaden. Då kan kursen förändras och gå upp. Sker handeln dessutom med stora volymer påverkar det kursen i större utsträckning. På det sättet blir ägarna

och ledningarna rikare. Dessutom ökar det förutsättningarna för en önskvärd nyemission.

Problemet med manipulerade börskurser och att personer med insiderinformation skor sig på börsen är att pengarna bokstavligen försvinner från den svenska marknaden. För mycket fusk leder till att investerarnas kapital styrs till andra marknadsplatser, i andra länder som bedöms som mer pålitliga. En intervjuad åklagare betonar att riskkapitalet finns på börsen. Om börsen inte fungerar leder det till ekonomisk stagnation. Brott som riktar sig mot marknadens funktionssätt har tidigare inte riktigt fått fäste i ett välfärdsland som Sverige. Men tiderna förändras; åklagaren påpekar att våra pensioner numera finns på börsen. På ett högst påtagligt sätt har därför också finansmarknadsbrotten blivit en angelägenhet för alla, ungefär som att skattebrott leder till minskade offentliga åtaganden och högre skatter för alla. Det är därför inte konstigt att en udda och volymmässigt begränsad kriminalitet som finansmarknadsbrott fått stor uppmärksamhet och blivit en profilfråga för EBM (Brå 2016). Talande är att omsättningen på börsen ökade under åren 1991 och 1998, från 130 miljarder kronor till 1 800 miljarder kronor per år (EBM 1999). Den intervjuade åklagaren är dock ännu inte nöjd. Fortfarande har det inte riktigt satt sig att värdepappersmarknaden är viktig, menar han. Det finns en uppfattning om att finansmarknaden är skild från ekonomin i övrigt, den ”riktiga” ekonomin. Det var först på 1980-talet som aktier blev folkligt i Sverige, medan man i USA redan länge hade sparat i aktier. PPM-fonderna (aktiesparande inom ramen för allmän pension) kom först på 1990-talet.

Ett annat sätt att manipulera marknaden är att använda sig av forum på nätet, som fungerar på samma sätt som bloggar. I dag är marknadsanalyser inte längre förbehållet affärspressen. På öppna forum kan vem som helst registrera sig och skriva marknadsanalyser. Ett aktuellt fall gäller två personer med goda kunskaper om läkemedel. De påstås ha publicerat analyser om olika preparat på en rådgivningssajt, och använder sig av flera signaturer för att ge intryck av många bedömare. De länkar också till andra forum för att få större spridning. På det sättet når de ett stort antal presumtiva spekulanter. När kursen gått upp säljer de av sina aktieinnehav. Enligt åklagaren har analyserna visserligen innehållit få rena felaktigheter, men beskrivningarna har skett på ett vilseledande sätt i syfte att driva upp kurserna.

Insiderbrott

Insiderbrott för tankarna till en liten krets gärningspersoner med tillträde till storbolagens slutna styrelserum. En intervjuad åklagare berättar att när insiderlagstiftningen infördes 1990 mötte

polis och åklagare en ny typ av misstänkta personer. Ofta var det förmögna män som hade råd med skickliga advokater. De anlidade i sin tur professorer för att ge större tyngd åt försvarets argumentation. En annan åklagare ger en delvis annorlunda bild av dagens situation. Även grovt kriminella personer med koppling till organiserad brottslighet har börjat figurera i insiderbrotten (EBM 2013). Dessa kriminella identifierar sårbara styrelseledamöter (t.ex. personer med skulder) och utpressar dem för att få ut insiderinformation. Även i vissa stora etablerade bolag finns kontakter med grovt kriminella. En intervjuad konkursförvaltare är också inne på att stora bolag har börjat "glida ut i träskmarknaderna" (jfr Brå 2016). Han ser en fara i att insiderbrott breder ut sig, liksom korruption, att stora börsbolag är involverade i brott och att ledande direktörer i svenskt näringsliv är inblandade.

Samtidigt är det karaktäristiska för ekobrott att etablerade personer är involverade. En mardröm för myndigheterna är när egna anställda från insidan bistår kriminella eller väljer att helt byta sida (Brå 2014:4). Både Skatteverket och Försäkringskassan har drabbats av insiderproblematiken när stora belopp felaktigt betalats ut (moms respektive ersättning) eller att deklARATIONER klarmarkerats (Brå 2014:4). En polis berättar om ett fall från 2006, där en skattehandläggare granskade sin hög med deklARATIONER och började känna igen en siffra. Misstankarna ökade när även samma handstil återkom. Han upptäckte det som internt på Skatteverket kom att kallas för "Deklarationsfabriken". Det visade sig att en insider med tidigare anställning inom Skatteverket erbjöd personer att slippa skatt. Ett vanligt förfarande vid deklARATIONSKONTROLLEN är att bestämma dess inriktning och särskilda granskningsnivåer. Exempelvis låter man avdrag under vissa belopp passera. Det var dessa granskningsnivåer som den tidigare skattetjänstemannen hade kunskap om och följaktligen hjälpte sina klienter med, genom att yrka avdrag för framför allt rese- och räntekostnader. I detta fall erbjöd gärningspersonen handgripligt bistånd, men det kan också handla om att förmedla kunskap om regelsystem, ansökningsrutiner och kontrollsystem (Brå 2014:4). Det kan också omfatta att öppna dörren för oseriösa företag. En intervjuad forensisk expert erinrar sig ett fall i städbranschen där en insider anställd av kommunen bistod företag att dra nytta av offentlig upphandling.

En annan form av insiderproblematik gäller försvarare i brottmål som haft affärsförbindelser med sina klienter (von Sydow 2000, Brå 2014:4). Det finns misstänkta fall där sådana affärsförbindelser innefattat del av den brottslighet för vilken klienten är misstänkt. Försvararna skulle därför ha ett eget intresse att förordnas

som offentliga försvarare, för att på det sättet få insyn i målet och bevaka sina egna intressen.

Ytterligare ett slags insider är revisorer i aktiebolag, en kontrollfunktion som klienten – bolaget – vill utnyttja för egen vinning.

Ringemålet (Cevian- och Nordeamannen)

Ett av de mest uppmärksammade målen om insiderbrott utspelade sig 2010 ("Ringemålet"). Huvudpersonerna är två barndoms-vänner som båda arbetade inom finansvärlden, på Nordea respektive CevianCapital. I den intensiva mediebevakningen gick de under namnen Nordea- respektive Cevianmannen. De handlade väldigt mycket i vissa papper innan kurspåverkande nyheter kom ut. Det gjorde att de misstänktes för att utnyttja insiderinformation. Sammanlagt skulle de ha gjort vinster på 130 miljoner kronor. Pengarna hamnade på konton i Schweiz och Luxemburg.

När Ekobrottsmyndigheten satte in telefonavlyssning kom det fram att de inblandade talade kryptiskt med varandra och gick över till andra telefoner. När polisen slutligen gjorde tillslag hos Cevianmannen upptäcktes 3,1 miljoner kronor i kontanter i två tidskriftssamlare. Vid tillslaget hos Nordeamannen fann polisen 490 000 kronor gömda i en bilbarnstol.

Det slutliga åtalet gällde trettio insideraffärer. Enligt en av åklagarna som drev målet hade de tilltalades försvarare dammsugit marknaden på information och levererade alternativa förklaringar till varje åtalspunkt. De tilltalade friades för insiderbrott. De fälldes dock för skattebrott till följd av oredovisade realisationsvinster på värdepapper. Några år senare undanröjdes domarna om skattebrott till följd av en teknikalitet. Eftersom de dömda tidigare i ett skatteförfarande hade blivit påförda den administrativa sanktionen skattetillägg, kunde de inte i en senare brottmålsprocess dömas för i grunden samma gärning. I bakgrunden fanns ett principiellt avgörande i EU-domstolen. Det var ett mycket stort antal personer som på detta sätt fick sina skattebrottsdomar undanröjda.

Framtidens ekonomiska brottslighet

Det går bra för Sverige, men inte för alla

Ett problem som hittills fått begränsad uppmärksamhet i Sverige är arbetskraftsexploatering. Det är också troligt att gruppen utan uppehålls- och arbetstillstånd kommer att öka till följd av en restriktiv migrationspolitik, menar en intervjuad ekonom. Det innebär ett stort antal papperslösa som måste försörja sig. Därmed ökar utbudet av svart arbetskraft. Särskilt gäller det i branscher eller delar av branscher utan krav på utbildning och särskild

kompetens. Utan uppehålls- och arbetstillstånd får arbetstagaren knappast del av de rättigheter som gäller på en legitim arbetsmarknad, i fråga om arbetsvillkor och löner samt välfärdssystemets förmåner. Knutet till arbetskraftsexploatering och svartarbete är även människosmuggling, handel med arbetstillstånd, korruption, arbetsmiljöbrott och till och med människohandel (trafficking). Det handlar om en flytande gräns mellan ”riktiga” företag och en näringsverksamhet som bedrivs utanför registreringar, annons i gula sidorna och skattedeklarationer.

Samhällsutvecklingen tycks gå åt två håll när det gäller risker för ekobrott. Den största delen av samhället fungerar bättre, vilket bland annat ger avtryck genom att skattefelet synes minska (Skatteverket 2014). En förklaring kan vara att det har blivit mer ordning och reda genom fler kontrolluppgifter, förenklingar och förbättrade kontrollsystem. Parallellt sker dock en utveckling till det sämre, som dock förmodligen är så begränsad att den inte nämnvärt påverkar nationella siffror, som för det totala skattefelet. Det handlar då om irreguljära marknader med svarta varor och tjänster, arbetskraftsexploatering och kopplingar till organiserad brottslighet (Korsell 2015a). En del talar om parallellsambällen för att betona att dessa områden i mångt och mycket står utanför det reguljära samhället och att kriminella aktörer har stort inflytande (Brå 2016).

Frågan är vad denna parallella utveckling kommer att medföra. En pessimistisk bild är en växande irreguljär ekonomi där vissa branscher kan drabbas. Problemet är snarare de problem med allvarlig brottslighet som följer i spåren av den irreguljära ekonomin: utpressning, uppgörelser med våldsbrott som sprängningar och skjutningar, övergrepp i rättssak och andra exempel på otillåten påverkan mot brottsoffer, vittnen och myndighetspersoner. Arbetskraftsexploateringen har redan nämnts. Denna brottslighet får en väsentligt vidare inverkan på samhället än att enskilda offer drabbas.

En optimistisk bild innebär att alla ansträngningar mot ekonomisk och organiserad brottslighet kommer att bära frukt. Det skulle innebära att brottsligheten går ner i ett slags ”normalläge”. Under alla omständigheter bör det vara ett mycket stort och långsiktigt åtagande för att vända en utveckling som redan tycks ha fått fäste. Samarbeten i nätverksstrukturer, mellan gärningspersoner med olika bakgrund, innebär en utmaning för rättsväsendets förmåga att organisera sig. En viktig reform, med närmare tio år på nacken, är regionala underrättelsecentrum (RUC), där en rad myndigheter samarbetar, och regionala polisiära aktionsgrupper (Brå 2009:19). Två större och aktuella organisationsförändringar av rättsväsendet är den nya regionindelningen av Polismyndigheten och EBM:s

nationella ansvar. Framtiden får utvisa om dessa kommer att vara effektiva för att möta framtidens utmaningar.

Kontroll och integritet viktigt

Kontroll är en viktig faktor för att upptäcka och förhindra ekobrotten. Samtidigt har antalet skatterevisioner minskat de senaste fem åren. En intervjuad analytiker påpekar att det mesta nu inom myndighetsvärlden går ut på förenklingar och service, inte kontroll. Den utvecklingen gynnar dem som vill hålla sig under radarn. Systemet vilar idag på tanken att människor vill göra rätt. Ofta krävs en rejäl skandal för att krav på kontroll ska göra sig gällande. Den intervjuade analytikern är dock inne på att det finns en uppfattning om att myndigheterna ligger efter. Antingen det stämmer eller ej, upplevs myndigheterna som passiva, vilket riskerar att minska tilltron till de allmänna systemen, och samtidigt minska viljan att bidra som skattebetalare, enligt analytikern.

Parallellt med dessa tendenser finns också raden av valfrihetsreformer (skola, hemtjänst, bilprovning) som har gjort medborgarna till konsumenter. Som konsumenter väljer vi – och väljer bort. Vi ställer således högre krav på att den service som samhället erbjuder ska vara individuellt anpassad. Samtidigt är det fler som tecknar privata pensions- och sjukförsäkringar. Man litar alltså inte fullt ut på att man kommer att få den vård eller den pension man behöver – trots att man betalar skatt för just den typen av trygghet. Det är ett komplext samspel av flera olika trender, som individualisering och att offentlig verksamhet bedrivs i privat regi (med ökad valfrihet till följd).

Ett annat potentiellt hot mot tilltron till myndigheterna är uppdagandet av så kallade insiderhärvor. En viktig framtidsfråga är följaktligen att slå vakt om det reguljära samhällets integritet, och särskilt gäller det myndigheter. Det gäller att stå emot otillåten påverkan, framför allt korruption. Nyligen har byggbranschen och stora inköpare träffat en överenskommelse om att motverka korruption inom den offentligt finansierade bygg- och fastighetssektorn (2015).

De stora ekobrottsmålen – från rättegångsdrama till teknikaliteter

Alltför stora mål, som binder upp domstolar och parter i månader ("rättegångshäkte"), beviskrav som påstås skärpas i takt med de tilltalades status, skickliga advokater som ständigt punkterar åklagarbeskrivning och vittnesutsagor samt domstolsledamöter med bristande ekonomiska kunskaper – det är faktorer som påverkar hur åklagarna väljer sina strategier. Till det kommer att vissa brottmål är så sällsynta att de uppfattas som unika och därmed

påverkar beviskraven i ökande riktning. Flera intervjuade poliser och åklagare ger uttryck för denna långa rad av hinder. Från stora härvor med dramatiska övertoner till begränsade brottmål kring teknikaliteter – det är en iakttagelse kring ekobrottens framtida utveckling. Vad som hela tiden skaver hos framför allt åklagarna är givetvis raden av förlorade profilmål (Trustor, Prosolvia, HQ Bank, Ringen).

En intervjuad åklagare har funderat mycket på de stora målen om grovt svindleri. Åklagaren menar att det i framtiden kommer att bli fler fall som Prosolvia, med eller utan frikännande brottmålsdomar. Detta eftersom förutsättningarna kommer att vara desamma, med ett stort intresse för att investera i aktier i företag med spännande framtidsprodukter. Sedan försvinner pengarna lika snabbt som de kom. Det handlar om ”rätt” marknad under ”rätt” tid.

Samtidigt, med ogillade åtal som Prosolvia och HQ Bank i bagaget, är det inte en djärv gissning att åklagare kommer att iakttä större försiktighet i framtiden när de väljer åtalsstrategi. Det skulle i så fall innebära att de begränsade resurserna i högre grad sprids ut på ärenden med en större bedömd framgångsfaktor än att kraftsamlas mot de riktigt stora målen. Betydelsen av att nå framgång och få en hög genomströmning har redan fört med sig att brottet oredlighet mot borgenärer undviks. I stället prioriteras bokföringsbrott. Som tidigare nämnts gäller detsamma för grova skattebrott som kanaliseras till grova bokföringsbrott. Förmodligen ska denna utveckling uppfattas som ett exempel på en strävan efter mätbar effektivitet. Det behöver inte avse hela brottstyper utan snarare förfaranden som är kostbara att reda ut. Frågan är om det centrala är att få till stånd så många fällande domar som möjligt eller om det också är av betydelse att rättegången handlar om det ”verkliga” brottet, som återspeglar den tilltalades ”verkliga” intentioner. En utveckling mot formella brister kan leda till att ekobrottens allvar minskar jämfört med traditionell brottslighet, där de faktiska omständigheterna kring gärningarna talar ett tydligare språk än för ekobrott.

I de situationer där det till följd av medial uppmärksamhet inte går att undvika att ge sig i kast med brott i den högre skolan, leder en riskminimeringsstrategi till att målen kommer att gälla begränsade delar av en större brottsplan, ofta av en mer teknisk natur än brottslig skuld (exempelvis att åtalen gäller grov urkundsförfalskning och grovt osant intygande istället för svindleri). Denna hypotes motsägs dock av att åklagare i augusti 2016 valde att väcka åtal mot tre före detta styrelseledamöter i Saab Automobile för bland annat grovt svindleri. Åklagaren gör gällande att företrädarna för Saab vilselett olika intressenter om bolagets ekonomi. Exempelvis skulle några betalningsproblem inte ha funnits trots

695 miljoner kronor i förfallna leverantörsfakturor till 905 olika leverantörer (Johansson och Arbman Hansing 2016).

Gränsen mellan legalt och illegalt

Det finns två grundläggande aspekter på svårigheten att framgångsrikt driva ekobrott i rätten. Den ena är att de påstådda brottsliga gärningarna ofta ligger nära ett fullt legalt agerande (tidpunkt för intäktsredovisning, tillgångars värde). Det andra är att brotten ofta har begåtts i ”riktiga” företag med ibland högstatuspersoner i ledningen. Följande stycke är hämtat från en EBM-promemoria från 2009 (s. 3):

... det är en generell svaghet hos ekoåklagare att man inte riktigt inser hur mycket bevisning som krävs för att oegentligheter ska anses styrkta i etablerade och seriösa verksamheter. I de flesta ekomål brukar det vara fråga om verksamheter som är helt oseriösa eller i vart fall har betydande sådana inslag. För ifrågasatta förfaranden i sådana verksamheter finns det en sorts presumtion för att agerandet också är brottsligt. (...) När det gäller åtal som avser i grunden seriösa verksamheter tror jag [promemorieförfattaren] vidare att ekoåklagarna ofta överskattar värdet av den egna bevisningen och samtidigt underskattar värdet av den bevisning som de tilltalade som regel alltid tar fram i den typen av ekomål.

En intervjuad skattedirektör med lång erfarenhet av skatterevisioner och den brottsutredande delen av Skatteverket, berättar om svårigheter han mött när de rent skatterättsliga frågorna ska växlas upp till brottmål. Han har sett flera mycket tveksamma ageranden från etablerade stora företag, men åklagarna har varit kallsinniga till att gå vidare. De har sett alltför stora hinder med att dra storföretag inför skranket. De är för stora för att angripas eller ”för stora för att gå omkull”, för att parafrasera uttrycket inom finansvärlden (Luyendijk 2016). Även om högstatuspersoner i etablerade verksamheter kan sägas ha ett särskilt skydd, har de mycket att förlora på att bli anklagade för brott. Sådana incidenter är tacksamma att rapportera om i medierna, eftersom de passar väl in i logiken “the higher they rise, the harder they fall”. Här finns ett inslag av skadeglädje över att de där uppe är minst lika goda kålsupare som de där nere. Flera intervjupersoner tar upp denna aspekt. Misstänkta personer blir av med sina arbeten och hamnar i praktiken i ett slags ”förundersökningsfängelse”, menar en åklagare. En konkursförvaltare erinrar sig ett fall där de anklagade personernas liv närmast blev förstört till följd av långsam handläggning. Efter tio år blev de dock frikända och tilldelades skadestånd efter en dom i Europadomstolen.

Nya reformer skapar nya tillfällen till brott

Tidigare nämndes bedrägerier mot ROT- och RUT-avdrag samt momsutbetalningar, som exempel på att reformer skapar tillfällen till brott. Framtiden kommer dock knappast att innebära ett stopp för nya reformer, och dessvärre finns en uppenbar risk för att även dessa ännu okända reformer då missbrukas. Reformivern väger ofta tyngre än oron för nya typer av brott, vilket gör att reformerna sällan åtföljs av förutseende regelverk och kontrollsystem som möter riskerna för brott. Men kanske är tiden mogen för att lägga lite större vikt vid de brottsförebyggande aspekterna. ”Vi har den brottslighet vi förtjänar”, konstaterar en polis.

Globalisering och manipulationens tidevarv

Internethandel av varor och tjänster i kombination med nya betalningslösningar på nätet har skapat nya förutsättningar för skattebrott, men även bedrägerier. Internet gör det enklare att dölja utlandsbetalningar, skapa felaktiga avdragsmöjligheter och skapa en fasad av en seriös verksamhet. En intervjuad ekonom påpekar också att internet gör det möjligt att sprida oriktig information och manipulera kurser.

Mycket tyder på att vilseledande, i vid mening, kommer att bli en allt viktigare faktor i framtidens brottslighet. En tydlig indikation är att bedrägeribrotten ökat kraftigt, vilket sticker ut från utvecklingen av många brott i övrigt (Brå 2016:9). Falska identiteter är en form av grundläggande vilseledande, som används för olika brottstyper (jfr EBM 2013). Mot vilseledande har hittills de brottsförebyggande åtgärderna främst inneburit en kombination av att större försiktighet måste iakttas för att undgå att bli lurad samt olika tekniska lösningar som gör det svårare att begå brott. Även lagstiftningen har vässats på traditionellt manér. Frågan är om det förebyggande inslaget mot vilseledande bör breddas ytterligare. Det handlar om att på olika sätt slå vakt om olika intyg och andra handlingars autenticitet, från arbetsgivarintyg till ID-handlingar av olika slag (Brå 2015:8, Brå 2016:9). Likaså att årsbokslut och registeruppgifter visar korrekta uppgifter. Vad som beskrivs är ett slags infrastruktur som har stor betydelse för samhället, eftersom det utgör grunden för olika beslut och åtgärder, från myndigheter till investerare. Det gäller därför att i framtiden hitta lösningar som gör att denna infrastruktur blir säkrare.

Gå på pengarna

Tidigare var måttet på framgång vid ekobrott tämligen ensidigt inriktat på fällande domar och fängelsestraffets längd. En intervjuad ekonom menar att när han arbetade operativt ”tänkte vi inte ens i dessa banor” och syftar på att komma åt vinningen av

brott. Idag finns ett helt annat ekonomiskt synsätt, där brottsutbyte och annan egendom med anknytning till brott ska kartläggas och sedan återbördas genom beslag, förverkande, kvarstad och betalningssäkring. I den tillgångsinriktade brottsbekämpningens arsenal ingår också skadestånd, som kompensation för ekonomisk skada till följd av brott, företagsbot och administrativa sanktioner (Brå 2014:10, Brå 2015:15, Brå 2016). Både företagsbot och administrativa sanktioner kan uppgå till mycket höga belopp, utan jämförelse med de allra högsta dagsböterna.

EBM var tidigt ute 2007 med tillgångsinriktad brottsbekämpning genom att inrätta en särskild brottsutbytesenhet (EBM 2007). Den finns inte längre kvar, och flera intervjupersoner menar att myndigheterna sedan dess har haft svårt att hålla trycket uppe med att ”gå på pengarna”.

Att brottsutbyte tidigare knappast var något som åklagare och poliser ägnade en tanke gällde också penningtvätt. Det handlar också om brottsutbyte eller annan egendom med koppling till brott, men brukar ändå (felaktigt) betraktas som en annan fråga (Brå 2015:15). Förmodligen har det att göra med att tillgångsinriktad brottsbekämpning har rättsväsendet i fokus (Justitiedepartementet), medan penningtvättslagsstiftningen främst berör reglerings- eller kontrollmyndigheter som Finansinspektionen (Finansdepartementet).

På senare tid har mycket hänt på penningtvättsområdet, inte minst skärpta kontrollsystem och det nya penningtvättbrottet (SOU 2016:8). Jämfört med hur det var på 1980- och 1990-talen är facit att brottsutvecklingen börjat analyseras från ett ekonomiskt perspektiv. Främst handlar det om att redovisa hur stora belopp som förverkats eller på annat sätt fråntagits kriminella (Brå 2014:19). En framtidspaning är att det tillgångsinriktade inslaget kommer att komma att få större betydelse, det vill säga att de brott som prioriteras – för att upptäcka, utreda och lagföra – kommer att väljas ur ett ekonomiskt perspektiv. I första hand kommer myndigheterna att snegla på de brott där det finns ”något att ta”. På ett något mer sofistikerat plan kommer hänsyn tas till brott som påverkar de ekonomiska systemens legitimitet, från skatter och välfärdsbrott till finansiell brottslighet.

Ökat förebyggande fokus

Det finns en del som talar för att det brottsförebyggande perspektivet och en större samordning kommer att få ökad betydelse vid ekonomisk brottslighet. En åklagare utvecklar: Ekobrotten genererar svindlande summor och mörkertalet är ohyggligt mycket större än vad myndigheterna kan åtgärda. Bara fragment av dessa gigantiska belopp rör rättsväsendet på. Den preventiva effekten fungerar

därför inte på ett generellt plan. Däremot har det en preventiv effekt om myndigheterna kraftsamlar mot en viss bransch eller viss företeelse. Här skiljer sig ekobrotten från annan brottslighet, där ekobrotten är mer kalkylerande.

Mot den bakgrunden och att traditionell brottsbekämpning har sina begränsningar, återstår att i högre grad brottssäkra regleringar och system. Vad som åsyftas är inte enbart lagstiftning. En sådan utveckling tar också sikte på företagens självreglering som pågått sedan länge. Branschorganisationer inför egna auktorisationssystem för medlemmarna (SOU 1997:111). Dessa kan vara långtgående och förutom att ställa krav på kompetens och garantier omfattar auktorisationen att verksamheten bedrivs seriöst med avseende på bland annat skatter. Ett annat exempel är den kod för bolagsstyrning som antagits. Den innehåller en rad regler som syftar till att ”säkerställa att bolag för aktieägarna sköts hållbart, ansvarsfullt och så effektivt som möjligt” (Kollegiet för svensk bolagsstyrning). Olika branschöverenskommelser förekommer också för att upprätthålla en hög etik i affärsverksamheten. Bygg- och fastighetssektorn har nyligen träffat en sådan överenskommelse (ÖMK 2015). Det är därför inte bara brottsligheten som utvecklas.

Referenser

AMOB (1977). *Organiserad och ekonomisk brottslighet i Sverige. Ett åtgärdsförslag*. Arbetsgruppen mot organiserad brottslighet (AMOB). Stockholm: Rikspolisstyrelsen.

Axberger, H.-G. (1988). *Eko-brott, eko-lagar och eko-domstolar. En rättspolitisk utvärdering av lagstiftningen mot ekonomisk brottslighet*. Brå Forskning 1988:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2007). *Korruptionens struktur i Sverige. ”Den korrupte upphandlaren” och andra fall av mutor, bestickning och maktmissbruk*. Rapport 2007:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2007). *Organiserat svartarbete i byggbranschen*. Rapport 2007:27. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2008): *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007*. Rapport 2008:23. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009). *Polisens satsning mot organiserad brottslighet. En utvärdering av 43 projekt*. Rapport 2009:19. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2011). *Storskaliga skattebrott. En kartläggning av skattebrottslingens kostnader*. Rapport 2011:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2014). *Korruption i myndighets-sverige. Otillåten påverkan mot insider*. Rapport 2014:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2014). *Gå på pengarna. En antologi om tillgångsinriktad brottsbekämpning*. Rapport 2014:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2014). *Frågan om en sammanhållen resultatredovisning för tillgångsinriktad brottsbekämpning*. Rapport 2014:19. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2015). *Intyget som dörröppnare till välfärdssystemet. En rapport om välfärdsbrott med felaktiga intyg*. Rapport 2015:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2015). *Den anmälda korruptionen i Sverige. Struktur, riskfaktorer och motåtgärder*. Rapport 2015:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2015). *Administrativa åtgärder mot ekonomisk och organiserad brottslighet. Del 1. Tillstånd att bedriva verksamhet*. Rapport 2015:15. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2015). *Penningtvätt och annan penninghantering. Kriminella, svarta och grumlige pengar i legal ekonomi*. Rapport 2015:22. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet Brå (2016). *Nitton röster om tjugo års ekobrottsbekämpning. Antologi*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet Brå (2016). *Bedrägeribrottsligheten i Sverige. Kartläggning och åtgärdsförslag*. Rapport 2016:9. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Bergqvist, M. (2007). *Räkna med den ekonomiska brottsligheten. Om det kvantitativa studiet av ekonomisk brottslighet*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Cederblad, J. (2016). *Alla frias helt i HQ-härvan*. Svenska Dagbladet, 22 juni 2016.
- Clinard, M. B. och Quinney, R. (1973). *Criminal Behavior systems: a typology*. New York: Holt McDougal.
- Gustavsson, D. (2016). *EBM tillsatte utredning efter HQ-domen – ”mycket ovanligt”*. Den 11 juli 2016.

- EBM (1999). *Ekonomisk brottslighet och dess bekämpning. Lägesrapport för myndighetsgemensamma riktlinjer inför 2000*. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.
- EBM (2007). *Rapport om den ekonomiska brottsligheten. Rapport 2007:1*. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.
- EBM (2009). *Prosolvia och Ericsson, några reflektioner över två ogillade åtal*. Aktuella rättsfrågor (ARF) 2009:1. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.
- EBM (2013). *Ekobrottsmyndighetens lägesbild 2013*. Extern version. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.
- EBM (2016a). *Årsredovisning 2015*. EBM A-2016/0138. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.
- EBM (2016b). *Ekobrottsmyndighetens lägesbild om ekonomisk brottslighet i Sverige 2016*. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.
- Friedrichs, D. O. (1996). *Trusted criminals in contemporary society*. Belmont: Wadsworth.
- Försäkringskassan (2016). *Årsredovisning 2015*. Stockholm: Försäkringskassan.
- Hellekant, J. (2016). *Åklagaren tvekar om överklagandet*. Svenska Dagbladet, 22 juni 2016.
- Johansson, I. och Arbman Hansing, S. (2016). *Nytt åtal mot tre av Saabs toppchefer*. Göteborgsposten den 6 augusti.
- JuU 1980/81:21. *Betänkande om den ekonomiska brottsligheten*.
- Kollegiet för svensk bolagsstyrning (2016). *Svensk kod för bolagsstyrning*. Stockholm: Kollegiet för svensk bolagsstyrning.
- Korsell, L. (2003). *Bokföringsbrott – en studie i selektion*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Korsell, L. (2015a). ”Mäta brott eller omsättning”. I: Korsell, L., Larsson, P. och Christophersen, J. G.(red.). *Extraordinära tider. Per Ole Johansen 7 år*. Oslo: Novus.
- Korsell, L. (2015). “The difficulty of measuring economic crime”. I: van Erp, J., Huisman, W. och Vande Walle, G. *The Routledge Handbook of White-Collar Crime and Corporate Crime in Europe*. Abingdon: Routledge.
- Lindgren, S.-Å.(1999). ”Prioriterade och negligerade brottsoffer. Reflektioner över den ekonomiska brottslighetens viktologi”. *Nordisk Tidskrift för Kriminalvetenskap*, s. 81–104.

- Lindgren, S.-Å. (2000). *Ekonomisk brottslighet. Ett samhällsproblem med förhinder*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindstedt, G. (2000). *Svindlande affärer: Historien om Trustor*. Stockholm: Bokförlaget DN.
- Luyendijk, J. (2016). *Simma med hajar: en resa mot finansvärdens innersta*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Mars, G. (2001). I *Occupational Crime*. Dartmouth: Ashgate.
- Neurath, C. (2016). *Snart börjar allvaret på nytt för HQ-topparna*. Svenska Dagbladet, 22 juni 2016.
- Posener, J. (2004). *Internationellt efterlyst: mitt liv efter Trustor*. Stockholm: TV3 reportage.
- Ruggiero, V. (1996). *Organized and Corporate Crime in Europe: offers that can't be refused*. Aldershot: Dartmouth.
- RRV (1998:29). *Svartarbete, del 3, Struktur*. Stockholm: Riksrevisionsverket.
- Skatteverket (2008). *Skattefelskarta över Sverige. Hur togs den fram och hur kan den användas?* Solna: Skatteverket.
- Skatteverket (2011). *Skatter i Sverige. Skattestatistisk årsbok 2011*. Solna: Skatteverket.
- Skatteverket (2011). *Om ROT och RUT och VITT och SVART*. Rapport 2011:1. Solna: Skatteverket.
- Skatteverket (2012). *Skattestatistisk årsbok 2012*. Rapport. Solna: Skatteverket.
- Skatteverket (2014). *Skatteförelags utveckling i Sverige 2007–2012*. Rapport. Solna: Skatteverket.
- Slapper, G. och Tombs, S. (1999). *Corporate Crime*. Harlow: Pearson.
- SOU 1997:111. *Branschsanering och andra åtgärder mot ekonomisk brottslighet*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2016:8. *Ytterligare åtgärder mot penningtvätt och finansiering av terrorism*. Stockholm: Fritzes.
- Svensson, B. (2014). *Prosolvias – skadestånd på grund av revision*. NTS 2014:2. Artikel publicerad i samband med IFRS Symposium.
- Sveriges Kommuner och Landsting (SKL). (2015). *Överenskommelse för att motverka mutor och korruption*.
- von Sydow, A. (2000). *Promemoria avseende handläggning av ett stort ekomål*. Stockholm: Ekobrottsmyndigheten.

Träskman, P.-O. (1977). "Ekonomins kriminalitet". I: Alalehto, T., Larsson, P. och Korsell, L. (red.), 2014. *Ekonomisk brottslighet. En nordisk reader*. Lund: Studentlitteratur.

I denna rapport beskrivs utvecklingen för ett flertal centrala brottstyper, bland annat dödligt våld, misshandel och sexualbrott. Källor är i första hand Nationella trygghetsundersökningen (NTU), som redovisar utsatthet för brott i befolkningen, och i andra hand kriminalstatistiken, som redovisar de brott som kommer till rättsväsendets kännedom. Även andra relevanta källor används för att belysa brottsutvecklingen.

Rapportserien Brottsutvecklingen i Sverige har getts ut av Brottsförebyggande rådet sedan 1976. Fokus i årets rapport är brottsutvecklingen under 2000-talet. Denna rapport avslutas med fyra tematiska fördjupningskapitel som utgörs av *Skjutvapenrelaterad brottslighet*, *Brottslighet och otrygghet i stad och på landsbygd*, *Ungdomsbrottsligheten i Sverige* samt *Ekonomisk brottslighet*.

ISSN 1100-6676 ISBN 978-91-87335-81-5 URN:NBN:SE:BRA-689

